

**Uniwersytet w Białymstoku
Wydział Ekonomii i Zarządzania**

ROZPRAWA DOKTORSKA

Mgr inż. Małgorzata Karpińska - Karwowska

**Analiza uwarunkowań wykorzystania wiedzy
jako czynnika rozwoju przedsiębiorczości
na poziomie lokalnym**

PROMOTOR

Prof. dr hab. inż. Bazyli Poskrobko

Białystok 2017

Podziękowania

*Szczególne słowa wdzięczność pragnę skierować do Promotora dysertacji **Bazylego Poskrobki**, który zawsze wpierał mnie radą i dobrym słowem. Okazywał mi cierpliwość, wyrozumiałość i swoją życzliwość, udzielał bezcennych wskazówek merytorycznych a przede wszystkim skutecznie motywował do pracy, podsycił mój zapał twórczy i potrafił ukazać arkana i nowe możliwości realizacji podjętej przeze mnie tematyki.*

Pragnę również podziękować Mojemu Mężowi Andrzejowi, córkom: Pauli i Karolinie oraz już nieobecnej Mamie, za wsparcie jakie mi okazywali podczas pisania tej dysertacji.

Spis treści

Wstęp	5
Rozdział 1. Teoretyczny aspekt przedsiębiorczości	12
1.1. Analiza pojęcia przedsiębiorczość	12
1.2. Teorie przedsiębiorczości	22
1.3. Współczesne kierunki rozwoju przedsiębiorczości	33
1.4. Ekonomiczno-prawne uwarunkowania przedsiębiorczości	41
1.5. Kształcenie na rzecz przedsiębiorczości	45
Rozdział 2. Wiedza jako czynnik rozwoju przedsiębiorczości	53
2.1. Współczesne rozumienie i klasyfikacja wiedzy	53
2.2. Kreatywność jako podstawa przedsiębiorczości	61
2.2.1. Uwarunkowania wewnętrzne kreatywności	63
2.2.2. Uwarunkowania zewnętrzne kreatywności	72
2.3. Wiedza jako kapitał	77
Rozdział 3. Identyfikacja uwarunkowań rozwoju przedsiębiorczości na terenie Miasta i Gminy Pisz – badania własne	88
3.1. Miasto i Gmina Pisz jako obszar badań	88
3.1.1. Przedsiębiorczość na obszarze Miasta i Gminy Pisz w latach 2007– 2015	89
3.1.2. Potencjał edukacyjny Miasta i Gminy Pisz	106
3.2. Metodologia badań własnych	108
3.2.1. Problem badawczy, cel badań oraz organizacja prac badawczych	108
3.2.2. Narzędzia badawcze i dobór próby badawczej	110
3.2.3. Charakterystyka respondentów	115
3.3. Uwarunkowania rozwoju przedsiębiorczości w Mieście i Gminie Pisz świetle wyników badań	126
3.3.1. Postrzeganie wiedzy jako postawy rozwoju przedsiębiorczości	126
3.3.2. Wpływ wiedzy na zachowania przedsiębiorcze	135
3.3.3. Wiedza o przedsiębiorczości w systemie edukacji	139
3.3.4. Wiedza o gospodarce niezbędna w rozwoju przedsiębiorczości	151
3.4. Wnioski z przeprowadzonych badań	160

Rozdział 4. Rekomendacje działań na rzecz wykorzystania wiedzy w rozwoju przedsiębiorczości na poziomie lokalnym.....	168
4.1. Koncepcje i czynniki rozwoju lokalnego.....	168
4.2. Przegląd badań międzynarodowych oraz doświadczeń w zakresie modelowania rozwoju w oparciu o wiedzę i przedsiębiorczość	178
4.3. Model rozwoju przedsiębiorczości opartej na wiedzy na poziomie lokalnym.....	189
4.4. Wybrane obszary i formy działania ThinkTanku Miasta i Gminy Pisz.....	198
Zakończenie	208
Streszczenie	216
Summary.....	219
Bibliografia.....	222
Spis tabel	234
Spis rysunków	237
Załącznik nr 1. Ankieta skierowana do uczniów	238
Załącznik nr 2. Ankieta skierowana do osób doksztalających się	244
Załącznik nr 3. Ankieta skierowana do przedsiębiorców.....	252

Wstęp

We współczesnej gospodarce wiedza jest postrzegana jako rodzaj kapitału, czyli czwarty czynnik tworzenia wartości dodanej w procesie produkcji i usług, obok pracy, kapitału i ziemi (rozumianej jako środowisko przyrodnicze). Zdolność do tworzenia nowych projektów, dzięki którym wiedza jest przekształcana w nowe produkty, usługi i technologie lub jest towarem samym w sobie, decyduje o sukcesie zarówno osób kreatywnych i przedsiębiorczych, dopiero podejmujących działalność w sferze produkcji i usług, jak i firm już działających.

W literaturze ekonomicznej już od czasów A. Smitha, D. Ricardo i J. S. Milla zwraca się uwagę na pozamaterialne czynniki produkcji. Waga tego problemu zdecydowanie wzrosła w warunkach rozwoju gospodarki postindustrialnej, zwanej gospodarką opartą na wiedzy. W erze postindustrialnej czynniki pozamaterialne takie jak kultura, instytucje formalne i społeczne, czy system edukacji spełniają pierwszorzędne znaczenia. Problem ten, z punktu widzenia przedsiębiorstwa już jest szeroko analizowany w ramach nauk o zarządzaniu. Od lat dziewięćdziesiątych XX wieku intensywnie się rozwija nauka o zarządzaniu wiedzą, która koncentruje się przede wszystkim na badaniu uwarunkowań oraz opracowywaniu metod i technik zarządzania tym kapitałem. Wykorzystaniem kapitału wiedzy w szerszym ujęciu, jako czynnika rozwoju lokalnego, regionalnego, czy narodowego i ponadnarodowego zajmuje się zarówno ekonomia głównego nurtu, jak ekonomie heterodoksyjne, w tym ekonomia zrównoważonego rozwoju. Elementy tego aspektu można było znaleźć już w pracach T. Veblena, czy J. A. Schumpetera. Pomimo, że od tego czasu upłynęło wiele lat, w analizach ekonomicznych wciąż dominują rozważania i wskazania o charakterze ogólnym. Nawet ekonomia zrównoważonego rozwoju, w której kapitał wiedzy jest wiodącym elementem substytucji kapitału ziemi, wciąż nie wyszła poza ogólne sformułowanie nowego paradygmatu i wskazanie zmian jakie stąd wynikają dla zrozumienia tylko niektórych kategorii ekonomicznych.

Problemy badawcze w dużej mierze wskazuje praktyka. Przykładem może być Unia Europejska, która od początku XXI wieku dostrzega rolę kapitału wiedzy

w rozwoju i budowie konkurencyjnej gospodarki opartej na wiedzy. W 2000 roku została przyjęta Strategia Lizbońska, czyli plan rozwoju Unii Europejskiej na lata 2001-2010, którego celem było maksymalne wykorzystanie innowacyjności opartej na badaniach naukowych. W 2003 został przyjęty dokument uszczegółwiający tę Strategię: „Inwestycje w badania: plan działań”. W 2010 roku przyjęto dokument pod tytułem „Europa 2020. Strategia na rzecz inteligentnego i zrównoważonego rozwoju sprzyjającego włączeniu społecznemu”. W Polsce problemy rozwoju gospodarki opartej na wiedzy zaakcentowano zarówno w „Narodowym Planie Rozwoju na lata 2007-2013 z perspektywą po 2013 roku”, jak i w „Strategii rozwoju kraju 2020”.

Dorobek teoretyczny i wskazania strategicznych dokumentów określających rozwój kraju wskazują na potrzebę badań uszczegółwiających wykorzystanie kapitału wiedzy. Niniejsza praca wpisuje się w ten wymóg, podejmując problem określenia uwarunkowań wykorzystania kapitału wiedzy w rozwoju lokalnym, ze szczególnym uwzględnieniem uwarunkowań edukacyjnych i osobowościowych mieszkańców wybranej podstawowej jednostki terytorialnej.

Wiedza jako podstawowy czynnik przedsiębiorczości już nie budzi kontrowersji. Problem jednak w tym, że nie każda wiedza może być zastosowana w działalności gospodarczej na danym etapie rozwoju, a jednocześnie wiedza może być czynnikiem tworzenia wartości dodanej jedynie w warunkach, gdy występuje z innymi rodzajami kapitału, a szczególnie kapitałem finansowym i pracą. Pojawia się problem teoretyczny, czy na wiedzy, jako głównym zasobie można opierać rozwój lokalnej przedsiębiorczości? W polskiej, ale także w światowej literaturze są podejmowane wybrane aspekty tego problemu, brak natomiast jest pogłębionej analizy. Tę lukę w pewnym stopniu wypełnia niniejsza praca.

Tezy pracy

1. Wiedza w ogóle, a szczególnie wiedza o procesach gospodarowania i uwarunkowaniach podejmowania nowych przedsięwzięć, w istotny sposób determinuje rozwój lokalnej przedsiębiorczości.
2. Rozwój lokalnej przedsiębiorczości jest uzależniony od sposobu kształcenia ludzi, kształtowania proaktywnych postaw twórczych, świadomości o swej roli w danym środowisku gospodarczym, społecznym i przyrodniczym, od pobudzania kreatywności i znajomości ryzyka w procesach gospodarczych.

Cele pracy

Celem głównym pracy jest określenie uwarunkowań skutecznego wykorzystania wiedzy na rzecz rozwoju przedsiębiorczości na poziomie lokalnym.

W pracy postawiono także cztery cele szczegółowe:

1. Analiza pojęcia przedsiębiorczość z punktu widzenia wykorzystania kapitału wiedzy (rozdział 1);
2. Określenie roli wiedzy jako czynnika rozwoju lokalnego (rozdział 2);
3. Identyfikacja uwarunkowań wykorzystania wiedzy w rozwoju przedsiębiorczości na poziomie lokalnym, na przykładzie Miasta i Gminy Pisz (rozdział 3);
4. Opracowanie rekomendacji na rzecz rozwoju przedsiębiorczości w oparciu o kapitał wiedzy w Mieście i Gminie Pisz (rozdział 4).

Metody i techniki badawcze

Realizacja celu rozprawy oraz weryfikacji postawionych tez wymagała zastosowania różnych metod i narzędzi badawczych:

- analiza literatury – przegląd literatury światowej oraz krajowej z zakresu objętego badaniem (rozwoju przedsiębiorczości, kreowania wiedzy, wpływu kształcenia na rozwój przedsiębiorczości);

- metoda indukcyjno-dedukcyjna do analizy zebranych materiałów;
- ilościowe badanie ankietowe;
- jakościowe badanie fokusowe;
- metoda analizy statystycznej z zastosowaniem programu komputerowego „Statistica”

Badania własne

Celem badań własnych była identyfikacja:

- czynników wpływającym na kształtowanie aktywnych postaw przedsiębiorczych i proinnowacyjnych mieszkańców miasta i gminy o charakterze peryferyjnym;
- ukrytych czynników osobowościowych, społeczno-kulturowych i ekonomicznych hamujących rozwój lokalnej przedsiębiorczości;
- identyfikacja jawnych i ukrytych celów nauczania przedsiębiorczości w szkole średniej i w procesie edukacji pozaszkolnej.

Badaniem metodą ankietową objęto trzy grupy respondentów:

- 1) uczniowie szkół średnich Miasta i Gminy Pisz, którzy zakończyli zajęcia z przedmiotów związanych z funkcjonowaniem gospodarki i przedsiębiorczości w roku szkolnym 2013/2014 (103 respondentów);
- 2) osoby, które uczestniczyły w różnych, pozaszkolnych formach doksztalcania w latach 2012-2014 (50 respondentów);
- 3) właściciele lub członkowie kadry zarządzającej małych i średnich przedsiębiorstw Miasta i Gminy Pisz, nazwani przedsiębiorcami (50 respondentów).

W badaniu metodą zogniskowanego wywiadu grupowego (badania fokusowe) uczestniczyło 11 osób, w tym dwóch dyrektorów szkół średnich i dwóch nauczycieli przedmiotu Podstawy przedsiębiorczości, dwóch przedstawicieli organizacji społecznych zajmujących się wsparciem przedsiębiorczości w Mieście

i Gminie Pisz, pracownicy: Starostwa Powiatowego, Powiatowego Urzędu Pracy, Urzędu Miasta i Gminy Pisz oraz dwóch przedsiębiorców.

Zakres pracy

Tekst główny pracy został podzielony na cztery rozdziały. W tekstach uzupełniających, oprócz wstępu, znajduje się zakończenie oraz aneks zawierający ankiety, za pomocą których przeprowadzono ilościowe badania ankietowe. Problemy stanowiące podstawę dyskusji w trakcie badań fokusowych zamieszczono w tekście (rozdział 3).

Rozdział pierwszy pracy jest tekstem studyjno-informacyjnym. Zawiera przegląd pojęć i teorii na temat przedsiębiorczości, przedsiębiorcy i przedsiębiorstwa. Przedstawiono także teoretyczną analizę procesu przedsiębiorczości, problem przedsiębiorczości wewnętrznej i intelektualnej, omówiono także teorię lokalizacji, zwracając uwagę na znaczenie wiedzy w tym procesie. W analizie odwołano się do takich ekonomistów, jak: J-B. Say, B. Belidon, W.J. Baumol, F. Knight, J. Schumpeter, P. Drucker, R. Cantillon, A. Marschall, A. Weber, S. Kwiatkowski i wielu innych. Analizując współczesne kierunki rozwoju przedsiębiorczości zwrócono uwagę, że zachowania przedsiębiorcze zależą od czynników ekonomicznych, technologicznych, psychologicznych i kulturowych. Istotne są także doświadczenia rodzinne. Rozdział zakończono omówieniem znaczenia kształcenia na rzecz przedsiębiorczości.

Rozdział drugi został poświęcony przedstawieniu współczesnego rozumienia wiedzy, jej roli w gospodarce jako zasobu i jako efektu pracy umysłu przedsiębiorców i pracowników. W tym kontekście zwrócono uwagę na kreatywność i jej wybrane uwarunkowania. Stwierdzono, że działania przedsiębiorcze wymagają zarówno wiedzy nabytej – skodyfikowanej i wynikającej z doświadczenia – jak i możliwości kreowania nowych pomysłów przedsiębiorców, pracowników i interesariuszy. Omówiono wewnętrzne i zewnętrzne uwarunkowania kreatywności. Wśród uwarunkowań wewnętrznych zwrócono uwagę na kompetencje i umiejętności,

osobowość i emocjonalność. Bardziej szczegółowo przedstawiono emocje (niepokój, nadzieja, nastrój), modele myślowe, mistrzostwo osobiste, myślenie systemowe, budowanie wizji i zespołowe uczenie się i działanie. Wśród uwarunkowań zewnętrznych szczególną uwagę zwrócono na aspekty kulturowe, system edukacji społeczeństwa oraz oddziaływanie instytucji otoczenia. W świetle tych rozważań przeanalizowano pojęcie kapitału wiedzy, konkludując, że jest to złożona kategoria ekonomiczna. Kapitał wiedzy jest sprzężony z wiodącymi kategoriami ekonomicznymi, jak kapitał ludzki i społeczny oraz pomocniczymi, jak kapitał kulturowy, relacyjny, czy infrastrukturalny.

Rozdział trzeci jest poświęcony analizie wyników badań własnych. Przedstawiono w nim analizę rozwoju przedsiębiorczości w Mieście i Gminie Pisz, na tle województwa warmińsko-mazurskiego i kraju w latach 2007- 2016. Pokazano kształtowanie się takich wskaźników, jak stopa bezrobocia rejestrowego, współczynnik przedsiębiorczości, wskaźnik zatrudnienia, przeciętne wynagrodzenie brutto. Omówiono metodologię badań własnych od wskazania: problemu badawczego, tez badawczych, celu badań, sposobu doboru próby, zakresu merytorycznego ankiety i problemów do omówienia w trakcie zogniskowanego wywiadu grupowego, do wskazania terminu i szczegółowego opisu sposobu przeprowadzenia badań. Znaczną część tekstu tego rozdziału zajmuje analiza uzyskanych wyników. Przyjęto zasadę, że po omówieniu danego aspektu badań ilościowych przedstawiano stanowisko uczestników badań fokusowych. Wyróżniono cztery problemy badawcze: (1) Postrzeganie wiedzy jako podstawy rozwoju przedsiębiorczości, (2) Wpływ wiedzy na zachowania przedsiębiorcze, (3) Wiedza o przedsiębiorczości w systemie edukacji, (4) Wiedza o gospodarce niezbędna w rozwoju przedsiębiorczości. Końcowa część tekstu jest poświęcona przedstawieniu wniosków z przeprowadzonych badań.

Rozdział czwarty to rekomendacje działań na rzecz wykorzystania wiedzy w rozwoju przedsiębiorczości na poziomie lokalnym. W tym rozdziale najpierw omówiono koncepcje i czynniki rozwoju lokalnego i na tej bazie teoretycznej przedstawiono model pod nazwą dom strategiczny rozwoju na poziomie

podstawowej jednostki terytorialnej. Dokonano przeglądu wyników badań międzynarodowych oraz doświadczeń w zakresie modelowania rozwoju w oparciu o wykorzystanie kapitału wiedzy. Zaprezentowano autorski model rozwoju opartego na wiedzy na poziomie lokalnym oraz zaproponowano utworzenie ThinkTanku Miasta i Gminy Pisz, jako jednostki organizującej i wspierającej rozwój lokalny w oparciu o kapitał wiedzy. Wskazano takie obszary działania tej jednostki, jak: szkolenie kadry zarządzającej, „upraktycznienie” procesu edukacji formalnej i wspieranie różnych form edukacji nieformalnej, działania na rzecz wymiany doświadczeń i współpracy, mentoring i intermentoring, działania planistyczno-informacyjne na rzecz samorządu, pobudzanie działalności organizacji pozarządowych.

Rozdział 1.

Teoretyczny aspekt przedsiębiorczości

1.1. Analiza pojęcia przedsiębiorczość

Proces kształtowania się definicji przedsiębiorczości wciąż trwa. Od ponad wieku autorzy zwracali uwagę na różnorodne aspekty tego procesu. Wszyscy byli zgodni, że przedsiębiorczość charakteryzuje wyjątkowa postawa przedsiębiorcy i jego specyficzne zachowanie, które odgrywa istotną rolę w procesie gospodarowania, przyczyniające się do rozwoju gospodarki.

Przedstawiciele szkoły austriackiej, L. Mises i I.M. Kirzner, definiują przedsiębiorczość jako indywidualne odkrywanie informacji czy okazji i wykorzystanie ich w sferze rynku¹. Podzielali oni poglądy J. Schumpetera w kwestii dotyczącej zdolności przedsiębiorcy do osiągnięcia korzyści przy wykorzystaniu uwarunkowań endogenicznych i egzogenicznych rynku². Macieja J. uważa, że przedsiębiorczość to umiejętność wykorzystania pomysłów i zasobów nie dostrzegalnych dla innych z możliwością ich wykorzystania do prowadzenia opłacalnej działalności. Jego zdaniem przedsiębiorczość stwarza szansę przekształcania pomysłów inżynierskich oraz inicjatyw w realną, opłacalną działalność gospodarczą³. Strużycki M. wyraża pogląd, że przedsiębiorczość nie jest sferą działania ideowego, lecz dobrze rozumianym interesem dla każdej przedsiębiorczej jednostki i przedsiębiorstwa⁴. Duczkowska-Piasecka M. jest zdania, że przedsiębiorczość to sposób zachowania, uzależniony od wiedzy, która wpływa na prowadzenie działań nadających zasobom nowe możliwości tworzenia bogactwa⁵.

¹ T. Piecuch, *Przedsiębiorczość. Podstawy teoretyczne*, Wyd. C. H. Beck, Warszawa 2010, s. 26.

² A. Gaweł, *Ekonomiczne determinanty przedsiębiorczości*, Wyd. Akademii Ekonomicznej, Poznań 2007, s. 15.

³ J. Macieja, *Przedsiębiorczość w systemie ekonomicznym*, „Studia Ekonomiczne Instytutu Nauk Ekonomicznych PAN” 1991 nr 24, s. 51.

⁴ M. Strużycki, *Przedsiębiorstwo a rynek*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 1992, s. 45.

⁵ M. Duczkowska – Piasecka, *Przedsiębiorczość na wsi*, w: *Encyklopedia agrobiznesu*, Wyd. Wyższej Szkoły Społeczno-Ekonomicznej, Warszawa 1998, s. 634.

Ten sposób zachowania ma charakter celowy i zorganizowany, sprowadza się do stałego, trwałego poszukiwania i odkrywania wiedzy jako czynnika rozwoju lokalnej przedsiębiorczości.

Zdaniem T. Mendla o rozwoju przedsiębiorczości decydują trzy grupy czynników: ekonomiczne, administracyjno-prawne i związane z konkurencyjnością⁶. Wnorowski H. uważa, że rozwój przedsiębiorczości zależy od kluczowych czynników niezbędnych do procesu przedsiębiorczego, takie jak szanse z otoczenia, osoby przedsiębiorcze, unikatowa koncepcja firmy, uwarunkowania organizacyjne, sprawność otoczenia instytucjonalnego, zasoby. Wskazane czynniki warunkują rozwój procesu przedsiębiorczego a w efekcie uzyskanie zysku, osobistych korzyści, wzrostu dochodowego⁷.

Piasecki B. stwierdził, że wszystkie definicje można podzielić na trzy kategorie uwzględniając takie kryteria jak: funkcje ekonomiczne przedsiębiorcy, jego cechy osobowe oraz sposób menadżerskiego postępowania⁸.

Bogactwo definicji pojęcia przedsiębiorczości przejawia się w możliwości rozpatrywania jej jako⁹ zbioru zachowań, które mają na celu tworzenie i realizowanie przedsięwzięć zmierzających do uzyskania zakładanego celu przy ograniczeniu ryzyka. Przedsiębiorczość jest procesem tworzenia czegoś nowego i wartościowego, z założeniem ryzyka finansowego, ale także z założeniem rekompensaty pieniężnej lub osobistej satysfakcji. Przedsiębiorczość jest szczególnym rodzajem aktywności ludzi działających indywidualnie lub wewnątrz organizacji, polegającej na wykorzystywaniu pojawiających się w otoczeniu okazji, przez realizację przedsięwzięć, które przynoszą efekty ekonomiczne i (lub) pozaekonomiczne ich podmiotom oraz otoczeniu.

⁶ T. Mendel (red.), *Kształtowanie potencjału współczesnego menedżera*, Wyd. Wyższej Szkoły Marketingu i Zarządzania, Leszno 1999, s. 16.

⁷ H. Wnorowski, *Spójność versus przedsiębiorczość jako droga realizacji ambicji rozwojowych*, Wyd. Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2011, s. 144.

⁸ B. Piasecki (red.), *Ekonomika i zarządzanie małą firmą*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa-Łódź 2001, s. 25-26.

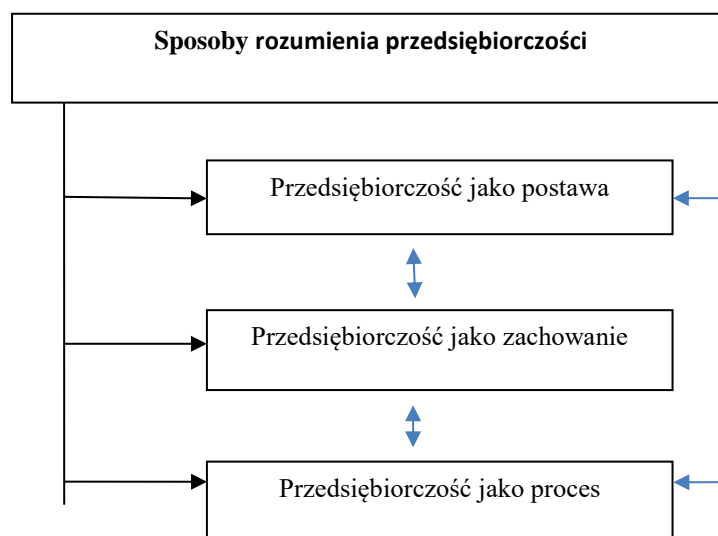
⁹ W. Janasz, *Innowacje w rozwoju przedsiębiorczości w procesie transformacji*, Wyd. Difin, Warszawa 2004, s. 18-24.

Przedsiębiorczość to nowatorstwo polegające na poszukiwaniu odmiennych działań od tych, które wykonują inni ludzie. Polega na znajdowaniu bardziej skutecznych sposobów prowadzenia działalności gospodarczej. Przedsiębiorczość jest zatem umiejętnością wykrywania nowych związków między rzeczami, potrzebami i tym, czym je dotąd zaspakajamy oraz zdolnością wypełnienia produktami i usługami dostrzeżonych luk między potrzebami, popytem i podażą na rynku.

Ogólnie rzecz biorąc definicje przedsiębiorczości, dostępne w literaturze przedmiotu, można rozpatrywać również w trzech kategoriach z punkty widzenia postawy, zachowania i procesu (rysunek 1), które są ze sobą powiązane, uzupełniają, i wzajemnie przeplatają.

Rysunek 1.

Sposoby rozumienia przedsiębiorczości

Źródło: T. Piecuch, *Przedsiębiorczość. Podstawy teoretyczne*, Wyd. C.H. Beck, Warszawa 2013, s. 39.

Przedsiębiorcza postawa wyraża nastawienie, stosunek (pozytywny lub negatywny) człowieka wobec siebie i otaczającego go świata. Obejmuje ponadto oceny ludzi, przedmiotów, zjawisk zachodzących w otoczeniu zewnętrznym. Postawa to także preferowany sposób myślenia danej osoby, odzwierciedlający jej odczucia

na dany temat, a w konsekwencji – określony sposób działania. To gotowość do przejawiania aktywności, a także kompetencje i możliwości w danych uwarunkowaniach sytuacyjnych. Postawa uzewnętrzniona przez osobę jest nabytą skłonnością do reagowania w określony sposób, szczególnie przez podejmowanie pewnych działań w odpowiedzi na oczekiwania, aktem woli przejawiającym się w czynach. Postawa jest swego rodzaju mechanizmem za pomocą którego większość ludzi daje wyraz swoim odczuciom¹⁰. Postawa to także punkt widzenia człowieka w stosunku do kogoś lub czegoś, prezentacja opinii, emocji, chęci, wynikających z tendencji człowieka do ustawicznej reakcji na różne aspekty spraw, ludzi, sytuacji czy przedmiotów.

Przedsiębiorcza postawa może być określana w kategoriach indywidualnych cech poszczególnych jednostek, takich jak: zdolności intelektualne, wysoka motywacja osiągnięć, zdolność abstrakcyjnego myślenia, potrzeba dominacji, umiejętność koncentracji¹¹. Odpowiednie postawy można zatem uznać za specyficzne, pierwotne źródło przedsiębiorczości, fundament, na którym przedsiębiorczość powstaje i się rozwija.

Wiele definicji przedsiębiorczości podkreśla znaczenie w tym procesie różnorodnych cech, jakimi powinien się charakteryzować przedsiębiorca, a które mogą ułatwiać przejawienie przedsiębiorczej inicjatywy. Twierdzi tak na przykład A. Marshall, który opisuje istotę przedsiębiorczości w drodze egzemplifikacji różnorodnych cech kierownika przedsięwzięcia (przedsiębiorcy). Zalicza do nich: oryginalność, obrotność, inicjatywę, wytrwałość, takt, szczęście¹². Są to cechy w pewnym stopniu powiązane z osobowością i emocjami.

Pojęcie osobowości jest rozumiane jako zespół cech, które decydują o sposobie zachowania się człowieka, odnosi się do jego pragnień, wartości, a także

¹⁰ R.W. Griffin, *Podstawy zarządzania organizacjami*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa 2004, s. 490.

¹¹ A.P. Wiatrak, *Pojęcie przedsiębiorczości jej cele i rodzaje*, w: K. Jeremczuk (red.), *Uwarunkowania rozwoju przedsiębiorczości - szanse i zagrożenia*, Wyd. Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej, Tarnobrzeg 2003, s. 36.

¹² T. Kraśnicka, *Koncepcja rozwoju...*, op. cit., s. 39.

stosunku do siebie i innych ludzi oraz otaczającego świata¹³. Pojęcie emocje jest rozumiane jako subiektywne, na ogół krótkotrwałe i intensywne stany umysłu (psychiczne), które sprawiają, że człowiek czuje się zmuszony robić pewne działania a inne porzucić.¹⁴

Osobowość i emocjonalność człowieka w mniejszym lub większym stopniu ujawniają specyficzne cechy, które ułatwiają przedsiębiorczą działalność i umożliwiają przewagę nad innymi. Karlöf B.¹⁵ i Gibb A.¹⁶ wyrażają pogląd, że przedsiębiorcę charakteryzuje inicjatywa, silna zdolność przekonywania, raczej umiarkowana niż wysoka skłonnością do podejmowania ryzyka, elastyczność, kreatywność, niezależność (autonomia), zdolność do rozwiązywania problemów, potrzeba osiągnięć, wyobraźnia, wysoki stopień przekonania o możliwości kontroli własnego przeznaczenia, przywództwa oraz umiejętność ciężkiej pracy. Wszystko to kształtuje postawę przedsiębiorcy jako gotowość podejmowania nowych rozwiązań¹⁷.

Wiedza przedsiębiorcy jest czynnikiem koniecznym do prawidłowego rozwoju przedsiębiorczości. Chodzi zarówno o znajomość zasad funkcjonowania rynku, przedsiębiorstw, jak i wiedzę ogólną, swego rodzaju mądrość życiową, która ułatwia pokonywanie wielu trudności i problemów.

Osoba zdająca sobie sprawę ze znaczenia intelektu w działalności gospodarczej to – według S. Kwiatkowskiego – przedsiębiorca intelektualny. Wykorzystuje on wiedzę, docenia jej znaczenie jako istotnego zasobu przedsiębiorstwa, przekazuje swoją wiedzę zespołowi, dąży do osiągnięcia twórczego efektu pracowników¹⁸.

¹³ M. Wągrzecka, *Zarys psychologii*, Wyd. Uniwersytetu Ekonomicznego, Kraków 2010, s. 24.

¹⁴ M. Wróbel, M. Finogenow, *Emocje i motywacje*, w: *Wprowadzenie do psychologii dla ekonomistów*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2012, s. 55-56.

¹⁵ B. Karlöf, *Strategia biznesu. Koncepcja i modele. Przewodnik*, Biblioteka Menedżera i Bankowca, Warszawa 1992, s. 76.

¹⁶ R. Donckles, A. Mittinen, *New Findings and Perspectives in the Entrepreneurship*, Avebary 1990, s. 38.

¹⁷ A.P. Wiatrak, *Przedsiębiorczość korporacyjna – istota uwarunkowania i podstawowe obszary*, „Problemy zarządzania” 2008 nr 2, s. 40.

¹⁸ S. Kwiatkowski, *Przedsiębiorczość intelektualna*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa 2000, s. 134.

Mendel T. przedsiębiorcą określa osobę organizującą i prowadzącą działalność gospodarczą, podejmującą związane z tym ryzyko oraz ponoszącą wszelkie konsekwencje inicjowanych działań¹⁹. Można więc stwierdzić, że osoba będąca przedsiębiorcą jest właścicielem założonego przedsiębiorstwa, jest innowatorem, charakteryzuje się podjęciem określonej działalności z zaangażowaniem kapitału celem osiągnięcia zysku, działa w warunkach niepewności, ryzykując kapitałem własnym lub powierzonym²⁰.

W historii rozwoju myśli ekonomicznej pojawiło się wiele idei i koncepcji rozumienia przedsiębiorczości, przedsiębiorstwa i przedsiębiorcy. Piasecki B. sporządził hasłowe zestawienie rozumienia pojęcia przedsiębiorca z punktu widzenia jego funkcji w systemie gospodarowania²¹. Przedsiębiorca to:

- osoba ponosząca ryzyko związane z niepewnością (np. Cantillon, Thunen, Knight, Mises);
- osoba dostarczająca kapitał (np. Smith, Mises);
- innowator (np. Thunen, Schumpeter);
- osoba podejmująca decyzje (np. Cantillon, Marshall, Keynes, Mises);
- lider przemysłu (np. Say, Marshall, Schumpeter);
- menadżer lub „nadzorca” (np. Say, Marshall);
- organizator i koordynator zasobów ekonomicznych (np. Say, Schumpeter, Coase);
- właściciel przedsiębiorstwa (np. Quasney)
- osoba wykorzystująca w określonych proporcjach czynniki produkcji (np. Keynes);
- dostawca/ kontraktor (np. Bentham);
- arbiter (np. Cantillon, Kirzner);

¹⁹ T. Mendel, *Uwarunkowania małej przedsiębiorczości i podejmowanie działalności gospodarczej w Polsce w początkach XXI wieku*, w: T. Mendel (red.), *Wybrane problemy zarządzania przedsiębiorstwami*, Wyd. Akademii Ekonomicznej, Poznań 2002, s. 75.

²⁰ M. Brzeziński (red.), *Wprowadzenie...*, op. cit., s. 22-23; Zbliżoną koncepcję przedsiębiorcy przedstawia: J. Lichtarski (red.), *Podstawy...*, op. cit., s. 66-67.

²¹ B. Piasecki, *Przedsiębiorczość ...*, op. cit., s. 12-13.

- osoba dokonująca wyboru alternatywnych zastosowań różnych zasobów (np. Cantillon, Kirzner)

Przedstawiona typologia nie wyczerpuje w pełni wszystkich koncepcji, ale jest jedynie punktem wyjścia do kreowania współczesnej definicji przedsiębiorcy.

W przedstawionym wyliczeniu wyraźnie uwidacznia się, że przedsiębiorca pełni trzy podstawowe funkcje: analizuje otoczenie, wykorzystuje pojawienie się okazji do wprowadzania na rynek innowacji produktowych, technologicznych czy organizacyjnych oraz ponosi ryzyko działania. Można zauważyć, iż czynnikiem warunkującym wdrażanie omawianych funkcji jest wiedza. Przedsiębiorca wykorzystuje wiedzę zastaną – zawodową, naukową i powszechną, a także wiedzę nową, która pojawia się w jego umyśle i w umysłach jego współpracowników.

Przedsiębiorcze zachowanie według W. J. Paluchowskiego to uporządkowana w czasie aktywność o określonym kierunku i strukturze w działalności przedsiębiorcy, który wykorzystując specyficzne cechy swojej osobowości, reaguje na określone warunki otoczenia - zmienia je lub przystosowuje się do nich. Wymienia on dwa rodzaje zachowania²²:

- reagowanie - które jest wywołane czynnikiem powodującym jakąkolwiek aktywność jednostki,
- działanie - które jest wywołane czynnikiem powodującym uporządkowaną aktywność o określonym stopniu adekwatności i sprawności.

Sposób rozumienia przedsiębiorczości jako zachowania przedstawił R. Cantillon, który utożsamiał przedsiębiorczość ze specyficznym zachowaniem się kupców i ówczesnych przedsiębiorców. W podobny sposób interpretował przedsiębiorczość J. B. Say, dla którego przejawiała się ona w takim zachowaniu się przedsiębiorcy, które przenosi ekonomiczne zasoby z obszaru o niższej do obszaru o wyższej wydajności i uzysku. Zdaniem P. E. Druckera przedsiębiorczość objawia się w działaniu, jest specyficznym zachowaniem, którego podstawą jest wiedza,

²² W. Paluchowski, *Osobowość a działanie*, Wyd. Ossolinum, Warszawa 1981, s. 12.

twórczość, intuicja przedsiębiorcy, które pobudzają do działania i przyczyniają się do osiągnięcia wyższej efektywności.²³

Przedsiębiorcze zachowanie jest uwarunkowane przez dwie główne grupy czynników, które wynikają²⁴:

- 1) z potrzeby działania i rozwijania zachowań przedsiębiorczych - mają one związek z dotychczasowymi dochodami, posiadanymi zasobami wytwórczymi, możliwościami osiągnięcia sukcesu w działalności i stopniem jej ryzyka, charakterem otoczeniem organizacji;
- 2) z cech osobowościowych ludzi, które mogą zarówno sprzyjać działaniom przedsiębiorczym, jak i je utrudniać.

Przedsiębiorcze zachowanie jest bardzo ściśle związane z postawami przedsiębiorców, które wpływają na nie, warunkują je choć zależność ta nie jest prosta, jednoznaczna, ani jednokierunkowa. Z kolei przedsiębiorcze postawy i zachowania znajdują swoje urzeczywistnienie w przedsiębiorczym procesie (działania), w którym przeplatają się wzajemnie i uzupełniają.

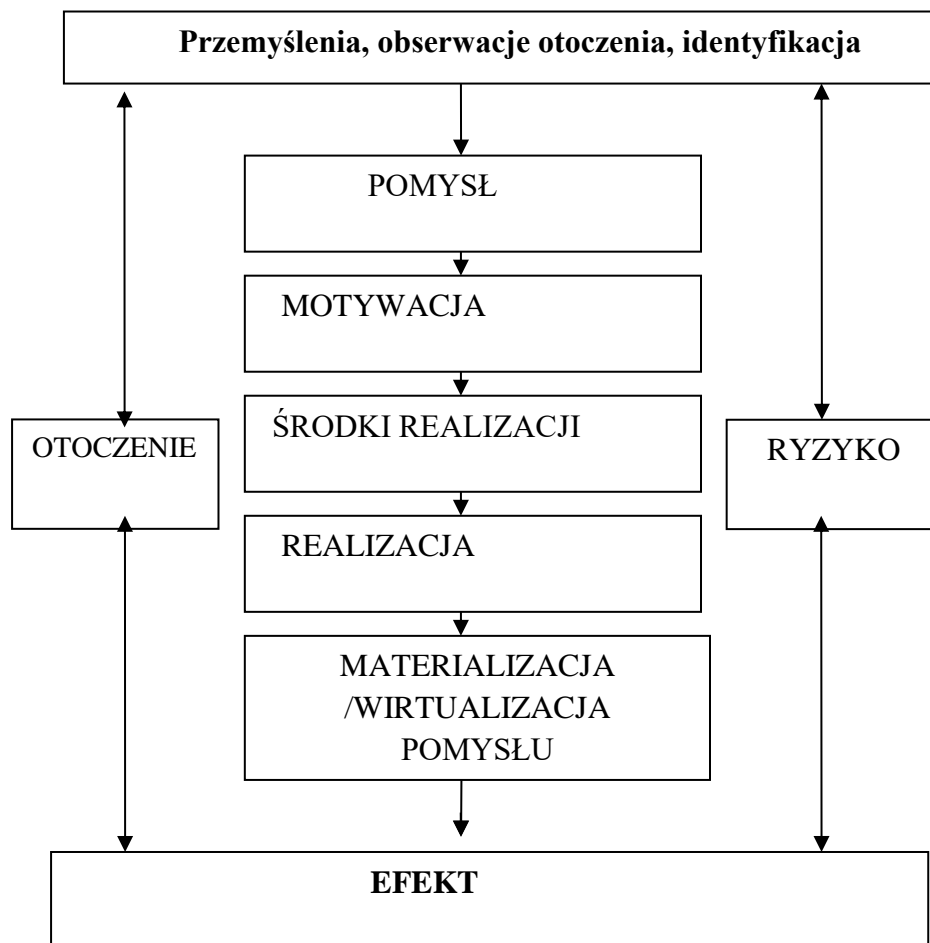
Przedsiębiorczość jako proces w literaturze przedmiotu traktowane jest jako ciągła aktywność, najpełniej objawiająca się w działaniu. To złożony proces, w wyniku którego uruchomione zostaje nowe przedsięwzięcie gospodarcze przybierające różne formy organizacyjnoprawne, ukierunkowany na wykorzystanie w danych warunkach otoczenia pomysłu innowacyjnego w celu osiągnięcia korzyści, z uwzględnieniem ryzyka realizacji tego procesu. T. Piecuch proces przedsiębiorczości, od przemyślenia do efektu, przedstawił na schemacie (rysunek 2). Wyróżnił także etapy działania, jak: pomysł, motywacja, środki realizacji, realizacja i materializacja pomysłu. Proces ten musi uwzględniać (jest sprzężony) oddziaływanie otoczenia instytucjonalnego, finansowego, materialnego i społecznego i ryzyko.

²³ Za: W. Paluchowski, *Osobowość a działanie...*, op. cit.

²⁴ A.P. Wiatrak, *Pojęcie przedsiębiorczość, jej cele i rodzaje*, w: K. Jaremczuk (red.), *Uwarunkowania rozwoju przedsiębiorczości – szanse i zagrożenia*, Wyd. Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej, Tarnobrzeg 2003, s. 30.

Rysunek 2.

Proces przedsiębiorczości

Źródło: opracowanie własne na podstawie: T. Piecuch, *Przedsiębiorczość...*, op. cit., s. 44.

Adamczyk W.²⁵ zwraca uwagę, że proces przedsiębiorczości rozpoczyna przemyślenie koncepcji, obserwacja podobnych lub zbliżonych procesów, analiza otoczenia i identyfikacja luki w zakresie zaspokojenia potrzeb, którą wypełni podejmowana działalność. Wymogi kolejnych faz sformułował następująco:

- pomysł innowacyjny powinien być jak najbardziej oryginalny, nietypowy;
- motywacja przedsiębiorcza to pragnienie uzyskania określonej korzyści ze swojego działania;

²⁵ W. Adamczyk, *Przedsiębiorczość próba systematyzacji*, „Przegląd Organizacji” 1996, nr 2, s. 25.

- środki realizacji i zarówno materialne, jak i niematerialne (z podkreśleniem znaczenia w procesie przedsiębiorczości tych drugich) powinny być sprecyzowane pod względem wielkości, struktury i innych wymogów projektowanego procesu;
- realizacja to etap właściwy, sedno procesu przedsiębiorczości, pomysł przybiera w tym etapie kształt „materialny” lub „wirtualny” produktu albo usługi;
- efekt procesu przedsiębiorczości to zysk (lub strata) oraz inne niematerialne korzyści przedsiębiorcy; na tym etapie następuje urynkwienie pomysłu.

Procesowe ujęcie przedsiębiorczości jest szeroko omawiane w literaturze przedmiotu. Wybrane definicje przedstawiono w tabeli 1.

Tabela 1.

Procesowe ujęcie przedsiębiorczości

Autorzy definicji	Definicje przedsiębiorczości
M. Casson	to proces pozyskiwania i wykorzystania w działalności gospodarczej cennych zasobów, dających przewagę nad innymi, którzy z różnych względów ich nie dostrzegają lub je bagatelizują
B. Lloyd	to proces tworzenia, a szczególnie kierowania nowymi przedsięwzięciami
R.D. Hisrich, M.P. Peters	to proces kreowania czegoś odmiennego ze względu na wartość, który: <ul style="list-style-type: none"> • wymaga czasu i wysiłku, • jest obarczony ryzykiem, • umożliwia uzyskanie nagrody finansowej i osobistej satysfakcji
A. Shapero	to złożony proces, który obejmuje: <ul style="list-style-type: none"> • inicjatywę osoby lub grupy osób, • połączenie zasobów, • zapewnienie prawidłowego funkcjonowania, • względną swobodę działania, • ryzyko jako nieodłączną cechę działalności przedsiębiorczej
R.W. Griffin	to proces tworzenia i budowania czegoś nowego, najczęściej nowego przedsiębiorstwa
T. Kraśnicka	to proces obejmujący zintegrowaną sekwencję decyzji i działań zmierzających do wykorzystania nadarzających się okazji

R.C. Ronstadt	przedsiębiorczość jest dynamicznym procesem tworzenia bogactwa przez podejmujące ryzyko indywidualności
E. Lipiński	to proces będący wynikiem wysiłków związanych z organizowaniem i prowadzeniem działalności gospodarczej opartej na motywach zysku oraz podejmowaniem związanego z tym ryzyka

Źródło: T. Piecuch, *Przedsiębiorczość...*, op. cit., s. 45-46.

Przedsiębiorczość jako proces wyraża się w poszukiwaniu nowych rozwiązań, wprowadzeniu zmian oraz wykorzystaniu pojawiających się możliwości, poszukiwaniu dodatkowych i alternatywnych źródeł dochodów, pod wpływem podpowiedzenia i doradztwa, a także pod wpływem przymusu, jakim są środki potrzebne do zaspokajania istniejących potrzeb²⁶.

1.2. Teorie przedsiębiorczości

Analizę teorii przedsiębiorczości można przeprowadzić przez pryzmat szukania odpowiedzi na następujące pytania: czy rozwój lokalnej przedsiębiorczości, w obecnej polskiej rzeczywistości społeczno-gospodarczej, może funkcjonować bez elementarnej wiedzy z zakresu ekonomii - bez znajomości praw rynku, marketingu, finansów? Czy wystarczy być dobrym fachowcem, człowiekiem z pomysłami, aby osiągnąć sukces w biznesie?

Ofensywnym elementem współcześnie podejmowanych strategii gospodarczych staje się wspieranie przedsiębiorcy innowatora i budowa podstaw gospodarki opartej na wiedzy.

Dynamiczne przeobrażenia strukturalne i społeczne tworzące podstawy gospodarki postindustrialnej, determinują powstawanie nowych firm ukierunkowanych na rozwój nowych produktów i usług, wymuszają restrukturyzację przedsiębiorstw i całych sektorów gospodarki oraz kształtują społeczeństwo przedsiębiorcze. Przedsiębiorcze społeczeństwo to takie, które dysponuje efektywną

²⁶ A.P. Wiatrak, *Pojęcie przedsiębiorczości...*, op. cit., s. 27.

bazą naukowo-badawczą, kreatywnymi i wykształconymi zasobami pracy, posiada dostęp do kapitału na rynkach finansowych, stwarza warunki do urzeczywistniania indywidualnych i zespołowych inicjatyw w przedsiębiorstwach²⁷.

Przedsiębiorczość, od kiedy stała się przedmiotem dociekań naukowych wywołuje szerokie dyskusje i skłania do poszukiwania czynników wpływających na jej rozwój. Źródła teorii wyjaśniających znaczenia przedsiębiorczości, przedsiębiorcy i przedsiębiorstwa znajdują się w pracach różnych szkół ekonomicznych.

Belidon B. oraz J.B. Say²⁸ zwrócili uwagę na szczególne znaczenie przedsiębiorcy i przedsiębiorczości w systemie ekonomicznym. Analizowali ten problem w oparciu o teorię ograniczoności zasobów. Stosownie do tej teorii przedsiębiorca to osoba, która przenosi zasoby ekonomiczne z obszaru o niższej wydajności na obszar o wyższej wydajności i wyższym zysku²⁹. Na relacje między przedsiębiorczością a stałą akumulacją kapitału zwracał uwagę K. Marks. Proces przedsiębiorczy traktował on jako automatyczny, jeżeli tylko jest dopływ potrzebnego kapitału. Zdaniem W. J. Baumola, współczesne badania naukowe dotyczące przedsiębiorczości nawiązują do trzech głównych nurtów, mianowicie poglądów F. Knighta, J. Schumpetera i szkoły austriackiej³⁰.

Knight F. w latach dwudziestych XX wieku, kładł główny akcent na zdolność przedsiębiorców do ponoszenia ryzyka, zwracał uwagę na rolę niepewności w zachowaniach przedsiębiorczych. Autor ten dokonał wyraźnego rozróżnienia między ryzykiem i niepewnością przedsiębiorcy. Jego zdaniem ryzyko to pewne (możliwe) odchylenie od stanów oczekiwanych, które można przewidzieć i można się również przed nim ubezpieczyć. Niepewność zaś to odchylenie, którego nie można

²⁷ K.B. Matusiak, *Rozwój systemów wsparcia przedsiębiorczości. Przesłanki, polityka i instytucje*, Wyd. Instytutu Technologii i Eksploatacji– PIB, Radom–Łódź 2006, s. 137-139.

²⁸ T. Piecuch, *Przedsiębiorczość. Podstawy teoretyczne*, Wyd. C. H. Beck, Warszawa 2010, s. 15.

²⁹ B. Wawrzyniak, *Przedsiębiorczość – legitymacja do przyszłości*, „Przegląd Organizacji” 1998 nr 7, s. 6-9.

³⁰ W.J. Baumol, *Entrepreneurschip: Productive, Unproductive, and Destructive*, „Journal of Political Economy” 1990 vol. 98, s. 893-921, w: A. Gaweł, *Ekonomiczne determinanty przedsiębiorczości*, Wyd. Akademii Ekonomicznej, Poznań 2007, s. 14.

przewidzieć i skwantyfikować, i nie sposób się również przed nim ubezpieczyć³¹. Reprezentantem i kontynuatorem tej myśli jest R. Griffin. Uważa on, że przedsiębiorczość to proces organizowania i prowadzenia działalności gospodarczej oraz podejmowania związanego z nią ryzyka. Jego zdaniem nie jest przedsiębiorcą właściciel przedsiębiorstwa, który zatrudnia zawodowego menedżera, zaś sam nie uczestniczy aktywnie w jego organizowaniu i prowadzeniu, chociaż podejmuje ryzyko związane z danym przedsięwzięciem. Nie jest również przedsiębiorcą zawodowy menedżer, którego praca polega na prowadzeniu czyjegoś przedsiębiorstwa, jeśli nie ponosi osobistej odpowiedzialności za jego sukces lub porażkę, pomimo, że je organizuje i prowadzi³².

Schumpeter J. podkreślał zdolność przedsiębiorców do tworzenia nowych technologii, produktów, rynków, idei³³. Jako pierwszy wprowadził pojęcie nowych kombinacji, analizując przyczyny rozwoju gospodarczego³⁴. Nowe kombinacje to wprowadzenie nowego towaru na rynek, nowej metody produkcji, otwarcie nowego rynku, zdobycie nowego źródła surowców lub półfabrykatów, niezależnie od tego, czy źródło to już istniało, czy też musiało być dopiero stworzone, przeprowadzenie nowej organizacji przemysłu, np. stworzenie sytuacji monopolistycznej lub złamanie pozycji monopolistycznej. Schumpeter był zdania, iż źródłem przedsiębiorczości są zmiany w organizacji i myśleniu innowacyjnym. Stał na stanowisku, że przedsiębiorczość polega na ciągłym reorganizowaniu zasobów i często określał ją mianem „twórczej destrukcji”. Gruszecki T. uważa, że Schumpeter zapoczątkował nowy obraz przedsiębiorcy w systemie gospodarki rynkowej³⁵. Także T. Veblen dostrzegał wzrost znaczenia przedsiębiorców – menedżerów, w rozwoju przedsiębiorczości, przy jednoczesnej redukcji roli właścicieli przedsiębiorstw. Uważał, że prawdziwie postępową siłą jest tylko inteligencja techniczna

³¹ H. Barreto, *The entrepreneur in microeconomic theory. Disappearance and explanation*, Routledge, London-New York 1989, s. 39, w: T. Piecuch, *Przedsiębiorczość...*, op. cit., s. 29.

³² R. Griffin, *Podstawy zarządzania organizacjami*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa 2001, s. 730.

³³ A. Gaweł, *Ekonomiczne...* op. cit., s. 15.

³⁴ J. Lichtarski (red.), *Podstawy nauki o przedsiębiorstwie*, Wyd. Akademii Ekonomicznej, Wrocław 2007, s. 59-60.

³⁵ T. Gruszecki, *Przedsiębiorca w teorii ekonomii*, Wyd. Cedor, Warszawa 1994, s. 36.

przedsiębiorcy i z nią należy wiązać nadzieje na rozwój gospodarczy i społeczny. Drucker P. podzielał pogląd, że przedsiębiorczość uzależniona jest od działań przedsiębiorców³⁶. Zwracał uwagę, że podstawą rozwoju przedsiębiorczości jest stosowanie działań innowacyjnych nadających z pozoru bezproduktywnym zasobom nowe możliwości tworzenia bogactwa.

Teoria przedsiębiorczości zakłada, że jest to funkcja gospodarcza obejmująca podejmowanie działań, organizowanie lub reorganizowanie społecznych i ekonomicznych mechanizmów, z ukierunkowaniem praktycznego wykorzystania posiadanych zasobów, przy akceptowaniu niepewności i ryzyka w prowadzonej działalności³⁷.

Drugim obszarem teoretycznych uogólnień jest kategoria przedsiębiorcy. Pojęcie przedsiębiorcy w naukach ekonomicznych zaczęło pojawiać się za sprawą R. Cantillona, który w XVIII wieku opublikował traktat *Essai Sur la Nature du Commerce en Général*. W dziele tym wyraził pogląd, że przedsiębiorca to osoba, która działając w handlu, nastawiona jest na wykorzystywanie okazji do osiągnięcia zysku z różnic w cenach kupowanych i sprzedawanych towarów, a działalność ta obarczona jest ryzykiem ekonomicznym. Formalnie sprecyzował pojęcie przedsiębiorcy jako osoby o funkcji całkiem odmiennej od funkcji zarówno kapitalisty jak i kierownika³⁸. Twórcy ekonomii klasycznej A. Smith³⁹ utożsamiał przedsiębiorcę z właścicielem przedsiębiorstwa, dostarczycielem kapitału, a jego sukces z szybkim i inteligentnym dostosowywaniem się do wydarzeń zachodzących w gospodarce. Dokonywał zatem wyraźnego rozróżnienia między funkcjami kapitalisty, a przedsiębiorcą, tzn. tym, który jest właścicielem przedsiębiorstwa, podejmuje ostateczne decyzje i narażony jest na ryzyko. Say J. B. wyrażał pogląd,

³⁶ P. Drucker, *Innowacja i przedsiębiorczość. Praktyka i zasady*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 1992, s. 7.

³⁷ B. Ujda-Dyńska, *Przedsiębiorca i przedsiębiorczość w teorii ekonomii*, w: K. Jaremczuk (red.), *Uwarunkowania przedsiębiorczości – aspekty ekonomiczne i antropologiczne – społeczne*, Wyd. Państwowej Szkoły Wyższej, Tarnobrzeg 2006, s. 202.

³⁸ M. Brzeziński (red.), *Wprowadzenie do nauki o przedsiębiorstwie*, Wyd. Difin, Warszawa 2007, s. 22.

³⁹ F. Bławat, *Przedsiębiorca w teorii przedsiębiorczości i praktyce małych firm*, Wyd. Gdańskiego Towarzystwa Naukowego, Gdańsk 2003, s. 19.

iż przedsiębiorcą jest każdy człowiek interesu, który inwestuje zasoby w nieznaną i ryzykowną przyszłość. Twierdził on, że przedsiębiorcami są przemysłowcy, rękodzielnicy, rolnicy oraz kupcy, a zatem osoby, które zamierzają stworzyć jakikolwiek produkt na własne ryzyko i dla własnego zysku. Jako pierwszy wyodrębnił obok kapitału materialnego kapitał niematerialny tak jak, na przykład wiedza, talent oraz wskazał na przedsiębiorcę jako na pracowitego człowieka aktywnego wynalazcę, który przyczynia się do kreowania kapitału niematerialnego.

Marshall A. był pierwszym ekonomistą, który dostrzegł istnienie czwartego czynnika wartościotwórczego – wiedzy, obok pracy, kapitału i ziemi. Przedsiębiorca łączy tradycyjne czynniki produkcji w przedsiębiorstwie i wykorzystuje istniejące warunki, nadając produkcji odpowiednią organizację⁴⁰.

Kolejna teoria przedsiębiorcy została sformułowana przez pryzmat zysku w kontekście przychodu z tytułu niepewności i innowacji (np. J. Schumpeter) oraz przychodu z tytułu „arbitrażu” (tzw. szkoła austriacka np. L. Mises, M. Kirzner)⁴¹.

Knight F. w publikacji „Ryzyko, niepewność i zysk” wyraził pogląd, iż zysk osiągniany przez przedsiębiorcę jest rekompensatą za ryzyko i niepewność, jakie ponosi⁴². Pogląd ten jest powszechnie akceptowany przez ekonomistów i można powiedzieć, że stanowi pomost pomiędzy tradycyjnymi, a nowoczesnymi teoriami firmy. Natomiast rola przedsiębiorcy jako innowatora i zarządzającego zasobami jest ważnym uzupełnieniem tego głównego ujęcia⁴³. Przedsiębiorca zdaniem J. Schumpetera jest źródłem wszelkich dynamicznych zmian w gospodarce, dlatego rozumieć system kapitalistyczny można jedynie w kategoriach tych warunków, które pobudzają przedsiębiorczość. Uznawał, że dana osoba może być przedsiębiorcą wtedy, gdy realizuje jakieś innowacje, ale traci ten charakter z chwilą, gdy ugruntuje już pozycję swego przedsiębiorstwa i zacznie nim kierować w sposób rutynowy.

⁴⁰ B. Piasecki, *Przedsiębiorczość i mała firma*, Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 1997, s. 20.

⁴¹ F. Bławat, *Przedsiębiorca w teorii przedsiębiorczości i praktyce małych firm*, Wyd. Gdańskiego Towarzystwa Naukowego, Gdańsk 2003, s. 19.

⁴² S. Marek (red.), *Elementy nauki o przedsiębiorstwie*, Wyd. Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 1999, s. 19.

⁴³ T. Gruszecki, *Przedsiębiorca...*, op. cit., s. 37.

Zdaniem M. Kirznera, przedsiębiorca osiąga zysk dzięki specyficznym umiejętnościom oraz czujności. Pozwalają one dostrzegać bagatelizowane bądź niedostrzegane przez innych możliwości osiągnięcia korzyści ekonomicznych. Umiejętności te określił jako podstawowe w działalności przedsiębiorczej. Wypracowany zysk jest wynagrodzeniem za podjęte działania, postawę i zachowanie przedsiębiorcy⁴⁴.

Bridge S., Neill O' i Cromie S.⁴⁵ wymieniają cztery klasyczne nurty w nauce o przedsiębiorczości: podejście osobowościowe, ekonomiczne, socjologiczne i poznawcze.

Twórcy teorii osobowościowych zakładają, iż przedsiębiorcą trzeba się urodzić. To podejście poszukuje, poprzez zastosowanie badań psychologicznych, zestawu cech wrodzonych, które charakteryzują osoby podejmujące pracę na własny rachunek. Najczęściej wymieniane są następujące cechy: motywacja poprzez osiągnięcia, skłonność do ryzyka, wewnętrzne umiejscowienie kontroli, potrzeba niezależności, determinacja, inicjatywa, kreatywność, pewność siebie.⁴⁶ Problem w tym, jak podkreśla Perwin D.A., że cechy osobowości częściowo (około 50%) są przekazywane genetycznie, a częściowo kształtowane w procesie życiowym.⁴⁷ Stąd jest większe prawdopodobieństwo, że osoba wychowana w rodzinie przedsiębiorcy nabędzie więcej proprzedsiębiorczych cech niż w innym otoczeniu.

Nurt ekonomiczny koncentruje się na analizowaniu roli przedsiębiorców w szeroko pojętej gospodarce, zwracając uwagę przede wszystkim na kategorie: zysku, kosztów alternatywnych i alokacji zasobów. Ponadto mikroekonomia zakłada, iż ludzie są racjonalnymi decydentami (*homo oeconomicus*). Założenie to ekonomia behawioralna w pewnym sensie kwestionuje, a raczej poszerza perspektywę

⁴⁴ T. Mendel, *Uwarunkowania małej przedsiębiorczości ...*, op. cit., s. 75.

⁴⁵ S. Bridge, O'K. Neill, S. Cromie, *Understanding enterprise, entrepreneurship and small business*, Palgrave Macmillan, New York 1998/2003.

⁴⁶ T. Zaleśkiewicz, *Przedsiębiorczość i podejmowanie ryzyka*, w: T. Tyszka, (red.) *Psychologia ekonomiczna*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2004, s. 303-333.

⁴⁷ D.A. Perwin, *Psychologia osobowości*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2000, s. 141.

postrzegania i interpretacji zachowań ekonomicznych⁴⁸. Teorie behawioralne definiują atrybuty przedsiębiorcy jako podmiotu aktywnego gospodarczo. Jest to podejście w zasadzie zbliżone do nurtu osobowościowego, ale operuje kategorią przedsiębiorczych zachowań. Ekonomia behawioralna podejmuje wysiłek zbadania rzeczywistych, realistycznych zachowań ludzi wykorzystując w tym celu wiedzę indukcyjną. Jej teorie uwzględniają społeczne i psychiczne aspekty funkcjonowania ludzi w tym kulturę, system wartości, osobowość, specyfikę procesów poznawczych. Za twórców „nowej” ekonomii behawioralnej można uznać amerykańskich naukowców A. Tversky’ego i D. Kahnemana, którzy zastosowali narzędzia z psychologii w badaniach ekonomicznych z uwzględnieniem procesów decyzyjnych w warunkach niepewności⁴⁹

Podejście poznawcze oznacza traktowanie przedsiębiorcy przede wszystkim jako podmiotu, który przetwarza informacje i podejmuje decyzje. W związku z tym w centrum zainteresowania badaczy znajdują się procesy oceny i wyboru alternatyw. Teorie poznawcze próbują wyjaśnić procesy myślowe, które charakteryzują jednostki będące w interakcji ze środowiskiem.⁵⁰ Jednakże zarówno teorie poznawcze jak i osobowościowe wywodzące się z nurtu bazującego na psychologii, wskazują, iż przedsiębiorca jest osobą, która odznacza się pewnymi szczególnymi cechami osobowościowymi, wyróżniającymi ją z otoczenia i wpływającymi na szczególny charakter jej aktywności gospodarczej. W literaturze przedmiotu do istotnych zmiennych osobowych wpływających na działania przedsiębiorcze zalicza się indywidualny system wartości, wcześniejsze doświadczenie zawodowe, umiejętności menadżerskie, wiek, wykształcenie oraz płeć.

⁴⁸ M. Brzeziński, M. Gorynia, Z. Hockuba, *Ekonomia a inne nauki społeczne na początku XXI w. Między imperializmem a kooperacją*, „*Ekonomista*” 2008 nr 2, s. 204-207.

⁴⁹ D. Kopycińska, *Mikroekonomia*, Wyd. Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 2005, s. 370.

⁵⁰ R.K.L. Mitchell, i in., *Toward a Theory of Entrepreneurial Cognition: Rethinking the People Side of Entrepreneurship Research*, „*Entrepreneurship Theory and Practice Journal*” 202 vol. 27, issue 2, s. 93-206.

W literaturze można spotkać wiele klasyfikacji cech osoby przedsiębiorczej⁵¹. Należy zauważyć, że cechy osobowe mają charakter subiektywny, trudno jednoznacznie określić, które cechy są niezbędne, które wrodzone, a których można się nauczyć. Nie można określić uniwersalnego zestawu cech, który charakteryzowałby każdego przedsiębiorcę. Wynika to z faktu, że każdy przedsiębiorca, tak jak każdy człowiek jest inny, na swój sposób wyjątkowy, charakteryzują go inne cechy, ma inną osobowość. Zaznaczyć trzeba jednak, iż cechy w zależności od uwarunkowań, mogą ułatwiać bądź blokować efektywność działań i zachowań przedsiębiorczych. W literaturze przedmiotu częściej zwraca się uwagę (podkreśla się ich znaczenie) na cechy ułatwiające działania przedsiębiorcze. Warto jednak przywołać także te cechy, które mogą je utrudniać (czasami wręcz uniemożliwiać). W tabeli 2 zaprezentowano cechy ułatwiające i utrudniające działania przedsiębiorcze.

Tabela 2.

Cechy wpływające na działania przedsiębiorcy

Kryteria ogólne	Cechy ułatwiające działania przedsiębiorcy	Cechy utrudniające działania przedsiębiorcy
Potrzeby psychiczne	<ul style="list-style-type: none"> tendencja do dominowania skłonność do posiadania dążenie do własności i autonomii orientacja na osiągnięcia 	<ul style="list-style-type: none"> liczenie na opiekę i oparcie innych uległość odrzućenie i izolacja
Motywacja	<ul style="list-style-type: none"> tendencja do dominowania dążenie do własności i autonomii tendencja do powiększania stanu posiadania orientacja na osiągnięcia i sukces 	<ul style="list-style-type: none"> różnego rodzaju lęki chęć utrzymania tego, co się posiada, a nie chęć pomnażania
Decyzje	<ul style="list-style-type: none"> zdecydowanie konsekwencja decyzje adekwatne do sytuacji 	<ul style="list-style-type: none"> trudności w podejmowaniu decyzji chwiejność „wyuczona bezradność”
Ryzyko	<ul style="list-style-type: none"> traktowanie sytuacji ryzykownych jako wyzwanie, szansę na sukces podejmowanie decyzji obciążonych ryzykiem 	<ul style="list-style-type: none"> unikanie sytuacji i decyzji obciążonych ryzykiem

⁵¹ W. Szymanowski, M. Szczawiński, *Elementy nauki o przedsiębiorstwie*, Wyd. Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego, Warszawa 2005, s. 11.

Sukces i niepowodzenie	<ul style="list-style-type: none"> • odporność psychiczna • wysoki próg stresu i frustracji • umiejętność działania w sytuacjach trudnych 	<ul style="list-style-type: none"> • brak odporności psychicznej • niski próg stresu i frustracji
Innowacyjność i twórczość	<ul style="list-style-type: none"> • postawa pioniera • zdolności twórcze • intuicja 	<ul style="list-style-type: none"> • postawa zachowawcza • konformizm • bez zdolności twórczych
Współpraca	<ul style="list-style-type: none"> • ekstrawersja • zdolności przywódcze • twórcze kierowanie • zaufanie u ludzi • umiejętność negocjacji • i mobilizowania innych 	<ul style="list-style-type: none"> • introwersja • trudności w kontaktach i współpracy z innymi • brak zdolności przywódczych
Bariery	<ul style="list-style-type: none"> • optymizm i aktywność • znajomość siebie 	<ul style="list-style-type: none"> • lęki i obawy • lenistwo • pesymizm
Temperament	<ul style="list-style-type: none"> • sangwinik • duża energia i zrównoważenie 	<ul style="list-style-type: none"> • melancholik

Źródło: opracowanie własne na podstawie T. Piecuch, *Przedsiębiorczość. Podstawy teoretyczne*, Wyd. C. H. Beck, Warszawa 2010, s. 62.

Przedsiębiorczość występuje w ścisłej relacji z kreatywnością. Poskrobko B. dokonał oceny wpływu cech osobowych na kreatywność. W zdecydowanej mierze wywierają one także wpływ na przedsiębiorczość. Pozytywnie wpływa stabilność emocjonalna, introwersja oraz wysoka: otwartość, niezależność, dociekliwość, motywacja. Negatywny wpływ zaś neurotyczność oraz niska niezależność, wytrwałość, sumienność i dociekliwość.⁵²

Siła i rozmiary indywidualnych cech człowieka mają wpływ na rozwój przedsiębiorczości a wiedza jest czynnikiem umożliwiającym ich rozwój. Przedsiębiorca w gospodarce rynkowej stanowi integralny element rzeczywistości społeczno gospodarczej. Z tego powodu wokół jego osoby krąży wiele mitów i stereotypów. W świadomości społecznej przez lata ugruntowały się pewne myślenia o osobie przedsiębiorcy, które mają niewiele wspólnego z rzeczywistością. Prawdą jest, co podkreśla B. Piasecki, że nadal nauce nie udało się określić wzorca,

⁵² B. Poskrobko, *Psychologiczne aspekty sterowania kreowaniem wiedzy w jednostce organizacyjnej*, w: W. Sroka (red.), *Zarządzanie współczesnym przedsiębiorstwem. Uwarunkowania-trendy-perspektywy*, Wyd. „Dom Organizatora”, Toruń 2016, s. 221-237.

modelu „typowego przedsiębiorcy” i charakteryzujących go powszechnie akceptowanych cech.

Teoria przedsiębiorstwa jest złożonym problemem, opartym o wiedzę nie tylko ekonomiczną, ale także nauk o zarządzaniu, socjologii i prawa. Według J.M. Keynesa przedsiębiorstwo działa w określonych okolicznościach i jest uzależnione od cech mu przepisanych. Pogląd ten podzielali G.A. Akerlof i J.L. Yellen⁵³. Uważali, oni że przedsiębiorstwo charakteryzuje się następującymi cechami: posiada cel ukierunkowany na maksymalizację zysku przy danych kosztach (założenie o racjonalności), posiada wiedzę zawsze pewną i prawdziwą, wie jakie należy przedsięwziąć środki aby osiągnąć ten cel oraz w oparciu o swoją wiedzę zawsze podejmuje działania, które do tego celu prowadzą. W oparciu o przedstawione cechy można stwierdzić, iż czynnikiem rozwoju przedsiębiorstwa jest wiedza, stanowiąca postawę jego funkcjonowania, mająca wpływ na podejmowanie decyzji związanych z jego działaniem.

W teorii przedsiębiorstwa eksponuje się takie cechy jak: trwały charakter realizowanych przedsięwzięć gospodarczych, zaspokajanie potrzeb innych klientów swoimi wyrobami lub usługami, wymiana kupna – sprzedaży z interesariuszami oraz posiadanie określonych zasobów kapitałowych, samodzielne podejmowanie decyzji w obszarze prowadzonej działalności z zachowaniem i respektowaniem ogólnie przyjętych zasad prawnych, a w efekcie osiągnięcie korzyści, najczęściej maksymalizacji dochodu z zaangażowanego kapitału przy świadomości, że każda działalność jest związana z ryzykiem.⁵⁴

Istotę przedsiębiorstwa można analizować w kontekście naukowym w ujęciu modelowym⁵⁵. Model ekonomiczny traktuje przedsiębiorstwo jako jednostkę ekonomiczną opisywaną w kategorii efektywności zużycia zasobów, a więc różnicy

⁵³ G.A. Akerlof, J.L. Yellen, *A near-rational model of the business cycle, with wage and price inertia*, w: N.G. Monkiw, D. Romer (red.), *New Keynesian economics*, vol. 1, *Imperfect competition and sticky prices*, MIT Press, Cambridge 1991.

⁵⁴ M. Brzeziński (red.), *Wprowadzenie...*, op. cit., s. 29.,

⁵⁵ M. Brzeziński (red.), *Wprowadzenie...*, op. cit., s. 27-28; w oparciu o: T. Gruszecki, *Współczesne teorie przedsiębiorstwa*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa 2002; por. także: J. Lichtarski, *Podstawy...*, op. cit., s. 68-70.

między nakładami a efektami. W sensie najbardziej ogólnym przedsiębiorstwo może być rozpatrywane jako system przetwarzający nakłady w wyniki i wytwarzający dochód. Podstawowymi zmiennymi w tym modelu są: czynniki produkcji, kapitał, przychód, koszt w sensie ekonomicznym, zysk i efektywność.

Model finansowy traktuje przedsiębiorstwo jako system zasobów (aktywów) mających zawsze określoną wartość finansową, które są przekształcane w strumienie finansowe. Aktywa te tworzą kapitał. Może to być zarówno kapitał własny, jak i obcy; Kapitał przedsiębiorstwa traktowany jest jako wartość a nie jako komplet materialnych czynników produkcji.

Model produkcyjny (technologiczny) opisuje przedsiębiorstwo jako układ techniczny, przetwarzający energię, materię i informację w dany produkt lub usługę o określonych parametrach użytkowych.

W modelu organizacyjnym przedsiębiorstwo rozpatrywane jest jako szczególny przypadek organizacji. Model ten może być stosowany w przypadku dużych przedsiębiorstw, wymagających złożonej organizacji.

Model prawny zajmuje się przedsiębiorstwem jako szczególnym podmiotem praw i obowiązków, którego forma i ustrój są zawsze określone przez system prawny. Nie istnieje bowiem „przedsiębiorstwo w ogóle”, ale zawsze w danej gospodarce. Jest ono konkretną konstrukcją prawną, zgodną z istniejącym ustawodawstwem.

W modelu socjopsychologicznym (behawioralnym) przedsiębiorstwo jest systemem społecznym. Kluczowym zagadnieniem jest nakłanianie, motywowanie pracowników, aby działali zgodnie z celami kierownictwa.

Model etyczny (etyczno – kulturowy) analizuje zachowania ludzi w przedsiębiorstwie, a zwłaszcza zarządzających i właścicieli, ze względu na panujące w danym społeczeństwie normy moralne i wzorce akceptowanych zachowań.

W odniesieniu do zaprezentowanego ujęcia modelowego przedsiębiorstwa można zauważyć, że jego funkcjonowanie zawsze związane jest z kategorią zysku, które może osiągnąć dzięki wykorzystaniu kapitału. We współczesnych

przedsiębiorstwach, oprócz tradycyjnych jego form wiodące znaczenie posiada kapitał wiedzy.

1.3. Współczesne kierunki rozwoju przedsiębiorczości

Współcześnie przedsiębiorczość jest traktowana jako kategoria obejmująca aspekty ekonomiczne, technologiczne, psychologiczne, etyczne, kulturowe niosące ze sobą zupełnie nowe postawy, zachowania, wartości. Zachowania przedsiębiorcze stają się „sposobem bycia” nie tylko jednostek gospodarczych, ale i innych uczestników gospodarki rynkowej: gospodarstw domowych, instytucji publicznych, administracyjnych, fundacji i innych organizacji.

Przedsiębiorczość w istotny sposób warunkuje zmieniające się otoczenie zewnętrzne. Schumpeter J. twierdził, że „ducha przedsiębiorczości” niekoniecznie należy utożsamiać z jednostką, może on być „odczuwalny” w dużych przedsiębiorstwach lub instytucjach nienastawionych na zysk. Teza ta jednak nie była popularna wśród jemu współczesnych.

Koncepcja przedsiębiorczości wewnętrznej po raz pierwszy została przedstawiona przez G. Pinchota. Dowiódł on, że firma lepiej rozwija się wtedy, gdy „panuje” w niej klimat sprzyjający twórczemu myśleniu, pobudzany przez zmieniające się warunki wewnętrzne i zewnętrzne. Przedsiębiorczość wewnętrzna jest szczególnie widoczna w dużych przedsiębiorstwach, w których zachowania przedsiębiorcze wykazują zarówno kadra zarządzająca jak i pozostali pracownicy.⁵⁶ Proces ten jest nazywany intraprzsiębiorczością. Polega on na tym, że osoba lub grupa w powiązaniu z istniejącą organizacją tworzą nową jednostkę lub wdrażają innowacje w organizacji. Może to być wdrażanie innowacji, transformacja

⁵⁶ C. Barrow, *The Essence of Small Business*, Prentice Hall, New York 1993, s. 31.

istniejących organizacji, tworzenie nowych jednostek w ramach już istniejących, które mogą ale nie muszą być z sobą powiązane⁵⁷.

Sednem przedsiębiorczości wewnętrznej jest wypracowanie kompromisu między indywidualnymi przedsiębiorcami lub ich zespołami a organizacją reprezentowaną przez kierownictwo, które wspierając działania przedsiębiorców zapewni im równocześnie bezpieczeństwo działań i możliwość partycypacji w przyszłych efektach wynikających z wdrożonych innowacji.

Wewnętrzny przedsiębiorca powinien charakteryzować się⁵⁸:

- umiejętnościami twórczego myślenia, wprowadzaniem i wdrażaniem nowych rozwiązań od zaplanowania działań do ich wdrożenia;
- dostrzeganiem konieczności zmian, zdolnością ich inicjowania, dużą aktywnością w procesie realizacji przekształceń;
- koniecznością posiadania względnego poczucia bezpieczeństwa stwarzanego przez organizację.

Działania przedsiębiorcze, prowadzące do zmiany istniejącego w organizacji *status quo*, są z założenia sprzeczne z dotychczasowymi procedurami. Jednak sprzeczność ta nie jest zagrożeniem, lecz szansą efektywniejszego funkcjonowania organizacji poprzez wprowadzanie innowacyjnych wyrobów, usług czy procesów organizacyjnych i wykorzystania w pełni różnorodnego potencjału organizacji. Istotną rolę odgrywa w tym procesie akceptacja, zrozumienie i umiejętności kadry kierowniczej w zarządzaniu sprzecznościami⁵⁹. Świadomość i dostrzeganie kontrastów pomiędzy otoczeniem a organizacją zmusza jej uczestników do podejmowania działań wyrównujących istniejące różnice, czyni to organizację bardziej elastyczną, mogącą sprostać wymaganiom otoczenia.

⁵⁷ J. Lichtarski, M. Karaś, *Pojmowanie przedsiębiorczości i warunkujące ją czynniki*, w: K. Jaremczuk (red.), *Uwarunkowania rozwoju przedsiębiorczości- szanse i zagrożenia* Wyd. Państwowej Szkoły Wyższej Zawodowej, Tarnobrzeg 2003, s. 18.

⁵⁸ D.M. Stewart (red.), *Praktyka kierowania. Jak kierować sobą, innymi i firmą*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 1994, s. 580.

⁵⁹ M. Bratnicki, *Transformacja przedsiębiorstwa*, Wyd. Akademii Ekonomicznej, Katowice 1998, s. 54-68.

Charakterystyczną cechą działań przedsiębiorczych jest wdrażanie nowych pomysłów prowadzących do przekształceń dotychczas istniejących schematów. Innowacyjne rozwiązania mogą dotyczyć wprowadzenia na rynek nowych wyrobów czy usług, ale równie ważne jest też zastosowanie nowych, zwiększających wydajność metod produkcji, wyszukiwanie tańszych źródeł finansowania, dostosowywanie struktur organizacyjnych, systemów informacyjno-decyzyjnych oraz obowiązujących procedur do zmieniających się warunków, podwyższanie i dostosowywanie umiejętności pracowników poprzez odpowiednio zaplanowany system szkoleń, uwzględniający zmieniające się realia funkcjonowania przedsiębiorstwa. Wszystkie te działania prowadzą do zwiększenia innowacyjności i konkurencyjności organizacji.

Współcześnie w działalności gospodarczej coraz większe znaczenie odgrywa wiedza, która pozwala przedsiębiorcy wykorzystać potencjał tkwiący w zasobach (materialnych i niematerialnych). To wiedza wpływa na zmianę podejścia przez przedsiębiorców do zmieniających się warunków otoczenia, od postawy nastawionej na dopasowanie do wymogów, do postawy, która zakłada aktywne kreowanie, współtworzenie otoczenia, a nawet wyprzedzanie zachodzących w otoczeniu zmian i tendencji.

W literaturze w ostatnim czasie akcentuje się nurt przedsiębiorczości bazujący na wiedzy, zwany przedsiębiorczością intelektualną. Koncepcja przedsiębiorczości intelektualnej podkreśla znaczenie roli wiedzy i posiadanych umiejętności, które przyczyniają się do osiągnięcia sukcesu. Jednym z propagatorów przedsiębiorczości intelektualnej był P. F. Drucker⁶⁰. Zauważył on systematyczny wzrost roli wiedzy w procesach gospodarowania.

Zdaniem S. Kwiatkowskiego kształtowanie się teorii przedsiębiorczości intelektualnej dokonuje się dwoma nie pozostającymi bez wzajemnego związku, nurtami:

⁶⁰ P.F. Drucker, *Spółczesność pokapitalistyczna*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1999, s. 14.

- pierwszy nurt - to intelektualizacja samej przedsiębiorczości, dostrzeżenie znaczenia wiedzy i innych zasobów niematerialnych;
- drugi nurt – to podejmowanie działalności przedsiębiorczej przez intelektualistów, jego źródłem było podważanie ich tradycyjnej roli przez dokonujące się przemiany społeczne i polityczne na przełomie lat osiemdziesiątych, dziewięćdziesiątych XX wieku, dużą rolę odegrała także atrakcyjność kariery przedsiębiorczej ludzi nauki.

Według S. Kwiatkowskiego przedsiębiorcy są z natury różni, lecz łączą ich atrybuty wspólne, które można uważać jako charakterystykę przedsiębiorczości intelektualnej, takie jak:

- umiejętność rozumienia i wykorzystania znajomości wielu środowisk czy sfer, różnorodnych powiązań, dużego zakresu wiedzy oraz kontaktów;
- umiejętność integrowania procesu zbierania i przetwarzania informacji oraz jej selekcjonowania z procesem wyboru wariantów działania (dzięki swojej wiedzy, wyobraźni i zdolności do abstrakcyjnego myślenia);
- szerokie horyzonty poznawcze, które wykorzystuje w procesie podejmowania i operacjonalizowania działań przedsiębiorczych (swoboda poruszania się w czasie i przestrzeni, w sferach refleksji i czynu);
- umiejętność takiego zdefiniowania sytuacji, przekonstrowania założeń, warunków gry, jakie toczy z otoczeniem, by każda z wybranych możliwości działania dawała satysfakcjonujące go rezultaty;
- postrzeganie swojej roli w przedsiębiorstwie jako intelektualne wyzwanie lub jako przygodę dostarczającą intelektualnej satysfakcji;
- przywiązywanie dużej wagi do kwestii etycznych i rozwoju (także intelektualnego) swoich współpracowników⁶¹.

Koncepcja przedsiębiorczości intelektualnej w chwili powstawania rodziła wiele dyskusji i kontrowersji w środowisku ekonomistów, większość z nich uważała, że tam gdzie zaczyna się przedsiębiorczość, kończy się intelektualizm. Jednak szybko

⁶¹ S. Kwiatkowski, *Przedsiębiorczość intelektualna*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa 2000, s. 60.

zyskała ona popularność, podkreśliła znaczenie roli wiedzy jako czynnika rozwoju przedsiębiorczości.

Kraśnicka T. twierdzi, że „dla rozwoju przedsiębiorczości ważne są czynniki kulturowe, takie jak: systemy wartości i przekonań, tradycje przedsiębiorczości nadanym obszarze, zaufanie jako zasób kulturowy, model rodziny i więzi rodzinnych oraz klimat społeczny (nie) sprzyjający przedsiębiorczości”⁶². Druga grupa uwarunkowań wiąże się z cechami osobowościowymi człowieka, jego aktywnością oraz skłonnością do podejmowania innowacyjności i ryzyka. Trzecia zaś to uwarunkowania zależne od otoczenia lokalnego, od gotowości współpracy czy partnerstwa zainteresowanych (a raczej mających swoje interesy) osób, firm i lokalnej administracji. W literaturze przyjmuje się, że istnieją lokalne i regionalne środowiska przedsiębiorczości, które są wynikiem współdziałania sektorów: prywatnego, publicznego i społecznego oraz tworzenia racjonalności przedsiębiorczych zachowań firm na rynku⁶³. Ich współpraca (a nie wzajemne zwalczanie), a nawet partnerstwo pozwala lepiej wykorzystać lokalne zasoby, przyczynia się do generowania specjalnych efektów zewnętrznych. Istotną rolę odgrywa tutaj wiedza o zależnościach oraz zasady postępowania w kontaktach społeczno-ekonomicznych dominujących na danym terenie⁶⁴.

W tym opracowaniu pogłębionej analizy wymagają uwarunkowania lokalne, ekonomiczno-prawne i społeczno-kulturowe. Środowisko lokalne przedsiębiorczości są to różne formy współzależności i współpracy na określonym terytorium. W aspekcie teoretycznym problem ten znalazł odzwierciedlenie między innymi w teoriach lokalizacji.

Teorie lokalizacji zajmują się przyczynami wyboru miejsca i lokalizacji konkretnych jednostek gospodarczych w oparciu o przesłanki wynikające z cech

⁶² T. Kraśnicka, *Koncepcja rozwoju przedsiębiorczości ekonomicznej i pozaekonomicznej*, Wyd. Akademii Ekonomicznej, Katowice 2002, s. 115.

⁶³ A. Ochojski, B. Szczupak, T. Zieliński, *Regionalne środowiska przedsiębiorczości. Problematyka badawcza*, w: A. Klasik (red.), *Przedsiębiorczość i konkurencyjność a rozwój regionalny*, Wyd. Akademii Ekonomicznej, Katowice 2006, s. 279.

⁶⁴ M. Huczek, *Czynnik ekologiczny w zarządzaniu lokalnym* [w:] A. Chodyński (red.), *Zarządzanie rozwojem przedsiębiorstw i regionów*, Wyd. Krakowska Szkoła Wyższa, Kraków 2008, s. 188.

określonej przestrzeni. Ich przedmiotem jest problem alokacji czynników produkcji w przestrzeni. Teorie lokalizacji identyfikują czynniki determinujące wybór miejsca rozwoju przedsiębiorstw w określonej przestrzeni. Uznaje się, że miejsce rozwoju przedsiębiorstw jest zasadniczo uzależnione od miejsca zamieszkania przedsiębiorcy.⁶⁵

Tradycyjna teoria lokalizacji, rozwijana przez A. Webera, A. Löschę i W. Isarda zajmowała się kosztami transakcyjnymi jednostek, które opracowały swoje strategie lokalizacyjne biorąc pod uwagę rozmieszczenie czynników wytwórczych i rynków zbytu. Podstawowy wpływ na decyzje lokalizacyjne miały przede wszystkim koszty pozyskania surowców i ich transportu, dostępu do rynku, koszty siły roboczej oraz czynniki dodatkowe, takie jak dostęp do infrastruktury komunikacyjnej, możliwość pozyskania wykwalifikowanych kadr, możliwość harmonijnej współpracy z lokalną władzą i społecznością. Tradycyjna szkoła lokalizacji, określana jako „strukturalistyczna”, przyjmuje założenie o silnym podziale na centrum i peryferie, przy czym centrum (aglomeracja) koncentruje działalność gospodarczą.⁶⁶

Nowa teoria lokalizacji poszukuje determinantów regionalnego potencjału rozwoju, które mogą być decydującym czynnikiem skłaniającym przedsiębiorców do rozwoju przedsiębiorczości lokalnej. W hierarchii czynników lokalizacyjnych w stosunku do teorii tradycyjnej większe znaczenie przywiązuje się do infrastruktury niematerialnej niż do materialnej.⁶⁷ Wynika to z rozwoju zaawansowanych technologii, które są nie tyle zasobochłonne, co wiedzochłonne. Czynnikiem istotnym odgrywającym istotną rolę w rozwoju przedsiębiorczości jest obecność instytucji transferu wiedzy, łatwa komunikacja z otoczeniem, walory środowiska kulturowego i przyrodniczego⁶⁸. Obecnie mniejsze znaczenie ma lokalizacja nowej

⁶⁵ K. von Stackelberg, U. Hahne, *Teorie rozwoju regionalnego*, w: S. Golinowska (red.), *Rozwój ekonomiczny regionów. Rynek pracy. Procesy migracyjne*, Wyd. Instytutu Pracy i Spraw Socjalnych, Warszawa 1998, s. 29.

⁶⁶ G. Gorzelak, B. Jałowiecki, *Konkurencyjność regionów*, „Studia Regionalne i Lokalne” 2000 nr 1, s. 12.

⁶⁷ T. Markowski, *Zarządzanie rozwojem miast*, Wyd. Naukowe PWE, Warszawa 1999, s. 104.

⁶⁸ R. Oakey, *High-Technology new firms. variable barriers to growth*, Paul Chapman Publishing Ltd, London 1995.

jednostki w pobliżu centrów przemysłowo-handlowych, ponieważ proste zasoby materialne zostały zastąpione przez wiedzę chłonna, a kryteria ilościowe przez jakościowe. Zmiana kryteriów czynników lokalizacji ilustruje tabela 3.

Tabela 3.

Tradycyjne i współczesne czynniki lokalizacji rozwoju przedsiębiorczości

Lata sześćdziesiąte XX wieku	Od lat dziewięćdziesiątych XX wieku
<ul style="list-style-type: none"> • Łatwość naboru siły roboczej • Koszty robocizny • Słabość związków zawodowych • Możliwość nabycia budynków/nieruchomości • Łatwość nabycia surowców • Koszty transportu, infrastruktura transportowa • Dostatek mocy • Dogodne powiązania z rynkiem • Lokalne możliwości kooperacji • Specjalizacja lokalnego przemysłu • Niskie podatki • Pomoc finansowa władz publicznych • Klimat 	<ul style="list-style-type: none"> • Kwalifikacje siły roboczej • Koszty robocizny • Koszty wynajęcia obiektów produkcyjnych i biurowych • Ceny ziemi • Bliskość autostrady • Bliskość lotniska międzynarodowego • Ponadregionalne połączenia kolejowe • Koszty energii • Bliskość dostawców • Jakość administracji lokalnej • Opłaty lokalne • Usługi miejscowych banków • Wspieranie działalności gospodarczej przez władze publiczne, jednostki obsługi biznesu, izby gospodarcze • Dobry wizerunek miasta regionu • Bliskość szkół wyższych • Bliskość instytutów badawczych • Komunikacja miejska • Mieszkania • Zaplecze medyczne • Życie kulturalne • Możliwość wypoczynku

Źródło: G. Gorzelak, B. Jałowiecki, *Konkurencyjność regionów*, „Studia Regionalne i Lokalne” 2000 nr 1, s. 12.

Scott A. J. ,⁶⁹ Storper M. i Walker R. ⁷⁰ dowodzą, że obecnie główne korzyści osiąga się poprzez wzrost efektywności gospodarowania, który następuje dzięki łatwej komunikacji - przepływu informacji i wiedzy oraz trafnemu doborowi

⁶⁹ A.J. Scott, *New industrial spaces. flexible production organization and regional development in north America and western Europe*, Pion, London 1988, s. 94.

⁷⁰ M. Storper, R. Walker, *The capitalist imperative. territory, technology and industrial growth*, Basil Blackwell, New York, 1989, s. 25.

charakteru działalności i dopasowaniu się do regionalnego łańcucha wartości. Wiedza staje się regionalnym czynnikiem lokalizacji i elementem rozwoju lokalnej przedsiębiorczości. Storper podkreśla znaczenie tzw. miękkich czynników rozwoju, czyli zależności, które nie podlegają wymianie rynkowej – nie można ich nabyć, przenieść⁷¹. Chodzi o powiązania między lokalnymi podmiotami, które są zbudowane na podstawie specyficznych dla danego terytorium wzorów zachowań (konwencji, zwyczajów), norm i reguł postępowania⁷². Znajdują one odzwierciedlenie w sposobie wymiany informacji między firmami, procesach komunikacji i negocjacji wewnątrz firm, wpływają na relacje pracy i powiązania z organizacjami otoczenia takie, jak agendy rządowe, samorząd terytorialny i gospodarczy, instytucje rozwoju przedsiębiorczości, decydują o wykorzystaniu wiedzy jako czynnika rozwoju lokalnej przedsiębiorczości.

Duże znaczenie odgrywa polityka lokalna przyjęta i realizowana na danym terytorium. Wskazuje ona rozwiązania prawne, organizacyjne, promocyjne oraz finansowe, a także różne instrumenty jej realizacji, na przykład zintegrowany program wspierania przedsiębiorczości. Taki program może mieć charakter kompleksowy, ale najczęściej odnosi się do małych i średnich przedsiębiorstw.

Istotnym czynnikiem rozwoju lokalnej przedsiębiorczości jest otwartość i aktywność społeczności lokalnych. Takie postawy pozwalają przełamywać bariery i obawy związane z prowadzeniem działalności gospodarczej. W kształtowaniu pro przedsiębiorczych postaw szczególną rolę odgrywa edukacja. W społeczeństwie o wyższym poziomie wykształcenia zauważa się większą otwartość i przychylność dla rozpoczęcia samodzielnej działalności gospodarczej.

⁷¹ M. Storper, *The regional world. territorial development in a global economy*, Guilford, New York 1997, s. 57-59.

⁷² E. Vatne, M. Taylor, *Small firms, networked firms and innovation systems. An introduction*, w: E. Vatne, M. Taylor (red.), *The networked firm in a global world. small firms in new environments*, Ashgate, Aldershot 2000, s. 1-16.

1.4. Ekonomiczno-prawne uwarunkowania przedsiębiorczości

Najsilniejszym stymulatorem przedsiębiorczości i szansą dla rozwoju przedsiębiorstw jest mechanizm rynkowy, ponieważ daje możliwość konkurencyjności, zdobywania określonej (zamierzonej) pozycji na rynku⁷³. Oparcie przedsiębiorczości na wiedzy wymaga pewnych modyfikacji tego mechanizmu. Jedną z takich działań jest koncepcja klastra. W gospodarce opartej na wiedzy klastry umożliwiają przepływ informacji dotyczących nowych rozwiązań innowacyjnych i dyfuzję wiedzy ze sfery B+R do przedsiębiorstw oraz między przedsiębiorstwami. Powoduje to, że w obrębie klastrów pojawia się specyficzna wiedza, która pozwala unowocześniać procesy produkcyjne lub usługowe oraz wdrażać nowe wyroby i usługi. Korzyściami ze współpracy w ramach klastra są także: obniżka kosztów i ryzyka podejmowania przedsięwzięć. Funkcjonowanie w obrębie klastra stwarza warunki, w których łatwiej, bezpieczniej i taniej jest eksperymentować z nowymi pomysłami.

Ważnym czynnikiem przedsiębiorczości są uwarunkowania (regulacje) ekonomiczne⁷⁴, takie jak: tempo wzrostu gospodarczego, wielkość stóp procentowych, obciążenia podatkowe i społeczne oraz łatwość dostępu i jakość usług bankowych, procedur celnych. Czynniki te pozwalają dokonać analizy kosztów wdrożenia i innowacji i jej efektów finansowych i społecznych, a przede wszystkim umożliwiają ocenę konkurencyjności w danej branży, a to w konsekwencji przekłada się na możliwość rozwoju przedsiębiorczości.

Fundamentalne znaczenie ma także rynek zbytu na zaawansowane technologicznie produkty i usługi. Obecność na regionalnym rynku innowacyjnych firm, które są skłonne eksperymentować z nowymi rozwiązaniami technologicznymi, technicznymi lub organizacyjnymi jest silnym bodźcem do działalności innowacyjnej i rozwijania nowej oferty.

⁷³ B. Serwan, *Pojęcie przedsiębiorczości i jej uwarunkowania*, w: K. Jaremczuk (red.), *Uwarunkowania przedsiębiorczości...*, op. cit., s. 312.

⁷⁴ J. Rokita, *Zarządzanie strategiczne*, Wyd. Naukowe PWE, Warszawa 2005, s. 75.

Specyficznym czynnikiem rozwoju lokalnej przedsiębiorczości jest dostęp do kapitału w regionie, zwłaszcza możliwości zdobycia źródeł finansowania innowacji przez firmy. Niebagatelne znaczenie dla rozwoju kreatywności i wdrażania innowacji ma finansowe wsparcie dobrych inicjatyw (wyłonionych w ramach konkursu) z różnych środków pomocowych.

Przedsiębiorczość realizowana jest w ramach określonych uwarunkowań politycznych i prawnych danego państwa bądź systemu gospodarczego. Regulacje te stanowią kwintesencję polityki gospodarczej danego kraju. Kształtowane są one przez przyjętą ideologię sprawowania władzy, sposób funkcjonowania instytucji publicznych oraz wymiaru sprawiedliwości⁷⁵. Polityka gospodarcza państwa wpływa na sposób działania władz lokalnych i ich możliwości pobudzania rozwoju przedsiębiorczości, szczególnie opartej na wiedzy, która wymaga wysokich nakładów na nowoczesne urządzenia produkcyjne lub usługowe i odpowiednio wykwalifikowanych kadr. Polityka gospodarcza państwa, na przykład ma wpływ na możliwość podejmowania przez samorzady inwestycji infrastrukturalnych, czy ułatwień proceduralnych dla przedsiębiorców. Pewne znaczenie ma także informacja instytucji i władz samorządowych. Państwo – jak twierdzi T. Piecuch - powinno dbać przede wszystkim o solidne i stabilne instytucje prawne działalności biznesowej oraz nie utrudniać rozpoczynania i prowadzenia działalności gospodarczej⁷⁶. Rozwojowi kreatywności i przedsiębiorczości służą dobre regulacje procesu⁷⁷ zakładania i prowadzenia działalności gospodarczej; dostęp małych i średnich przedsiębiorstw do kapitału i rynków kapitałowych, dostęp do funduszy pomocowych na innowacje oraz możliwości ich praktycznego wykorzystania, a także standaryzacja interakcji przedsiębiorstwa ze społeczeństwem.

Przedsiębiorcy, a zarazem inwestorzy, zainteresowani są stabilnością i przewidywalnością przepisów prawa. Częste deregulacje prowadzą do wzrostu ryzyka inwestycyjnego, a co się z tym wiąże, skutkuje spadkiem dynamiki

⁷⁵ K. Safin, *Uwarunkowania ...*, op. cit., s. 51.

⁷⁶ T. Piecuch, *Przedsiębiorczość...*, op. cit., s. 106.

⁷⁷ A. Kubasik, *Warunki rozwoju przedsiębiorczości w obszarze regulacji*, w: K. Jaremczuk (red.), *Uwarunkowania przedsiębiorczości...*, op. cit., s. 292.

inwestowania. W tej grupie szczególnie istotne jest uznanie i respektowanie prawa własności. Stanowi ono fundament trwałości systemu gospodarczego każdego kraju. Niezbędnym jest przestrzeganie zasady równości wobec prawa wszystkich podmiotów w znaczeniu szans przetrwania, rozwoju i możliwości sprostania przez przedsiębiorstwa wymogom stawianym przez regulacje prawne⁷⁸.

Ważnym czynnikiem rozwoju przedsiębiorczości, chociaż nie zawsze docenianym w literaturze przedmiotu, są wzorce zachowań społecznych, systemy wartości i normy postępowania⁷⁹.

Kulturowy wymiar przedsiębiorczości propagowany jest i analizowany nie tylko przez ekonomistów, ale także przez psychologów, antropologów i socjologów. Bodźcem powodującym zainteresowanie nauki niematerialnymi czynnikami rozwoju były sukcesy gospodarcze Japonii w latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych ubiegłego stulecia. W tym kraju kultura harmonizuje z gospodarką w istotny sposób przyczyniając się do sukcesu społeczno-gospodarczego. Throsby D. definiuje pojęcie kultury w ujęciu kontekstowym. Z punktu widzenia antropologiczno-socjologicznego kultura jest to „zestaw postaw, poglądów, zwyczajów, wartości i praktyk, które charakteryzują pewną grupę społeczną i są przez nią podzielane”. Z punktu widzenia formalnego kultura jest to „pewne działanie podejmowane przez człowieka oraz rezultaty tych działań, które wiążą się z intelektualnym, moralnym i artystycznym aspektem ludzkiego życia”. W tym sensie na kulturę składają się działania wymagające pewnej wyobraźni i treningu umysłu, a nie tylko czysto technicznych lub zawodowych umiejętności.⁸⁰

W warunkach globalizacji zwraca się uwagę na także różnice w podejściu do przedsiębiorczości wyznawców różnych religii. Religie i tradycje, w wielu kulturach motywują pracę ludzką. Odwołują się do sprawiedliwości, uczciwości, rzetelności oraz poszanowania drugiego człowieka, co stanowi znakomity przyczynek do

⁷⁸ J. Chudzik, *Czynniki stymulujące rozwój małych i średnich przedsiębiorstw*, w: J. Ostaszewski (red.), *Podstawowe determinanty rozwoju przedsiębiorczości w latach 2002-2003*, Wyd. Szkoły Głównej Handlowej, Warszawa 2003, s. 249-253.

⁷⁹ P.F. Drucker, *Natchnienie...*, op. cit., s. 15.

⁸⁰ D. Throsby, *Ekonomia i kultura*, Narodowe Centrum Kultury, Warszawa 2010, s. 19.

budowania zdrowych „organizmów” i relacji gospodarczych. Czynniki te ogółem wyznaczają ramy, w których można rozwijać swoją przedsiębiorczość.

Rodzina jest postrzegana jako środowisko wyzwalające lub hamujące postawy przedsiębiorcze, zachęcające do działania w warunkach niepewności, a co za tym idzie do podejmowania ryzyka⁸¹ lub preferujące pracę najemną. Postawy przedsiębiorcze determinują także relacje rodzinne, czy rodowe. Kluczową rolę odgrywa ich zasobność ekonomiczna oraz przykłady podejmowanych działań przedsiębiorczych. W literaturze podkreśla się, że większe grupy społeczne wykazują większą skłonność inicjowania zachowań przedsiębiorczych niż mniejsze. Mniejszą skłonność do działań przedsiębiorczych wykazują lokalne społeczności, rodziny i osoby, które mają poczucie, że są w jakiś sposób dyskryminowani lub „zapomniani” przez tych, którzy żyją na terenach intensywnie rozwijających się. Można postawić tezę, że w Pieszku ilość osób przedsiębiorczych jest mniejsza niż w porównywalnym wielkościowo miasteczku podwarszawskim. Podobnie jest z grupami etnicznymi, religijnymi lub osobami, które nie są tolerowane przez społeczeństwo. W tych grupach działania przedsiębiorcze podejmują przede wszystkim silne jednostki, które mogą pokonać różne bariery. Czynnikiem ułatwiającym pokonanie barier jest wiedza.

Krzewienie przedsiębiorczości - zdaniem M. Bratnickiego - jest złożonym procesem społecznym, w którym uwarunkowania społeczno-kulturowe odgrywają kluczową rolę. Jego zdaniem przedsiębiorcy nie są „robotami” ślepo wypełniającymi funkcję ekonomicznej efektywności. Działają w społeczności ludzi definiujących kulturę i są definiowane przez nią. Kultura kształtuje sieć powiązań osobistych i organizacyjnych, które wyznaczają teren działalności informacyjnej, tworzy szanse uzgadniania kontraktów, szacowania ryzyka oraz dzielenia się nim jako podłoża wyrażania zachowań przedsiębiorczych⁸².

⁸¹ B. Serwan, *Pojęcie ...*, op. cit., s. 314.

⁸² M. Bratnicki, B.J. Gabryś, *O przedsiębiorczości raz jeszcze: w kierunku spojrzenia na wychwytywanie szans przez pryzmat interakcji komunikacyjnych*, w: K. Jaremczuk (red.), *Uwarunkowania sukcesu przedsiębiorstwa*, Wyd. Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej, Przemysł 2002, s. 229.

1.5. Kształcenie na rzecz przedsiębiorczości

Edukacja jest drugim obok wartości kulturowych niematerialnym czynnikiem rozwoju przedsiębiorczości. Współczesna gospodarka funkcjonuje przy dominującej roli mechanizmu rynkowego. Każdy człowiek, chcąc się w niej odnaleźć i umieć się poruszać, musi posiadać minimum wiedzy i umiejętności dotyczących procesu gospodarowania⁸³. Wiedza i umiejętności pozwalają lepiej zrozumieć zasady działania rynku oraz swoje miejsce jako aktywnego uczestnika procesu gospodarowania. Dzięki temu możliwe jest stawianie realnych celów, skuteczne pozyskiwanie zasobów oraz ich efektywne wykorzystywanie. Przedsiębiorczość wymaga od człowieka wszechstronnej wiedzy i umiejętności.⁸⁴ Niezbędna jest zarówno wiedza ogólna nabyta w procesie kształcenia podstawowego, średniego i wyższego, jak i specjalistyczna. Przedsiębiorca powinien nabyć wiedzę z zakresu podstaw zarządzania, finansów, marketingu i logistyki, wiedzę na temat głównych procesów technologicznych, używania urządzeń oraz wytwarzanych produktów lub świadczonych usług. We współczesnej gospodarce opartej na wiedzy istotne jest tworzenie warunków do cyrkulacji i absorpcji wiedzy. Jest to gospodarka, w której wiedza jest tworzona, przyswajana, przekazywana i wykorzystywana zarówno przez przedsiębiorstwa, jak i osoby fizyczne⁸⁵. W przedsiębiorstwie wiedza jest czynnikiem uzyskania i utrzymania swego miejsca i zapewnienia przewagi konkurencyjnej. W ujęciu indywidualnym i zbiorowym jest podstawą rozwoju nowoczesnego społeczeństwa wiedzy charakteryzującego się efektywnym wykorzystaniem systemów informatycznych i telekomunikacyjnych⁸⁶.

⁸³ Ibidem, s. 36.

⁸⁴ R. Huggins, H. Izushi, *Benchmarking the knowledge competitiveness of the globe's high performing regions. A review of the world knowledge competitiveness index*, „Competitiveness Review” 2008 vol. 18, no. 1/2, s. 70–86.

⁸⁵ *Korea and the knowledge based economy. making the transition*, za: A. Kukliński, *Gospodarka oparta na wiedzy jako nowy paradygmat trwałego rozwoju*, World Bank Institute, Paris, www.institut.info/plik/seminarium/Kuklinski [20-12-2016].

⁸⁶ J. Woźnicki, *Innowacyjność w sektorze wiedzy, Określenie istoty pojęć innowacji i innowacyjności ze wskazaniem aktualnych uwarunkowań i odniesień do polityki proinnowacyjnej*, Krajowa Izba Gospodarcza, Warszawa 2006, s. 98.

Nowa wiedza i jej praktyczne wykorzystanie wymaga cyrkulacji wiedzy. W warunkach lokalnych jest ona uzależniona po pierwsze, od zakresu, poziomu, sposobu oraz jakości kształcenia, a także od stanu infrastruktury społecznej, informatyczno-telekomunikacyjnej, instytucjonalnej oraz kapitału ludzkiego. Ważne jest, jak te wszystkie elementy ze sobą współpracują. Dla cyrkulacji wiedzy na poziomie lokalnym kluczowe znaczenie mają instytucje pośredniczące w jej transferze ze świata nauki do gospodarki, takie jak centra transferu technologii, parki naukowo-technologiczne i inkubatory przedsiębiorczości. Zakres kształcenia obejmuje edukację formalną i nieformalną. W układzie lokalnym szczególnie istotne jest tworzenie warunków do uczenia się przez całe życie. Zdobyta wiedza jest czynnikiem, który wpływa na kształtowanie postaw i zachowań przedsiębiorczych, studiowaniu różnych przypadków (*keys study*) jako wzorców do naśladowania. Niestety w dotychczasowym systemie kształcenia zbyt małą uwagę przywiązuje się do miękkich aspektów przedsiębiorczości, takich jak wartości kulturowe, zachowania i postawy przedsiębiorcze. To w procesie edukacji najłatwiej nabyć umiejętność obiektywnej oceny własnego potencjału i nawyki stałego doskonalenia się i pracy nad sobą⁸⁷. Rolą systemu edukacji jest także kształcenie proprzedsiębiorczych postaw społeczeństwa w ogóle, a młodych ludzi w szczególności. Doświadczenia krajów, postrzeganych jako szczególnie sprzyjające rozwojowi przedsiębiorczości (np. USA) dowodzą, że wiedza o przedsiębiorstwie i przedsiębiorczości połączona ze społeczną akceptacją przedsiębiorczych postaw (a nawet uznaniem dla osób podejmujących przedsiębiorcze wyzwania) stanowi bodziec propagujący i stymulujący, którego nie można lekceważyć. Podstawę edukacji służącej „przedsiębiorczości” stanowi założenie, że jest to długotrwały proces, który powinien wspomagać przedsiębiorcę na każdym etapie kariery. Korzyści nauczania o przedsiębiorczości mogą być dostrzegane też na każdym poziomie kształcenia. Na poziomie podstawowym to pozyskanie wiedzy umożliwiającej wybór różnych dróg kariery zawodowej, poznanie zasad funkcjonowania rynku i na tym tle działania firmy. Ważne jest również poznanie społecznych (w tym etycznych) i ekologicznych uwarunkowań tego

⁸⁷ E. Otoliński, *Istota i kreowanie przedsiębiorczości*, „Przegląd Organizacji” 1996 nr 6.

działania. Na poziomie średnim to przede wszystkim problem rozumienia i szacowania kosztów funkcjonowania firmy i związanego z tym ryzyka, możliwych konfliktów związanych z wejściem firmy na rynek, problemu negocjacji, marketingu. Na poziomie zaawansowanym to problem dostępu do kapitału, poznanie znormalizowanych systemów zarządzania typu zarządzanie bezpieczeństwem i higieną pracy, jakością produkcji lub usług, zarządzania środowiskiem, energią, bezpieczeństwem informacji, poznanie zasad rachunkowości i inne (tabela 4).

Tabela 4.

Korzyści wynikające z nauki przedsiębiorczości na różnych poziomach nauczania

Poziom nauczania	Korzyści
Poziom podstawowy	<ul style="list-style-type: none"> • uświadomienie sobie możliwości wyboru różnych dróg kariery zawodowej (oraz bycia przedsiębiorcą jako jednej z nich), • uświadomienie znaczenia działań podejmowanych przez przedsiębiorców dla rozwoju społecznego i gospodarczego, • przyswojenie podstawowych zasad ekonomii i finansów, • znajomość procedury zakładania firmy, • poznawanie zasad etyki, • wzrost świadomości „utruty kontroli” nad podjętymi działaniami
Poziom średni	<ul style="list-style-type: none"> • wyraźne uświadomienie roli przedsiębiorców w rozwoju kraju, • zapoznawanie się z literaturą z zakresu ekonomii, zasad gospodarki kapitalistycznej, finansów, • poznawanie podstaw biznesplanu, • zapoznawanie się z procesem podejmowania ryzyka, • odkrywanie potencjalnych szans biznesowych i poznawanie zasad szacowania kosztów związanych z ich wykorzystaniem, • warsztaty na temat źródeł konfliktów i możliwości ich rozwiązywania, negocjacji, marketingu sprzedaży, • reorientacja w kierunku bycia wykształconym, świadomym swoich praw konsumentem
Poziom zaawansowany	<ul style="list-style-type: none"> • wykreowanie umiejętności przedsiębiorczego myślenia • nabycie umiejętności tworzenia biznesplanów, • przyswajanie podstawowych umiejętności marketingowych, • nauka zarządzania ryzykiem, • identyfikowanie dostępnych źródeł kapitału, • poznawanie metod przekształcania problemów w szanse, • przyswajanie zasad HRM, • przyswajanie podstawowych zasad rachunkowości, • angażowanie się w praktyki etyczne w biznesie, • zdobywanie wiedzy z zakresu zarządzania finansami,

	<ul style="list-style-type: none"> • zdobywanie wiedzy na temat przyczyn porażek przedsiębiorstw, • nabycie umiejętności strategicznego planowania i wykorzystania strategii jako narzędzia realizacji pomysłów
--	---

Źródło: L. Sołoducho-Pelc, *Czy przedsiębiorczości można się nauczyć– wpływ edukacji na rozwój przedsiębiorczości*, Wyd. Akademii Ekonomicznej, Wrocław 2007, s. 15.

Edukacja w zakresie przedsiębiorczości powinna przynieść korzyści w postaci: wzrostu poczucia własnej wartości, wiary we własne siły, umiejętności zarządzania samym sobą, poczucia odpowiedzialności, uzyskania silnej motywacji do działania, umiejętności pracy w grupie, komunikacji interpersonalnej, umiejętności radzenia sobie z problemami oraz kreatywności.

Z pewnością lista korzyści, jakie stają się udziałem osób kształcących się, będzie zależała od indywidualnych cech personalnych tych osób oraz ich celów życiowych. Jednak można uznać, że główny nacisk powinien być położony na samodzielność, samoświadomość, umiejętność podejmowania wyzwań, zgodnych z wyznaczonymi celami. Nawet jeśli nie przyniesie to korzyści w postaci założenia własnej firmy, to taka oferta edukacyjna stwarza możliwości budowania społeczeństwa odważnego, które czuje się odpowiedzialne za siebie i „chce wziąć swój los w swoje ręce” oraz ma istotne znaczenie dla rozwoju lokalnego.

W Polsce proces edukacji na rzecz przedsiębiorczości w ramach kształcenia ogólnorozwojowego w latach 2001-2015 był oceniany na ogół negatywnie. Zwracano uwagę, że szkoła nie uczyła współpracy, tylko sprawnego kształcenia w społeczeństwie zatomizowanym. Niemal cały system był nastawiony na rozwój indywidualizmu. Akceptowana, a nawet zalecana testomania ogranicza rozwój kreatywnego myślenia. Ten niedobry nawyk z systemu edukacji powszechnej przeniósł się także do szkolnictwa wyższego. Efektem jest świadome, a często mimowolne blokowanie krytycyzmu społecznego i politycznego. Ogranicza to osiągnięcie głównego celu studiów. Szkoły wyższe, a szczególnie uniwersytety mają kształcić i wychowywać ludzi, którzy przez następne dziesięciolecia będą w stanie twórczo i kreatywnie tworzyć inny świat. Sami będą się kształcić następne pół wieku. Tego nie da się osiągnąć ograniczając aktywne formy zajęć, a egzamin z nieobowiązkowych wykładów przeprowadzając w formie testu. Edukację na rzecz

przedsiębiorczości warto potraktować jako proces, który rozpoczyna się już na etapie szkoły podstawowej, poprzez wszystkie stopnie nauczania, kończąc na ofercie edukacyjnej skierowanej do osób dorosłych. Dzięki zbudowaniu trwałych ram kształcenia uczniowie i studenci stopniowo nabierają umiejętności, niezbędnej wiedzy o tym jak być przedsiębiorczym, uczą się jak z sukcesem rozpoczynać działalność własnej firmy i jak nią zarządzać, aby efektywnie wykorzystywać pojawiające się okazje.

Pozytywnie zostały ocenione działania na rzecz przedsiębiorczości już podjęte w polskim systemie oświaty. Pierwszym krokiem było wprowadzenie w latach pięćdziesiątych XX wieku do programu nauczania przedmiotu Wiedza o społeczeństwie podstawowych zagadnień o gospodarce, w tym tematów dotyczących mechanizmu rynkowego, funkcjonowania przedsiębiorstwa, budżetu państwa i gminy, rynku pracy, przekształceń własnościowych oraz o jednolitym rynku europejskim⁸⁸. W szkołach ponadgimnazjalnych w roku szkolnym 2002/2003 wprowadzono obowiązkowy przedmiot nauczania Podstawy przedsiębiorczości. Realizacja tego przedmiotu była trudna, ponieważ brakowało zarówno nauczycieli, jak i specjalistycznych ośrodków przygotowujących ich do prowadzenia tego przedmiotu. Przedmiot Podstawy przedsiębiorczości początkowo był niedoceniany, ale z biegiem czasu nastąpiła widoczna i pozytywna zmiana. Prowadzone są dyskusje i badania odnośnie celów oraz metod nauczania Podstaw przedsiębiorczości. Ponadto powstaje wiele dodatkowych inicjatyw, które również służą rozwijaniu postaw i zachowań przedsiębiorczych⁸⁹.

W szkołach ponadgimnazjalnych zamierzano wprowadzić nowy przedmiot uzupełniający Ekonomia w praktyce. Z analizy celów i treści programu wynikało, że miałby on służyć edukacji na rzecz przedsiębiorczości w większym stopniu niż przedmiot Podstawy przedsiębiorczości. W chwili pisania tej pracy rozpoczęto wielką reformę edukacji, która likwiduje gimnazja, a wprowadza ośmioletnią szkołę

⁸⁸ P. Wachowiak, M. Dąbrowski, B. Majewski, *Kształtowanie postaw przedsiębiorczych a edukacja ekonomiczna*, Fundacja Promocji i Akredytacji Kierunków Ekonomicznych, Warszawa 2007, s. 6.

⁸⁹ M. Dąbrowski, *Edukacja na rzecz rozwoju przedsiębiorczości, a rozwój gospodarczy*, „Optimum. Studia Ekonomiczne” 2012 nr 3(57), s. 165.

podstawową i czteroletnią lub pięcioletnią szkołę średnią. Jeszcze nie ma podstaw programowych i trudno przewidzieć jaki będzie system kształcenia na rzecz przedsiębiorczości w sensie ogólnym i szczegółowym.

Celem edukacji na współczesnym etapie rozwoju społecznego i gospodarczego powinien być przede wszystkim „przepływ wiedzy”. Przy tak rozumianym celu nie można kontynuować starych sposobów, metod i treści kształcenia. Rozwój społeczeństwa informacyjnego i inteligentnej gospodarki opartej na wiedzy powoduje, że lawinowo wzrastają zasoby wiedzy skodyfikowanej (zapisanej i gromadzonej w „magazynie wiedzy” – bibliotekach, bazach danych itp.). Obok świata realnego funkcjonuje świat wirtualny (cyberprzestrzeń) z nowymi właściwościami, cechami i możliwościami. Młodych ludzi, ale także starszych, zainteresowanych przedsiębiorczością należy nauczyć postrzegania, tworzenia, analizowania i oceniania relacji zachodzących między:

- danymi, informacją i wiedzą a przedsiębiorstwem;
- działaniem indywidualnym a zbiorowym;
- światem rzeczywistym a wirtualnym;
- uczeniem się a samouczeniem się przez całe życie;
- wartościami kulturowymi a biznesem;
- przedsiębiorstwem a otoczeniem i wielu innych.

W obecnej rzeczywistości system edukacji powinien opierać się na wszechstronnej kooperacji dyscyplin. Cechą transdyscyplinarności musi być daleko idąca perspektywność i środowiskowe oraz instytucjonalne przekraczanie granic.⁹⁰ Edukacyjne aspekty prognozowania powinny kształtować rozwijanie poczucia odpowiedzialności za przyszłość, ukazywanie różnych wariantów i możliwości rozwoju i związanych z tym działań przedsiębiorczych.⁹¹

W systemie kształcenia na rzecz przedsiębiorczości szczególną uwagę należy zwracać na problemy edukacji dorosłych. Program tej reformy edukacji powinien być

⁹⁰ L.W. Zacher, *Obecne i przyszłe konteksty rozwoju edukacji*, „Transformacje” 2001 nr 3-4(70-71), s. 144.

⁹¹ J. Wojnar, *Edukacyjna kultura przyszłości*, Komitet Prognoz PAN, Warszawa 2006, s. 117.

budowany nie tylko wokół potrzeb i zainteresowań uczących się, ale także z myślą o rozwoju ich kreatywności. „W edukacji dorosłych nie ma miejsca na autorytarny sposób nauczania, na egzaminy, które wykluczają możliwość oryginalnego myślenia, na sztywne reguły pedagogiczne”.⁹² Pożądane jest kształcenie w małych grupach, poprzez konfrontowanie odpowiednich sytuacji, dyskusję opartą bardziej na faktach, niż na podręcznikowych formułach.

Edukacja na temat przedsiębiorczości powinna objąć całe polskie społeczeństwo, w celu zmiany mentalności i wzmocnienia, a może wręcz zbudowania pochlebnego wizerunku przedsiębiorcy oraz propagowania przedsiębiorczych postaw.

Ustawiczne kształcenie jest podstawą, ale także efektem tworzącego się społeczeństwa informacyjnego zarówno w wymiarze ponadindywidualnym, jak i indywidualnym. W pierwszym przypadku ma ono przyczynić się do „rozwoju społeczeństwa opartego na wiedzy, charakteryzującego się trwałym rozwojem gospodarczym, licznymi miejscami pracy oraz większą spójnością społeczną”⁹³.

W wymiarze indywidualnym natomiast uczenie się przez całe życie przedstawia się jako warunek konieczny do przeżycia, jako imperatyw biograficzny w świecie konkurencji gospodarczej, niepewności, niestabilności i ciągłych zmian. Edukacja staje się zatem koniecznością, by móc radzić sobie z trudną i skomplikowaną rzeczywistością społeczną. Traktowanie uczenia się jako procesu ustawicznego, mającego miejsce w różnych kontekstach społecznych, sytuacjach życiowych pozwala żyć na miarę wymogów i wyzwań współczesnego świata⁹⁴.

Edukacja publiczna w głównej mierze należy do zadań powierzonych jednostkom samorządów terytorialnych. Władze samorządowe muszą zapewnić realizację tego zadania. W chwili pisania tego tekstu jeszcze nie można się

⁹² M.S. Knowks, E.F. Holton III, R.A. Swanson, *Edukacja dorosłych*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa 2009, s. 44.

⁹³ Uczenie się przez całe życie. Decyzja nr 1720/2006/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 15 listopada 2006 r., art. 1.

⁹⁴ K. Durczak, *Znaczenie całożyciowego uczenia się w projektowaniu biografii przez osoby dorosłe*, „Dyskurs Młodych Andragogów”, Zielona Góra 2006, s. 35.

zorientować, czy wprowadzana reforma oświaty będzie przedsiębiorcza, w jaki sposób samorządy będą mogły decydować o sposobie i realizacji programu nauczania, aby dostosować je do potrzeb lokalnych. Pozostaje także pytaniem otwartym, czy samorządy będą miały prawo zajmować się jakością kształcenia i w ogóle czy będą mogli w jakimś stopniu kształtować i realizować politykę edukacyjną, która jest istotnym czynnikiem rozwoju lokalnego.

Rozdział 2.

Wiedza jako czynnik rozwoju przedsiębiorczości

2.1. Współczesne rozumienie i klasyfikacja wiedzy

Wiedzę, jako kategorię naukową zajmowali się już w starożytności filozofowie. Platon, na przykład uważał, że wiedza to postrzeżenie i prawdziwy osąd poparty uzasadnieniem. W czasach nowożytnych Kartezjusz wiązał to pojęcie z pewnością i prawdą. „Pewność postrzegał jako stan umysłu, a prawdę jako właściwość stwierdzeń dotyczących świata zewnętrznego”.⁹⁵ To podejście było zbliżone z filozofią Dalekiego Wschodu, którą pod koniec XX wieku nagłośnili Ikujiro Nonaka i Hirotaka Takeuchi. Wyeksponowali oni podział na wiedzę dostępną związaną z funkcjonowaniem świadomości oraz ukrytą (cichą), która pojawia się w umyśle jako coś całkiem nowego, dotychczas nieistniejącego.⁹⁶

Wiedza dostępna w Europie przez dłuższy okres czasu była utożsamiana z wiedzą w ogóle. Zdaniem B. Poskrobki są to różne dane i informacje zgromadzone w umyśle człowieka, formalnie uporządkowane, wyrażone w słowach i liczbach, łatwo komunikowalne. Wiedza jest nabywana w procesie uczenia przez kształcenie, doświadczenie i obserwację, możliwa do przyswojenia dzięki przekazom (wykładom), podręcznikom, poradnikom, pokazom, itp. Wiedza dostępna jest wykorzystywana przy realizacji zamierzeń osobistych, wynikających z wewnętrznej potrzeby oraz podczas wykonywania zadań postawionych przez inne osoby.

Wiedza ukryta jest systematyzowana w umyśle na podstawie wszelkiej informacji zgromadzonej w procesie życiowym. Kreuje nowe obrazy, idee, koncepcje lub wskazuje rozwiązania trudnych problemów pod wpływem emocjonalnego zaangażowania, ale także uznawanych wartości, przyswojonych ideałów

⁹⁵ A. Jashapara, *Zarządzanie wiedzą*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2006, s. 56.

⁹⁶ I. Nonaka, H. Takeuchi, *Kreowanie wiedzy w organizacji*, Wyd. Poltex, Warszawa 2000.

i poglądów.⁹⁷ Człowiek posiada wiedzę – zdaniem Ch. Evans – jeśli wie co i gdzie, wie jak i dlaczego oraz wie z kim może rozwiązać dany problem.⁹⁸

Wiedza może być rozpatrywana w różnych aspektach dla celów naukowych lub dydaktycznych. Wówczas odpowiednio jest klasyfikowana. W niniejszej pracy ważne są trzy rodzaje klasyfikacji wiedzy – według miejsca powstania (1), stopnia dostępności (2) oraz sposobu wykorzystania (3). Według miejsca powstania można wyróżnić wiedzę indywidualną, zespołową i wiedzę organizacyjną. Według stopnia dostępności można wymienić wiedzę dostępną, ukrytą i utajnioną: potencjalną i realną. Według wykorzystania wyróżnia się wiedzę potoczną, zawodową i naukową.

Wiedza indywidualna jest to wiedza dostępna i ukryta w umyśle danej osoby. Wiedza zespołowa w ujęciu potocznym jest to suma wiedzy na dany temat, posiadanej przez ludzi tworzących określony zespół sformalizowany (na przykład zadaniowy) lub niesformalizowany (na przykład hobbystów). W nauce za I. Nonaką i H. Takeuchim przyjęto, że wiedza zespołowa jest to przyrost wiedzy indywidualnej w związku z pracą w zespole. Praca zespołowa jest bowiem jednym ze sposobów pobudzania i ujawniania wiedzy ukrytej, a tym samym wzmacniania możliwości twórczych uczestników.

Wiedza organizacji, zdaniem B. Poskrobki, występuje w postaci:

- wiedzy jawnej nieskodyfikowanej zgromadzonej jedynie w umyśle pracowników i przez nich wykorzystywanych w pracy;
- wiedzy dostępnej skodyfikowanej, czyli zapisanej w jakimś opracowaniu o odpowiednio oznaczonym kodzie. Mogą to być różne opracowania naukowe, podręczniki, informatory, dokumenty posiadające tytuł i kod dostępu (np. numer katalogowy w bibliotece lub bazie elektronicznej);
- wiedzy ukrytej w umysłach pracowników, w rozwiązaniach technicznych i technologicznych oraz utajnionych dokumentach (jako tajemnica handlowa, technologiczna, wojskowa) oraz w specyficznych zwyczajach i relacjach między

⁹⁷ B. Poskrobko, *O kreowaniu wiedzy w organizacji*, w: B. Powichrowska (red.), *Organizacja oparta na wiedzy. Materiały do studiowania*, Wyd. Wyższej Szkoły Ekonomicznej, Białystok 2011, s. 14.

⁹⁸ Ch. Evans, *Zarządzanie wiedzą*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2005, s. 32.

pracownikami. Wiedza ukryta w organizacji jest największym, często niedocenianym lub niedostrzeganym zasobem, który może dotyczyć każdego aspektu jej funkcjonowania.⁹⁹

W klasyfikacji wiedzy według sposobu wykorzystania wyodrębnia się wiedzę potoczną, zawodową i naukową. Wiedza potoczna, zwana także powszechną służy opisywaniu i objaśnianiu otaczającego świata oraz zachodzących w nim zjawisk i procesów. Jest to wiedza ogólnikowa, w zasadzie skoncentrowana na tych aspektach życia i działalności ludzkiej, które są dostępne w prostej i na ogół dostępnej obserwacji otoczenia przyrodniczego, społecznego i gospodarczego. Ten rodzaj wiedzy ułatwia poznawanie wartości kulturowych, organizację życia społecznego i wykonywanie pracy. Jest to podstawowy zasób wykorzystywany przez umysł do kreowania różnych nowości (nowej wiedzy).

Wiedza zawodowa jest to specyficzny rodzaj wiedzy związany z wykonywanym zawodem. Wiedzę tę nabywa się poprzez kształcenie i doświadczenie oraz obserwację otoczenia, głównie miejsca pracy i sposobu funkcjonowania organizacji. Im większa wiedza zawodowa pracownika tym bardziej twórcza i efektywna jego praca.

Wiedza naukowa jest tworzona z zastosowaniem kanonów naukowych, metod, technik i narzędzi badawczych. Punktem wyjścia do nowej wiedzy naukowej jest ogólne tło wiedzy wraz z jej problemami i lukami (nie zbadanymi jeszcze obszarami i zjawiskami).¹⁰⁰

W kreowaniu przedsiębiorczości ważny jest podział na wiedzę potencjalną i realną. Wiedza potencjalna częściowo znajduje się w różnych opracowaniach i dokumentach, zaś w głównej mierze w umysłach ludzi, na przykład pracowników jednostki organizacyjno-produkcyjnej, usługowej czy terytorialnej. Wiedza potencjalna zawsze jest odnoszona do jakiegoś zamierzenia – nowego pomysłu, rozwiązania problemu czy zrealizowania postawionego zadania. W umyśle pojawia

⁹⁹ B. Poskrobko, *O kreowaniu wiedzy...*, op. cit.

¹⁰⁰ B. Poskrobko, *Wiedza i gospodarka oparta na wiedzy*, w: B. Poskrobko (red.), *Gospodarka oparta na wiedzy*, Wyd. Wyższej Szkoły Ekonomicznej, Białystok 2011, s. 28-29.

wiele wariantów działania. Wymagają one selekcji i tylko wybrany wariant jest brany pod uwagę do praktycznej realizacji, czyli wchodzi na ścieżkę prowadzącą wiedzę potencjalną do wiedzy realnej. Wiedza realna to część wiedzy potencjalnej wykorzystana w pracy naukowo-badawczej, projektowej, organizacyjnej albo zastosowana bezpośrednio w procesach produkcyjnych lub usługowych. Wiedza potencjalna nie przekształcona w realną może inspirować dalsze działania lub ulegać rozproszeniu i zapomnieniu.

We wszystkich definicjach wiedzy występuje pojęcie informacji, które jest różnie określane. W pracy przyjęto za Poskrobką, że informacja to opis rzeczy i zjawisk świata realnego lub celowe uporządkowanie różnych danych.¹⁰¹ „Informacja nie jest wiedzą, chociaż nie ma wiedzy bez informacji. Nie jest wiedzą, ponieważ choćby nawet dotyczyła wielkich zbiorów przedmiotów (czy zjawisk) to nie tworzy sensownej wizji rzeczywistości. Nie zawiera w sobie pytania – dlaczego?”¹⁰²

Proces kształtowania się (rozwijania) wiedzy w umyśle obejmuje kilka faz. Cykl rozpoczyna się od swego rodzaju przeglądu wiedzy jawnej, najpierw nieskodyfikowanej, a więc wiedzy dostępnej „zmagazynowanej” w umyśle, a następnie skodyfikowanej zlokalizowanej poza ludzkim umysłem. Po zgromadzeniu w umyśle dostatecznego zasobu wiedzy jawnej następuje pobudzenie wiedzy ukrytej umożliwiającej rozwiązanie problemu. Zdaniem Daniela Kahnemana ten proces trwa permanentnie¹⁰³, czyli każdy „kwant” wiedzy jawnej dotyczącej rozwiązywanego problemu wydobyty z pamięci lub odnaleziony w książkach albo dokumentach, powoduje pojawienie się nowych obrazów wiedzy ukrytej. Nie wszystkie z nich dochodzą do świadomości lub są przez nią analizowane. Stąd można mówić o poszukiwaniu wiedzy ukrytej, która może zawierać już gotowe rozwiązanie problemu bądź jego kolejne przybliżenie umożliwiające ostateczne rozwiązanie przez

¹⁰¹ Ibidem.

¹⁰² E. Chmielecka, *Informacja, wiedza, mądrość – co społeczeństwo wiedzy cenić powinni*, w: K. Kloc, E. Chmielecka (red.), *Dobre obyczaje w kształceniu akademickim*, Fundacja Promocji i Akredytacji Kierunków Ekonomicznych, Warszawa 2004, s. 56.

¹⁰³ D. Kahneman, *Pułapki myślenia. O myśleniu szybkim i wolnym*, Wyd. Media Rodzina, Poznań 2012, s. 43, 72.

świadomość w ramach nieskodyfikowanej wiedzy jawnej. Rozwiązanie problemu wzbogaca zasób wiedzy ukrytej i dostępnej w umyśle człowieka.

Wiedza jawna, dotycząca określonego problemu, na ogół jest „magazynowana” w wielu miejscach i dlatego staje się trudno dostępną. Często jest tak, że potrzebną wiedzę tworzą informacje, które łączą się ze sobą, lecz nie wszystkie są dostępne lub nie wiadomo jak powinny być ze sobą połączone. Problemem może być również odseparowywanie informacji lub danych nieaktualnych od aktualnych.¹⁰⁴

Wiedza może być postrzegana jako zasób (twórczo) i jako produkt, efekt pracy umysłu. Wiedzę jako zasób charakteryzują następujące cechy:

- Niewyczerpalność – zasoby wiedzy nie zmniejszają się wraz z ich wykorzystaniem, odwrotnie często w procesie przekazywania wiedzy następuje jej wzbogacenie. Wiedza musi być ciągle stosowana, by pomnażać się i aktualizować. Intensywność czy zasięg zastosowań wiedzy są nieograniczone.
- Transferowość – wiedzę można wielokrotnie przenosić i znajdować dla niej nowe zastosowanie w czasie i przestrzeni. Ta sama wiedza zastosowana w danym czasie w określonym przedsięwzięciu w jednym państwie (np. w Polsce) może być ponownie zastosowana kilka dziesięcioleci później w całkiem innym przedsięwzięciu w innym kraju.
- Spontaniczność – proces rozprzestrzeniania się wiedzy wśród ludzi, od pracowników jednostki organizacyjnej do populacji globalnej, jest trudno kontrolowany, a w większości przypadków nowej wiedzy nie kontrolowany;
- Nieliniowość – brak korelacji pomiędzy wielkością zasobów wiedzy a jej wykorzystaniem w procesie twórczym oraz wynikającymi z tego korzyściami, czasem rozwiązanie problemu szybciej wskaże osoba posiadająca mniejszy zasób wiedzy, niż osoba wykształcona o dużym doświadczeniu życiowym. Niewielki wkład zaangażowany w jakieś przedsięwzięcie może zaowocować ogromnymi efektami, albo ogromny wkład wiedzy przynieść mizerne efekty. Wykorzystanie tej samej wiedzy informacji przez dwóch różnych twórców, zespołów lub

¹⁰⁴ B. Kaczmarek, W. Walczak, *Zarządzanie wiedzą ...*, op. cit., s. 27-28.

w dwóch różnych organizacjach może, i na ogół przynosi odmienne efekty. W tym wyraża się nieprzewidywalność zastosowania wiedzy.

- Nietrwałość – następuje ciągły proces rozszerzania i zmiany wiedzy, przy jednoczesnym starzeniu się (dezaktualizacji) znacznej jej części.
- Dominujący charakter wiedzy spośród innych czynników procesu twórczego, czy produkcyjnego.¹⁰⁵ Nie ma określonych granic racjonalnego wykorzystania wiedzy, co gwarantuje jej uniwersalność i wszechstronność.
- Niematerialny charakter wiedzy oznacza, że jest ona trudna do uchwycenia, poddania pomiarom, wycenie finansowej i przedstawienia w postaci rachunków.

Dodatkowe cechy wiedzy przedstawili Bogusz Mikuła, Anna Pietruszka-Ortyl i Arkadiusz Potocki¹⁰⁶. Zwracają oni uwagę, że:

- wiedza ma dynamiczny charakter, stąd już podczas jej przekazywania dość często staje się nieaktualna i ciężko ją w pełni wykorzystać;
- wiedza jest względna i wieloznaczna co powoduje, iż może być różnie interpretowana przez poszczególne osoby;
- wiedza może być tworzona różnymi metodami i sposobami;
- wiedza może stać się produktem lub usługą i być sprzedawana albo kopiowana;
- wiedza jest przyczyną obniżenia niepewności czy ryzyka podejmowanego przy określonych przedsięwzięciach;
- wiedzę można strukturalizować dzięki procesom kodyfikacji w bazach danych, dokumentacji, procesach i kompetencjach ludzi;
- wiedza przyjmuje dwie postaci: wiedzy dostępnej i ukrytej (cichej).¹⁰⁷

Wiedza w miarę rozwijania i wykorzystania może się powiększać i rozgałęziać tworząc dla jej odbiorców nowe możliwości zastosowania. Stąd w literaturze wskazuje się podstawowe rodzaje wiedzy (lub inaczej działania) jak:

¹⁰⁵ Ibidem, s. 24.

¹⁰⁶ B. Mikuła, A. Pietruszka-Ortyl, A. Potocki, *Zarządzanie przedsiębiorstwem XXI wieku. Wybrane koncepcje i metody*, Wyd. Difin, Warszawa 2002, s. 72-73.

¹⁰⁷ B. Poskrobko, *Nauka o kreowaniu wiedzy*, Slajdy z wykładu na studiach doktoranckich, Wydział Ekonomii i Zarządzania, Uniwersytet w Białymstoku, Białystok 2016/2017.

1. Wiedzieć co i gdzie (*know-what*) – jest to wiedza operacyjna, faktograficzna, stosunkowo łatwo możliwa do zidentyfikowania i przekazania. Jest utożsamiana z pojęciem informacji, może być przedstawiana jako fakty lub pewne dane.
2. Wiedzieć jak (*know-how*) – jest to wiedza specyficzna, skomplikowana, zdobywana dzięki osobistym doświadczeniom, niezbyt często kodyfikowana, trudna do przekazania. Odnosi się do umiejętności ludzi, oraz ich praktycznego działania.
3. Wiedzieć dlaczego (*know-why*) – związana ze zrozumieniem motywów działania w procesie twórczym. Pozwala pojąć zasady, prawa natury oraz zachowania ludzi i społeczeństwa.
4. Wiedzieć kto (*know-who*) – jest to wiedza o tych osobach (ekspertach), którzy są posiadaczami istotnej wiedzy potrzebnej w danym sytuacji. Pojawia się w procesie rozeznania nie tylko we własnej, ale także wielu innych dyscyplinach wiedzy (na przykład, nie tylko nauk o zarządzaniu ale także ekonomii, finansów, socjologii, czy psychologii) w różnych siatkach powiązań. Wiedza *know-who* pojawia się dzięki osobistym i organizacyjnym kontaktom, najczęściej na zewnątrz organizacji.¹⁰⁸

Typy wiedzy w innym układzie przedstawiła G. Gierszewska. Wyróżnia ona takie aspekty jak:

- wiedzieć kiedy (*know-when*) – odnosi się do czasu i miejsca w którym przebiega proces twórczy. Nie każda wiedza, która jest związana z rozwiązywaniem problemem, może być zastosowana w danym czasie w danym miejscu, na przykład ze względu na późnienie kulturowe lokalnych społeczności;
- Wiedzieć jak badać (*know-which*) – czyli rozpoznać te elementy wiedzy, muszą być poddane szerszej i głębszej analizie, a które bardziej powierzchownej;
- Wiedzieć relacje (*know-between*) – na przykład te, które zachodzą między rozwiązywaniem problemem a otoczeniem. Jakie perturbacje może wywołać

¹⁰⁸ W. Grudzewski, I. Hejduk, *Zarządzanie wiedzą w przedsiębiorstwach*, Wyd. Difin, Warszawa 2004, s. 77.

rozwiązywany problem w innych teoriach, problemach, zjawiskach, czy organizacjach;

- Znać, gdzie szukać rozwiązań (*know-where*) – jest to wiedza dzięki, której wiadomo w jakich obszarach poszukiwać nowych rozwiązań, na przykład, czy bardziej nastawiać się na rozwiązania teoretyczne, czy implementacyjne;
- Dostrzegać ryzyko poszukiwań (*know-whether*) – należy zastanowić się, jakie ryzyko wiąże się z wykreowaniem i praktycznym wdrożeniem nowej wiedzy;
- Dostrzegać możliwość rozwiązania (*know-if*) – ten rodzaj wiedzy określa, czy problem jest możliwy do rozwiązania własnymi siłami, czy wymaga zaangażowania specjalistów (czy całych jednostek naukowych) z zewnątrz.¹⁰⁹

Znajomość cech wiedzy jako zasobu i produktu jest jednym z ważnych warunków skuteczności i efektywności przedsiębiorczości.

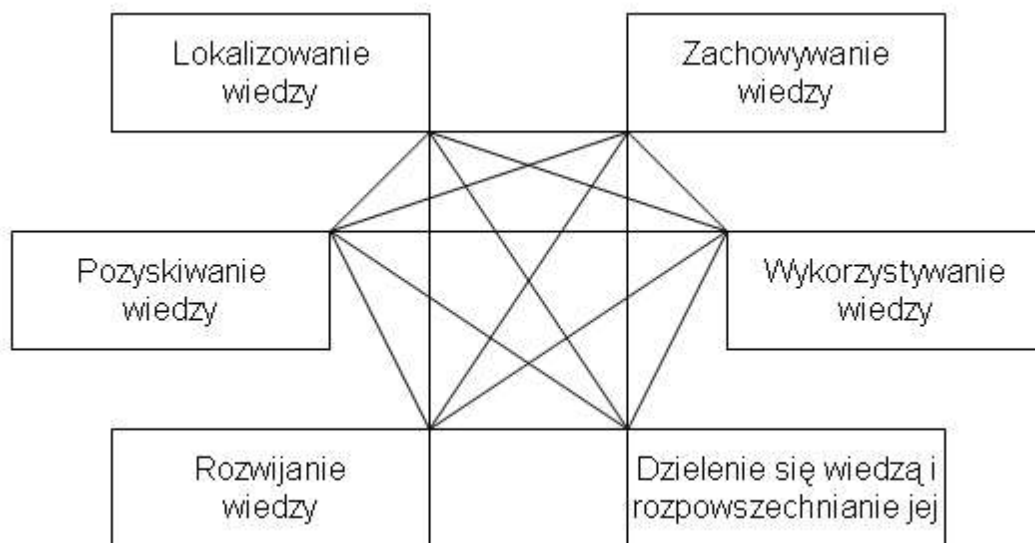
Przedsiębiorstwo produkcyjne lub usługowe zawsze jest ogniwem gospodarki. Oznacza to, że gospodaruje posiadanymi zasobami. Wiedza jest jednym z tych zasobów. Autorzy jednej z prac¹¹⁰ przedstawili model procesu gospodarowania wiedzą w organizacji (rysunek 3). Model ten obejmuje sześć „działań” wzajemnie ze sobą sprzężonych, skąd każde oddziaływanie na jedno „działanie” wywiera także wpływ na pozostałe. Wyeliminowanie jednego z ogniw utrudnia, zmniejsza skuteczność i efektywność gospodarowania wiedzą, jako zasobem organizacji. Ten model jest właściwy dla każdej organizacji: przedsiębiorstwa produkcyjnego lub usługowego, a także organizacji społecznej lub samorządu.

¹⁰⁹ G. Gierszewska, *Zarządzanie wiedzą w przedsiębiorstwie*, Oficyna Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej, Wrocław 2011, s. 53-54.

¹¹⁰ G. Probst, S. Raud, K. Romhard, *Zarządzanie wiedzą w organizacji*, Oficyna Ekonomiczna, Kraków 2002.

Rysunek 3.

Procesy gospodarowania wiedzą w organizacji

Źródło: opracowanie własne na podstawie: G. Probst, S. Raud, K. Romhard, *Zarządzanie wiedzą w organizacji*, Oficyna Ekonomiczna, Kraków 2002, s. 42.

2.2. Kreatywność jako podstawa przedsiębiorczości

Kreatywność to pojęcie bliskoznaczne z pojęciem twórczość. Twórczość to proces prowadzący do tworzenia jakiejś nowości, mającej szanse przetrwania oraz odpowiadającej oczekiwaniom grupy ludzi. Kreatywność zaś „to twórczość rozumiana personalnie jako działalność lub postawa człowieka.”¹¹¹ M. Karwowski stwierdza, że „twórczość jest pojęciem opisującym zjawisko społeczne, kreatywność – cechą indywidualną. Twórczość łączy w sobie osobę tworzącą z jej wytworem oraz społecznym odbiorem dzieła. W przypadku kreatywności bardziej uzasadnione jest mówienie o potencjale do stworzenia czegoś w przyszłości, rodzaju obietnicy, która może, ale nie musi zostać spełniona.”¹¹² „Kreatywność związana jest z dostrzeganiem i czuciem otoczenia, a następnie tworzenia nowych związków pomiędzy tym co jest, a tym co może powstać.”¹¹³ Osoba kreatywna ma rozwiniętą wyobraźnię, dzięki

¹¹¹ K. J. Szmidt, *ABC kreatywności*, Wyd. Difin, Warszawa 2010, s. 10.

¹¹² M. Karwowski, *Zgłębianie kreatywności. Studia nad pomiarem poziomu i stylu twórczości*, Wyd. Akademii Pedagogiki Specjalnej, Warszawa 2009, s. 17.

¹¹³ J. Fazlagić, *Kreatywność w biznesie*, Wyd. Poltex, Warszawa 2015, s. 15.

czemu potrafi połączyć elementy rzeczywistości z wyobrażanymi sobie elementami wirtualnymi. Kreatywność jest związana w działaniem jako jednym z ważnych filarów przedsiębiorczości. Działanie jest związane z osobą, jest efektem funkcjonowania umysłu.

Rozwiązanie każdego problemu – zdaniem E. Cotmulla – może być lub nie być kreatywne, albo być kreatywne tylko w niewielkim stopniu jeżeli następuje przy wykorzystaniu wiedzy nabytej i wyuczonych umiejętności, natomiast jest kreatywne jeżeli jest efektem nowej wiedzy.¹¹⁴

Działania przedsiębiorcze wymagają zarówno wiedzy nabytej – skodyfikowanej i wynikającej z doświadczenia, jak i kreowania nowych pomysłów. Analizując proces działań przedsiębiorczych można określić rodzaj wiedzy niezbędny do realizacji podstawowe czynności, takich jak:

- Identyfikacja luki na rynku produktów lub usług – potrzebna jest głównie wiedza skodyfikowana (obejmująca uogólnienia teoretyczne i doświadczenia innych podmiotów opisane w literaturze), doświadczenia własne, obserwacja rynku;
- Wielkość zapotrzebowania na nowy produkt lub usługę – wiedza skodyfikowana i ewentualne badania własne;
- Możliwość kształtowania nowych potrzeb społeczeństwa poprzez promocję i marketing – wiedza skodyfikowana i analiza myślowa, a w efekcie opracowanie własnej koncepcji promocji i marketingu;
- Sposób konkurencyjności na rynku ceną, jakością, estetycznością wyrobu, sposobem dystrybucji, specyfiką usługi, kompleksowością usług – wiedza skodyfikowana i nowe, własne pomysły;
- Rodzaj procesów i urządzeń wytwórczych – wiedza skodyfikowana i własne projekty;
- Sposób dystrybucji produktów lub świadczenia usług – wiedza skodyfikowana i własne rozwiązania;

¹¹⁴ E. Cotmull, *Kreatywność S. A. Droga do prawdziwej inspiracji*, Wyd. MT Biznes, Warszawa 2015, s. 272.

- Koncepcja marketingu i promocji – wiedza skodyfikowana i własne pomysły;
- Szacowanie ryzyka – wiedza skodyfikowana z ewentualnym uwzględnieniem specyfiki projektowanych działań;
- Biznes plan działalności – wiedza skodyfikowana i własne przemyślenia.

Przykład wskazuje, że podejmowanie działań przedsiębiorczych w warunkach gospodarki rynkowej wymaga nie tylko pogłębionej wiedzy teoretycznej, uogólnienia doświadczeń innych podmiotów ale przede wszystkim kreatywnego myślenia.

Kreatywność w literaturze jest rozpatrywana w wymiarze osobowym i zespołowym. Kreatywność w wymiarze osobowym (indywidualnym) jest postrzegana jako zdolność jednostki do tworzenia nowych pomysłów, które mogą stanowić podstawę nowych projektów, metod lub innowacji technicznych technologicznych oraz organizacyjno-zarządczych. Kreatywność jednostki opiera się na twórczym myśleniu. Kreatywność zespołowa, zdaniem M. Brzezińskiego jest to „potencjał twórczy umysłu zespołu, wynikający z połączenia indywidualnych kreatywności jego poszczególnych członków.”¹¹⁵ Kreatywność indywidualna i zespołowa jest uwarunkowana przez szereg czynników wewnętrznych (osobowościowych) i zewnętrznych.

2.2.1. Uwarunkowania wewnętrzne kreatywności

Uwarunkowania wewnętrzne mogą wynikać z funkcjonowania umysłu twórcy (na przykład przedsiębiorcy), z jego osobowości i emocjonalności, a także sposobu postrzegania i podejścia do rozwiązywanego problemu. Uwarunkowania związane z funkcjonowaniem umysłu danej osoby są różnorodne. Psycholodzy twierdzą, że w procesie kreatywnego działania istotne znaczenie ma: kompetencja, talent, mądrość, pamięć i uwaga. Kompetencja jest to szczególna umiejętność rozpoznawania podobieństw między nowymi problemami a tymi, które udało się wcześniej rozwiązać. Kompetentny człowiek posiada wiedzę, która pozwala uchwycić istotę

¹¹⁵ M. Brzeziński, *Organizacja kreatywna*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2009, s. 60.

nowej sytuacji, wyobrazić sobie sposoby jej rozwiązania oraz wybrać spośród nich najbardziej skuteczny, czy efektywny. Talent jest szczególną zdolnością do tworzenia w określonym obszarze działalności nowych pomysłów. Mądrość to zdolność powiązania tego co nowe, z tym co dotychczasowe, umiejętność zastosowania wcześniejszych doświadczeń do rozwiązania nowego problemu.¹¹⁶ Pamięć to zdolność umysłu do kodowania, magazynowania i wydobywania informacji. Jest to hipotetyczny system w umyśle człowieka, swego rodzaju magazyn informacji.¹¹⁷ Jest to także zbiór procesów poznawczych i zdolność do ich wykorzystania. Uwaga jest to funkcja umysłu, która pozwala na dokonywanie selekcji bodźców odbieranych przez człowieka i zapobieganie negatywnym skutkom „przeładowania” systemu poznawczego przez nadmiar informacji.¹¹⁸

Kreatywność jest zależna od osobowości. Pod tym pojęciem rozumie się zespół cech indywidualnych, wyróżniających daną osobę spośród innych ludzi. Cecha jest to skłonność do zachowania się danej osoby w określony sposób w różnych sytuacjach. Rodzaj osobowości akcentuje to, co w człowieku jest specyficzne. Odnosi się ono do jego pragnień, wartości, a także określa stosunek danej osoby do samej siebie oraz innych ludzi.¹¹⁹ O kreatywności danej osoby nie decyduje jedna cecha osobowości a ich zespół. Nie można oceniać negatywnie możliwości twórczych człowieka, na przykład dlatego, że jest introwertykiem, ponieważ może on być osobą ugodową, dociekliwą i zmotywowaną do pracy. Problemu z kreatywnością – zdaniem S. Popka – nie będą miały osoby obdarzone wyobraźnią, dociekliwe, wytrwałe, zdyscyplinowane, otwarte na doświadczenie, poszukujące czegoś nowego i stawiające sobie coraz bardziej ambitne cele. Trudno natomiast pracować twórczo osobom, które są:

¹¹⁶ E. Golberg, *Jak umysł rośnie w siłę gdy mózg się starzeje*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2014, s. 86-89.

¹¹⁷ M. Jagodzińska, *Psychologia pamięci. Badania, teorie, zastosowanie*, Wyd. Helion, Gliwice 2008, s. 21.

¹¹⁸ E. Nęcka, J. Orzechowski, B. Szymura, *Psychologia poznawcza*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2012, s. 178.

¹¹⁹ L.A. Perwin, *Psychologia osobowości*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2000, s. 141.

- lękliwe, nerwowe, zbyt emocjonalne, hipochondryczne, niezorganizowane, powściągliwe, chłodne;
- cyniczne, brutalne, podejrzliwe, niechętnie do współpracy, mściwe, łatwo wpadające w złość, intryganckie;
- nie mające celu, niewiarygodne, leniwe, beztroskie, o słabej woli;
- zamknięte w sobie, o wąskich zainteresowaniach;
- zbyt krytyczne wobec siebie, wykazujące nadmierne obawy, robiące problem w każdej sytuacji, pesymistyczne, „stojące na uboczu”.¹²⁰

Cechy osobowości częściowo są wrodzone, częściowo zaś nabyte w procesie wychowania oraz indywidualnego doświadczenia. L. Perwin przytacza wyniki badań z których wynika, że w badanej populacji cechy osobowe w 40% były uzależnione genetycznie, w 35% wynikały z indywidualnych doświadczeń oraz oddziaływania otoczenia w którym dana osoba się wychowała i warunków jakich żyła. Doświadczenia wyniesione z rodziny oddziaływały tylko w 5%. Pozostały odsetek był trudny do identyfikacji grupowej bowiem wiązał się z doświadczeniem indywidualnym, specyficznym tylko dla jednostki lub małej grupy badanych osób.¹²¹ Cechy nabyte w procesie wychowania i życiowego doświadczenia można doskonalić, stosownie do wymogów wynikających z charakteru rozwiązywanego problemu i składu zespołu twórczego.

Emocjonalność jest kolejnym, ważnym, wewnętrznym uwarunkowaniem kreatywności indywidualnej i zespołowej. D. Goleman emocjonalność nazywa inteligencją emocjonalną.¹²² Nie zdefiniował on tego pojęcia bezpośrednio, niemniej z treści jego pracy można wnioskować, że inteligencja emocjonalna jest to nabyta umiejętność zarządzania własnymi emocjami w procesie twórczym indywidualnym i zespołowym, czyli zdolność kontrolowania własnych i odczytywania cudzych

¹²⁰ S. Popek, *Kwestionariusz twórczego zachowania KAHN*, Wyd. Uniwersytetu Marii Skłodowskiej-Curie, Lublin 2003, s. 23.

¹²¹ L. Perwin, *Psychologia osobowości...*, op. cit., s. 165-166.

¹²² D. Goleman, *Inteligencja emocjonalna*, Wyd. Media Rodzina, Poznań 1997.

emocji, wpływania na nie, ta także umiejętność reagowania na bodźce pozytywne i negatywne.

Emocje to subiektywne stany psychiczne, które uruchamiają program działania, czyli sprawiają, że człowiek czuje się zmuszony robić określone działanie a inne porzucić. „Emocje pojawiają się w odpowiedzi na sytuację postrzeganą jako ważna dla danej osoby.”¹²³ „Ich funkcja sprowadza się do oceny stosunków zachodzących między organizmem a otoczeniem. (...) Każda emocja posiada znak: jest dodatnia lub ujemna, należy do klasy emocji pozytywnych lub negatywnych, przykrych. Obie klasy mieszczą w sobie ogromne bogactwo emocji zróżnicowanych treściowo. Wśród pozytywnych znajdują się różne odcienie radości, podziw, zachwyt, przyjaźń, współczucie, ukojenie, wesołość. Do klasy emocji negatywnych zaliczyć można różne rodzaje awersji (wstręt, obrzydzenie, odraza, niechęć), strach, gniew, rozżalenie, rozpacz i inne wyraźnie różniące się treściowo między sobą (na przykład, miłość lub zazdrość).”¹²⁴

Emocje wpływają na proces kreatywności, dzięki temu, że:

- sprzyjają wykrywaniu z otoczenia rzeczy istotnych z punktu widzenia rozwiązywanego problemu lub dla osiągnięcia postawionego celu;
- dostarczają energii koniecznej do uruchomienia i zapewnienia optymalnego funkcjonowania procesów twórczych;
- ułatwiają wybór procedur poznawczych i twórczych.¹²⁵

Pobudzenie emocjonalne jest czynnikiem kreatywności, ponieważ „emocje nie tylko wpływają na przebieg procesu twórczego, ale też stanowią jego istotną część składową.”¹²⁶ Twórcy, kreatorzy nowych pomysłów doświadczają następujących stanów umysłu:

¹²³ R.J. Gerrig, Ph. G. Zimbardo, *Psychologia i życie*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008, s. 386.

¹²⁴ M. Węgrzecka, *Zarys psychologii*, Wyd. Uniwersytetu Ekonomicznego, Kraków 2010, s. 115.

¹²⁵ T. Maruszewski, *Psychologia poznania*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2011, s. 415.

¹²⁶ E. Nęcka, *Psychologia twórczości*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Sopot 2012, s. 83.

- uczucie pogrążenia się, całkowitego „zanurzenia” w podjętym problemie (nazywane napięciem twórczym);
- uczucie olśnienia, iluminacji, nagłego pojawienia się pomysłu (nazywane intuicyjną podpowiedzią);
- satysfakcja wynikająca z ostatecznego uznania wartości własnej pracy przez innych;
- głęboka frustracja, złość i zniechęcenie związane z brakiem postępów w pracy;
- uczucie odrzucenia i rozgoryczenia związane z brakiem zrozumienia przez otoczenie.¹²⁷

Psycholodzy dowodzą, że w procesie kreowania nowej wiedzy istotne znaczenie posiada umiejętność regulowania przynajmniej czterech stanów emocjonalnych: stanu niepokoju, poziomu nadziei, optymizmu i nastroju.

Niepokój może pobudzać lub obniżać sprawność intelektualną. Osoby, które potrafią powściągnąć emocje mogą wykorzystać niepokój w procesie twórczym. Stan lekkiego podniecenia jest nawet pożądany przy realizacji prac, które wymagają płynnego przepływu myśli i bogatej wyobraźni. Zbyt mały niepokój powoduje apatię albo niedostateczną motywację do wysiłku, zbyt silny zaś niweczy próby właściwego wykonania zadania.

Nadzieja jest tym co czyni twórczość znośnym zajęciem. Ludzie różnią się wielkością potencjału nadziei. Osoby o wysokim poziomie nadziei mają takie cechy, jak zdolność do samomotywacji, przekonanie o posiadaniu odpowiednich umiejętności, dzięki którym osiągają postawione cele, zdolność do niepoddawania się w krytycznych sytuacjach. Osoby takie podejmują trudne zadania z nadzieją, że je rozwiążą. Osoby o niskim poziomie nadziei natomiast uważają, że posiadają zbyt mało energii, nie mają zdolności lub środków dla osiągnięcia celów o których marzą lub które zostały im postawione.¹²⁸

¹²⁷ Ibidem, s. 87.

¹²⁸ T. Maruszewski, *Psychologia poznania...*, op. cit., s. 407.

Optymizm oznacza oczekiwanie pozytywnych rezultatów podjętej działalności (wykonania zadania). Optymizm uodparnia na ewentualne niepowodzenie, traktowanie go jako coś przejściowego, co można zmienić i ponownie odnieść sukces. Optymizm jednak musi być realistyczny. Nierealistyczne oczekiwania mogą mieć katastrofalne skutki, szczególnie w działaniach przedsiębiorczych.

Nastrój, w odróżnieniu od emocji, pojawia się stopniowo i może trwać stosunkowo długo, na przykład parę dni. Można być w dobrym lub złym nastroju bez widocznej (nieuświadomianej) przyczyny. W złym nastroju utrudnione jest działanie kreatywne. Dobry nastrój zwiększa zdolność elastycznego i złożonego myślenia, ułatwiając tym samym twórcze myślenie. W dobrym nastroju umysł na pierwszy plan wysuwa pozytywne aspekty problemu, zaś w złym kieruje myślenie na negatywne aspekty rozwiązywanego problemu.

Wewnętrzne uwarunkowania kreatywności związane ze sposobem postrzegania i podejścia do rozwiązywanego problemu analizował P. Senge. Wyodrębnił on pięć takich uwarunkowań, które nazwał dyscyplinami, są to: modele myślowe, mistrzostwo osobiste, myślenie systemowe, tworzenie wizji i zespołowe uczenie się.

Modele myślowe, zdaniem P. Senge – to „obrazy, założenia i historie, które tkwią z naszym umyśle, za pomocą których interpretujemy samych siebie, innych ludzi, instytucje i każdy inny aspekt świata. (...) Modele myślowe determinują to, co widzimy. Postrzegamy świat przez filtry naszych przekonań i postaw, od których biorą początek nasze myśli, uczucia, wybory i decyzje”¹²⁹ Każdy człowiek ma swoje modele myślowe, mniej lub bardziej inne od innych osób. „Coraz częściej różne cenne pomysły giną, nie z powodu braku motywacji lub woli, czy nawet braku umiejętności, ale z powodu ludzkich modeli myślowych.”¹³⁰ Badania dowodzą, że ludzie szybciej uznają ustalenia nauki, jeżeli zgadzają się z ich poglądami, a znacznie

¹²⁹ P. Senge, *Modele myślowe*, w: P. Senge, A. Kleiner, Ch. Roberts, R. Ross, B. Smith, *Piąta dyscyplina, Materiały dla praktyków*, Oficyna Ekonomiczna, Kraków 2002, s. 281.

¹³⁰ P. Senge, *Piąta dyscyplina*, Oficyna Ekonomiczna, Kraków 2002, s. 177.

wolniej jeżeli są z nimi sprzeczne. Oznacza to że „naiwne” poglądy mogą funkcjonować w umyśle równoległe z wiedzą naukową.¹³¹ Wydobywanie z własnego umysłu modeli myślowych i ich świadoma analiza (czyli analiza przyczyn takiego a nie innego sposobu postrzegania zjawisk i problemów) jest istotnym elementem przygotowania do kreatywnego działania. „Centralne znaczenie dla pracy z modelami myślowymi – pisze P. Senge – mają dwa rodzaje umiejętności: zdolność do refleksji (spowolnienie procesów w celu uzyskania samowiedzy na temat tego, jak formułujemy modele myślowe) oraz zdolności dociekania (prowadzenie rozmów, w których toku otwarcie wymieniamy poglądy i uzyskujemy wiedzę o założeniach przyjmowanych przez innych)... Osoby nienawykłe do refleksyjnego myślenia mają trudności ze słyszeniem tego, co inni faktycznie mówią. Słyszą tylko to, co inni – jak oczekują – powinni mówić. Niechętnie traktują różne interpretacje zdarzeń, ponieważ widzą tylko własną interpretację. W pracy zespołu ludzie, którzy nie opanowali podstawowego poziomu dociekania, marnują czas na dyskusję o swoich pomysłach.”¹³² Osoby, która opanowały sztukę refleksji, nauczyły się prowadzenia otwartej rozmowy i ujawniania własnych założeń uwzględniają sposób rozumowania innych. Osoby takie mogą podejmować nowe działania przedsiębiorcze z dużą dozą pewności, że osiągną pozytywny efekt.

Mistrzostwo osobiste to zdolność do osiągnięcia wyników przy jednoczesnym opanowaniu zasad obowiązujących w procesach twórczych, zdolność i gotowość zrozumienia wpływu różnych sił i okoliczności na rozwiązywany problem. „Mistrzostwo osobiste – pisze P. Senge – to więcej niż kompetencje i umiejętności, chociaż jest ono na nich oparte. To również więcej niż rozwój intelektualny, chociaż ono tego wymaga, to także osiągnięcie szczególnego poziomu biegłości.”¹³³ Mistrzostwo osobiste to także umiejętność postrzegania cech swojej osobowości i odpowiedniego ich wykorzystania w procesie kreowania nowej wiedzy, umiejętność kontroli nad własnymi emocjami, szczególnie tymi, które zakłócają pracę twórczą. Ludzie, którzy osiągnęli wysoki poziom mistrzostwa osobistego wciąż się uczą, są

¹³¹ M. Shermer, *Logikoodporność strukturalna*, „Świat Nauki” 2013 nr 2, s. 74.

¹³² P. Senge, *Piąta dyscyplina...*, op. cit., s. 283-284.

¹³³ Ibidem, s. 147.

pewni siebie, potrafią postrzegać nowe trendy społeczne, czy gospodarcze i je uwzględniać w procesie twórczym. Mistrzostwo osobiste w działaniach przedsiębiorczych osiąga się dzięki wiedzy skodyfikowanej, stale przyswajanej, wyciąganiu wniosków z doświadczenia życiowego własnego i innych oraz kreatywnemu myśleniu.

Myślenie systemowe jest to umiejętność przekazywania do własnego umysłu i umysłu członków zespołu obrazu rozwiązywanego problemu jako całościowego systemu z stanie rzeczywistym (już istniejącym) lub docelowym (projektowanym), ze wskazaniem jego elementów i powiązań między nimi oraz powiązań systemu z otoczeniem. Podstawą myślenia systemowego jest znajomość teorii systemów, zasad budowy modeli systemowych, zasad komunikacji w systemach (cybernetyki) oraz sposobu przeprowadzania analizy systemowej jako podstawowego sposobu poznawania prawidłowości rządzących złożonymi rzeczami i zjawiskami.¹³⁴ Myślenie systemowe jest szczególnie pożądane w działaniach przedsiębiorczych, ponieważ każdy zamysł działalności gospodarczej, a szczególnie projektowanie nowego lub usprawnienie, czy restrukturyzacja już istniejącego biznesu jest przedsięwzięciem złożonym z wielu elementów i rozbudowanej siatki bezpośrednich i pośrednich powiązań między nimi. Systemowe myślenie ułatwia unikanie powierzchownych rozwiązań, które wydają się najłatwiejsze i są często widoczne „gołym okiem”. Niestety najczęściej nie likwidują one problemu. „Proste interwencje mogą przynieść pozytywne skutki na krótki czas, jednak w dłuższej perspektywie prowadzą tam, skąd należy wyjść.”¹³⁵ Podobnie jest ze stosowaniem rozwiązań znanych z literatury lub praktyki, które wdrożone konkretnej sytuacji bez analizy systemowej mogą być nie tylko mało efektywne, ale generować negatywne skutki.

Budowanie wizji jest to tworzenie w umyśle obrazu przyszłości, na przykład zamierzonego działania gospodarczego, w czasie teraźniejszym, w taki sposób jakby już się realizował. Wizja pokazuje efekt końcowy założonego celu, kształtuje

¹³⁴ Ibidem, s. 23.

¹³⁵ Ibidem, s. 20.

i orientuje przyszłość, pomaga formułować cele i zadania do realizacji.¹³⁶ Wizje problemowe mogą być tworzone indywidualnie lub zespołowo. Każda nowa idea, koncepcja, problem lub projekt w pierwszym podejściu jest wyrażana w postaci hasła (tematu). Doświadczenie dowodzi, że trudno jest stworzyć coś nowego, a szczególnie zaplanować biznesu bez wyobrażenia efektu końcowego. Mając wizję efektu końcowego łatwo jest zastosować systemowe podejście i analizować zarówno poszczególne elementy, jak i sprzężenia i relacje między nimi. Wizja rozwija się na skutek wzmacniającego procesu wzrastania jej klarowności oraz entuzjazmu i zaangażowania twórcy. Wizja obumiera, gdy twórcę ogarnia zniechęcenie, utrata odwagi, spadek zaangażowania lub gdy zostaje wyparta przez nową wizję. Wizja zespołowa jest efektem pracy twórczej zespołu. Powstaje w umysłach ludzi. Pojawia się wtedy, gdy wszyscy członkowie zespołu dostrzegają podobny obraz efektu końcowego i są zainteresowani jego osiągnięciem. Wizja zespołowa nie może być narzucona, być akceptowaną wersją czyjejkolwiek wizji osobistej, nie może być także kupiona. Kupiona lub przez kogoś podpowiedziana wizja, na przykład nowej firmy, rzadko prowadzi do sukcesu, ponieważ nabywca nie jest w stanie zauważyć ważnych relacji między jej elementami składowymi, czy ustalić odpowiedniej kolejności realizowanych działań częściowych, co skutkuje najczęściej częściowym „burzeniem już zrealizowanej budowli”.

Zespołowe uczenie się jest działaniem intelektualnym, emocjonalnym i społecznym, mającym na celu wytworzenie w zespole twórczym (na przykład, projektującym wspólne przedsięwzięcie biznesowe) nawyków zachowania się w trakcie procesu twórczego – umiejętności skutecznego komunikowania się, zbiorowego pogłębiania wiedzy, samoopanowania, czy kierunkowania wspólnego myślenia. Zespołowe uczenie się to także nauka przewyższania pojawiających się momentów zakłopotania, frustracji lub w ogóle sytuacji kryzysowych.¹³⁷ Ważnym aspektem działania zespołu jest ukierunkowanie myślenia jego członków. Nowostworzony zespół zawsze jest zbiorem indywidualności. Ich twórcza energia

¹³⁶ P. Senge, A. Kleiner, Ch. Roberts, R. Ross, B. Smith, *Piata dyscyplina, Materiały ...*, op. cit., s. 254.

¹³⁷ Ch. Roberts, *Czego można oczekiwać praktykując dyscyplinę zespołowego uczenia się*, w: P. Senge, A. Kleiner, Ch. Roberts, R. Ross, B. Smith, *Piata dyscyplina. Materiały ...*, op. cit., s. 414.

jest zróżnicowana co do kierunku i siły oddziaływania. Efektem uczenia się zespołu powinno być ustalenie wspólnego, jednakowo rozumianego celu działania oraz ukierunkowanie myślenia i działania każdego uczestnika na rzecz efektywnego jego osiągnięcia. Zespołowe uczenie się następuje w procesie dialogu i dyskusji. „Dialog polega na swobodnym, twórczym badaniu złożonych i subtelnych problemów, głębokim wsłuchiwaniu się w cudze racje, powstrzymaniu się od formułowania własnych ocen i przedstawiania swoich punktów widzenia. Dyskusja jest natomiast prezentacją różnych osobistych poglądów, wśród których szuka się najlepszego punktu widzenia dla oparcia na nim decyzji, jakie trzeba podjąć w danym momencie. Dialog i dyskusja potencjalnie uzupełniają.”¹³⁸

2.2.2. Uwarunkowania zewnętrzne kreatywności

Uwarunkowania zewnętrzne stanowią nie mniej ważny aspekt tworzenia czegoś nowego, co jest niezbędne do podjęcia, utrzymania i doskonalenia działań przedsiębiorczych. B. Poskrobko wymienia trzy grupy takich uwarunkowań: kulturowe, edukacyjne oraz oddziaływanie otoczenia.¹³⁹

Kultura jest to wzorzec myślenia, odczuwania i zachowania, czyli swego rodzaju zaprogramowanie umysłu, kształtowane głównie w procesie socjalizacji, czyli życia społecznego – od rodziny do zakładu pracy. Kultura jest niepisanym zbiorem czynników kształtujących życie społeczne, takich, jak: zwyczaje, obyczaje, nawyki, style życia, gusty,¹⁴⁰ czy aspiracje życiowe¹⁴¹. Odróżniają one członków jednej grupy lub kategorii ludzi od innych.¹⁴² Każda osoba wchodząc w szeroko rozumiane

¹³⁸ P. Senge, *Piąta dyscyplina...*, op. cit., s. 235.

¹³⁹ B. Poskrobko, *Kreatywność pracowników jako narzędzie kształtowania zrównoważonego rozwoju*, w: T. Borys, P. Rogala, P. Skowron (red.), *Zrównoważony rozwój organizacji – odpowiedzialne zarządzanie*, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego, Wrocław 2015, s. 50-63.

¹⁴⁰ P. Bourdieu, L. Wacquant, *Zaproszenie do socjologii refleksyjnej*, Oficyna Naukowa, Warszawa 2005, s. 102.

¹⁴¹ W. Świątkiewicz, *Kapitał kulturowy a zagadnienia integracji społecznej*, w: A. Barska (red.), *Ku integracji rozwoju człowieka i społeczeństwa*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice/Opole 2001, s. 93.

¹⁴² G. Hofstede, G. J. Hofstede, M. Minkov, *Kultury i organizacje*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2011, s. 20.

kontakty z innymi ludźmi nabywa właściwe dla danej kultury wzorce zachowania, przyswajają doświadczenie i wiedzę społeczności w której się wychowuje i funkcjonuje w życiu dorosłym. Proces ten trwa całe życie. Oznacza to, że osoba wychowana w rodzinie o tradycjach przedsiębiorczych szybciej i łatwiej pozna zasady i „tajniki” funkcjonowania i prowadzenia firmy, niż wychowana w rodzinie nie posiadającej takiego doświadczenia. Jednocześnie wiadomo, że każdy jest w stanie zdobyć niezbędną wiedzę, jeżeli zaistnieje taka potrzeba. Wartości, zasady i normy kulturowe mogą być indywidualne, które człowiek przyjmuje dla samego siebie oraz zbiorowe (kolektywne) tworzone przez dane społeczeństwo dla uporządkowania i ukierunkowania zachowania jego członków. Każdy człowiek przyjmuje hierarchię wartości, wiodącą w danej kulturze lub tworzy ją sam sobie. Powstaje system wartości, który stanowi aksjologiczną podstawę organizacji życia i działania w wymiarze indywidualnym i społecznym. System ten ewoluuje wraz ze zmianą materialnych, politycznych i organizacyjnych podstaw funkcjonowania danego społeczeństwa. W okresie minionego ćwierćwiecza istotny wpływ na zmiany wartości i zachowania ludzi miała informatyzacja działalności gospodarczej i życia społecznego.

„Obecnie społeczność Polski znajduje się w okresie wyraźnie dostrzeganych zmian wartości kulturowych w przedsiębiorstwach – pisze A. Sosnowska. Wynika to ze wzrostu poziomu intelektualnego pracowników, ich dążenia do stałego wzbogacania wiedzy, tworzenia różnego rodzaju powiązań społecznych, budowania sieci, powstawania struktur nieformalnych.”¹⁴³

Kultura jednostki organizacyjnej jest specyficznym rodzajem kultury danej społeczności (narodu, regionu). Tworzy się ona pod wpływem wartości dominujących w danym środowisku oraz uwarunkowań politycznych (szczególnie przyjętego systemu gospodarczego), regulacji prawnych oraz stosowanych procesów techniczno-technologicznych i organizacyjnych. Kultura organizacji przejawia się w postawach, normach i motywach postępowania, wywiera istotny wpływ na

¹⁴³ A. Sosnowska, *W poszukiwaniu nowych modeli kultury zarządzania w XXI wieku*, w: *Kultura zarządzania*, Wyd. Emerton, Warszawa 2016, s. 33.

autonomię pracowników, indywidualnym czy zespołowym realizowaniu zadań, sposobie relacji między pracownikami, a szczególnie między przełożonym i podwładnymi.

System edukacji jest kolejnym uwarunkowaniem zewnętrznym. Pod tym pojęciem na ogół rozumie się sposób oceniania, klasyfikacji i promowania osób uczących się. W Polsce od początku XXI wieku obowiązuje punktowy system oceny uczniów i studentów (Deklaracja Bolońska z 1999 roku). Głównymi wadami tego systemu były (i jeszcze są) między innymi: nastawienie na indywidualność, niedostateczne kształtowanie nawyku pracy zespołowej, nastawienie na poznawanie wiedzy zastanej (skodyfikowanej) przy ograniczeniu a nawet zabranianiu wyrażania własnych poglądów, niedostateczne uczenie programowania jako narzędzia pracy.¹⁴⁴ W literaturze zwraca się uwagę na fakt, że rozwój społeczeństwa informacyjnego i inteligentnej gospodarki opartej na wiedzy wymaga kształtowania takich umiejętności i nawyków, jak:

- permanentne uczenie się przez całe życie;
- kształtowanie relacji między działaniem indywidualnym i zbiorowym;
- rozumienia zależności występujących między światem realnym a wirtualnym i wykorzystania projekcji nowych rozwiązań skomponowanych w świecie wirtualnym do działalności realnej, szczególnie w sferze gospodarczej;
- rozwijania społeczności „sieciovych” w ramach społeczeństwa tradycyjnego;
- kształtowania relacji między człowiekiem a inteligentnymi maszynami.

Współczesna, inteligentna gospodarka oparta na wiedzy oczekuje od absolwentów szkół średnich i wyższych przede wszystkim umiejętności samoorganizacji i kompetencji międzyludzkich. Pracownik powinien być samodzielny i kreatywny, zdolny do zarządzania swoim stanowiskiem pracy, ale także skłonny do współpracy, otwarty na klienta, gotowy i zdolny do ciągłego uczenia się oraz

¹⁴⁴ M. Pluta-Olearnik, *Rozwój usług edukacyjnych w erze społeczeństwa informacyjnego*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2006, s. 9.

adaptacji do zmieniających się warunków.¹⁴⁵ Tego typu umiejętności i nawyki mają istotne znaczenie w samodzielnym – indywidualnym i zespołowym – podejmowaniu i rozwijaniu działań przedsiębiorczych.

W literaturze wskazuje się, że współczesna szkoła pilnie potrzebuje wdrożenia takich programów kształcenia, które będą rozwijać umiejętności społeczne (na przykład, praca w zespole, czy adaptacja do zachodzących zmian) oraz wykorzystywać informatyczno-telekomunikacyjne narzędzia pracy, szczególnie komputerowe programy informatyczne oraz bazy danych.

Uwarunkowania związane z oddziaływaniem otoczenia na kształtowanie kreatywności w działaniach gospodarczych dotyczą zarówno wskazań politycznych, regulacji prawnych i instytucjonalno-organizacyjnych, jak i wynikających z funkcjonowania organizacji czy oddziaływania interesariuszy.

Wskazania polityczne i regulacje prawne są inicjowane i wdrażane przez organy państwowe i samorządowe. Władze państwowe oddziałują na funkcjonowanie podmiotów gospodarczych głównie poprzez:

- politykę gospodarczą, środowiskową, finansową i częściowo społeczną;
- okresowe programy rozwojowe;
- akty prawne regulujące warunki podejmowania i prowadzenia firmy, zasad i warunków zatrudniania, systemu podatkowego, systemu finansowania przedsięwzięć gospodarczych, systemu zapewniania bezpieczeństwa i higieny pracy, jakości wyrobów i usług, gospodarki materiałowej i energetycznej, oddziaływania na środowisko przyrodnicze i wiele innych przepisów szczegółowych.

Władze samorządowe natomiast regulują problemy związane z miejscem lokalizacji danej działalności, warunki korzystania z poboru i odprowadzania ścieków, wydalania zanieczyszczeń do atmosfery, warunki sortowania, gromadzenia i pozbywania się odpadów stałych, korzystanie z energii elektrycznej, komunikacji

¹⁴⁵ M. Rocki, *Próba podsumowania – wnioski i rekomendacje dla przyszłości*, w: M. Rocki (red.), *Jakość kształcenia ekonomicznego*, Polskie Towarzystwo Ekonomiczne, Warszawa 2009, s. 263.

i wiele innych. Ustalają one wielkość podatków lokalnych i opłat za korzystanie z mediów.

Kandydat na przedsiębiorcę powinien znać jakie przepisy i w jakim zakresie będą regulować jego działalność i co z tego wynika dla miejsca lokalizacji, sposobu organizacji działalności i jej finansowania (biznes plan). Każda działalność ma swoją specyfikę i możliwości dostosowania się do wskazań i regulacji. Jest tu obszerne pole do kreatywnego myślenia.

Oddziaływanie instytucji jest związane z załatwianiem szerokiego spektrum spraw dotyczących zorganizowania i prowadzenia firmy, takich jak: rejestracja firmy (najłatwiejsze procedury obowiązują przy rejestrowaniu indywidualnej działalności gospodarczej, zaś znacznie trudniejsze przy tworzeniu spółki kapitałowej), pozyskanie niezbędnych pozwoleń, na przykład, na lokalizację obiektów firmy, pobór wody, odprowadzanie ścieków, wydalanie zanieczyszczeń do atmosfery, składowanie odpadów, podłączenie zakładu do sieci dróg. Konieczne jest zarejestrowanie firmy w zakładzie ubezpieczeń społecznych i w urzędzie skarbowym.

Każda instytucja prowadząca dany rodzaj spraw ma swoje procedury do których można się dostosować w sposób twórczy.

Interesariusze to pojedyncze osoby lub grupy osób powiązanych z organizacją poprzez udziały, wkład finansowy czy osobisty, dostawcy maszyn, urządzeń surowców i materiałów, klienci – nabywcy towarów lub korzystający z usług, a także w inny sposób zaspokajające swoje potrzeby dzięki funkcjonowaniu firmy.¹⁴⁶ Do interesariuszy można zaliczyć również jednostki organizacyjne, które świadczą danej firmie określone usługi, na przykład prowadzenie konta bankowego, wywóz odpadów, usługi księgowe, usługi informatyczne i inne. Interesariusze, mając głównie zewnętrzny „ogląd” firmy mogą dać impulsy do kreowania nowych rozwiązań technicznych, technologicznych, organizacyjnych, zarządczych czy marketingowych.

¹⁴⁶ U. Bukowska, *Interesariusze a kreowanie wiedzy w organizacji*, w: A. Szałkowski (red.), *Zarządzanie zasobami ludzkimi w organizacji opartej na wiedzy*, Wyd. Uniwersytetu Ekonomicznego, Kraków 2008, s. 37.

Reasumując można stwierdzić, że istnieje wiele bodźców wewnętrznych i zewnętrznych, które sprzyjają lub przeszkadzają kreatywnemu tworzeniu i prowadzeniu działań przedsiębiorczych. Rodzina, system edukacji oraz współpracownicy mogą wzmacniać kreatywność przedsiębiorców poprzez wzmacnianie bodźców pozytywnych i wyciszanie (niwelowanie) negatywnych.

2.3. Wiedza jako kapitał

Wiedza w teorii współczesnej ekonomii jest jednym z czynników produkcji i usług, czyli czynnikiem tworzenia wartości dodanej. Ta wartość dodana jest źródłem bogactwa. Czynniki służące tworzeniu wartości dodanej zostały nazwane kapitałem. Wyróżniono cztery czynniki tworzenia wartości dodanej, czyli kapitał ziemi (a raczej środowiska przyrodniczego z jego zasobami, walorami i procesami), kapitał pracy, kapitał finansowy i kapitał wiedzy. Pojęcie kapitał oznacza, tylko tę część czynnika, który bierze udział w tworzeniu wartości dodanej, na przykład, kapitał tworzy praca ludzka rzeczywiście wykonana, a nie ogólne jej zasoby, czyli wszyscy członkowie danego społeczeństwa zdolni do pracy; nie wszystkie dostępne zasoby naturalne, ale tylko te, które zostały użyte w procesie produkcji lub usług. Kapitał wiedzy jest więc tą jej częścią, która została wykorzystana w procesach produkcji lub usług. Wiedza jest zasobem niematerialnym, chociaż jako kapitał uzewnętrznia się zarówno w formie materialnej, w postaci nowych produktów, jak i niematerialnej, na przykład w postaci nowych systemów organizacji, czy zarządzania. Czynniki produkcji i usług mogą być użyte w różnej konfiguracji, czasem są one wobec siebie komplementarne.

Na każdym etapie rozwoju społeczno-gospodarczego inny rodzaj kapitału spełniał wiodącą rolę. A. Toffler wyróżnił trzy fale cywilizacyjne; agrarną, industrialną i postindustrialną.¹⁴⁷ W cywilizacji agrarnej wiodącą rolę w tworzeniu wartości dodanej miała ziemia i praca, w cywilizacji industrialnej: ziemia, praca i zasoby finansowe. Współczesny świat, a szczególnie kraje rozwinięte znajdują się w fazie

¹⁴⁷ A. Toffler, *Trzecia fala*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1997.

prześciowej od tofflerowskiej fali cywilizacji industrialnej (wyraźna faza schyłkowa) do postindustrialnej (faza intensywnego wzrostu). Główną siłą napędową tej nowej fali jest wiedza. Inne źródła bogactwa: ziemia (zasoby, walory i siły przyrody), praca i kapitał pełnią rolę „szkieletu”, dzięki któremu wiedza staje się kapitałem. Wiedza bowiem może być kapitałem tylko w powiązaniu z tymi trzema kapitałami. Stara gospodarka – pisze J. Fazłagić – opierała się na kondensowaniu zasobów, tj. zespaleniu dużej ilości surowców za pomocą odrobiny wiedzy, a nowa opiera się na kondensowaniu wiedzy, tj. umieszczaniu potężnego ładunku myśli w niepozornym opakowaniu. Ta nowa gospodarka od czterdziestu lat ma już swoją nazwę – gospodarka oparta na wiedzy. Polega ona na tworzeniu, dystrybucji oraz wykorzystaniu wiedzy i informacji w sektorze publicznym i w biznesie. W takiej gospodarce wiedza jest nadrzędnym czynnikiem produkcji i usług, co oznacza, że o sukcesie w biznesie i jakości życia decyduje kreatywność, innowacyjność i przedsiębiorczość obywateli w ogóle i pracowników organizacji w szczególności.¹⁴⁸ P.F. Drucker na początku lat dziewięćdziesiątych XX wieku pisał: „nie jest już możliwe uzyskiwanie wielkich dochodów przy wytwarzaniu i przemieszczaniu rzeczy i dóbr. Nie jest także możliwe uzyskiwanie wysokich dochodów przez kontrolowanie pieniędzy. (...) Jedynym, a przynajmniej głównym, producentem bogactwa są informacja i wiedza.”¹⁴⁹

Dominujące oddziaływanie czynnika wiedza – pisze R. Przybyszewski – zauważa się wówczas, gdy da się udowodnić, że wzrost gospodarczy następuje bez wyraźnego wzrostu nakładów na środki o charakterze materialnym, ale przy znaczącym wzroście nakładów na wiedzę, na jej kreowanie i na wdrażanie najlepszych „pomysłów”.¹⁵⁰

¹⁴⁸ J. Fazłagić, *Know-How w działaniu. Jak zdobyć przewagę konkurencyjną dzięki zarządzaniu wiedzą*, Wyd. Helion, Gliwice 2010, s. 12.

¹⁴⁹ P.F. Drucker, *Spółczesność pokapitalistyczna*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008, s. 149.

¹⁵⁰ R. Przybyszewski, *Kapitał ludzki w procesie kształtowania gospodarki opartej na wiedzy*, Wyd. Difin, Warszawa 2007, s. 43.

W ekonomii wprowadzono pojęcie kapitał ludzki. Pracownik określonej jednostki gospodarczej (produkcyjnej lub usługowej) „wytwarza” wartość dodaną wykonując pracę:

- fizyczną, której istotą jest wykonywanie określonych, powtarzających się czynności według instrukcji;
- pracę umysłowo-fizyczną, która polega na wykonywaniu niepowtarzających się czynności, które musi odpowiednio przygotować korzystając ze swojej wiedzy;
- umysłową pracę twórczą, czyli realizuje zadania i rozwiązuje problemy wymagające kreatywnego myślenia, wykorzystania wiedzy nabytej i nowotworzonej.

L. Edvinsson i M. Malone kapitał ludzki definiowali jako „połączoną wiedzę, umiejętności, innowacyjność i zdolność poszczególnych pracowników przedsiębiorstwa do sprawnego wykonywania zadań”¹⁵¹, przy wykorzystywaniu narzędzi i urządzeń produkcyjnych. Zdolność ta zależy od posiadanego wykształcenia, zdobytego doświadczenia życiowego i zawodowego, nastawienie do pracy oraz od ułatwień lub ograniczeń instytucjonalnych. B. Poskrobko kapitał ludzki definiuje jako zdolność ludzi do tworzenia wartości dodanej w procesach produkcji i usług, która jest uwarunkowana głównie takimi czynnikami, jak:

- posiadane wykształcenie, czyli nabyta wiedza (*W*);
- zdobyte doświadczenie życiowe i zawodowe (*Dś*);
- nabyte i wrodzone umiejętności (*U*);
- nastawienie do pracy w ogóle i wykonywanych czynności (*N*);
- organizacja pracy (*Op*).

Nie jest to jednak prosta suma czynników. Czynniki te są ze sobą sprzężone i częściowo komplementarne, na przykład wrodzone umiejętności (predyspozycje) i duże doświadczenie zawodowe mogą w znacznym stopniu rekompensować

¹⁵¹ L. Edvinsson, M.S. Malone, *Kapitał intelektualny*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2001, s. 12.

wykształcenie; negatywne nastawienie do pracy albo zła organizacja pracy ograniczają możliwość wykorzystanie zdobytej wiedzy (wykształcenia i doświadczenia) oraz posiadanych umiejętności. Stąd podstawową definicję kapitału ludzkiego (KL) B. Poskrobko postrzega jako funkcję wymienionych czynników¹⁵² (oznaczenia elementów wzoru w tekście):

$$KL = f(W, Dś, U, N, Op) \quad (1)$$

Wartość dodana generowana przez pracownika realizującego działalność twórczą, polegającą na generowaniu nowej wiedzy i twórczym wykorzystaniu wiedzy zastanej, nazywa się kapitałem intelektualnym. Jeden z twórców tego pojęcia T.H. Davenport w latach dziewięćdziesiątych XX wieku uważał, że kapitał intelektualny tworzą pracownicy, którzy wprowadzają innowacje, i stymulują rozwój przedsiębiorstwa, opracowują nowe produkty i usługi, projektują programy marketingowe i tworzą strategię.¹⁵³ Stanowisko to popiera kilku polskich autorów, na przykład A. Pietruszka-Ortyl¹⁵⁴ i W. Kotarba¹⁵⁵. Tak rozumiany kapitał intelektualny przedsiębiorstwa proponowano mierzyć rynkową wartością aktywów niematerialnych. Podejście to jednak zostało krytycznie ocenione ponieważ wartość rynkowa nie jest obiektywnym wskaźnikiem. Może ona być nadmiernie zawyżona lub zaniżona w wyniku gry na rynkach finansowych. Rynkowa wartość tak rozumianego kapitału intelektualnego może rosnąć bez żadnych realnych zmian w firmie tak długo, aż wystąpi sytuacja kryzysowa na rynku kapitałowym, wtedy raptownie się

¹⁵² B. Poskrobko, *Kategorie: gospodarowanie, bogactwo i kapitał w ekonomii zrównoważonego rozwoju*, w: J. Famielec (red.), *Ekologiczne uwarunkowania rozwoju gospodarczego oraz przedsiębiorstw*, Wyd. Uniwersytetu Ekonomicznego, Kraków 2011, s. 33.

¹⁵³ T.H. Davenport, *Zarządzanie pracownikami wiedzy*, Oficyna W. Kluwer Business, Kraków 2007, s. 17.

¹⁵⁴ A. Pietruszka-Ortyl, *Kapitał intelektualny organizacji*, w: B. Mikuła, A. Pietruszka-Ortyl, A. Potocki (red.), *Podstawy zarządzania przedsiębiorstwami w gospodarce opartej na wiedzy*, Wyd. Difin, Warszawa 2007, s. 79.

¹⁵⁵ W. Kotarba, *Kapitał intelektualny organizacji*, w: W. Kotarba (red.), *Ochrona wiedzy a kapitał intelektualny organizacji*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2006, s. 18.

zmniejsza. Stąd potrzeba poszukiwania innego sposobu wyrażania (i pomiaru) jego wielkości.

W literaturze wyraża się też pogląd, że kapitał intelektualny to zasoby fundamentalnej wiedzy i umiejętności, dzięki którym firma może zdobyć przewagę konkurencyjną. Kapitał intelektualny może występować jako kapitał osobowy i bezosobowy. Kapitał osobowy jest ucieleśniony w pracownikach i właścicielach, ale także w innych interesariuszach organizacji, zaś bezosobowy tworzy marka firmy, patenty i wynalazki, prawa autorskie, znaki towarowe,¹⁵⁶ a nawet firmowe zwyczaje. Tak rozumiany kapitał bezosobowy bez wątpliwości może być mierzony rynkową wartością aktywów niematerialnych.

Przyjmując założenie, że kapitał intelektualny jest wielkością wartości dodanej, którą tworzą pracownicy, dzięki umiejętności produktywnego wykorzystania wiedzy, to można stwierdzić, że jest on efektem kreatywności, innowacyjności i przedsiębiorczości pracowników. Nowy pomysł może stać się kapitałem jeżeli zostanie sprzedany na rynku lub wdrożony w macierzystej firmie jako innowacja lub będzie podstawą tworzenia nowego przedsiębiorstwa produkcyjnego albo usługowego. Problem w tym, że nie każda osoba kreatywna jest przedsiębiorcza i odwrotnie. L. Thurow uważa, że cechy człowieka potrzebne do stworzenia nowej wiedzy znacznie się różnią od cech potrzebnych dla wprowadzania tej wiedzy do użytku¹⁵⁷. Stąd zespoły złożone z ludzi kreatywnych, innowacyjnych i przedsiębiorczych potrafią wytworzyć nową wiedzę i zastosować ją w praktycznym działaniu. Wypracowana przez nich wartość dodaną jest rzeczywistym kapitałem intelektualnym. B. Poskrobko proponuje pojęcie to zapisać następującym wzorem:

¹⁵⁶ G. Spychalski, *Implikacje światowego kryzysu gospodarczego dla procesu rozwoju kapitału ludzkiego i społecznych obszarów wiejskich*, w: W. Kamińska, K. Heffner (red.), *Kapitał ludzki i społeczny w procesie rozwoju obszarów wiejskich*, Wydanie Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania Kraju PAN, Warszawa 2010, s. 45.

¹⁵⁷ L.C. Thurow, *Powiększanie bogactwa. Nowe reguły gry w gospodarce opartej na wiedzy*, Wyd. Helion, Gliwice 2006, s. 107-108.

$$KI = f(W, Dś, U, N, Op, Kr, In, P) \quad (2)$$

gdzie:

KI – kapitał intelektualny,

W – posiadana wiedza (wykształcenie),

Dś – doświadczenie,

U – umiejętności,

N – nastawienie do pracy i wykonywanych czynności,

Op – organizacja pracy,

Kr – kreatywność pracowników,

In – innowacyjność organizacji,¹⁵⁸

P – przedsiębiorczość pracowników.

Prosta interpretacja tego wzoru może być następująca – jeżeli przedsiębiorca chce wykorzystać wiedzę jako kapitał to musi pozyskać kreatywnych pracowników, stworzyć im warunki do twórczego działania oraz możliwość eksperymentowania z przekształceniem opracowanych koncepcji w innowacje albo utworzyć nową firmę na bazie opracowanej, nowej koncepcji.

Przedstawiony wzór kapitału intelektualnego (2) jednakże nie uwzględnia szeregu uwarunkowań, które kształtują skuteczny i efektywny przebieg procesu twórczego. A. Pietruszka-Ortyl wyraża pogląd, że kapitał intelektualny jest zależny także od kapitału organizacyjnego, czyli od systemu organizacji i zarządzania firmą, zdolności tego systemu do pobudzania kreatywności pracowników i innowacyjności przedsiębiorstwa.¹⁵⁹ System taki musi uwzględniać specyfikę pracowników twórczych w takich aspektach, jak organizacja pracy, sposób ich wynagradzania i motywowania, dostęp do skodyfikowanej wiedzy specjalistycznej (dostępnej na przykład w płatnych bazach danych), możliwość zakupu cudzych i ochrony własnych praw autorskich, patentów, licencji.

¹⁵⁸ B. Poskrobko w przytaczanym opracowaniu nie wyodrębniał innowacyjności, traktując ją jako element przedsiębiorczości.

¹⁵⁹ A. Pietruszka-Ortyl, *Kapitał intelektualny organizacji...*, op. cit., s. 81.

W literaturze z zakresu nauk o zarządzaniu¹⁶⁰ wyróżnia się jeszcze kapitał relacyjny i infrastrukturalny. Kapitał relacyjny jest to tworzenia wartości dodanej w efekcie odpowiednich relacji z klientami i interesariuszami – dostawcami, kontrahentami, konkurentami, mediami, lokalną społecznością, samorządem terytorialnym, a także z zewnętrznym wizerunkiem organizacji.¹⁶¹ Kapitał infrastrukturalny to wyposażenie techniczne pracowników zajmujących się kreowaniem nowych pomysłów. Obejmuje ono między innymi specjalistyczne oprogramowanie komputerowe, urządzenia laboratoryjne niezbędne do prowadzenia badań i wykonania fizycznych modeli lub doświadczalnych egzemplarzy nowych urządzeń technicznych lub nowych technologii, a także możliwość sprawdzenia nowych rozwiązań organizacyjnych i technologicznych.

Socjologowie zwracają uwagę, że kapitał intelektualny w dużym stopniu zależy od kapitału kulturowego i społecznego. Kapitał kulturowy jest to wzrost wartości dodanej w wyniku przestrzegania w procesie twórczym ogólnych norm kulturowych, kultury organizacji, a także kultury dbania o zdrowie, czy kultury „realnej wirtualności”.

Kultura organizacji jest wyznacznikiem jej tożsamości, obejmuje swą istotą wszystko, co się w organizacji dzieje¹⁶². Każda organizacja jest subiektywnym tworem wykreowanym przez tworzących ją ludzi, posiada swoisty – mniej lub bardziej różniący się od innych – system podstawowych założeń, wartości, postaw i wzorców postępowania.

Kultura organizacyjna jest efektem sposobu zarządzania organizacją, dotyczy takich kwestii, jak: czas i termin, swoiste kody etyczne, określające co i jak powinno być robione w organizacji; artefakty takie, jak rytuały organizacyjne, wystrój wnętrz, sposób porozumiewania się, odnoszenia się przełożonych do podwładnych

¹⁶⁰ Między innymi: W. Kotarba (red.), *Ochrona wiedzy a kapitał intelektualny*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2006.

¹⁶¹ G. Spychalski, *Implikacje światowego kryzysu...*, op. cit., s. 46.

¹⁶² A. Glińska-Noweś, *Kulturowe uwarunkowania zarządzania wiedzą w przedsiębiorstwie*, Wyd. „Dom Organizatora”, Toruń 2007, s. 140-141.

i odwrotnie, stosunek do jakości pracy i wyrobów oraz bezpieczeństwa ludzi i produktów.

Kultura dbania o zdrowie jest specyficznym, spersonalizowanym elementem kultury. Dotyczy w głównej mierze postrzegania zasad bezpieczeństwa i higieny pracy przez każdego pracownika, przestrzeganie prozdrowotnego stylu życia, dbanie o zdrowie fizyczne i psychiczne.

Kultura bycia i zachowania się w świecie wirtualnym, nazywana kulturą realnej wirtualności, jest nowym elementem kapitału kulturowego, na którego znaczenie zwrócił uwagę M. Castells. *Jest to system w którym sama rzeczywistość jest całkowicie schwyta i w pełni zanurzona w wirtualnym układzie obrazów*¹⁶³ przeszłości, teraźniejszości i przyszłości na ekranie komputera. Problemem jest postrzeganie i rozróżnianie realności i wirtualności, a także przestrzeganie zasad funkcjonowania „wirtualnego świata”.

Poskrobko B. uważa, że kapitał kulturowy jest funkcją co najmniej wymienionych czynników i może być wyrażony (w sposób uproszczony) następującym wzorem:

$$KK = f(Wo, We/l/z, Ko, Kzdr, Kśw, ...) \quad (3)$$

gdzie:

KK – kapitał kulturowy,

Wo – wartości ogólnokulturowe,

We/l/z – kulturowe wartości etniczne/lokalne/zawodowe,

Ko – kultura organizacji,

Kzdr – kultura dbania o zdrowie,

Kśw – kultura zachowania się w świecie wirtualnym.

Kapitał społeczny jest to swego rodzaju wykorzystanie inteligencji społecznej do tworzenia wartości dodanej. Twórca tego pojęcia F. Fukuyama zwraca uwagę, że kapitał społeczny jest uzupełnieniem kapitału kulturowego o takie elementy, które

¹⁶³ M. Castells, *Spółczesność sieci*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008, s. 378.

nie muszą być tworzone przez pokolenia, a mogą być generowane spontanicznie, nawet w niewielkich, stabilnych grupach, pod warunkiem ciągłości i powtarzalności interakcji oraz jasnego kryterium przynależności.¹⁶⁴ Każda społeczność lokalna i grupa zawodowa posiada własne modyfikacje kulturowe. Są to utrwalone kulturowo nawyki, zwyczaje, obyczaje, a nawet przesady kultywowane w danej społeczności etnicznej, regionalnej lub zawodowej (np. górników, hutników, nauczycieli czy leśników). Kształtują one przede wszystkim tak zwany etos pracy.

Wśród elementów kapitału społecznego najczęściej wymienia się:

- relacje międzyludzkie takie, jak wzajemne zaufanie, prawdomówność, wywiązywanie się z zobowiązań (*Rm*);
- stosunek do przybyszy z innego regionu lub kraju, do ludzi o innym wyznaniu, innej rasy, narodowości lub innej orientacji seksualnej, a także do osób niesprawnych (*Sdop*);
- zdolność pracowników do samoorganizowania się, tworzenia zespołów problemowych, projektowych, wynalazczych (*Sam*);
- wzajemnie korzystne działanie zbiorowe, układy i sieci formalnych i nieformalnych interakcji, które przyczyniają się do kreowania wartości dodanej (*Dzzb*).¹⁶⁵

W uproszczeniu, zgodnie z propozycją B. Poskrobki można przyjąć, że kapitał społeczny (*KSp*) jest funkcją tych czynników i zapisać w formie wzoru:

$$KSp = f(Rm, Sdop, Sam, Dzzb, ...) \quad (4)$$

Kapitał wiedzy (*KW*), jako kategoria ekonomiczna w ujęciu systemowym, jest funkcją pięciu kapitałów cząstkowych – kapitału ludzkiego w wąskim ujęciu (*KL*),

¹⁶⁴ F. Fukuyama, *Kapitał społeczny a droga do dobrobytu*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa-Wrocław 2007, s. 18.

¹⁶⁵ H. Januszek (red.), *Kapitał społeczny – aspekty teoretyczne i praktyczne*, Wyd. Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, Poznań 2004, s. 16.

kapitału kulturowego (*KK*), społecznego (*KSp*), relacyjnego (*KR*) i infrastrukturalnego (*KInst*):

$$KW = f(KLp, KK, KSp, KR, KInst) \quad (5)$$

Kapitał wiedzy jest wyrazem współczesnych zmian cywilizacyjnych. Tworzenie kapitału wiedzy jest procesem społecznym. Jest on kształtowany w procesie edukacji formalnej i nieformalnej (wykształcenie), w przekazie międzypokoleniowym i międzyludzkim (doświadczenie), a przede wszystkim w procesie zespołowego i organizacyjnego tworzenia wiedzy. Podstawową komórką, która zapewnia efektywny przebieg tego procesu jest zespół (formalny lub nieformalny, problemowy lub zadaniowy, stały lub doraźny). Kapitał wiedzy można rozumieć jako tworzenie wartości dodanej poprzez wykorzystanie wiedzy, zarówno tej, która została zapisana, skodyfikowana i zgromadzona przez wiele pokoleń (łącznie z pokoleniem współczesnych twórców) oraz tej, która jest ukryta w umysłach ludzi i pojawia się „tu i teraz” na zapotrzebowanie wywołane rozwiązywaniem problemem teoretycznym lub praktycznym.¹⁶⁶

Kreowanie i wykorzystania wiedzy jako kapitału jest procesem obwarowanym wieloma uwarunkowaniami. Utrudnia to przeprowadzenie badań na temat oparcia rozwoju lokalnego o kapitał wiedzy. Każde ze wskazanych uwarunkowań bowiem musi być skwantyfikowane, czyli wyrażone jakimś mierzalnym wskaźnikiem ilościowym lub jakościowym. Wykonanie całościowych badań i pogłębionych obliczeń wykracza przede wszystkim poza finansowe możliwości doktorantki. Stąd ograniczono się do zbadania tylko wybranych aspektów tego problemu, wskazywanych w literaturze dotyczącej rozwoju gospodarki w układzie przestrzennym. Jako wskazanie do badań terenowych przyjęto propozycje Z. Ziolo, który pisze: „Zasobami intelektualnymi dysponują poszczególni mieszkańcy danej jednostki osadniczej, czy danego obszaru. Obejmują one poziom, kierunki i jakość

¹⁶⁶ B. Poskrobko, *Kategorie: gospodarowanie, bogactwo i kapitał w ekonomii...*, op. cit., s. 38.

wykształcenia, które wpływają na wyposażenie ich w określoną wiedzę oraz umiejętności jej wykorzystania, wykształcone postawy przedsiębiorcze i potrzeby ich aktualizacji w różnych formach doksztalcenia i doskonalenia zawodowego. Duże znaczenie mają także zdolności i talent poszczególnych osób, umiejętności tworzenia i organizowania własnego warsztatu pracy, umiejętności funkcjonowania w strukturach społecznych i pracy w zespołach, a także cechy fizyczne jednostek (między innymi zdrowie, rozumienie potrzeb profilaktyki). Ważną rolę odgrywają także postawy związane ze świadomością potrzeb stałego przygotowania się do innowacyjnych zachowań w warunkach kształtującego się procesu społecznego, gospodarczego i kulturowego, który następuje w zmieniających się warunkach politycznych. Kształtowanie się zasobów intelektualnych ma w głównym stopniu charakter osobisty poszczególnych jednostek, który następnie wpływa na jakość kapitału ludzkiego i społecznego.”¹⁶⁷

Czynniki społeczne uznaje się za decydujące dla rozwoju społeczno-gospodarczego regionów, obok przyrodniczych i ekonomicznych. Za kluczowe dla tempa tego rozwoju M. Mularczyk uznaje „inwestycje w edukację, ochronę zdrowia, czy nowe technologie informacyjne”.¹⁶⁸ Tego typu czynniki postanowiono zbadać w Mieście i Gminie Pisz.

¹⁶⁷ Z. Ziolo, *Rola zasobów intelektualnych, kapitału ludzkiego i społecznego w procesach rozwoju obszarów wiejskich*, w: W. Kamińska, K. Heffner (red.), *Kapitał ludzki i społeczny...*, s. 11.

¹⁶⁸ M. Mularczyk, *Kapitał społeczny a teoria kontaktów na przykładzie wybranych gmin woj. świętokrzyskiego*, w: W. Kamińska, K. Heffner (red.), *Kapitał ludzki i społeczny...*, op. cit., s. 223.

Rozdział 3.

Identyfikacja uwarunkowań rozwoju przedsiębiorczości na terenie Miasta i Gminy Pisz – badania własne

3.1. Miasto i Gmina Pisz jako obszar badań

Gmina Pisz położona jest w południowo-wschodniej części województwa warmińsko-mazurskiego, w powiecie piskim. Część północna gminy należy do Krainy Wielkich Jezior Mazurskich, część centralna i południowo-zachodnia leży w obrębie Równiny Mazurskiej natomiast część wschodnia w obrębie Pojezierza Łęckiego. Powierzchnia gminy wynosi 634,8 km², w tym: użytki rolne: 28%, użytki leśne: 45%. Ludność miasta i gminy w 2016 roku liczyła 27 224 osoby. Teren miasta zamieszkiwało 69%, a teren wiejski 31% ogółu mieszkańców. Obszar Gminy Pisz jest atrakcyjny pod względem przyrodniczym.

Warunki przyrodnicze i peryferyjne położenie w stosunku do dużych miast (Warszawy, Białegostoku i Olsztyna) miało wpływ na rozwój gospodarczy miasta i gminy. Biorąc pod uwagę źródło utrzymania w 2016 roku największy odsetek mieszkańców był związany z rolnictwem i leśnictwem (27% ogółu pracujących), administracją (22%), przemysłem drzewnym i spożywczym (20%). Z rybołówstwa utrzymywało się około 1% mieszkańców. Usługi, głównie budownictwo, turystyka, handel i transport, były miejscem zatrudnienia około 30% pracujących. Stopa bezrobocia w grudniu 2016 roku w powiecie piskim¹⁶⁹ wynosiła 21,2% i zmniejszyła się w porównaniu do roku 2015, jednak nie z powodu wzrostu zatrudnienia.¹⁷⁰

Należy zwrócić uwagę na duże różnice w strukturze gospodarczej pomiędzy częścią wiejską i miejską Gminy Pisz. W mieście skupia się niemal cała działalność produkcyjna (największe przedsiębiorstwo „Sklejka – Pisz” S.A. zatrudniało około 800 osób), sfera budżetowa – służba zdrowia, administracja, oświata (około 1500 osób), a także większość usług.

¹⁶⁹ Dla miasta i gminy Pisz nie ma danych.

¹⁷⁰ BDL, www.stat.gov.pl [10-02-2017].

Na terenach wiejskich pracujący związani są głównie z rolnictwem i leśnictwem. Rolnicy i zatrudnieni w rolnictwie stanowią prawie 80% wszystkich pracujących. W niewielkim stopniu rozwinięty jest handel i usługi dla ludności oraz obsługa ruchu turystycznego. Stopa bezrobocia porównywalna jest tu z miastem Pisz. Niepokojącym zjawiskiem jest ukryte bezrobocie w rolnictwie. Brak miejsc pracy w innych branżach powoduje pozostawanie młodych ludzi w indywidualnych gospodarstwach rolnych, gdzie opłacają składki na ubezpieczenie rolnicze, a poszukują pracy w innych dziedzinach. Duże nadzieje wiąże się ze wzrostem zatrudnienia w gospodarce turystycznej, dla rozwoju której istnieją atrakcyjne warunki.

3.1.1. Przedsiębiorczość na obszarze Miasta i Gminy Pisz w latach 2007– 2015

Przedsiębiorczość można mierzyć różnymi miarami, jedną z nich jest współczynnik przedsiębiorczości. Mierzony jest on liczbą zarejestrowanych podmiotów gospodarczych, przypadających na tysiąc mieszkańców analizowanego obszaru. Na terenie Miasta i Gminy Pisz wskaźnik ten kształtował się następująco: rok 2007 – 84; 2010 – 82; 2012 – 84; 2014 – 85; 2016 – 85. W analizowanym okresie (2007-2016) współczynnik przedsiębiorczości utrzymywał się na podobnym poziomie (wyjątkiem jest 2009, 2010 i 2011 rok).¹⁷¹ Wartość współczynnika była wyższa niż w powiecie piskim, ale niższa niż średnia dla Polski. Oczywiście większość podmiotów była zlokalizowana w mieście Pisz (tabela 5). Dane były zbliżone do średniej województwa warmińsko-mazurskiego.

¹⁷¹ BDL, www.stat.gov.pl [10-02-2017].

Tabela 5.

Współczynnik przedsiębiorczości w latach 2007-2016

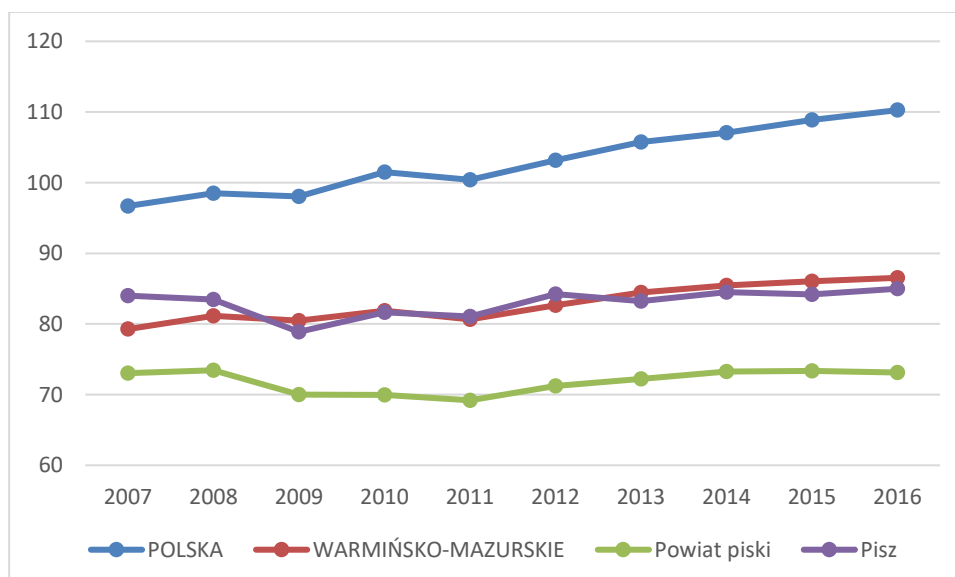
Wyszczególnienie	Podmioty wpisane do rejestru na 1000 ludności									
	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Polska	97	99	98	101	100	103	106	107	109	110
Warmińsko-Mazurskie	79	81	80	82	81	83	84	85	86	87
Powiat piski	73	73	70	70	69	71	72	73	73	73
Pisz (Miasto i Gmina)	84	83	79	82	81	84	83	85	84	85
Pisz - miasto	97	96	89	92	92	95	94	94	93	94
Pisz - obszar wiejski	52	52	54	56	56	60	59	64	64	64

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Wyraźnie widać tendencję wzrostową wskaźnika na terenie Polski z 97 w 2007 roku do poziomu 110 w 2016. W Gminie Pisz (jak i w województwie warmińsko-mazurskim) takich zmian nie odnotowano. Wskaźnik od lat utrzymuje się na podobnym poziomie (rysunek 4).

Rysunek 4.

Tendencje zmian wskaźnika przedsiębiorczości (podmioty gospodarcze na 1000 mieszkańców) na terenie Polski, województwa warmińsko-mazurskiego, powiatu piskiego i Gminy Pisz w latach 2007-2016

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS 2008-2016.

Przedsiębiorczość można także mierzyć innymi miarami, przykładowo: podmioty wpisane do rejestru REGON na 10 tys. ludności (tabela 6) czy podmioty na 1000 mieszkańców w wieku produkcyjnym (tabela 7). Wnioski są podobne jak w przypadku współczynnika przedsiębiorczości – wskaźniki są na poziomie województwa warmińsko-mazurskiego, wyższe niż w powiecie piskim, ale dużo niższe niż średnia krajowa.

Tabela 6.

Podmioty wpisane do rejestru REGON na 10 tys. ludności w latach 2007-2016

Wyszczególnienie	Podmioty wpisane do rejestru REGON na 10 tys. ludności									
	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
POLSKA	967	985	981	1 015	1 004	1 032	1 057	1 071	1 089	1 103
WARMIŃSKO-MAZURSKIE	793	812	805	819	807	827	845	854	860	865
Powiat piski	731	734	700	699	692	712	722	733	733	731
Pisz (Miasto i Gmina)	840	835	789	816	810	842	832	845	842	850
Pisz - miasto	971	964	893	923	916	947	938	935	931	941
Pisz - obszar wiejski	521	522	539	563	562	598	589	635	638	641

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Tabela 7.

Podmioty na 1000 mieszkańców w wieku produkcyjnym w latach 2007-2016

Nazwa	Podmioty na 1000 mieszkańców w wieku produkcyjnym									
	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
POLSKA	150,2	152,8	152,0	157,5	156,4	161,6	166,7	170,0	174,3	178,3
WARMIŃSKO-MAZURSKIE	122,3	124,8	123,5	125,2	123,6	127,2	130,6	133,0	135,0	137,0
Powiat piski	116,8	116,4	110,1	108,9	107,5	110,5	112,0	114,1	114,8	114,8
Pisz (Miasto i Gmina)	133,4	131,5	123,7	127,1	125,7	130,8	129,8	132,4	132,5	133,9
Pisz – miasto	151,4	149,5	138,1	142,2	140,9	146,4	146,1	147,2	147,1	149,3
Pisz – obszar wiejski	86,7	85,7	87,5	89,7	88,7	93,7	91,9	98,5	99,3	99,3

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Przedsiębiorczość w układzie branżowym można określić na podstawie rejestracji w systemie REGON¹⁷². Dane są prezentowane w podziale na sekcje według Polskiej Klasyfikacji Działalności. W Mieście i Gminie Pisz w latach 2007-2016 najczęściej podmiotów gospodarczych było zarejestrowanych w sekcji handel i naprawa pojazdów samochodowych, następnie budownictwo i usługi rynku nieruchomości, najmniej zaś w sekcji informacja i komunikacja oraz działalność finansowa i ubezpieczeniowa (tabela 8). W 2016 roku w stosunku do roku 2007 odnotowano wzrost ilości podmiotów zarejestrowanych w systemie REGON o +3,0%. W układzie analizowanych sekcji wzrost miał miejsce w informatyce i telekomunikacji (+74,8% w stosunku do roku 2009) oraz budownictwie (+20,0%). W pozostałych sekcjach nastąpił spadek, największy w handlu i naprawie samochodów (-28,0%), działalności finansowej i ubezpieczeniowej (-30,0%) oraz obsłudze rynku nieruchomości (-22,0%).

Analizowane sekcje można podzielić na roboczochłonne i wiedzochłonne. Roboczochłonne to takie, gdzie wartość dodana powstaje dzięki pracy fizycznej. Do tej grupy można zaliczyć sekcje: rolnictwo, leśnictwo i rybołówstwo, budownictwo, handel i naprawa samochodów, zakwaterowanie i gastronomia. Sekcje wiedzochłonne to takie, gdzie wartość dodaną generuje przede wszystkim wiedza. Można tu zaliczyć sekcje informacji i komunikacji, czy działalność finansową i ubezpieczeniową. W roku 2016 ilość firm wiedzochłonnych w Mieście i Gminie Pisz była stosunkowo niewielka. Ich udział w ogólnej liczbie zarejestrowanych podmiotów stanowił 3,7%, a po uwzględnieniu sekcji – obsługa rynku nieruchomości – 14,4%.

¹⁷² REGON – Rejestr Gospodarki Narodowej.

Tabela 8.

Podmioty gospodarki narodowej zarejestrowane na terenie Miasta i Gminy Pisz w rejestrze REGON według sektorów w latach 2007 – 2016

Lata	Ogółem	Rolnictwo, leśnictwo, łowiectwo i rybactwo	Przemysł	Budownictwo	Handel naprawa pojazdów samochodowych	Transport i gospodarka magazynowa	Zakwaterowanie i gastronomia	Informacja i komunikacja	Obsługa rynku nieruchomości	Działalność finansowa, i ubezpieczeniowa
2007	2302	153	163	236	726	158	89	*	324	67
2008	2298	152	163	255	693	162	94	*	325	68
2009	2174	149	160	60	113	25	11	23	93	10
2010	2282	157	170	270	614	145	83	33	173	58
2011	2267	135	171	280	590	134	78	33	198	58
2012	2353	138	176	281	589	132	78	35	231	149
2013	2327	134	157	265	578	132	69	28	240	53
2014	2364	124	179	278	565	125	78	30	242	156
2015	2354	122	157	278	533	132	77	37	249	50
2016	2372	119	159	283	523	128	78	40	254	47

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS 2008-2016.

Struktura podmiotów gospodarczych w Mieście i Gminie Pisz wynika ze specyfiki badanego obszaru, a także preferencji lokalnego rynku. Pisz to miasto powiatowe. Pełni przede wszystkim rolę usługową, stąd najwięcej podmiotów gospodarczych w analizowanym okresie było w sekcjach: handel i naprawa pojazdów samochodowych, budownictwo, obsługa rynku nieruchomości oraz przemysł. Wyraźnie zaznacza się przewaga podmiotów gospodarczych o profilu usługowym.

Bardziej szczegółowe informacje, chociaż o mniejszym stopniu aktualności, wynikają z analizy ilości podmiotów gospodarczych zarejestrowanych w rejestrze REGON według sektorów gospodarki. Dokonano porównania dynamiki zmian w roku 2016 w stosunku do roku 2010 dla kraju, województwa warmińsko-mazurskiego, powiatu piskiego oraz Miasta i Gminy Pisz (tabela 9, rysunek 5).

Tabela 9.

Dynamika zmian ilości podmiotów gospodarczych zarejestrowanych w rejestrze REGON według sektorów gospodarki

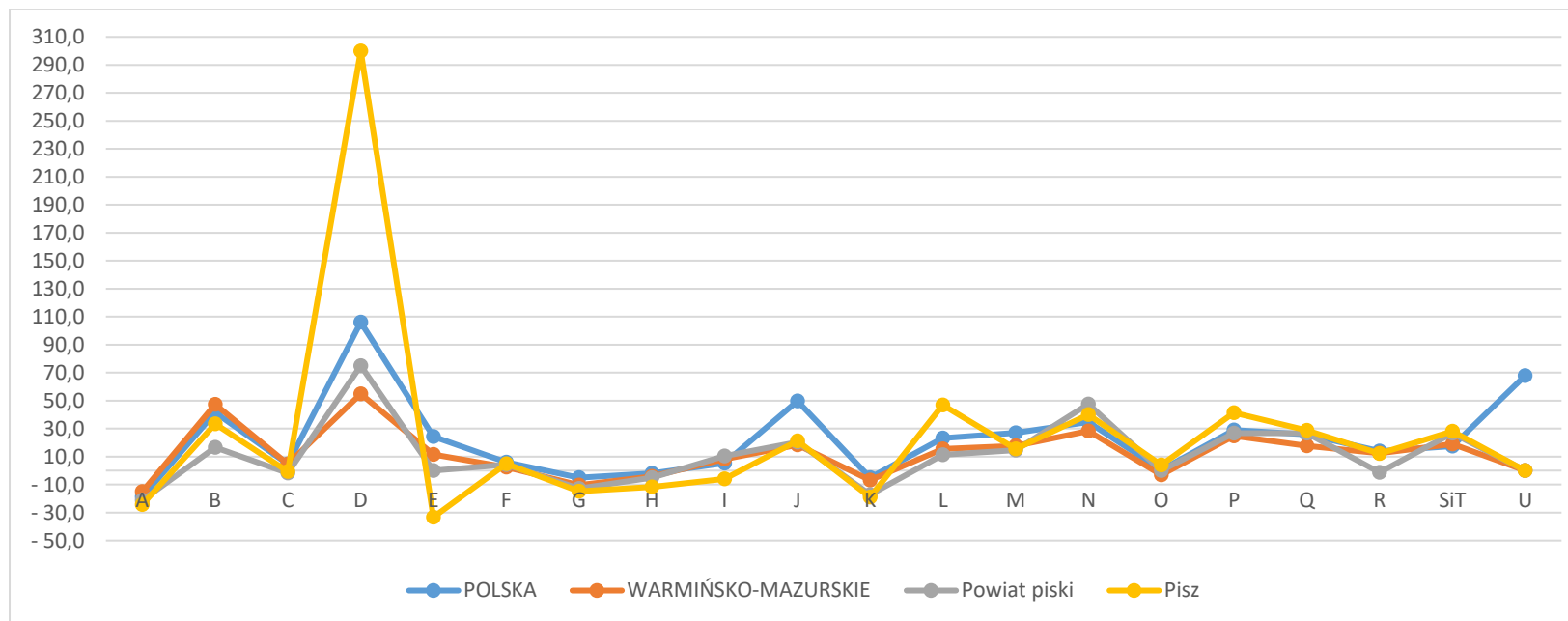
Sektor gospodarki	Polska	Warmińsk o- mazurskie	Powiat piski	Miasto i Gmina Pisz
	Wzrost (+) lub spadek (-) w 2016 roku w stosunku do roku 2010 [%]			
A - Rolnictwo, leśnictwo, łowiectwo i rybactwo	-18,87	-15,09	-21,26	-24,20
B - Górnictwo i wydobywanie	41,57	47,32	16,67	33,33
C - Przetwórstwo przemysłowe	4,74	4,54	-1,71	-0,63
D - Wytwarzanie i zaopatrywanie w energię elektryczną, gaz, parę wodną, gorącą wodę i powietrze do układów klimatyzacyjnych	106,01	54,84	75,00	300,00
E - Dostawa wody; gospodarowanie ściekami i odpadami oraz działalność związana z rekultywacją	24,27	11,46	0,00	-33,33
F - Budownictwo	5,90	2,42	4,27	4,81
G - Handel hurtowy i detaliczny; naprawa pojazdów samochodowych, włączając motocykle	-5,08	-10,31	-12,91	-14,82
H - Transport i gospodarka magazynowa	-1,90	-4,23	-5,17	-11,72

I - Działalność związana z zakwaterowaniem i usługami gastronomicznymi	5,40	8,25	10,31	-6,02
J - Informacja i komunikacja	49,81	18,40	20,37	21,21
K - Działalność finansowa i ubezpieczeniowa	-5,01	-6,95	-17,28	-18,97
L - Działalność związana z obsługą rynku nieruchomości	23,15	15,56	11,36	46,82
M - Działalność profesjonalna, naukowa i techniczna	26,89	17,70	14,58	15,44
N - Działalność w zakresie usług administrowania i działalność wspierająca	34,78	28,37	47,44	40,00
O - Administracja publiczna i obrona narodowa; obowiązkowe zabezpieczenia społeczne	0,43	-3,17	0,00	4,00
P – Edukacja	29,02	24,76	26,83	41,27
Q - Opieka zdrowotna i pomoc społeczna	25,81	17,65	26,80	28,80
R - Działalność związana z kulturą, rozrywką i rekreacją	14,00	12,46	-1,28	12,12
SiT - POZOSTAŁA DZIAŁALNOŚĆ USŁUGOWA oraz GOSPODARSTWA DOMOWE ZATRUDNIAJĄCE PRACOWNIKÓW	17,35	18,99	26,77	28,03
U - Organizacje i zespoły eksterytorialne	67,88	0,00	0,00	0,00
SUMA	446,18	242,96	220,78	466,14
ŚREDNIA	22,31	12,15	11,04	23,31

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS 2010-2016.

Rysunek 5.

Dynamika zmian ilości podmiotów gospodarczych zarejestrowanych w rejestrze REGON według sektorów gospodarki w Mieście i Gminie Pisz (2016/2010)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Analiza danych wskazuje, że Miasto i Gmina Pisz wykazuje się wysoką dynamiką zmian ilości podmiotów gospodarczych zarejestrowanych w rejestrze REGON według sektorów gospodarki. Osiąga wyniki zdecydowanie powyżej średniej dla województwa warmińsko-mazurskiego oraz powiatu piskiego, jednakże wciąż poniżej średniej dla Polski. W okresie między 2010 i 2016 rokiem najwięcej przedsiębiorstw powstało w branży „Wytwarzanie i zaopatrywanie w energię elektryczną, gaz, parę wodną, gorącą wodę i powietrze do układów klimatyzacyjnych” – dwukrotny wzrost. Jest to branża, która w ostatnich latach rozwijała się bardzo intensywnie. Dodatkowo istotny wzrost odnotowany w branżach:

- Działalność związana z obsługą rynku nieruchomości – 46,8%,
- Działalność profesjonalna, naukowa i techniczna – 15,4%,
- Działalność w zakresie usług administrowania i działalność wspierająca – 40,0%,
- Edukacja – 41,3%,
- Opieka zdrowotna i pomoc społeczna – 28,8%,
- Działalność związana z kulturą, rozrywką i rekreacją – 12,1%,
- Pozostała działalność usługowa oraz gospodarstwa domowe zatrudniające pracowników – 28,0%.

Analiza wskazuje, że rośnie liczba podmiotów w sekcjach o charakterze usługowym, a tracą na znaczeniu te, które są oparte na pracy fizycznej ludzi jak rolnictwo, leśnictwo czy łowiectwo. Jest to cecha specyficzna dla epoki postindustrialnej. Istotnie zmniejszyła się ilość podmiotów w sektorze publicznym ($2016:2007 \times 100 = -24,8\%$), natomiast stosunkowo niewiele wzrosła w sektorze prywatnym (o +5,1%), między innymi z powodu ilości zarejestrowanych stowarzyszeń i innych organizacji pozarządowych (wzrost o 36,2%). Warto podkreślić, że wzrosła ilość spółek prawa handlowego o 31,3%, spadła zaś ilość osób fizycznych prowadzących działalność gospodarczą¹⁷³ (tabela 10). Osoby fizyczne prowadzące działalność gospodarczą stanowią najliczniejszą grupę podmiotów gospodarczych funkcjonujących na terenie Miasta i Gminy Pisz. Ich udział w ogólnej liczbie

¹⁷³ W liczbach bezwzględnych przybyło 16 spółek, a ubyło 62 osoby fizyczne prowadzące działalność gospodarczą.

podmiotów w 2016 roku wynosił 73%. Podobna tendencja miała miejsce w Województwie Warmińsko-Mazurskim i w kraju.

Tabela 10.

Podmioty gospodarki narodowej zarejestrowane na terenie Miasta i Gminy Pisz w rejestrze REGON według sektorów własnościowych (bez osób prowadzących indywidualne gospodarstwa rolne) w latach 2007 – 2016

Lata	Ogółem	Sektor		Wybrane formy prawne sektora prywatnego					
		Publiczny	Prywatny	Stowarzyszenia, organizacje pozarządowe	Spółdzielnie	Spółki prawa handlowego	Inne	Osoby fizyczne prowadzące działalność gospodarczą	
								Liczba W ogóle	% ogółem
2007	2302	161	2141	69	11	51	87	1794	77,9
2008	2298	91	2207	70	10	50	154	1796	78,2
2009	2174	85	2089	70	10	53	156	1685	77,1
2010	2282	86	2196	72	10	57	162	1778	77,9
2011	2267	102	2165	80	10	58	173	1729	76,3
2012	2353	123	2230	83	8	60	198	1757	74,1
2013	2327	120	2207	83	8	59	219	1720	73,1
2014	2364	118	2246	91	9	60	222	1743	73,7
2015	2354	118	2236	87	9	63	231	1729	74,7
2016	2372	121	2251	94	9	67	349	1732	73,0
2016-2007	+70	-40	+110	+25	-2	+16	+262	-62	
2016/2007	+3,0%	-24,8%	+5,1%	+36,2%	+18,1%	+31,3%	+301,1%	-3,5%	

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

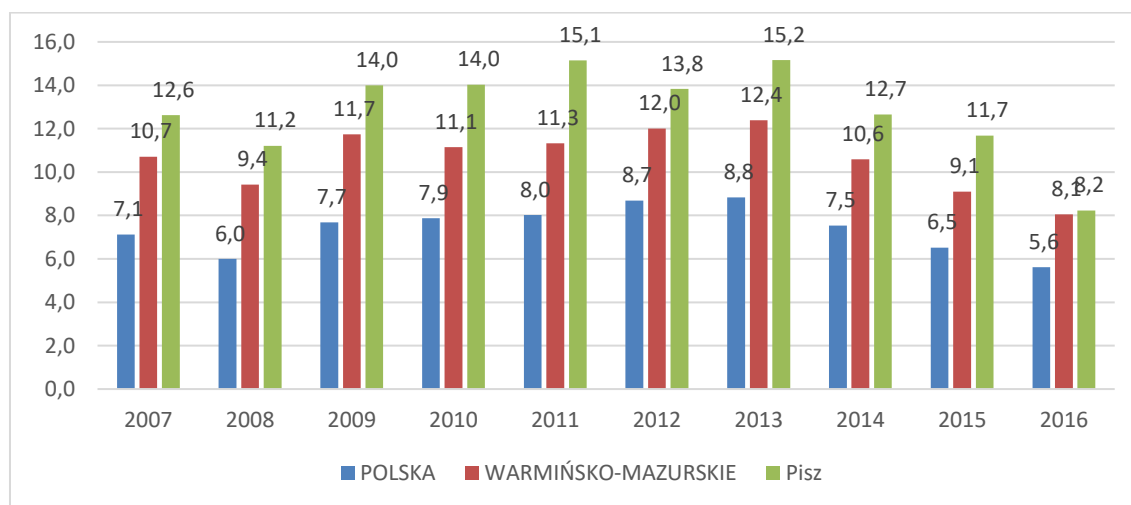
Wybrane wskaźniki rozwoju przedsiębiorczości w Mieście i Gminie Pisz

Rozwój procesów przedsiębiorczości w Mieście i Gminie Pisz w latach 2007-2016 charakteryzują takie wskaźniki jak: udział bezrobotnych zarejestrowanych w stosunku do liczby ludności w wieku produkcyjnym według płci, stopa bezrobocia rejestrowego, współczynnik przedsiębiorczości, wskaźnik zatrudnienia, przeciętne wynagrodzenie brutto.

Bezrobocie rejestrowane jest istotnym wskaźnikiem rozwoju przedsiębiorczości. Istnieje wprost proporcjonalna zależność pomiędzy tymi kategoriami: im niższe bezrobocie, tym dynamiczniejszy rozwój przedsiębiorczości i odwrotnie. W literaturze przedmiotu, a także w świetle przeprowadzonych badań pilotażowych i obserwacji przeprowadzonych przez autorkę dostrzega się, że rozwój przedsiębiorczości bezpośrednio wpływa na spadek bezrobocia. Jest to zjawisko poniekąd naturalne, gdyż powstające nowe podmioty gospodarcze angażują zasoby ludzkie, zarówno jako samozatrudnionych, jak i pracowników najemnych. Analiza danych z obszaru Miasta i Gminy Pisz dowodzi, że w tych latach, gdy pojawiało się więcej nowych podmiotów gospodarczych spadał poziom bezrobocia. Ponadto dostrzeżono, iż na przestrzeni lat niezmiennie większe bezrobocie występowało wśród kobiet niż mężczyzn. Wynika to zapewne z faktu, że znaczna ilość ofert pracy w budownictwie, transporcie czy przemyśle z zasady kierowana jest do mężczyzn. Analizując badany okres, stwierdzono, iż największą liczbę bezrobotnych w Mieście i Gminie Pisz odnotowano w 2011 roku, co może być następstwem spowolnienia gospodarczego, które rozpoczęło się z końcem 2008 w Polsce (rysunek 6, tabela 11).

Rysunek 6.

Udział bezrobotnych zarejestrowanych w liczbie ludności w wieku produkcyjnym na terenie Miasta i Gminy Pisz, województwa Warmińsko-Mazurskiego oraz Polski [%]

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Tabela 11.

Udział bezrobotnych zarejestrowanych w liczbie ludności w wieku produkcyjnym na terenie Miasta i Gminy Pisz, województwa Warmińsko-Mazurskiego oraz Polski [%]

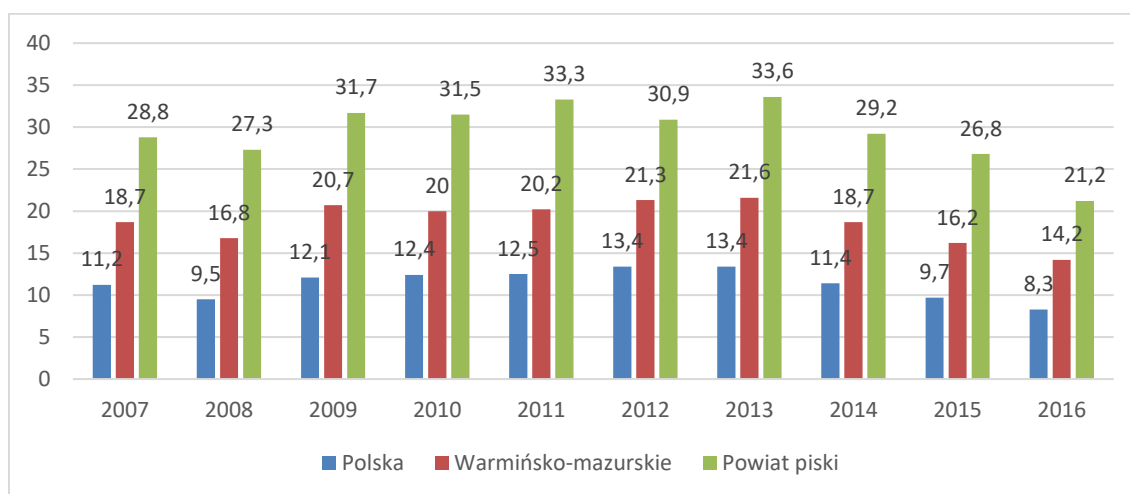
Nazwa	ogółem									
	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Polska	7,1	6,0	7,7	7,9	8,0	8,7	8,8	7,5	6,5	5,6
Warmińsko-mazurskie	10,7	9,4	11,7	11,1	11,3	12,0	12,4	10,6	9,1	8,1
Powiat piski	15,0	14,0	16,8	16,2	16,8	15,5	16,9	14,3	12,5	9,4
Pisz (Miasto i Gmina)	12,6	11,2	14,0	14,0	15,1	13,8	15,2	12,7	11,7	8,2

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Zmiany na rynku pracy ukazuje porównanie stóp bezrobocia w powiecie piskim (dla Miasta i Gminy Pisz brak danych), w województwie warmińsko-mazurskim i w kraju. Wynika z niego, że wielkość rejestrowanego bezrobocia w powiecie piskim w każdym badanym roku (z okresu 2007-2016) przewyższa wartość stopy bezrobocia rejestrowanego w województwie warmińsko-mazurskim i w Polsce. Stopa bezrobocia w Polsce wzrastała od 9,5% w roku 2008 do 13,4% w latach 2012-2013, a następnie zaczęła spadać do 8,3 w 2016. Podobna tendencja miała miejsce w województwie warmińsko-mazurskim (od 16,8% w 2008 roku do 21,6% w 2013 i 14,2% w 2016). W powiecie piskim skala bezrobocia była wyższa niemal trzykrotnie w stosunku do średniej krajowej i wyniosła w 2008 roku 27,3%, w 2013 – 33,6% oraz 26,8% w 2015 roku oraz 21,2% w roku 2016 (rysunek 7, tabela 12 i 13). W powiecie piskim (głównie w Mieście i Gminie Pisz), istnieją więc znaczne zasoby siły roboczej, co jest jednym z wiodących uwarunkowań podejmowania działalności gospodarczej, czy szerzej przedsiębiorczości.

Rysunek 7.

Stopa bezrobocia rejestrowego w powiecie piskim na tle bezrobocia w województwie warmińsko-mazurskim i w Polsce w latach 2007 – 2016[%]

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Tabela 12.

Stopa bezrobocia rejestrowego w powiecie piskim na tle bezrobocia w województwie warmińsko-mazurskim i w Polsce w latach 2007 – 2016 [%]

Wyszczególnienie	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Polska	11,2	9,5	12,1	12,4	12,5	13,4	13,4	11,4	9,7	8,3
Warmińsko-mazurskie	18,7	16,8	20,7	20,0	20,2	21,3	21,6	18,7	16,2	14,2
Powiat piski	28,8	27,3	31,7	31,5	33,3	30,9	33,6	29,2	26,8	21,2

Źródło: opracowanie własne na podstawie GUS.

Tabela 13.

Stopa bezrobocia rejestrowego w powiecie piskim na tle bezrobocia w województwie warmińsko-mazurskim i w Polsce w latach 2007 – 2016 (relacja do średniej dla Polski) [%]

Wyszczególnienie	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Polska	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Warmińsko-mazurskie	167,0	176,8	171,1	161,3	161,6	159,0	161,2	164,0	167,0	171,1
Powiat piski	257,1	287,4	262,0	254,0	266,4	230,6	250,7	256,1	276,3	255,4

Źródło: opracowanie własne na podstawie GUS.

Stan bezrobocia jest jednak uzależniony od wielu czynników, stąd analizując relacje między przedsiębiorczością a bezrobociem warto zwrócić uwagę na dwa kolejne wskaźniki: liczba pracujących na 1000 osób oraz wskaźnik zatrudnienia.

Liczba pracujących na 1000 mieszkańców w 2016 roku w porównaniu z rokiem 2007 w powiecie piskim zmniejszyła się o 5 osób. Jeszcze większy spadek odnotowano w Mieście i Gminie Pisz (-10 osób). W województwie warmińsko-mazurskim odnotowano niewielki wzrost (+1 osoba), (tabela 14, rysunek 8).

Tabela 14.

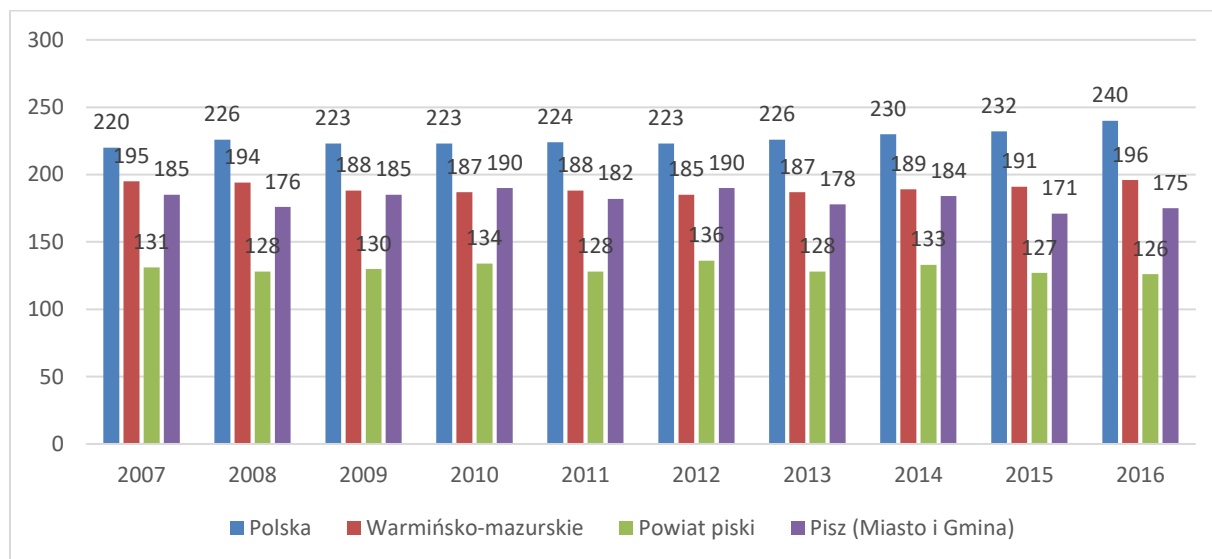
Liczba pracujących na 1000 mieszkańców w latach 2007-2016 [osoba]

Wyszczególnienie	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2016-2007
Polska	220	226	223	223	224	223	226	230	232	240	20
Warmińsko-mazurskie	195	194	188	187	188	185	187	189	191	196	1
Powiat piski	131	128	130	134	128	136	128	133	127	126	-5
Pisz (Miasto i Gmina)	185	176	185	190	182	190	178	184	171	175	-10

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Rysunek 8.

Pracujący na 1000 osób w powiecie piskim na tle województwa warmińsko-mazurskiego i Polski w latach 2007 – 2016

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

O sytuacji na rynku informuje też wskaźnik zatrudnienia osób w wieku produkcyjnym. Wskaźnik ten w grupie wiekowej 20-64 lata dla Polski w latach 2007-2016 kształtował się na poziomie od 62,7% (2007 rok) do 69,3% (2016 rok). Dla województwa warmińsko-mazurskiego był niższy w całym okresie z tendencją wzrostu od 2 punktów procentowych (p.p.) w roku 2007, do 6 p.p. w roku 2016.

Tabela 15.

Wskaźnik zatrudnienia osób w wieku produkcyjnym w Polsce i województwie warmińsko-mazurskim w latach 2007-2016 [%]

Wyszczególnienie	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Grupa wiekowa 15-64										
Polska	57,0	59,2	59,3	58,9	59,3	59,7	60,0	61,7	62,9	64,5
Warmińsko-mazurskie	54,4	55,8	56,1	55,7	54,6	53,6	54,5	55,7	56,9	58,6
Grupa wiekowa 20-64										
Polska	62,7	65,0	64,9	64,3	64,5	64,7	64,9	66,5	67,8	69,3
Warmińsko-mazurskie	60,7	62,1	61,7	61,2	59,8	58,5	59,6	60,3	61,8	63,3

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Jedną z ważniejszych charakterystyk rynku społeczno-gospodarczego jest płaca zarówno w wymiarze ogólnokrajowym, regionalnym jak i lokalnym. Płace można rozpatrywać zarówno w aspekcie ekonomicznym jaki i społecznym. Zdaniem W. Jarmołowicza i A. Strużyny¹⁷⁴ czynnikiem wpływającym na zróżnicowanie płac jest region zatrudnienia, typ własności, rodzaj działalności gospodarczej, wiek, płeć, poziom wykształcenia i doświadczenie zawodowe.

Z punktu widzenia rozwoju przedsiębiorczości istotną informację zawiera wskaźnik przeciętnego wynagrodzenia brutto „obejmujący wypłaty pieniężne, wypłacane pracownikom lub innym osobom fizycznym, stanowiące wydatki ponoszone przez pracodawców na opłacenie wykonywanej pracy (...), niezależnie od źródeł ich finansowania (ze środków własnych lub refundowanych) oraz bez względu na podstawę stosunku pracy bądź innego stosunku prawnego lub czynności prawnej, na podstawie, których jest świadczona praca lub pełniona służba¹⁷⁵”.

¹⁷⁴ W. Jarmołowicz, A. Strużyna, *Regionalne zróżnicowanie płac*, w: W. Jarmołowicz (red.), *Rynek pracy w warunkach zmian ustrojowych*, Wyd. Akademii Ekonomicznej, Poznań 2003, s. 6.

¹⁷⁵ Główny Urząd Statystyczny, *Zasady metodyczne rynku pracy i wynagrodzeń*, s. 75, www.stat.gov.pl [10-01-2017].

Przeciętne wynagrodzenie w 2015 roku¹⁷⁶ wyniosło w Polce 4150 zł, w województwie warmińsko-mazurskim około 3500 zł, a w powiecie piskim około 3450 zł (o około 20% mniej niż średnia dla Polski), (tabela 16).

¹⁷⁶ Brak danych za 2016 rok.

Tabela 16.

Przeciętne wynagrodzenie brutto w Polsce, województwie warmińsko-mazurski, powiecie piskim w latach 2007-2015

Wyszczególnienie	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
[PLN]										
Polska	2 866,04	3 158,48	3 315,38	3 435,00	3 625,21	3 744,38	3 877,43	4 003,99	4 150,88	-
Warmińsko-mazurskie	2 398,00	2 615,33	2 752,41	2 879,97	3 019,37	3 150,27	3 264,63	3 386,96	3 495,02	-
Powiat piski	2 394,68	2 594,04	2 595,80	2 726,06	2 923,37	3 039,30	3 137,65	3 271,93	3 445,13	-
[%]										
Polska	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	-
Warmińsko-mazurskie	83,7	82,8	83,0	83,8	83,3	84,1	84,2	84,6	84,2	-
Powiat piski	83,6	82,1	78,3	79,4	80,6	81,2	80,9	81,7	83,0	-

- brak danych

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Analizowane wskaźniki charakteryzują tylko wybrane aspekty sytuacji społeczno-gospodarczej powiatu piskiego (w tym największej jednostki - Miasta i Gminy Pisz) oraz możliwości rozwoju przedsiębiorczości w tym regionie. Stosunkowo wyższe niż w kraju bezrobocie, niższe zatrudnienie osób w wieku produkcyjnym oraz niższe płace mogą sprzyjać rozwojowi przedsiębiorczości. Jeśli stopień przedsiębiorczości wciąż jest niski, oznacza to, że należy szukać innych przyczyn, na przykład w sferze wykształcenia, przygotowania zawodowego, działalności formalnej i inspiratorskiej samorządu terytorialnego, urzędów pracy oraz organizacji społecznych, ale także uwarunkowań obiektywnych takich, jak lokalne zasoby produkcyjne, oddalenie od rynków zbytu itp. Ważnym aspektem, zdaniem autorki tej pracy, jest oparcie rozwoju przedsiębiorczości na wiedzy. Jednym z podstawowych warunków takiej rekomendacji jest poznanie barier skutecznego wykorzystania wiedzy na rzecz rozwoju przedsiębiorczości na poziomie lokalnym.

3.1.2. Potencjał edukacyjny Miasta i Gminy Pisz

Miasto Pisz odgrywa podstawową rolę w systemie edukacyjnym powiatu. Systemowi edukacji na poziomie lokalnym przypisuje się współcześnie rolę źródła wiedzy i kwalifikacji. Usługi edukacyjne są postrzegane jedynie jako oferta kształcenia, która w warunkach zdecentralizowania systemu oświaty, w znacznym stopniu zależy od polityki samorządów. Nie jest ona bezwarunkowa, zależy od wielu czynników, takich jak polityka edukacyjna państwa i system finansowania szkolnictwa, sytuacja demograficzna czy zapotrzebowanie lokalnego (wewnętrznego) i zewnętrznego rynku pracy. W obowiązującym systemie gminy odpowiadają za kształcenie dzieci na poziomie podstawowym i gimnazjalnym¹⁷⁷, zaś powiat za kształcenie na poziomie ponadgimnazjalnym.

¹⁷⁷ Po reformie oświaty z 2016 roku i likwidacji gimnazjów, tylko na poziomie ośmioletniej szkoły podstawowej.

Na efektywność edukacji można spojrzeć jako na efektywność ekonomiczną jak i na efektywność kształcenia. Szczególnym przypadkiem miary efektywności edukacji jest edukacyjna wartość dodana wiedzy uczniów w wyniku danego procesu edukacyjnego.

Miasto Pisz jest siedzibą Zespołu Szkół Nr 1 (posiadający oddziały z zakresu poziomu szkoły gimnazjalnej i liceum ogólnokształcącego), Zespołu Szkół Zawodowych (posiadający oddziały technikum i zasadniczej szkoły zawodowej) oraz Zespołu Szkół Ogólnokształcących (posiadający oddziały liceum ogólnokształcącego). Warto podkreślić, że samorząd powiatu piskiego wprowadzając reformę szkolnictwa z 1999 roku zmniejszył o jedną trzecią ilość oddziałów w technikach. Pozostawiono tylko 4 oddziały w technikach pogimnazjalnych. Sytuacja demograficzna spowodowała, że w roku szkolnym 2015/2016 nastąpiło zmniejszenie liczby uczniów w tych szkołach, średnio o 39,0% w porównaniu z rokiem 2007/2008. W badanych szkołach w roku 2016/2017 największa ilość absolwentów gimnazjów uczęszczała do liceów ogólnokształcących, stanowili oni 40,0% ogólnej liczby uczniów szkół ponadgimnazjalnych (tabela 17).

Tabela 17.

Liczba uczniów szkół średnich w latach 2007-2014

Nazwa szkoły	Liczba uczniów w szkołach średnich w latach 2007/2008-2016/2017									
	2007/ 2008	2008/ 2009	2009/ 2010	2010/ 2011	2011/ 2012	2012/ 2013	2013/ 2014	2014/ 2015	2015/ 2016	2016/ 2017
Zespół Szkół Nr 1 w Pisz	587	603	572	570	542	532	492	490	465	445
Zespół Szkół Zawodowych w Pisz	1 144	1 053	969	898	881	780	738	718	633	593
Zespół Szkół Ogólnokształcących w Pisz	444	412	397	390	369	323	279	277	275	286
Razem	2175	2068	11938	1858	1792	1635	1509	1485	1373	1324

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Starostwa Powiatowego w Pisz.

Liczba uczniów szkół ponadgimnazjalnych zależy od długości cykli kształcenia – w badanym okresie nauka w liceach ogólnokształcących i profilowanych trwała trzy lata, w technikach – cztery, a w zasadniczych szkołach zawodowych – trzy. Wielkość poszczególnych placówek ilustruje liczba klas i ilość pierwszych klas w roku szkolnym 2007/2008 oraz 2016/2017 (tabela 18).

Tabela 18.

Liczba uczniów szkołach średnich w roku szkolnym 2007/2008 i 2016/2017

Nazwa i rodzaj szkoły	Pierwsze klasy w roku 2007/2008		Pierwsze klasy w roku 2016/2017 (chyba, że masz nowsze 2016/2017)	
	oddziały	uczniowie	oddziały	uczniowie
Zespół Szkół Nr 1 w Pisz	3	91	2	59
Zespół Szkół Zawodowych w Pisz	11	310	7	153
Zespół Szkół Ogólnokształcących w Pisz	5	155	3	95
Ogółem	19	556	12	207

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Starostwa Powiatowego w Pisz.

W analizowanym okresie liczba uczniów w szkołach średnich miasta Pisz zmniejszyła się o ponad jedną trzecią (37,2%), zaś liczba oddziałów o 26,9%, co akurat jest zjawiskiem pozytywnym, ponieważ zmniejszyła się ilość uczniów w oddziałach. Niestety następuje proces wyludniania i starzenia się mieszkańców Miasta i Gminy Pisz, co nie sprzyja myśleniu o podejmowaniu działalności gospodarczej na tym terenie.

3.2. Metodologia badań własnych

3.2.1. Problem badawczy, cel badań oraz organizacja prac badawczych

Wiedza jest kapitałem, który kształtuje zachowania przedsiębiorcze. Wykorzystanie wiedzy jako czynnika rozwoju lokalnej przedsiębiorczości wymaga kształtowanie kreatywności mieszkańców w procesie edukacji, socjalizacji¹⁷⁸ i kultyuryzacji¹⁷⁹. Wykorzystanie wiedzy jako czynnika rozwoju przedsiębiorczości wymaga

¹⁷⁸ Socjalizacja – proces wzajemnego oddziaływania na siebie jednostki i społeczeństwa (W. Dmochowski, *Przewodnik po psychologii społecznej*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007, s. 18).

¹⁷⁹ Kultyuryzacja – jest to naturalny, ponad pokoleniowy proces nabywania kultury, „wzrastania w kulturze”. Jest to mechanizm transmisji kultury, w której obrębie dokonuje się proces dziedziczenia

opracowania nowego modelu systemu kształcenia, dostosowanego do nowych wyzwań. Podstawą tworzenia każdego modelu systemu jest pogłębiona diagnoza istniejącej rzeczywistości.

Wykorzystanie kapitału wiedzy w procesie rozwoju lokalnego wymaga zbadania wielu aspektów kształtujących stan istniejący w danej jednostce terytorialnej. Autorka niniejszej rozprawy ograniczyła się do zbadania tylko wybranych aspektów tego problemu. Skoncentrowała się na poznaniu postaw i zachowań przedsiębiorczych, które są kształtowane w procesie wychowania i kształcenia, ze szczególnym uwzględnieniem zasad pozyskiwania, gromadzenia, wykorzystywania, upowszechniania, zachowania i przetwarzania wiedzy.

Celem badań empirycznych była identyfikacja:

- czynników wpływających na kształtowanie aktywnych postaw przedsiębiorczych i proinnowacyjnych mieszkańców miasta i gminy położonej na obszarze peryferyjnym;
- ukrytych czynników osobowościowych, społeczno-kulturowych i ekonomicznych hamujących rozwój lokalnej przedsiębiorczości;
- jawnych i ukrytych celów nauczania przedsiębiorczości w szkole średniej i w procesie edukacji pozaszkolnej.

Dla osiągnięcia tych celów zrealizowano następujące czynności:

1. Przygotowanie narzędzia badawczego (kwestionariusz ankiety) – marzec-kwiecień 2014.
2. Konsultacje układu ankiety – kwiecień-maj 2014.
3. Korekta ankiety – maj – czerwiec 2014.
4. Przygotowanie ostatecznej wersji ankiety – czerwiec 2014.
5. Dobór próby badawczej czerwiec – 2014.
6. Przeprowadzenie badań wśród:

kulturowego (A. Glińska-Noweś, *Kulturowe uwarunkowania zarządzania wiedzą w przedsiębiorstwie*, Dom Organizatora, Toruń 2007, s. 131).

- a) I grupa - uczniowie szkół średnich Miasta i Gminy Pisz, którzy zakończyli zajęcia z przedmiotów związanych z funkcjonowaniem gospodarki i przedsiębiorczości w roku szkolnym 2013/2014 - czerwiec 2014.
 - b) II grupa - osoby, które uczestniczyły w różnych, pozaszkolnych formach doskonalenia w latach 2012-2014 – czerwiec 2014.
 - c) III grupa - kadra zarządzająca przedsiębiorstw Miasta i Gminy Pisz – lipiec-sierpień 2014.
7. Analiza statystyczna danych – sierpień 2014
 8. Opracowanie problemów do dyskusji podczas badań fokusowych - sierpień 2014.
 9. Dobór osób do badań fokusowych - sierpień 2014.
 10. Przeprowadzenie badań fokusowych w grupie 11 osób w tym przedsiębiorcy różnych branż spośród małych i średnich przedsiębiorstw funkcjonujących na terenie Miasta i Gminy Pisz (4 osoby), przedstawiciele organizacji społecznych zajmujących się wspieraniem przedsiębiorczości (2 osoby), przedstawiciel Powiatowego Urzędu Pracy (1 osoba), przedstawiciele urzędu miasta i gminy oraz starostwa powiatowego (3 osoby), dyrektor szkoły nauczyciel przedmiotu „Podstawy przedsiębiorczości” (1 osoba) – wrzesień 2014.
 11. Analiza otrzymanych wyników – 2014/2015.

3.2.2. Narzędzia badawcze i dobór próby badawczej

Badania empiryczne w dziedzinie wykorzystania wiedzy jako czynnika rozwoju przedsiębiorczości mają najczęściej charakter jakościowy, bardzo rzadko można spotkać analizy o charakterze ilościowym. Autorka podjęła próbę przeprowadzenia badań ilościowych, których celem nie był pomiar wiedzy a jedynie określenie postaw i zachowań przedsiębiorczych, kształtowanych w procesie wychowania i kształcenia.

Badania zostały przeprowadzone metodą surveyowa (sondażową). Jest to studium życia zbiorowego, oparte na ilościowej charakterystyce zjawisk społecznych oraz na interwju z wytypowanych w tym celu jednostek (respondentów). Badania surveyowe należą do tak zwanych badań wykonywanych na

poziomie jednostek, a sformułowane wnioski dotyczą jednostek lub zbiorowości a nie mechanizmów funkcjonowania całej zbiorowości.

Ankieta należy współcześnie do najczęściej używanych technik badawczych. Jak zauważają H. Januszek i J. Sikora¹⁸⁰, jej zaletą jest szybkie tempo gromadzenia danych, możliwość zebrania danych niedostępnych innymi technikami oraz zapewnienie anonimowości respondentom. Słabą stroną badań ankietowych jest to, że w każdej zbiorowości istnieje spory odsetek osób niebędących w stanie należycie wypełnić ankiety, najczęściej z uwagi na niezrozumienie poleceń bądź intencji badacza. Ponadto pozwala ona stwierdzić, co badany mówi, ale nie pozwala określić, jak to mówi. W literaturze przedmiotu spotkano szereg rozważań odnoszących się do błędów, jakie mogą się wkraść w tego typu badaniach, których z pewnością nie ustrzeżono się także w przypadku niniejszej pracy. Kordos J. wskazuje błędy, które najczęściej pojawiają się przy konstruowaniu ankiety¹⁸¹. Autorka starała się uniknąć takich błędów. a w szczególności:

- do pytań nie włączono takich wyrażen, które wprawdzie mogłyby mieć pewne znaczenie z punktu widzenia założonego celu, jednak komplikowałyby jasność i jednoznaczność przekazu;
- unikano „naukowości” sformułowań, które mogłyby być niezrozumiałe dla respondentów;
- unikano sformułowań dwuznacznie brzmiących i niewystarczająco precyzyjnych;
- badania autorka prowadziła osobiście;
- podkreślano znaczenie nie tylko stanu faktycznego, ale także wyobrażeń respondenta;
- badania starano się prowadzić w atmosferze ufności i braku obaw, że ich wyniki zostaną wykorzystane do innych celów niż praca naukowa.

Ankieta badawczą przygotowano w oparciu o wskazania literatury krajowej i zagranicznej oraz konsultacje z ekspertami i praktykami w zakresie przedsiębiorczości. Osobami opiniującymi przygotowaną ankietę byli zarówno naukowcy zajmujący się

¹⁸⁰ H. Januszek, J. Sikora, *Podstawy socjologii*, Wyd. Akademii Ekonomicznej, Poznań 2000, s. 118-119.

¹⁸¹ J. Kordos, *Jakość danych statystycznych*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 1988, s. 26-29.

gospodarką opartą na wiedzy, rozwojem przedsiębiorczości i analizą danych statystyczną, nauczyciele i przedsiębiorcy.

W ankiecie zamieszczono pytania wywiadu, uporządkowane w odpowiedniej kolejności i pogrupowane problemowo. Pytania i tytuły bloków były dostosowane do grupy respondentów. W poszczególnych badaniach bloki mniej lub bardziej różniły się między sobą. Kolejność bloków była uzależniona od tematyki i związków logicznych między pytaniami.

Każda ankieta zawierała trzy części:

- zasadniczą (merytoryczną), którą tworzą pytania bezpośrednio związane z problemem badania i jego przedmiotem, podzieloną na bloki problemowe;
- metryczkę o podstawowych cechach respondenta;
- metryczkę ewidencyjną respondenta.

Cześć zasadnicza (merytoryczna) ankiety obejmowała cztery bloki. Celem każdego bloku była analiza problemowych zagadnień:

1. Postrzegania wiedzy jako czynnika rozwoju postaw przedsiębiorczych, gdzie zamieszczono pytania, na które odpowiedzi pozwoliłyby określić, czy na kształtowanie postaw przedsiębiorczych wpływają zmiany w otoczeniu oraz jaka jest rola wiedzy w tych zmianach;
2. Zachowania przedsiębiorcze. Przyjęto, że ankietowani określą poszczególne elementy zachowań w znaczeniu ogólnym, które mogą być związane z pogłębianiem wiedzy;
3. Wiedza o przedsiębiorczości w systemie edukacji. Założono, że pytania zawarte w tej części pozwala ocenić wpływ systemu kształcenia na rozwój postaw i zachowań przedsiębiorczych oraz wskażą źródło barier i efektywnego wykorzystania wiedzy;
4. Wiedza o gospodarce. Przyjęto, że udzielone odpowiedzi pozwolą określić postrzeganie przez respondentów o rolę wiedzy jako czynnika rozwoju w gospodarce.

Założono, że odpowiedzi na pytania analizowane przez pryzmat takich zmiennych, jak płeć, wiek i wykształcenie. Dodatkowo pytano:

- w ankiecie dotyczącej uczniów o dokonanie autocharakterystyki cech osobowościowych;
- w ankiecie przeznaczony dla osób uczestniczących w pozaszkolnych formach kształcenia o autocharakterystykę postaw przedsiębiorczych;
- w ankiecie wypełnianej przez kadre zarządzającą przedsiębiorstw pytano o: rodzaj wykształcenia, autocharakterystyka postaw przedsiębiorczych oraz dane o przedsiębiorstwie, którym zarządza (forma organizacyjno-prawna, przedmiot działalności wg PKD, rok powstania, liczba zatrudnionych pracowników, obszar działania, rodzaj działalności generującej największy dochód, czas funkcjonowania przedsiębiorstwa lub działalności gospodarczej na terenie Miasta i Gminy Pisz).

Pytania zawarte w poszczególnych częściach ankiety łączą również określone związki logiczne pomiędzy relacjami nadrzędności i podrzędności między pytaniami. W ankiecie są pytania o charakterze ogólnym i szczegółowym tzn. od ogółu do szczegółu i od szczegółu do ogółu, które warunkują wiarygodność uzyskanych odpowiedzi.

Celem ułatwienia respondentom odpowiedzi w ankiecie oraz uproszczenia późniejszego kodowania, analizy i interpretacji danych posłużono się pytaniami zamkniętymi. Ze względu na właściwości metod statystycznych oraz możliwości poznawcze respondentów do określenia postaw, opinii, poglądów badanych osób, do części pytań zastosowano skalę Likerta, jedną ze skal porządkowych¹⁸². Skala ta składa z kafeterii liczącej cztery odpowiedzi ułożonych w porządku od stopnia całkowitej akceptacji, do całkowitego odrzucenia. Badany ma za zadanie określić, w jakim stopniu zgadza się z danym twierdzeniem - często/ średnio/ rzadko, w ogóle nie występują.

Odpowiedzi na niektóre pytania mają skalę dwustopniową tak/nie i trzystopniową duży/ trudno powiedzieć/ mały. Powyższe zabiegi związane są z możliwością zmienności kolejności odpowiedzi oraz zmiennością kontekstu odpowiedzi na pytanie celem

¹⁸² J. Bazarnik, T. Grabiński, E. Kąciak, S. Mynarski, *Badania marketingowe. Metody badawcze i oprogramowanie komputerowe*, Wyd. Akademii Ekonomicznej, Canadian Consortium of Management Schools, Warszawa-Kraków 1992.

zniwelowania możliwości mechanicznego i automatycznego udzielania tych samych odpowiedzi jak również zmotywowanie do przemyślenia odpowiedzi.

Ankieta została zamieszczona w aneksie.

Etap badań właściwych został poprzedzony badaniem pilotażowym celem sprawdzenia poprawności narzędzia badawczego, głównie celem wyeliminowania pytań niezrozumiałych lub niewłaściwie sformułowanych. Badanie to zostało przeprowadzone w listopadzie 2010¹⁸³. Pozwoliły one zweryfikować poprawność pytań. Analiza wyników badań pilotażowych, ukierunkowała, o jakie pytania należy rozbudować ankietę.

Dobór próby był celowy. Próbę badawczą wyłoniono z zastosowaniem metody doboru udziałowego (doboru kwotowego). Stanowi ona substytut próby losowej i stosowana jest w sytuacjach, w których z różnych powodów próby losowej nie można dobrać. Dobierając poszczególne jednostki (z uwzględnieniem określonych kryteriów) należy dążyć do sytuacji, w której cechy badanych respondentów będą podobnie zróżnicowane, jak miałyby to miejsce w próbie losowej. W metodzie tej nie poszukuje się konkretnej jednostki wchodzącej w skład próby, lecz w oparciu o wcześniej określone cechy. Metoda ta dopuszcza swobodę doboru respondenta (konkretnej jednostki), przy spełnieniu warunku zgodności jej cech z zakładanymi. Jak podkreśla wielu autorów pomimo znacznej dowolności wielu elementów subiektywnych, metoda udziałowa uzyskuje dobre rezultaty w zakresie kształtu próby jako całości. Stosowana jest przez instytucje badawcze w Polsce jak i innych krajach jako dominującą metodę dobierania osób w badaniach ankietowych, dlatego na potrzeby niniejszej rozprawy została ona zaadoptowana do badań respondentów. W próbie udziałowej uwzględniono cechy dobieranych jednostek, które mogą być powiązane jako zależne i niezależne. Niezależna jest oczywista, z kolei cechy powiązane wyznaczają kryterium doboru do konkretnego respondenta lub jednostki. O tym, czy w próbie udziałowej cechy konkretne należy traktować jako powiązane czy też niezależne, decyduje osoba prowadząca badanie. Metoda doboru udziałowego zawiera elementy subiektywne, ze względu na dowolność wyboru (według własnego uznania) respondenta spełniającego kryteria. Swoboda

¹⁸³ M. Karpińska-Karwowska, *Kreatywność i przedsiębiorczość mieszkańców miasta i gminy Pisz w świetle badań* w: A. Graczyk (red.), *Polityka zrównoważonego i zasobooszczędnego gospodarowania*, Wyd. Uniwersytetu Ekonomicznego, Wrocław 2013.

wyboru nie może być jednak nadużywana i pewne zasady muszą być zachowane, a dobrze dobrana próba to taka, która każdej badanej jednostce należącej do zbiorowości, daje szansę uczestniczenia w badaniu. Próba udziałowa, podobnie jak każda inna powinna bowiem stanowić miniaturę badanej zbiorowości. Stąd też zróżnicowane dobieranie respondentów powinno mieć odzwierciedlenie w spektrum respondentów występujących w obszarze badawczym¹⁸⁴.

Obszar badań ograniczono do Miasta i Gminy Pisz, na którym funkcjonują: lokalne przedsiębiorstwa, instytucje organizujące pozaszkolne formy kształcenia, szkoły średnie o profilu kształcenia zawodowym i ogólnokształcącego. Badaniem ankietowym zostało objętych 200 osób.

Dobór respondentów, jednostek został poprzedzony analizą rozkładu zmiennych zbiorowości generalnej, czyli szkół ponadgimnazjalnych, instytucji organizujące pozaszkolne formy kształcenia oraz wszystkich podmiotów zarejestrowanych w Gminie i Mieście Pisz jako małe i średnie przedsiębiorstwa.

Do statystycznego opisu wyników badań wykorzystano podstawowe parametry opisowe, które mają charakter liczbowy oraz dają sumaryczny i skrócony opis zbiorowości statystycznej. Zaliczają się do nich miary przeciętne (położenia), miary klasyczne i precyzyjne oraz dyspersji i asymetrii. Wszystkie obliczenia wykonane dla potrzeb niniejszej pracy zostały przeprowadzone przy użyciu pakietu statystycznego STATISTICA, SPSS oraz programu Microsoft Excel.

3.2.3. Charakterystyka respondentów

Uczniowie szkół ponadgimnazjalnych

Próbę badawczą stanowili uczniowie z Zespołu Szkół Nr 1 w Piesz (82 uczniów) i Zespołu Szkół Ogólnokształcących (52 uczniów), kształceni w liceach o profilu ogólnokształcącym, uczestniczyli w zajęciach z przedmiotu *Przedsiębiorczość* w roku szkolnym 2013/2014. Badanie zostało przeprowadzone w czerwcu 2014, w odstępach jednego dnia pomiędzy szkołami. Ankiety wypełniło 103 uczniów obecnych w szkole

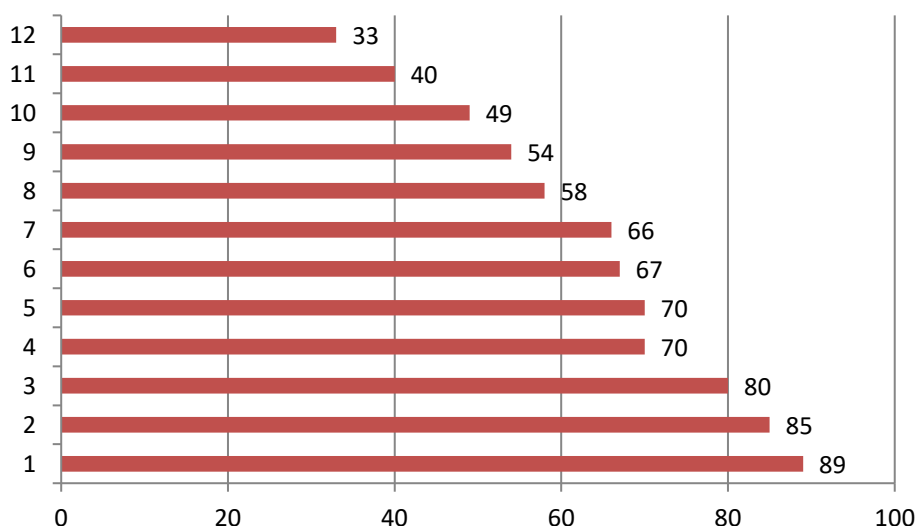
¹⁸⁴ D. Nachmias, Ch. Frankfurt-Nachmiast, *Metody badawcze w naukach społecznych*, Wyd. Zys i Spółka, Poznań 2001.

w dniu realizacji badania, wszystkie zostały zakwalifikowane do dalszych analiz. Wśród ankietowanych kobiety stanowiły 54%, mężczyźni 44%. Respondenci do lat 18 stanowili 100% próby.

Uczniowie uczestniczący w badaniu poproszeni zostali o dokonanie oceny cech, które ich najlepiej opisują. Zdaniem ankietowanych najważniejsze są cechy kształtujące postawy moralne, takie jak: koleżeństwo, życzliwość, pomocność (89%), uczciwość, szczerowość, prawdomówność (85%), oraz sumienność, rzetelność i pracowitość (70%). Kolejną grupę cech mniej licznie wskazywanych stanowią te, które łączą się bezpośrednio z postawami i zachowaniami przedsiębiorczymi – wykazywanie inicjatywy oraz zaradność, przebojowość (68%) połączone z ambicją i uporem w dążeniu do celu (66%). Relatywnie często młodzież wskazywała na te cechy, które odwołują się do ich umysłowości (jestem inteligentny, dociekliwy, krytyczny 78%, mam bogatą wyobraźnię i dużo pomysłów - 70%) lub do wrażliwości społecznej (jestem uczuciowy, wrażliwy - 56%, naiwny, ufny, szorstki dla innych, radosny - 36%) - rysunek 9.

Rysunek 9.

Autocharakterystyka – autoportret respondentów z grupy uczniowie szkół średnich [%]

Można było wybrać dowolną ilość wskazanych 12 cech.

1. Jestem koleżeński, życzliwy, wyrozumiały - lubię innym przychodzić z pomocą;
2. Jestem uczciwy, szczerzy, prawdomówny;
3. Jestem inteligentny, krytyczny, dociekliwy;
4. Jestem sumienny, rzetelny, pracowity;

5. Mam bogatą wyobraźnię i dużo pomysłów;
6. Jestem elastyczny – dostosowuję się do okoliczności;
7. Jestem uczuciowy, wrażliwy – bardziej niż innych bołą mnie niegodziwość tego świata;
8. Mam silny charakter – cechuje mnie ambicja i upór w dążeniu do celu;
9. Jestem zaradny, przebojowy, z inicjatywą – lubię być zawsze aktywny, coś robić;
10. Uwielbiam wygodę i święty spokój, raczej się niczym nie przejmuję;
11. Jestem zwyczajny, niczym się nie wyróżniam;
12. Inne (naiwny, ufny, szorstki dla innych, radosny) .

Źródło: opracowanie na podstawie przeprowadzonych badań własnych.

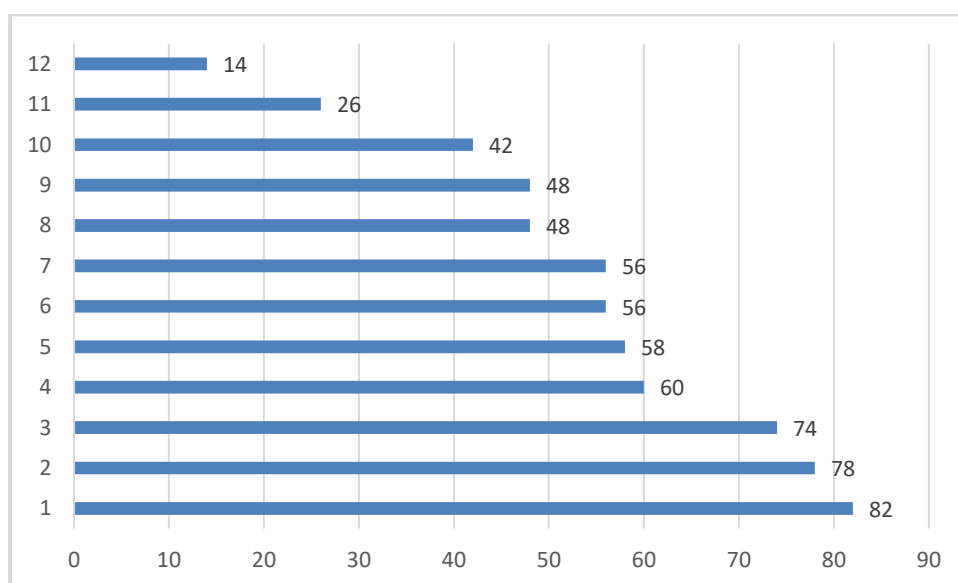
Uczestnicy pozaszkolnych form doształcania

Osoby uczestniczące w pozaszkolnych formach doształcania w latach 2012-2014 stanowiły kolejną grupę ankietowanych. Według informacji uzyskanych z Powiatowego Urzędu Pracy w Pizzu preferowaną formą doształcania było uczestnictwo w kursach związanych ze zdobywaniem i rozwijaniem kwalifikacji zawodowych, udział w szkoleniach pozwalających zdobyć specjalistyczne uprawnienia i certyfikaty (związanych z konkretnym zawodem, jak na przykład: operator dźwigu, fryzjer-stylista, kierowca, stolarz). W tej formie zdobywania wiedzy i umiejętności w latach 2012-2014 udział wzięło 373 osoby. Do udziału w badaniu zaproszono, co piąta osobę z listy, na udział w badaniu zgodę wyraziło 50 osób. Dodatkowym kryterium był fakt, że osoby te wcześniej pracowały. W próbie badanej znalazło się 60% kobiet i 40% mężczyzn. Badani w wieku 19-25 lat stanowili 22%; od lat 26 do 30-22%; od lat 31 do 50 - 34% i powyżej 50 lat - 22%. Największy odsetek w składzie próby badawczej stanowiły osoby z wykształceniem średnim (40%), najniższy odsetek stanowili badani z wyższym (12%), w tym magisterskim (6%) oraz gimnazjalnym (6%). Respondenci z tej grupy dokonując charakterystyki wskazali cechy powszechnie znane i cenione. Akcentują u siebie sumiennosc, rzetelnosc i pracowitosc (82%), uczciwosc, szczerosc, prawdomownosc (78%) oraz kolezienstwo, zyczliwosc, pomocnosc (74%). Stosunkowo rzadziej wskazywano cechy wiążące się wprost z przedsiębiorczością. W odpowiedzi na pytania najczęściej wybierno: zdolność do elastycznosci (58%) i wykazywania inicjatywy (56%), oraz zaradnoscia, przebojowoscia (56%) połączoną ambicją i uporem w dążeniu do celu (48%). Ankietowani dostrzegali także te cechy, które odwołują się do ich umysłowości (jestem inteligentny dociekliwy, krytyczny - 60%, mam bogatą wyobraźnię i dużo

pomysłów - 56%) lub do wrażliwości społecznej (jestem uczuciowy, wrażliwy - 48%, naiwny, ufny, szorstki dla innych, radosny - 14%) – rysunek 10.

Rysunek 10.

Autocharakterystyka – autoportret respondentów z grupy osób doksztalających [%]

Można było wybrać dowolną ilość wskazanych 12 cech.

1. Jestem sumienny, rzetelny, pracowity;
2. Jestem uczciwy, szczery, prawdomówny;
3. Jestem koleżeński, życzliwy, wyrozumiały - lubię innym przychodzić z pomocą;
4. Jestem inteligentny, krytyczny, dociekliwy;
5. Jestem elastyczny – dostosowuję się do okoliczności;
6. Jestem zaradny, przebojowy, z inicjatywą – lubię być zawsze aktywny, coś robić;
7. Mam bogatą wyobraźnię i dużo pomysłów;
8. Mam silny charakter – cechuje mnie ambicja i upór w dążeniu do celu;
9. Jestem uczuciowy, wrażliwy – bardziej niż innych bołą mnie niegodziwości tego świata;
10. Jestem zwyczajny, niczym się nie wyróżniam;
11. Uwielbiam wygodę i święty spokój, raczej się niczym nie przejmuję;
12. Inne (naiwny, ufny, szorstki dla innych, radosny).

Źródło: opracowanie na podstawie przeprowadzonych badań własnych.

Układ odpowiedzi w ogólnym zarysie posiada pozytywny charakter, jednak bardziej szczegółowa analiza wskazuje, że około 15% respondentów tej grupy nie postrzega siebie zbyt pozytywnie, jednocześnie wskazując, że nie należą do grupy osób zaradnych, czy przebojowych. Można postawić tezę, trudną do weryfikacji na tym etapie

badań, że około 20% tych respondentów nie posiada predyspozycji kreatywnych i przedsiębiorczych. Tylko co drugi badany wskazał pełną paletę cech temu sprzyjających. Pozostałe około 30% badanych z tej grupy można przygotować (nauczyć) do prowadzenia działalności gospodarczej na własny rachunek.

Kadra zarządzająca

Kadra zarządzająca to trzecia grupa respondentów. Badaniem objęto 50 osób z małych i średnich przedsiębiorstw Miasta i Gminy Pisz. Dobór tej próby został dokonany na podstawie informacji uzyskanych z Urzędu Miasta i Gminy Pisz oraz Urzędu Skarbowego w Pisz.

Badanie przeprowadzono w grupie 50 przedsiębiorstw prowadzących działalność na terenie Miasta i Gminy Pisz. W grupie badanych jednostek było 43 małych oraz 7 średnich przedsiębiorstw, 24 jednostki z sektora usług, 14 handlowego oraz 12 produkcyjnego. Około 76% respondentów odpowiedziało, że prowadzi działalność na rynku lokalnym i krajowym pozostałe 24% działa na rynku lokalnym, krajowym i zagranicznym. Zdecydowana większość badanych przedsiębiorstw miała ponad 15 letni okres funkcjonowania, po roku 2005 powstało tylko sześć jednostek (12%) badanych. Pod względem formy prawno-organizacyjnej, zdecydowaną większość (86%) stanowiła działalność gospodarcza osób fizycznych, po 6% - spółki cywilne i spółki z.o.o, 2% działało w strukturze spółki akcyjnej.

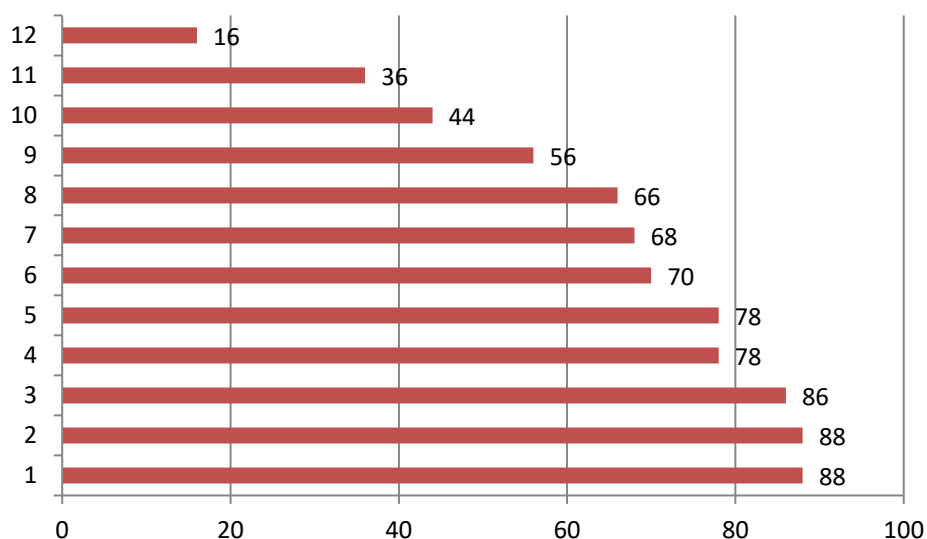
W tej grupie respondentów kobiety stanowiły 52%, a mężczyźni 48%. Największy odsetek stanowiły osoby powyżej 50 lat (54%) oraz od 31 do 50 lat (32%), osób młodych do 30 lat było tylko 14%. Pod względem wykształcenia najwięcej respondentów (53%) miało wykształcenie wyższe - magisterskie i zawodowe, najmniej zaś (15%) z zasadniczym zawodowym i podstawowym. Połowa badanych posiada wykształcenie techniczne, około jednej trzeciej ekonomiczne, pozostali zaś humanistyczne, pedagogiczne, przyrodnicze lub prawne.

Autocharakterystyka tej grupy respondentów zbytnio nie odbiegała od grupy uczniów, czy osób doksztalających się. Ankietowani przede wszystkim wskazywali: uczciwość, szczerłość i prawdomówność (88%), koleżeńskość, życzliwość, pomocność

(88%) oraz sumienność, rzetelność i pracowitość (86%). Wyraźnie też wskazywano te cechy, które łączą się bezpośrednio z przedsiębiorczością – zdolność do elastyczności, wykazywania inicjatywy oraz zaradność, przebojowość (68%), ambicję i upór w dążeniu do celu (66,%). Relatywnie często wskazywano na te cechy, które odwołują się do ich umysłowości (jestem inteligentny dociekliwy, krytyczny 78%, mam bogatą wyobraźnię i dużo pomysłów - 70%) lub do wrażliwości społecznej (jestem uczuciowy, wrażliwy - 56%, naiwny, ufny, szorstki dla innych, radosny - 36%) – rysunek 12. Układ odpowiedzi zmusza do zastanowienia się i wyjaśnienia pewnych aspektów osobowościowych w dalszych badaniach. Otóż, niemal co trzeci respondent przedsiębiorca nie wybrał stwierdzenia, że jest zaradny, przebojowy, z inicjatywą, co piąty nie uważa, że ma wyobraźnię i dużo pomysłów. Jednocześnie nie wybrało tych dwóch stwierdzeń 13% badanych. W przyszłości warto zbadać, jak osoby o takiej samoocenie prowadzą swój biznes. Czy osiągają sukcesy, czy tylko „zarabiają na życie”.

Rysunek 11.

Autocharakterystyka – autoportret psychologiczny respondentów z grupy osób przedsiębiorców [%]

Można było wybrać dowolną ilość wskazanych 12 cech.

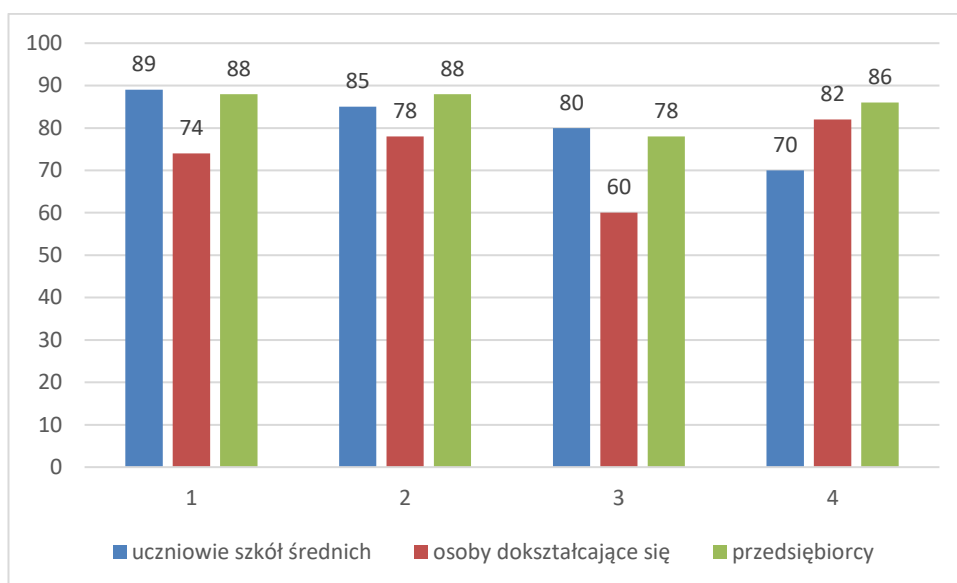
1. Jestem uczciwy, szczery, prawdomówny;
- 2 Jestem koleżeński, życzliwy, wyrozumiały - lubię innym przychodzić z pomocą;
3. Jestem sumienny, rzetelny, pracowity ;
4. Jestem elastyczny – dostosowuję się do okoliczności;
5. Jestem inteligentny, krytyczny, dociekliwy;

6. Mam bogatą wyobraźnię i dużo pomysłów;
7. Jestem zaradny, przebojowy, z inicjatywą – lubię być zawsze aktywny, coś robić;
8. Mam silny charakter – cechuje mnie ambicja i upór w dążeniu do celu;
9. Jestem uczuciowy, wrażliwy – bardziej niż innych bołą mnie niegodziwość tego świata;
10. Jestem zwyczajny, niczym się nie wyróżniam;
11. Inne (naiwny, ufny, szorstki dla innych, radosny);
12. Uwielbiam wygodę i święty spokój, raczej się niczym nie przejmuję.

Źródło: opracowanie na podstawie przeprowadzonych badań własnych.

Rysunek 12.

Postrzeganie cech charakteryzujących postawy moralne według wyodrębnionych grup respondentów [procent pozytywnych odpowiedzi]

Cechy:

1. Jestem koleżeński, życzliwy, wyrozumiały – lubię innym przychodzić z pomocą.
2. Jestem uczciwy, szczerzy, prawdomówny.
3. Jestem inteligentny, krytyczny, dociekliwy.
4. Jestem sumienny, rzetelny, pracowity.

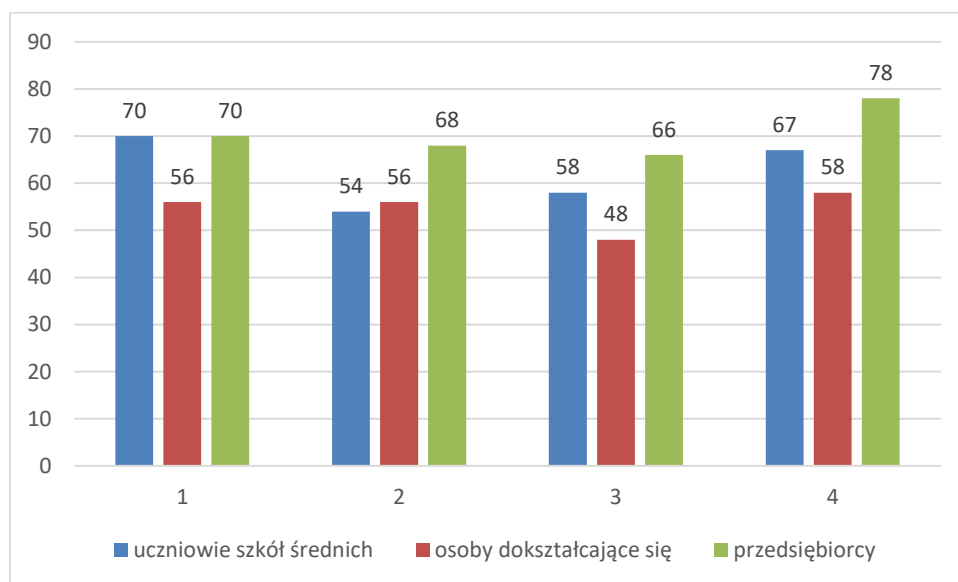
Źródło: opracowanie własne.

Autocharakterystyka poszczególnych grup w odniesieniu do cech kulturowych była zbliżona. Być może wpływ na wyniki badań miał sposób formułowania pytań. Z konieczności zachowania proporcji między badanymi problemami, w kafeterii odpowiedzi na te pytania połączono, zdaniem autorki, zbliżone cechy, na przykład: koleżeński, życzliwy i wyrozumiały; uczciwy, szczerzy, prawdomówny; inteligentny, krytyczny, dociekliwy. Zadaniem respondenta było wybrać odpowiedź tak lub nie. Jest to niełatwy wybór, ponieważ trudno jest stwierdzić „jestem nieuczciwy, nieinteligentny lub

nierzetelny”. Pomimo to istotna część respondentów wybrała odpowiedzi negatywne (rysunek 12). Przykładowo 40% osób doksztalających się i 22% przedsiębiorców stwierdziło, że nie są inteligentni, krytyczni i dociekliwi, zaś 30% uczniów i 18% osób doksztalających się stwierdziła, że nie są sumienni, rzetelni i pracowici. Podobny układ odpowiedzi dotyczył cech charakteryzujących predyspozycje przedsiębiorcze (rysunek 13).

Rysunek 13.

Postrzeganie cech charakteryzujących predyspozycje przedsiębiorcze według wyodrębnionych grup respondentów (procent pozytywnych odpowiedzi)

Cechy:

1. Mam bogatą wyobraźnię i dużo pomysłów.
2. Jestem zaradny, przebojowy, z inicjatywą – lubię być zawsze aktywny, coś robić.
3. Mam silny charakter – cechuje mnie ambicja i upór w dążeniu do celu.
4. Jestem elastyczny – dostosowuję się do okoliczności.

Źródło: opracowanie własne.

Wybrane cechy charakteryzujące predyspozycje przedsiębiorcze najwyżej pozytywnie ocenili przedsiębiorcy (od 66 do 78% pozytywnych odpowiedzi), najniżej zaś respondenci z grupy osób doksztalających się (od 48 do 58% pozytywnych odpowiedzi). Warto podkreślić, że niemal połowa osób doksztalających się uważa, że ma niską wyobraźnię i nie ma pomysłów (44%), że nie jest zaradny, przebojowy z inicjatywą (44%), że nie ma silnego charakteru (52%) i że nie jest osobą elastyczną (42%). Taki układ odpowiedzi odpowiada rzeczywistości, ponieważ Urzędy Pracy organizują doksztalanie

głównie dla bezrobotnych. W tej grupie maksymalnie co druga osoba może podjąć działalność gospodarczą na własną odpowiedzialność, a co druga jest predysponowana do wykonywania pracy „zleconej”. Wśród uczniów nie dostrzega w sobie predyspozycji przedsiębiorczych co trzecia osoba (odpowiedzi: nie ma wyobraźni i pomysłu na działalność 30% respondentów, nie czuje się zaradnym, przebojowym – 46%, nie ma silnego charakteru 42% i nie czuje się elastycznym – 33%). Zaskoczeniem jest układ odpowiedzi na tę grupę pytań przedsiębiorców. Około 30% tej grupy respondentów wskazuje brak takich cech jak bogata wyobraźnia i dużo pomysłów (30%), zaradność (32%), brak silnego charakteru (34%), brak elastyczności (22%). W badaniu cech moralno-kulturowych i charakteryzujących predyspozycje przedsiębiorcze nie analizowano rozkładu odpowiedzi według płci.

W literaturze przedmiotu można odnaleźć wiele cech charakteryzujących przedsiębiorcę. Trzeba jednak zaznaczyć, że mają one charakter subiektywny, trudno jednoznacznie stwierdzić, które cechy są niezbędne, które wrodzone, a których można się nauczyć. Nie można ponadto jednoznacznie określić takiego zestawu, który charakteryzowałby każdą osobę przedsiębiorczą – jest to nie możliwe gdyż, każdy człowiek jest inny, na swój sposób wyjątkowy, charakteryzują go inne cechy osobowości. Nie można kwalifikować bądź dyskwalifikować osób (kandydatów na przedsiębiorców), biorąc pod uwagę posiadane (bądź nie) przez nich cechy. Określenie cech „typowego” przedsiębiorcy jest zatem bardzo trudne i właściwie skazane na niepowodzenie.

Badania fokusowe były kolejnym etapem rozpoznawania cech charakteryzujących zdolność mieszkańców Miasta i Gminy Pisz do podejmowania działań przedsiębiorczych. Idea badania polegała na prowadzeniu moderowanej rozmowy na określony temat z dobraną grupą respondentów.¹⁸⁵

Celem badań było:

- określenie możliwości pobudzania kreatywności mieszkańców Miasta i Gminy Pisz,
- obserwacja procesu konwersji wiedzy w grupie.

¹⁸⁵ www.fokusownia.com.pl [20-11-2016].

W badaniu fokusowym przeprowadzonym 04 września 2014, wzięło udział 11 osób, zostało przeprowadzone w dwóch sesjach z przerwą 20 minutową. Łączny czas badania - 200 minut. Grupa respondentów została zapoznana przez moderatora z treścią zagadnień wprowadzających do badania. Dotyczyły one: zmiany cywilizacyjne od gospodarki opartej na sile roboczej do gospodarki opartej na wiedzy, kreatywność jako postawy przedsiębiorczości i wiedzy jako podstawy kreatywności.

Podczas badań w dyskusji podejmowano tematy dotyczące:

- Określenia z jaką wiedzą o przedsiębiorczości przychodzą do gospodarki absolwenci szkół i uczelni? Jak można ocenić ich kreatywność?
- świadomości przedsiębiorców i pracowników, organizacji wspierających rozwoju lokalny o wiodącej roli wiedzy we współczesnej gospodarce? W czym się to przejawia?
- Określenia głównego źródła wiedzy (skąd czerpią wiedzę) przedsiębiorców Miasta i Gminy Pisz?
- Jak samorząd terytorialny, urzędy oraz organizacje społeczne są przygotowane i co robią na rzecz wdrażania gospodarki opartej na wiedzy na terenie Miasta i Gminy Pisz ?

Respondenci udzielili odpowiedzi na następujące pytania szczegółowe:

- Jak pobudzić kreatywność młodych mieszkańców Miasta i Gminy Pisz?
- Jak kształtować postawy i zachowania przedsiębiorcze
- Jak należy ocenić wiedzę o przedsiębiorczości przekazywaną młodzieży w systemie edukacji formalnej?
- Czy uświadamia się ludzi o roli wiedzy, kreatywności i przedsiębiorczości we współczesnym świecie w przedsięwzięciach z zakresu edukacji nieformalnej?
- Jakie działania i przez kogo (poprzez jakie instytucje) należy podjąć aby skierować Miasto i Gminę Pisz na „tory” prowadzące do gospodarki opartej na wiedzy

W grupie starano się prowadzić dialog. Efekty tego dialogu można przedstawić następująco:

1. Współczesny system edukacji formalnej nie rozwija kreatywności, wręcz ją ogranicza. Przekazywana wiedza jest uogólniona, encyklopedyczna, i nie wywiera

wpływu na wyobraźnię oraz nie wymaga od ucznia pomysłowości i kreatywności. Nauczyciele zmuszeni są do przygotowania uczniów do egzaminów, które opierają się na tzw. „kluczach”, w związku, z czym uczeń nie ma samodzielnie myśleć, a jedynie nauczyć się schematów odpowiedzi. Część nauczycieli, mimo to podejmuje działania służące rozwojowi kreatywności uczniów.

2. Szkolnictwo zawodowe przygotowuje absolwentów w sposób werbalny, ponieważ nie posiada środków na wyposażenie szkolnych warsztatów i laboratoriów w maszyny i urządzenia nowej generacji, które stosuje się w zakładach pracy. Jednocześnie lokalne samorządy i dyrektorzy szkół nie podejmują wysiłku, aby organizować praktyczne zajęcia uczniów bezpośrednio w firmach. Szczególnie nie sprawdziły się licea profilowane, które są systematycznie likwidowane. Poza tym respondenci zwracali uwagę na to, że praktyki są zbyt krótkie i nie polegają na zdobywaniu konkretnych umiejętności. Natomiast staże zawodowe polegają na wykorzystaniu młodych ludzi jako „taniej siły roboczej”. Nie jest im przekazywana wiedza i doświadczenie zawodowe.
3. Spotkania uczniów gimnazjów z doradcą zawodowym mają zbyt mały wymiar czasu oraz nie spełniają założeń dotyczących pomocy uczniom w wyborze dalszej drogi edukacji, w wyniku czego najczęściej wybierają oni licea ogólnokształcące, aby odsunąć od siebie moment podjęcia decyzji, jaki zawód będą w przyszłości wykonywać.
4. W opinii respondentów rozwój przedsiębiorczości uzależniony jest od czynników kulturowo-rodzinnych tj. przekazywanych dziecku wartości moralnych i obyczajowych, poczucia obowiązku pracy, poszanowania i zacieśniania więzi rodzinnych, dążenia do samodzielności.
5. Cechy osobowościowe mogą zarówno sprzyjać jak i utrudniać zachowania przedsiębiorcze. Podstawowymi barierami utrudniającymi rozwój przedsiębiorczości według respondentów są: brak dostatecznej wiedzy i niski poziom kreatywności młodych ludzi. Nie wystarczy korzystać z wiedzy zastanej, szczególnie informacji internetowej oraz z poradników. Ważne, chociaż też nie

wystarczające jest wykorzystywanie doświadczenia innych osób, doświadczenia rodzinnego.

6. Rozwój przedsiębiorczości lokalnej jest uzależniona od świadomości społeczności lokalnych. Jako przykład wskazano oddolnie stworzony i zrealizowany projekt *Domu seniora*, którego celem jest zapewnienie opieki osobom starszym.
7. W rozwijaniu przedsiębiorczości istotny wpływ mają takie cechy, jak: indywidualny system wartości, światopogląd, wcześniejsze doświadczenie, umiejętności menedżerskie, wiek, wykształcenie, płeć, skłonność do ryzyka, wyobraźnia, zdecydowanie, uporczywość, poziom aspiracji. Badani stwierdzili, że postawa przedsiębiorcza cechuje się gotowością do podejmowania nowych pomysłów, działań i wytrwałością w dążeniu do osiągnięcia założonego celu. Ważne jest zaangażowanie danej jednostki do podjęcia się realizacji konkretnego zadania (niekiedy rozumianego w kategoriach wyzwania) przy umiejętnym wykorzystaniu posiadanej wiedzy i kompetencji.

3.3. Uwarunkowania rozwoju przedsiębiorczości w Mieście i Gminie Pisz świetle wyników badań

3.3.1. Postrzeganie wiedzy jako postawy rozwoju przedsiębiorczości

W badaniu przyjęto, że przedsiębiorczość oznacza zespół cech opisujących sposób postępowania człowieka i oznacza zdolność osoby do wcielania pomysłów w czyn. Niezbędna jest umiejętność oceny i identyfikacji własnych mocnych i słabych stron, a także ocena ryzyka i podejmowania go w uzasadnionych przypadkach. Celem identyfikacji wybranych cech respondentom zadano siedem pytań, które dotyczyły własnych pomysłów i ich realności, możliwości skorzystania z pomysłów innych osób, wpływu rodzinnej tradycji na kreatywność i przedsiębiorczość oraz sytuacji stresowej na kreatywne myślenie.

Pierwsze pytanie, to: jak często w umyśle respondenta pojawiają się nowe pomysły oraz czy jemu udało się podjąć realizację własnych pomysłów? Na podstawie rozkładu odpowiedzi można stwierdzić, że prawie co drugi przedsiębiorca (48%), dwie

piąte uczniów (40%) oraz ponad jedna trzecia osób doksztalających się (36%) stwierdziło, że w ich umyśle często pojawiają się nowe pomysły, które mogłyby być wykorzystane w działalności gospodarczej,¹⁸⁶ (tabela 19). Fakt, że w całej próbie badanych ponad dwie piąte (41%) często ma pomysły na zrobienie czegoś nowego, świadczy, że mieszkańcy Miasta i Gminy Pisz posiadają potencjał kreatywności. W pewnym stopniu dotyczy to także tej części respondentów, którzy odpowiedzieli, że „czasem mają nowe pomysły (średnio w grupie 46% ogółu ankietowanych).

Zdecydowanie trudniej jest z realizacją własnych pomysłów. Ogólnie wiadomo, że jest to długa i skomplikowana droga. Spośród osób, które stwierdziły, że bardzo często w ich myślach pojawiają się nowe pomysły podjęło próbę ich wdrożenia tylko 16 uczniów (N=103), 7 osób doksztalających się (N=50) i 11 przedsiębiorców (N=50). Odpowiedzi twierdzących (tak, często) zdecydowanie więcej było wśród mężczyzn, zaś negatywnych (nie, na razie się nie udało) wśród kobiet.

Tabela 19.

Opinie respondentów dotyczące pojawiania się nowych pomysłów[%]

Jak często w Pana/Pani myślach pojawiają się nowe pomysły, np. zorganizowania czegoś, stworzenia nowych rzeczy, projektów?				
Wyszczególnienie	Uczniowie	Osoby doksztalające się	Przedsiębiorcy	Średnio w próbie
Często	39,81	36,00	48,00	40,89
Średnio	48,54	46,00	44,00	46,80
Rzadko/ w ogóle	11,65	18,00	8,00	12,31
Razem	100,00	100,00	100,00	100,00

Źródło: opracowanie na podstawie przeprowadzonych badań własnych.

Ocena pojawiania się nowych myśli w zestawieniu ze wskazanymi cechami osobowości, wskazuje, że nowe pomysły częściej niż u innych, u tych, którzy w grupie przedsiębiorców wskazali, że są inteligentni, kreatywni i dociekliwi ($p=0,0022$), zaś u osób doksztalających się, którzy określili siebie jako uczciwi, szczerzy, prawdomówni i zdecydowani ($p=0,0445$).

¹⁸⁶ Ta konkluzja wynika z kontekstu badań – w ankiecie oraz w informacji ankietera o sposobie wypełnienia ankiety mocno akcentowano cel badań: „określenie czynników mających wpływ na wykorzystanie wiedzy w rozwoju przedsiębiorczości”.

Wskazane atrybuty są czynnikami mającymi wpływ na wyobrażenie efektu końcowego powstałego pomysłu. Respondentom zadano proste pytanie: czy potrafi Pan/ Pani wyobrazić efekt końcowy wszystkich pomysłów? Średnio w próbie uzyskano 43,35% odpowiedzi bezwzględnie twierdzących oraz 53,69 względnie twierdzących – „to zależy od pomysłu”. W układzie wyodrębnionych grup zróżnicowanie odpowiedzi nie miało istotnego znaczenia.

Tabela 20.

Opinia respondentów dotycząca wyobrażenia efektu końcowego własnych pomysłów [%]

Czy potrafi Pan/ Pani wyobrazić efekt końcowy własnych pomysłów?				
Wyszczególnienie	Uczniowie	Osoby doksztalające się	Przedsiębiorcy	Ogółem w próbie
Tak	44,66	42,00	42,00	43,35
To zależy od pomysłu	51,46	56,00	56,00	53,69
Nie	3,88	2,00	2,00	2,96
Razem	100,00	100,00	100,00	100,00

Źródło: opracowanie na podstawie przeprowadzonych badań własnych.

W trakcie badań fokusowych respondenci wyrazili pogląd, iż na powstanie twórczego dzieła pozytywnie wpływa praca w zespole. Myślenie grupowe, korzystanie z wiedzy zespołowej, przyczynia się do wyobrażenia i opisanie efektu końcowego pomysłu.

Warto podkreślić, że w odpowiedzi na pytanie: Czy udało się Panu/ Pani podjąć realizację pomysłów, ponad połowa (55,3%) ogółu respondentów wskazała, że czasem podejmuje się realizacji własnych pomysłów. Jednak 18,3% badanych oceniło, że jeszcze nie udało się podjąć realizacji własnych pomysłów, takie stanowisko przedstawiło 37% kobiet z grupy osób doksztalających.

Zdaniem R. D. Hisricha i M. P. Petersa, postawa przedsiębiorcza jest procesem kreowania czegoś odmiennego ze względu na wartość, poświęcając konieczny do tego czas i wysiłek, zakładając towarzyszące temu finansowe, psychiczne i społeczne ryzyko oraz uzyskanie dzięki temu nagrody finansowej i osobistej satysfakcji. Do uwarunkowań psychicznych zalicza się umiejętność reagowania na sytuacje stresowe, które są istotnym czynnikiem warunkującym rozwój postawy przedsiębiorczej. Umiejętność reagowania na sytuacje stresowe, wiąże się ze stabilnością emocjonalną, mogącą w sposób aktywny lub

negatywny wpływać na efektywność rozwoju procesu twórczego w wykorzystaniu wiedzy w rozwoju przedsiębiorczości. Osoba przedsiębiorcza powinna cechować się bardzo wysoką odpornością na stres i frustrację¹⁸⁷. W badaniu zadano pytanie: Jak reaguje Pan/Pani na sytuacje stresowe? Z rozkładu odpowiedzi wynika, że duża część ankietowanych ogółem określiła swoją reakcję jako średnią (49,75%), jako słabą wskazało 21,18% badanych i jako mocną 14,29%. Duża grupa (24,4% badanej populacji) wybrała odpowiedź „nie umiem ocenić” (tabela 21). Interesujące, że wśród badanych przedsiębiorców nikt nie wybrał odpowiedzi, że reaguje mocno. Jest to zachowanie naturalne, ponieważ w procesie działalności gospodarczej sytuacje stresowe zdarzają się często i nie zawsze należy je mocno przeżywać. W tej grupie 20% reaguje słabo, czyli są odporni na stres, a co drugi (54%) średnio, czyli stosownie do „natężenia” czynnika stresogennego.

Tabela 21.

Opinie respondentów dotyczące reagowania na sytuacje stresowe [%]

Jaka reaguje Pan/Pani na sytuacje stresowe?				
Wyszczególnienie	Uczniowie	Osoby doksztalające się	Przedsiębiorcy	Ogółem w próbie
Mocno, jestem mało odporny/odporna	12,62	12,00	20,00	14,29
Średnio	46,60	52,00	54,00	49,75
Słabo, jestem odporny/odporna	23,30	16,00	22,00	21,18
Nie umiem ocenić	17,48	20,00	4,00	24,40
Razem	100,00	100,00	100,00	100,00

Źródło: opracowanie na podstawie przeprowadzonych badań własnych.

Uczestnicy badań fokusowych wyrazili opinię, że każda jednostka społeczna poddana jest oddziaływaniu norm społecznych, które mają charakter wzmacnień pozytywnych bądź negatywnych, są one oparte na wiedzy wynikającej z obserwacji i naśladowania. W ten sposób kształtuje się indywidualne wzorce inteligencji emocjonalnej, które mają wpływ na reagowania w sytuacjach stresowych. Zdaniem

¹⁸⁷ T. Piecuch, *Przedsiębiorczość. Podstawy teoretyczne*, Wyd. C.H. Beck. Warszawa 2010, s. 62.

badanych reagowanie na stres zależy od sposobu myślenia o świecie oraz od pozytywnego nastawienia do innych.

Na kształtowanie postaw przedsiębiorczych pewien wpływ mają tradycje rodzinne. Zakłada się, że czynnik ten ma charakter pozytywny, chociaż mogą zdarzać się sytuacje odwrotne. Obecności przedsiębiorcy w rodzinie może być szczególnie dla młodszego rodzeństwa wzorem osobowym modelującym zachowania przedsiębiorcze, źródłem praktycznego doświadczenia, punktem odniesienia przy ocenie możliwych dróg własnej kariery, ale także źródłem początkowego kapitału, know-how, czy cennych kontaktów. Pośrednio rodzina posiadająca doświadczenia przedsiębiorcze oddziałuje na swych członków, na przykład poprzez wzmacnianie poczucia własnej skuteczności. Wyniki badań ankietowych wskazują, że u 51,23% ogółu badanych w środowisku rodzinnym są osoby będące przedsiębiorcami (tabela 22). Tak stwierdziło 72% badanej grupy przedsiębiorców i 53,40% badanej grupy uczniów. Należy zwrócić uwagę, że w grupie osób doksztalających wystąpił najwyższy odsetek wskazań (58%), stwierdzający, że w ich rodzinach nie ma osób będących przedsiębiorcami. Odpowiedzi w podziale na mężczyzn-kobiety nie wykazały istotnego zróżnicowania. Konfrontacja odpowiedzi uczniów ze stanem faktycznym wskazuje, że uczniowie uznali, że gospodarstwa rolne także dają doświadczenie przedsiębiorcze, co w zasadzie nie jest błędem.

Tabela 22.

Opinie respondentów dotyczące obecności przedsiębiorców w środowisku rodzinnym [%]

Czy w Pana/Pani rodzinie ktoś jest przedsiębiorcą?				
Wyszczególnienie	Uczniowie	Osoby doksztalające się	Przedsiębiorcy	Średnio w próbie
Tak	53,40	26,00	72,00	51,23
Nie	15,53	42,00	28,00	25,12

Odpowiedzi nie sumują się do 100, ponieważ część ankietowanych nie odpowiadała na pytanie.

Źródło: opracowanie na podstawie przeprowadzonych badań własnych.

Respondenci badań fokusowych stwierdzili, że obecność w rodzinie osób będących przedsiębiorcami pozytywnie wpływa na rozwój postawy i zachowań

przedsiębiorczych. Poprzez obserwacje ich zachowań uzyskali wiedzę, która powstała w wyniku doświadczenia. Korzystanie z takiej wiedzy wielokrotnie uchroniło ich przed popełnianiem błędów.

Pewien wpływ na kształtowanie postaw przedsiębiorczych mieszkańców Miasta i Gminy Pisz może wywierać sytuacja materialna rodziny. Wysoki status materialny i „cieplarniane” warunki wychowawcze wcale nie muszą przekładać się na wysoką motywację do nauki i chęć pracy na własny rachunek. W badaniach ankietowanych poproszono o odpowiedź na pytanie: „Jak Pan/ Pani ocenia stan zamożności rodziny w porównaniu do innych rodzin w waszej wsi, miasteczku, osiedlu?”. Większość ankietowanych – 58,1% oceniała sytuację ekonomiczną swojej rodziny jako przeciętną. Najwięcej takich odpowiedzi było w grupie osób doksztalających się (72%) i przedsiębiorców (70%). Na uwagę zasługuje, że co trzeci uczeń (34,95) postrzega swoją rodzinę jako zamożną lub raczej zamożną, podczas, gdy wśród przedsiębiorców takich odpowiedzi było 24%, a wśród osób doksztalających się tylko 8%. Taka pozytywna ocena stanu zamożności swojej rodziny przez młodzież jest uzasadniona psychologicznie – czasem nie mają oni obiektywnego poziomu odniesienia, a często nie dopuszczają do świadomości, że ich rodzinie powodzi się gorzej niż innym. Warto odnotować, że w grupie osób doksztalających się (często czasowo bezrobotnych) swoją rodzinę jako biedną postrzegało 16% respondentów (tabela 23).

Tabela 23.

Opinia respondentów dotycząca sytuacji materialnej swojej rodziny w porównaniu do pozostałych mieszkańców społeczności lokalnej [%]

Jak Pan oceniłby/Pani oceniłaby zamożność własnej rodziny (w której Pan/Pani się wychował/a), w porównaniu do innych rodzin w waszej wsi, miasteczku, osiedlu?				
Wyszczególnienie	Uczniowie	Osoby doksztalające się	Przedsiębiorcy	Średnio w próbie
Zamożna	14,56	4,00	4,00	9,36
Raczej zamożna	34,95	8,00	24,00	25,62
Przeciętna	45,68	72,00	70,00	58,13
Raczej biedna	4,85	16,00	2,00	6,89
Razem	100,0	100,0	100,0	100,0

Źródło: opracowanie na podstawie przeprowadzonych badań własnych.

Uczestnicy badań fokusowych zwrócili uwagę, że część rodzin stosunkowo zasobnych materialnie stwarza dziecku/dzieciom zbyt „cieplarniane” warunki bytu, co owocuje nieraz niewdzięcznością, niewłaściwym zachowaniem zupełnie nieprzystającymi do oczekiwań. Wychowanie na rzecz kreatywności i przedsiębiorczości, zdaniem uczestników badań fokusowych, nie sprzyja także ostatnio lansowana koncepcja bezstresowego wychowywania. Jest to jedna z przyczyn, że na uwagi i wymagania rodziców oraz nauczycieli młodzi ludzie reagują agresją i arogancją. W ten sposób powoli rośnie grupa rozpieszczonych i niewychowanych dzieciaków, którzy później zasilają nieudaczników i bezrobotnych, a więc ludzi biernych i nastawionych roszczeniowo do świata. Młody człowiek, który nie musi o nic zabiegać, nie musi się wysilać w osiągnięciu własnych zachcianek, uważa, że wszystko mu się należy – zarówno od rodziców, jak i od władz. Przez to osłabieniu ulega ich postawa przedsiębiorcza, tak potrzebna potem w dorosłym życiu.

Duży wpływ na kształtowanie postawy przedsiębiorczej ma oddziaływanie opinii społecznej bezpośrednio na osobę, która świadomie decyduje, jakie elementy wiedzy przyswoić. Zdaniem J. Schumpetera źródłem przedsiębiorczości są zmiany w sposobie myślenia¹⁸⁸. Należy zwrócić uwagę, iż czynnikiem wpływającym na sposób myślenia jest przyswojona wiedza oraz zakorzenione wartości kulturowe. Determinują one selektywność postrzegania rzeczywistości, wywierają wpływ na kształtowanie wizji przyszłości, kierunkują zainteresowania¹⁸⁹. W badaniach spytano respondentów wprost jak odbierają wpływ innych osób na sposób swojego myślenia i działania. W pytaniu zwrócono uwagę, aby ankietowani wyrazili swój stosunek do innych ludzi w ogóle, a nie do pojedynczych znanych osób. W odpowiedzi uzyskano następujące wyniki: 57,6% ogółu respondentów określiło, że analizuje poglądy i propozycje innych osób podczas weryfikacji swoich myśli i działań; 26,6% stwierdziło, że zwraca na to uwagę, jeśli te propozycje są im potrzebne; 14,5% badanych wskazało, że na sposób ich myślenia i działania zawsze wpływa opinia innych osób (tabela 24). Rozkład odpowiedzi według badanych grup respondentów nie wykazał istotnego odchylenia od średniej w całej

¹⁸⁸T. Gruszecki, *Przedsiębiorca*, op. cit., s. 36.

¹⁸⁹P.M. Senge, *Piąta dyscyplina...*, op. cit., s. 177-178.

próbie. Agregując dane można stwierdzić, że 98,5% ogółu respondentów w mniejszym lub większym stopniu bierze pod uwagę opinie innych. Z kontekstu przeprowadzonych badań wynika, że opinia społeczna ma wpływ na rozwój przedsiębiorczości lokalnej.

Tabela 24.

Opinie respondentów oceniające wpływ innych osób na sposób własnego myślenia i działania[%]

Jak Pan/Pani odbiera wpływ innych osób na sposób własnego myślenia i działania?				
Wyszczególnienie	Uczniowie	Osoby doksztalcające się	Przedsiębiorcy	Średnio w próbie
Zawsze biorę pod uwagę zdanie innych	13,59	22,00	8,00	14,29
Analizuję poglądy i propozycje innych osób	56,31	58,00	60,00	57,63
Zwracam na to uwagę jeżeli jest to potrzebne	28,16	20,00	30,00	26,60
Nie biorę pod uwagę żadnych rad i propozycji	1,94	0,00	2,00	1,48
Razem	100,00	100,00	100,00	100,00

Źródło: opracowanie na podstawie przeprowadzonych badań własnych

W badaniu fokusowym wpływ innych osób na sposób własnego myślenia i działania został uznany jako ważny element procesów myślowych, szczególnie wtedy, gdy wypowiadają się osoby mające wiedzę w danym temacie i/lub posiadające doświadczenie. Prawdziwość uzyskanych odpowiedzi w tym zakresie w pewnym stopniu weryfikuje odpowiedź na pytanie: „Czy w Pana/Pani otoczeniu wsi, dzielnicy, szkole ceni się mądrych ludzi, którzy wiedzą więcej od innych, mają nowe pomysły, wdrażają różne nowinki?” Odpowiedź, że tacy ludzie cieszą się powszechnym uznaniem i szacunkiem wybrało 23,65% ogółu badanych. W układzie grup najwyższy odsetek odnotowano wśród osób doksztalcających się (28%), najniższy wśród przedsiębiorców (14%). Duża część ankietowanych (35,47%) uznała, że są traktowani na równi z innymi (przy nieistotnym zróżnicowaniu według grup). Inni im zazdroszczą, ale nie przeszkadzają i nie potępiają – taką odpowiedź wybrało 18,23% oraz inni ich nie lubią, nie dostrzegam takich osób – 22,66% (tabela 25).

Tabela 25.

Opinia respondentów dotycząca osób z otoczenia (wsi, dzielnicy, szkoły) uważanych za „mądrych” ludzi, którzy wiedzą więcej od innych, mają nowe pomysły, wdrażają różne nowinki na sposób własnego myślenia i działania [%]

Czy w Pan/Pani otoczeniu (wsi, dzielnicy, szkole) ceni się „mądrych” ludzi, którzy wiedzą więcej od innych, mają nowe pomysły, wdrażają różne nowinki?				
Wyszczególnienie	Uczniowie	Osoby dokształcające się	Przedsiębiorcy	Średnio w próbie
Tak tacy ludzie cieszą się powszechnym uznaniem i szacunkiem	26,21	28,00	14,00	23,65
Są traktowani na równi z innymi	37,86	30,00	36,00	35,47
Inni im zazdroszczą, ale nie przeszkadzają i nie potępiają	16,50	18,00	22,00	18,23
Inni ich nie lubią	11,65	16,00	24,00	15,76
Nie dostrzegam takich ludzi	7,77	8,00	4,00	6,9
Razem	100,0	100,0	100,0	100,0

Źródło: opracowanie na podstawie przeprowadzonych badań własnych.

Istotny statystycznie jest fakt, że co drugi przedsiębiorca, a nawet co trzeci uczeń nie dostrzega wpływu lokalnych autorytetów (ludzi mądrych) na postawy innych współmieszkańców. Zazdrość to uczucie, odczuwane w sytuacji frustracji, gdy znany jest obiekt zaspokajający potrzebę i osoba posiadająca ten obiekt. Zazdrość zazwyczaj jest uważana za uczucie negatywne, choć w łagodnej formie może być np. bodźcem do pozytywnej konkurencji i realizacji własnych aspiracji.

Respondenci badań fokusowych wyrazili pogląd, że mają świadomość, iż lokalne autorytety w lokalnej społeczności są postrzegani jako osoby wyróżniające się posiadaniem „większej wiedzy”. Uczestnicy dialogu zwrócili uwagę, że wiedza zawsze jest wysoce indywidualna i trudna do sformalizowania, co sprawia, że trudno ją przekazać w komunikacji słownej. Utrudnia to podzielenia się nią z innymi. Jednocześnie zwrócili uwagę, że lokalne społeczeństwo do autorytetów odnosi się z zazdrością. Uczestnicy dialogu stwierdzili, że do osób „wiedzy” odnoszą się z szacunkiem.

Ludzie postrzegani jako osoby wyróżniające się posiadaniem „większej wiedzy” stanowią kapitał intelektualny lokalnej społeczności. Obecność takich ludzi w tym

środowisku może być czynnikiem pojawienia się nowych inicjatyw, pobudzających rozwój przedsiębiorczości. Aprobata lub dezaprobata pewnych zachowań osób „wiedzy” wywiera pewien wpływ na normy, wartości, zachowania społeczności lokalnych.

Doskonalenie systemu kształcenia na rzecz kreatywności i przedsiębiorczości jest wyzwaniem współczesności, sprostanie któremu ułatwia między innymi mechanizm wzmocnienia, wychowujące jednostkę indywidualne zbiory wartości. To w procesie kształcenia i wychowania coraz większego znaczenia nabierają procesy autokreacji, które sprzyjają przyjmowaniu i realizowaniu konkretnych ról społecznych. Proces autokreacji opiera się o intencjonalne (świadome) kreowanie przemian wewnętrznych. Jest to szczególnie widoczne właśnie w przypadku osób przedsiębiorczych, które nastawione są raczej na ekspansywne kształtowanie innych niż bierne poddawanie się wpływom socjalizacyjnym. Aktywna postawa jednostki wpływa na kształtowania otoczenia, w którym funkcjonuje. Oczywiście podstawą kształtowania postawy przedsiębiorczej jest wiedza, która rozwija procesy myślowe.

3.3.2. Wpływ wiedzy na zachowania przedsiębiorcze

Proces zachowań przedsiębiorczych, przedstawiany jako imperatywnie maksymalne twórcze podejście, przebiega w zależności od predyspozycji indywidualnych zachowań człowieka, który wykorzystuje wiedzę w celach gospodarczych, do wdrażania nowych produktów, technologii oraz procesów zarządczych w efekcie dążąc do osiągnięcia jak największych zysków. Należy wyraźnie podkreślić, że kształtowanie zachowań przedsiębiorczych zależy od obowiązujących norm etycznych, przepisów prawnych oraz czynników osobowościowo-społecznych. Wszystko to wpływa na postawy przedsiębiorców, które mogą mieć charakter pozytywny lub negatywny w zależności od ich ukierunkowania na określony sposób działania. Respondentom zadano pytanie: Które z wymienionych zachowań Pan/Pani uważa za istotne dla przedsiębiorcy? W kafeterii wymieniono 9 cech spośród których można było wybrać trzy. Na pierwszym miejscu średnio w całej próbie znalazły się dwa zachowania: pewność siebie (wybrało tę cechę 59% ankietowanych) i umiejętność organizowania (60%). Te cechy dominują

w odpowiedziach z grupy uczniów (pewność siebie 74% wskazań) i osób kształcących się (62%) W grupie przedsiębiorców natomiast najwyższy wskaźnik wyboru miała cecha umiejętność organizowania się (60%) i szerokie postrzeganie problemów (40%), na trzeciej pozycji zaś umiejętność łatwego nawiązywania kontaktów (38%). Najmniejszy odsetek ankietowanych wskazało na „ufność we własną intuicję” – średnio 11% (tabela 26).

Tabela 26.

Opinia respondentów dotycząca istotnych zachowań dla przedsiębiorcy [%]

Które z niżej przedstawionych zachowań uważa Pan/Pani za istotne dla przedsiębiorcy?				
Wyszczególnienie	Uczniowie	Osoby dokształcające się	Przedsiębiorcy	Średnio w próbce
Pewność siebie	73,79	62,00	26,00	59,11
Szerokie postrzeganie problemów	26,21	30,00	40,00	30,54
Umiejętność znajdowania zależności między problemami	28,16	14,00	20,00	22,66
Umiejętność słuchania i wykorzystywania zdania innych osób	36,89	38,00	32,00	35,96
Umiejętność organizowania	60,19	60,00	60,00	60,10
Umiejętność łatwego nawiązywania kontaktu	35,92	30,00	38,00	34,98
Dbanie o własny wizerunek	11,65	20,00	18,00	15,27
Ufność we własną intuicję	11,65	8,00	12,00	10,84
Zdolność do działania w warunkach niepełnej informacji	15,53	12,00	22,00	16,26

*Procent nie sumuje się, do 100, ponieważ można było udzielić więcej niż 1 odpowiedź

Źródło: opracowanie na podstawie przeprowadzonych badań własnych.

Uczestnicy badań fokusowych w zakresie istotnych zachowań przedsiębiorcy wskazali umiejętność komunikacji z innymi, a w szczególności wykazaniem się zdolnością słuchania innych i analizowania uzyskanych informacji.

Kolejnym badanym problemem był stosunek respondentów do innych osób. Pytanie zostało sformułowane następująco: Czy dostrzega Pan/Pani wpływ własnego postępowania na zachowania innych osób? W kafeterii odpowiedzi wyodrębniono cztery sytuacje: (1) dostrzegam i staram się im pomagać, (2) dostrzegam i staram się ich nie urazić, (3) dostrzegam, ale inni mnie nie interesują, (4) nie zwracam na to uwagi, mnie to

nie interesuje. Odpowiedzi można podzielić na pozytywne postrzeganie własnego zachowania przedsiębiorczego (pierwsze dwie sugerowane odpowiedzi) i negatywne (dwie kolejne). Pozytywnie ocenia swoje zachowanie zdecydowana większość (80%) ogółu badanych z największym odchyleniem w grupie przedsiębiorców (72%). Szczególnie pozytywnym zjawiskiem dla rozwoju przedsiębiorczości w Mieście i Gminie Pisz jest układ odpowiedzi uczniów – 77% odpowiedzi pozytywnych (tabela 27).

Tabela 27.

Opinia respondentów dotycząca wpływu własnego zachowania przedsiębiorczego na inne osoby [%]

Czy dostrzega Pan/Pani wpływ własnego postępowania na zachowania innych osób?				
Wyszczególnienie	Uczniowie	Osoby doksztalające się	Przedsiębiorcy	Średnio w próbie
Dostrzegam i staram się im pomagać	47,57	60,00	38,00	48,28
Dostrzegam i staram się ich nie urazić	29,13	34,00	34,00	31,53
Dostrzegam, ale inni mnie nie interesują	12,62	6,00	28,00	10,34
Nie zwracam na to uwagi	10,68	4,00	14,00	9,85

Źródło: opracowanie na podstawie przeprowadzonych badań własnych.

Z zachowaniem przedsiębiorczym nierozzerwalnie związana jest postawa kreatywna, która charakteryzuje się twórczym nastawieniem do rozwiązywania problemów, tworzeniem nowych pomysłów. Jednym z warunków twórczego myślenia jest umiejętne wykorzystanie wiedzy proceduralnej, zwłaszcza wiedzy na temat sposobu myślenia, stylu rozwiązywania problemów, dokonywania oceny i selekcji przy wykorzystaniu wiedzy z różnych dziedzin oraz wykorzystaniu wyobraźni.

Istotnym czynnikiem mającym wpływ na kształtowanie przedsiębiorczych zachowań jest osobowość związana z cechami takimi jak: otwartość, niezależność i wytrwałość. Osoba przedsiębiorcza cechująca się otwartością, wykorzystuje wszelkie źródła wiedzy, potencjalnie przydatne w dążeniu do celu lub rozwiązania problem. Wyróżnia się niezależnością w wykorzystaniu posiadanej wiedzy w procesie twórczym tworzenia rzeczywiście nowego, oryginalnego pomysłu. Charakteryzuje się wytrwałością, dzięki czemu może przezwyciężyć liczne przeszkody i przekonać ludzi do wartości

swojego dzieła. W badaniu zapytano respondentów czy są dociekliwi (wnikliwi, ciekawscy) w poznawaniu i rozumieniu podejmowanych (rozwiązywanych) problemów oraz czy są otwarci na różne rozwiązania. Na pytanie: Czy Pan/Pani jest osobą dociekliwą? zdecydowana większość (77,23%) odpowiedziała pozytywnie. W układzie badanych grup wystąpiła istotna różnica odpowiedzi między uczniami a przedsiębiorcami, o 10 punktów procentowych na korzyść uczniów (tabela 28). Być może wynika to z faktu, że wiele rozwiązań zastosowanych w procesach produkcyjnych, materiałach i wyrobach jest trudno poznawalna, na przykład objęta tajemnicą firmy, stąd przedsiębiorcy rezygnują z zagłębiania się w szczegóły. Dociekliwość uczniów zaś jest wymagana przez nauczycieli.

Tabela 28.

Samocena dociekliwości respondentów [%]

Czy Pan/Pani jest osobą dociekliwą?				
Wyszczególnienie	Uczniowie	Osoby doksztalające się	Przedsiębiorcy	Średnio w próbie
Tak	83,33	68,00	74,00	77,23
Nie	16,67	32,00	26,00	22,77
Razem	100,00	100,00	100,00	100,00

Źródło: opracowanie na podstawie przeprowadzonych badań własnych.

Dociekliwość jest charakterystyczna dla ludzi posiadający wysoki poziom inteligencji wewnętrznej, których cechuje wysoki poziom samoświadomości, holistyczne podejście do analizowanych problemów, silna potrzeba zadawania pytań typu: dlaczego?, i co wtedy?, co dalej? oraz poszukiwania odpowiedzi, aż do rozwiązania analizowanego zagadnienia, czy projektowanego obrazu. Tacy ludzie są mniej zależni od otoczenia, posiadają umiejętność wychodzenia poza utarte szlaki. Można przyjąć, że przyjęte cechy stanowią aspekt inteligencji wewnętrznej, umiejętności wewnętrznego zaangażowania się do pracy twórczej, wejścia w stan napięcia twórczego, wykorzystując wiedzę podświadomości.

Uściślenie odpowiedzi dotyczących dociekliwości zawierało kolejne pytanie: w jaki sposób Pan/Pani rozpatruje przedmiot/problem związany z dociekaniem? Było to pytanie zamknięte, z możliwością wyboru trzech opcji: (1) dostrzegam zagadnienia, których nie znam, (2) analizuję problem samodzielnie, (3) wykorzystuję doświadczenia innych.

Na pytanie to odpowiedziało 83% ogółu badanych. Oznacza to, że co szósty badany uznał, że w czymś innym przejawia się jego dociekliwość. Uzyskane odpowiedzi ułożyły się wręcz podręcznikowo: po jednej trzeciej ogółu badanych wybrało drugą i trzecią odpowiedź, przy czym wśród przedsiębiorców przeważało wskazanie, że analizują problem samodzielnie (42%) ogółu badanych, zaś w grupie uczniów, że wykorzystują doświadczenia innych (35%). Szczegółowe dane zawiera tabela 29.

Tabela 29.

Opinia respondentów dotycząca sposobu dociekań [%]

W czym się przejawia Pana/Pani dociekliwość?				
Wyszczególnienie	Uczniowie	Osoby doksztalające się	Przedsiębiorcy	Średnio w próbie
Dostrzegam zagadnienia, których nie znam	23,30	12,00	14,00	18,23
Analizuję problem samodzielnie	26,21	34,00	42,00	32,02
Wykorzystuję doświadczenia innych	34,95	38,00	24,00	33,00

Źródło: opracowanie na podstawie przeprowadzonych badań własnych.

Respondenci badań fokusowych z całą stanowczością oświadczyli, iż uważają się za osoby „dogłębnie” analizujące problem, przy czym korzystają z własnego doświadczenia oraz cenią opinie osób wyróżniających się wiedzą racjonalną i inteligencją.

Podsumowując dotychczasowe rozważania, stwierdzić należy, iż poprzez zrozumienie istoty osobowości można z całą pewnością uchwycić sens i znaczenie przedsiębiorczości indywidualnej. Przedsiębiorczość jednostki odnosi się także do świadomości własnej kreatywności, która wiąże się z twórczym myśleniem i jest cechą każdej jednostki ludzkiej w rozwoju wiedzy.

3.3.3. Wiedza o przedsiębiorczości w systemie edukacji

Edukacja jest niezwykle ważnym procesem społecznym, gospodarczym i politycznym. Wykształcenie, kompetencja i umiejętności ludzi to najważniejsze wartości

współczesnego świata, którego postęp warunkowany jest rozwojem społeczeństwa opartego na wiedzy. Polska, jako państwo z młodą demokracją i wolnorynkową gospodarką, nie ma długich tradycji wychowania w duchu przedsiębiorczości, dlatego stan świadomości ekonomicznej Polaków jeszcze odstaje od poziomu społeczeństw wysokorozwiniętych, np. Szwedów czy Niemców. Dotyczy to zarówno wiedzy praktycznej, przydatnej każdemu w życiu codziennym (np. zasad zarządzania finansami osobistymi), jak i ogólnej wiedzy o życiu gospodarczym kraju i fundamentach gospodarki rynkowej. Znacząca część społeczeństwa ma trudności z przyjęciem przedsiębiorczej postawy wobec życia, co potwierdziły odpowiedzi na pytania w niniejszym badaniu. Często w polskich rodzinach dominuje jeszcze postawa roszczeniowa i przywiązanie do idei państwa opiekuńczego, które powinno rozwiązać problemy życiowe swoich obywateli. Dlatego tak ważne jest kształtowanie postawy przedsiębiorczej u uczniów i to już od najmłodszych lat.

Jednym z istotnych zadań systemu edukacji jest przygotowanie młodych ludzi do ustawicznej pracy nad sobą, samokształcenia i uczenia się przez całe życie oraz odpowiedzialności za przyszłość swoją i innych. W tym kontekście istotne jest pytanie o kanon wykształcenia ogólnego w czasach, kiedy społeczność przemysłowa ustępuje miejsca społeczności wiedzy, kiedy dostęp do wiedzy i sposoby jej praktycznego zastosowania nabierają istotnego znaczenia w rozwoju gospodarki oraz podnoszeniu jakości życia. W ubiegłym dziesięcioleciu w gimnazjach i szkołach średnich wprowadzono przedmioty, których celem było wstępne przygotowanie uczniów do funkcjonowania w warunkach gospodarki rynkowej. Przedmioty te miały różne nazwy w zależności od okresu w sensie „historycznym” i rodzaju szkoły.

Zadaniem nauczania przedsiębiorczości jest udostępnianie wiedzy wpływającej na kształtowanie umiejętności i postaw uczniów tak, aby potrafili oni przekształcić swoje kreatywne pomysły w przedsiębiorcze działania. Jest to kluczowa umiejętność dla wszystkich uczących się: wspierająca ich rozwój osobisty i aktywność obywatelską, zapobiegająca wykluczeniu społecznemu oraz zwiększająca możliwości zatrudnienia.

Edukacja w swoim podwójnym – społecznym i ekonomicznym wymiarze, w zakresie przedsiębiorczości powinna przynieść korzyści w postaci: wzrostu poczucia

własnej wartości, wiary we własne siły, umiejętności zarządzania samym sobą, poczucia odpowiedzialności, uzyskania silnej motywacji do działania, umiejętności pracy w grupie, komunikacji interpersonalnej, umiejętności radzenia sobie z problemami oraz rozwijania kreatywności. Wiedza w systemie edukacji społeczeństwa może być nastawiona na zapamiętywanie i odtwarzanie wiedzy skodyfikowanej lub jej twórcze rozwijanie.

W badaniu poproszono o ustosunkowanie się respondentów – uczniów i osoby doksztalające się, które ze wskazanych dwóch definicji przedsiębiorczości jest im bliższa. Na podstawie rozkładu zauważono pewne różnice ze względu na profil badanych respondentów. Osoby z grupy osób doksztalających w nieznacznej większości (54% do 46%) odpowiedzieli, że definicją przedsiębiorczości, w której eksponuje się stwierdzenie, że jest to działalność kojarzona z ponoszeniem ryzyka i osiąganiem zysku. Uczniowie, w podobnej proporcji (55% do 45%) wskazali na definicję, w której stwierdza się, że przedsiębiorczość jest związana z cechami osobowościowymi i kreatywnością (tabela 30). Zróżnicowanie rozumienia pojęcia przedsiębiorczość może wynikać z faktu, że od roku szkolnego 2002/2003 drugie podejście jest wskazywane w podręcznikach dla szkół ponadgimnazjalnych. Badane osoby doksztalające się, nie byli objęci takim kształceniem i przedsiębiorczość kojarzy im się z ryzykiem i zyskiem.

Tabela 30.

Opinia respondentów dotycząca rozumienia pojęcia przedsiębiorczość [%]

Które z poniższych stwierdzeń przedsiębiorczości jest Panu/Pani najbliższe?		
Wyszczególnienie	Uczniowie	Osoby doksztalające się
Przedsiębiorczość to działania polegające uruchomienie i rozwój danego przedsięwzięcia, możliwość uzyskania oczekiwanego efektu, oszacowanie związanego z tym ryzyka	44,66	54,00
Przedsiębiorczość to cechy osobowe przedsiębiorcy, takie jak kreatywność, potrzeba osiągnięć, skłonność do ryzyka (podejście psychologiczne) oraz uwarunkowania społeczne, rodzinne, edukacyjne, wyznaniowe	55,34	46,00
Razem	100,00	100,00

Źródło: opracowanie na podstawie przeprowadzonych badań własnych.

W badaniu poproszono respondentów o określenie roli wiedzy w rozwoju przedsiębiorczości. Zamieszczono trzy odpowiedzi (do wyboru jedna z nich), w których

wyeksponowano stwierdzenia, że (1) wiedza jest niezbędna do prowadzenia przedsiębiorstwa, (2) wiedza pomaga w prowadzeniu przedsiębiorstwa, oraz (3) wiedza jest czynnikiem konkurencyjności, ułatwia relacje wewnątrz przedsiębiorstwa (wśród pracowników) oraz na zewnątrz przedsiębiorstwa (z klientami oraz kooperantami), (tabela 31). Uczniowie w większości wybrali pierwszą odpowiedź (56,3%). Inne preferencje wykazali respondenci z grupy „przedsiębiorcy” – procent odpowiedzi był zbliżony na każde z tych pytań: (1)-38%, (2)-36%, (3)-26%. Rozkład odpowiedzi w tej grupie jest w dużej mierze efektem własnego doświadczenia.

Tabela 31.

Opinia respondentów dotycząca postrzegania wiedzy jako czynnika rozwoju przedsiębiorczości[%]

Jak Pan/Pani postrzega wiedzę jako czynnik rozwoju przedsiębiorczości?				
Wyszczególnienie	Uczniowie	Osoby dokształcające się	Przedsiębiorcy	Średnia w próbie
Wiedza jest niezbędna do prowadzenia przedsiębiorstwa	56,31	40,00	38,00	47,78
Wiedza pomaga w prowadzeniu przedsiębiorstwa	27,19	30,00	36,00	30,05
Podstawowy czynnik konkurencyjności, ułatwia relacje (pracownicy, klienci, kooperanci)	16,50	30,00	26,00	22,17
Razem	100,00	100,00	100,00	100,00

Źródło: opracowanie na podstawie przeprowadzonych badań własnych.

Wiedza o nowoczesnych systemach, metodach i technikach zarządzania była tematem kolejnego pytania. Spośród sugerowanych pięciu odpowiedzi respondenci mieli wskazać maksymalnie dwie, które ich zdaniem są najważniejsze. Ponad 50% respondentów w każdej z badanych grup wskazało, że jest to „wiedza o uwarunkowaniach gospodarczych” (średnio w całej grupie niemal 54% wskazań, przy zróżnicowaniu w grupach – 52% osoby dokształcające się i 58% przedsiębiorcy). Na drugim miejscu wskazano „wiedzę o zarządzaniu” – średnio w grupie 50%, jednak przy wyższym zróżnicowaniu odpowiedzi w grupach: osoby dokształcające się ten czynnik uznały za wiodący (56% wyborów), zaś przedsiębiorcy za stosunkowo mniej istotny (42%). Na trzecim miejscu w tych dwóch grupach respondentów znalazła się „wiedza

o finansowaniu przedsiębiorstwa” – przedsiębiorcy 32% wyborów, osoby doksztalające się – 26% (tabela 32). Warto podkreślić fakt, że uzyskana w wyniku wskazań respondentów kolejność wagi poszczególnych aspektów wiedzy w rozwoju przedsiębiorstwa odpowiada ocenom zawartym w literaturze. Uzyskano zbliżone odpowiedzi ludzi doświadczonych w prowadzeniu przedsiębiorstwa i dopiero przygotowujących się do wejścia do gospodarki (uczniowie i osoby doksztalające się). Można sformułować pogląd, że odpowiedzi uczniów w pewnym sensie są efektem nauczania o przedsiębiorczości w szkole.

Tabela 32.

Opinia respondentów dotycząca określenia zakresu wiedzy ważnej dla rozwoju przedsiębiorczości [%]

Proszę określić, który obszar wiedzy, zdaniem Pana/Pani, jest ważny dla rozwoju przedsiębiorczości?				
Wyszczególnienie	Uczniowie	Osoby doksztalające się	Przedsiębiorcy	Średnia w próbie
Wiedza o uwarunkowaniach gospodarczych	52,94	52,00	58,00	53,96
Wiedza o formułowaniu strategii przedsiębiorstwa	25,49	14,00	16,00	20,30
Wiedza o kluczowych czynnikach sukcesu	18,63	12,00	12,00	15,35
Wiedza o finansowaniu przedsiębiorstwa	20,59	26,00	32,00	24,75
Wiedza o zarządzaniu	50,98	56,00	42,00	50,00

*Procent nie sumuje się, do 100, ponieważ można było udzielić więcej niż jedną odpowiedź
Źródło: opracowanie na podstawie przeprowadzonych badań własnych.

W ankiecie zamieszczono kolejne pytanie: Jeżeli Pan/ Pani wyraża zainteresowanie problemami wychodzącymi poza oficjalny program nauczania to proszę wskazać dwa problemy, z którymi się identyfikuje. W kafeterii wymieniono pięć problemów wskazujących na zainteresowanie respondenta przedsiębiorczością. Ponad połowa badanych (uczniów i osób doksztalających się) wybrała odpowiedź, że najbardziej interesuje są możliwością kontroli nad własnym życiem, a więc stwierdzenie tylko pośrednio związane z przedsiębiorczością. Odpowiedzi bliżej powiązane z tym aspektem wybrał co czwarty uczeń: obserwacja rozwoju gospodarki (23,5%), podejmowanie decyzji w określonych granicach ryzyka i niepewności (28,6%)

oraz kojarzenie informacji z różnorodnych dziedzin ważnych w podejmowaniu działań (38,8%). W grupie osób doksztalających się ten ostatni problem wybrało tylko 20,4% respondentów, natomiast zdecydowanie więcej (34,7%) wskazało łatwiejszy problem: obserwacja rozwoju gospodarki (tabela 33). Gdyby ocenić tylko na podstawie tego jednego pytania jaki udział w badanych grupach respondentów jest osób potencjalnie przedsiębiorczych (rozumiejących biznes), to można stwierdzić, że jest to co czwarty uczeń i co szósta osoba doksztalająca się. Stwierdzenie to znajduje potwierdzenie w układzie odpowiedzi także na inne pytanie: Jak Pan/ Pani ocenia wpływ edukacji (kształcenia) na swoją postawę i zachowania przedsiębiorcze? Odpowiedzi pozytywnych udzieliło 35,6% uczniów, 38,7% osób doksztalających się oraz 50,0% przedsiębiorców, jako mały odpowiednio 20,1%, 16,7% i 8,0% (tabela 34). Wysoki odsetek odpowiedzi pozytywnych w grupie przedsiębiorców nie dziwi. Byli oni w stanie w praktyce zweryfikować posiadane umiejętności, nabyte w trakcie edukacji formalnej. Zastanawia wysoki odsetek niezdecydowanych (trudno odpowiedzieć wybrało średnio w próbie 43,8% badanych). Można przypuszczać, że są to osoby, które w trakcie kształcenia na poziomie średnim nie zamierzają (uczniowie) lub nie zamierzały podejmować działalności gospodarczej.

Tabela 33.

Opinia respondentów dotycząca zainteresowania problemami wychodzącymi poza naukę [%]

Jeżeli Pan/Pani wyraża zainteresowanie problemami wychodzącymi poza oficjalny program nauczania to proszę wskazać dwa problemy, z którymi Pan/Pani się identyfikuje?		
Wyszczególnienie	Uczniowie	Osoby doksztalające się
Obserwacja rozwoju gospodarki	23,47	34,69
Podejmowanie decyzji w określonych granicach ryzyka i niepewności	28,57	30,61
Kojarzenie informacji z różnorodnych dziedzin ważnych w podejmowaniu działań	38,78	20,41
Możliwość kontroli nad własnym życiem	56,12	53,06
Aktywny udział w instytucjach, organizacjach wpływających na rozwój lokalny	12,24	14,29

*Procent nie sumuje się, do 100, ponieważ można było udzielić więcej niż jedną odpowiedź

Źródło: opracowanie na podstawie przeprowadzonych badań własnych

Tabela 34.

Opinia respondentów dotycząca oceny wpływu kształcenia na postawy i zachowania przedsiębiorcze [%]

Jak Pan/Pani ocenia wpływ kształcenia na swoje postawy i zachowania przedsiębiorcze?				
Wyszczególnienie	Uczniowie	Osoby doksztalające się	Przedsiębiorcy	Średnia w próbie
Duży	35,60	38,66	50,00	39,94
Trudno powiedzieć	44,34	44,66	42,00	43,84
Mały	20,06	16,68	8,00	16,22
Razem	100,00	100,00	100,00	100,00

Źródło: opracowanie na podstawie przeprowadzonych badań własnych.

Głównym zadaniem systemu edukacyjnego w kształceniu w zakresie przedsiębiorczości jest wiedza ukierunkowana na wychowanie nowego typu człowieka, charakteryzującego się postawą twórczą i dynamicznym stosunkiem do życia i kultury, a więc potrafiącego doskonalić siebie, zmieniać warunki życia i je ulepszać¹⁹⁰. Respondentom z grup: przedsiębiorcy i osoby doksztalające się zadano pytanie: Co według Pana/Pani oznacza być osobą przedsiębiorczą? Najwięcej respondentów (41,3%) wybrało odpowiedź: że jest to sposób samorealizacji (tabela 35). Myśl tę rozwinęto w badaniu fokusowym, stwierdzając, że jest to stałe dążenie do realizacji swojego potencjału, rozwijania talentów i możliwości, procesem stawania się "tym, kim się chce być" (a nie tym, kim się jest), dążeniem do wewnętrznej spójności, jedności z samym sobą, spełnienia swojego przeznaczenia lub powołania. Drugim najczęściej wybieranym stwierdzeniem (29,3%) było kojarzenie postawy i zachowania przedsiębiorczego jako dobry sposób zarabiania pieniędzy, czyli według uczestników badań fokusowych – osiągnięcie zysku w wyniku realizacji swoich pomysłów, czy działań. Ważnym elementem jest powiązanie odpowiedzi na pytanie co oznacza być przedsiębiorcą z programem kształcenia na rzecz przedsiębiorczości. Układ odpowiedzi wskazuje, że proces kształcenia powinien umacniać przekonanie, że firma zapewni im możliwość rozwijania swoich umiejętności i zdolności, czego efektem powinno być znalezienie swego miejsca w gospodarce. Drugim istotnym czynnikiem mogącym zwiększać chęć badanych do założenia własnej działalności gospodarczej jest

¹⁹⁰ J. Pólturzycki, *Szkolnictwo wyższe a idea edukacji ustawicznej*, w: R. Górka, J. Pólturzycki (red.), *Edukacja ustawiczna w szkołach wyższych – od idei do praktyki*, Płock-Toruń 2004, s. 36.

przekonanie badanych, że posiadanie własnej firmy będzie wiązać się z uznaniem otoczenia.

Uczniom tego pytania nie zadawano, ponieważ ta grupa nie ma doświadczenia w prowadzeniu działalności gospodarczej, ani nie pracowała w przedsiębiorstwie.

Tabela 35.

Opinie respondentów dotyczące co oznacza być przedsiębiorcą [%]

Co, według Pana/Pani oznacza bycie osobą przedsiębiorczą?			
Wyszczególnienie	Osoby doksztalające się (49 odpowiedzi)	Przedsiębiorcy (43 odpowiedzi)	Średnia w próbie
Dobry sposób zarabiania pieniędzy	34,69	23,26	29,35
Dobry styl życia	8,16	16,28	11,96
Sposób samorealizacji	42,86	39,53	41,30
Odnoszenie życiowego sukcesu	14,29	20,93	17,39
Razem	100,00	100,00	100,00

Źródło: opracowanie na podstawie przeprowadzonych badań własnych.

Kapitał ludzki rośnie w miarę wzrostu poziomu wykształcenia społeczeństwa, a wraz z nim – aspiracje, dążenia i potrzeby mieszkańców na rzecz samostanowienia i ustawicznej poprawy poziomu życia. Poczucie tej świadomości, która wzrasta w miarę zdobywania wiedzy, przekłada się na przyjmowanie otwartej postawy, co może skutkować również zachowaniami proprzedsiębiorczymi, mogącym być jednym z warunków poprawy standardów życia. Powinien to być jeden z celów systemu edukacji na rzecz przedsiębiorczości. Warunkiem powodzenia w realizacji tego celu jest ciekawa i atrakcyjna oferta edukacyjna, umiejętne przeprowadzenie zarówno zajęć lekcyjnych jak i pozalekcyjnych. W przeprowadzonym badaniu poproszono uczniów i osoby doksztalające się o wskazanie, ich zdaniem, najbardziej efektywnej formy edukacji na rzecz przedsiębiorczości (do pracy na własny rachunek). W kafeterii wskazano sześć form, spośród których należało wskazać dwie najbardziej przydatne. Uzyskano następujące odpowiedzi:

- wizyty w przedsiębiorstwach, spotkania z przedsiębiorcami - 31,3%;
- zajęcia warsztatowe lub ćwiczenia, przykładowo z biznesplanów - 30,7%;
- warsztaty, przykładowo na temat zakładania i prowadzenia firmy – 30,0%;

- działania wymagające samodzielności i planowania – 30,0% (tabela 36).

Można postawić tezę, że kształtowaniu postawy przedsiębiorczej sprzyja bezpośredni kontakt z przedsiębiorcą, możliwość obserwacji działań konkretnego przedsiębiorcy, a szczególnie procesu podejmowania decyzji. Wymaga to jednak opracowania dobrego programu stażu uczniów w firmach. Ważne są także zajęcia warsztatowe, które stwarzają możliwość wymiany informacji, praktycznej realizacji (w ćwiczeniu na sucho) wybranych pomysłów uczniów. Zajęcia warsztatowe są ważnym elementem kształtowania umiejętności pracy w zespole, prowadzenia dialogu, umiejętności współtworzenia wiedzy i dzielenia się nią z innymi, nabywania umiejętności wyszukiwania potrzebnej, istotnej informacji w Internecie. Uczestnik biorąc udział w budowaniu wiedzy (w oparciu o zgromadzone wspólnie informacje), staje się już nie tylko „odbiorcą”, ale również „twórcą”. Uczy się brać odpowiedzialność za rzetelność informacji, którą udostępnia innym. Nabywa także umiejętność poszukiwania wartościowych i wiarygodnych źródeł wiedzy, co ma ogromne znaczenie w kontekście uczenia się przez całe życie. Wiedza budowana na podstawie własnych poszukiwań na dłużej pozostaje w pamięci, a zatem może być wykorzystywana w różnych kontekstach.

Tabela 36.

Opinia respondentów dotycząca efektywności kształcenia w edukacji pozaszkolnej [%]

Które działania podejmowane podczas edukacji poza szkolnej według Pana/Pani najlepiej przygotowują do pracy na własny rachunek?			
Wyszczególnienie	Uczniowie	Osoby doksztalające się	Ogółem w próbie
Zajęcia teoretyczne wprowadzające w tematykę gospodarczą	28,43	22,92	26,67
Ćwiczenia na lekcjach jako uzupełnienie wiedzy teoretycznej	29,41	12,50	24,00
Zajęcia warsztatowe (same ćwiczenia) – np. z biznesplanów	31,37	29,17	30,67
Wizyty w przedsiębiorstwach, spotkania z przedsiębiorcami	33,33	27,08	31,33
Warsztaty na temat „Założenia i prowadzenia firmy”	35,29	18,75	30,00
Działania wymagające samodzielności i planowania	26,47	37,50	30,00

*Procent nie sumuje się, do 100, ponieważ można było udzielić więcej niż jedną odpowiedź

Źródło: opracowanie na podstawie przeprowadzonych badań własnych.

W ramach edukacji pozaszkolnej ważnym celem nauczania przedsiębiorczości jest przygotowanie słuchaczy do konieczności samodoskazywania się, dostrzegania zmian w sferze techniki, technologii oraz organizacji i zarządzania. Nauczanie przedsiębiorczości sprzyja lepszemu przygotowaniu młodych ludzi do wejścia na rynek pracy, do aktywnego i świadomego udziału w życiu gospodarczym. Przedsiębiorczość to także kreatywność w myśleniu i działaniu, odwaga w realizacji własnych pomysłów i marzeń, a jednocześnie zdolność do wykorzystania nadarzających się okazji oraz umiejętność przystosowania się do zmieniających się warunków. Nauczanie przedsiębiorczości powinno uwzględniać również wiedzę o bezustannym ryzyku i odpowiedzialności za podjęte decyzje. Tego typu problemów dotyczyło kolejne pytanie zawarte w ankiecie. Na pytanie: czy w ramach edukacji pozaszkolnej były omawiane tematy dotyczące wiedzy z zakresu: komunikacji interpersonalnej, twórczego myślenia, ryzyka, podejmowania inicjatyw, świadomego kształtowania swego życia i własnej kariery zawodowej. Uzyskano satysfakcjonujące odpowiedzi. Spośród ogółu respondentów w grupie, średnio trzy piąte odpowiedziało pozytywnie na wszystkie sześć wymienionych problemów, przy rozbieżności około 9 punktów. Najczęściej wskazywano, że omawiano problem komunikacji interpersonalnej (65,0%), stosunkowo rzadziej problem ryzyka (56,6%). Najwyższy udział odpowiedzi pozytywnych wskazali uczniowie, którzy mieli zajęcia z przedsiębiorczości, znacząco niższy zaś osoby doskazywające się i przedsiębiorcy. Dowodzi to wagi nauczania o przedsiębiorczości w szkołach średnich, a jednocześnie pewnej ułomności programów kształcenia pozaszkolnego (tabela 37). Układ odpowiedzi przedsiębiorców koresponduje z układem ich wykształcenia zawodowego. Osoby z wykształceniem pozaekonomicznym mieli mniejszą okazję zapoznać się z taką tematyką.

Tabela 37.

Opinia respondentów dotycząca przedstawianych tematów dotyczących wiedzy z zakresu kształcenia w edukacji szkolnej lub pozaszkolnej [%]

Czy w ramach edukacji szkolnej lub poza szkolnej były omawiane tematy dotyczące wiedzy z poniższego zakresu?				
Wyszczególnienie	Uczniowie	Osoby doksztalcające się	Przedsiębiorcy	Średnia w próbie
Komunikacji interpersonalnej	82,52	44,00	50,00	65,02
Umiejętności twórczego myślenia	74,76	50,00	48,00	62,07
Zagadnień dotyczących ryzyka	67,96	46,00	44,00	56,65
Zagadnień dotyczących podejmowania inicjatyw	66,99	44,00	56,00	58,62
Zdolności do świadomego kształtowania swego życia	70,87	50,00	44,00	59,11
Własnej kariery zawodowej	83,50	36,00	40,00	61,08

*Procent nie sumuje się, do 100, ponieważ można było udzielić więcej niż jedną odpowiedź
Źródło: opracowanie na podstawie przeprowadzonych badań własnych.

Proces uczenia się nie może zostać zakończony na edukacji formalnej, lecz powinien być kontynuowany przez całe życie. Badacze od dawna próbują zgłębiać naturę samego przedsiębiorcy i zjawisk związanych z jego działaniami. Wiedza, jak być przedsiębiorczym, jest zdobywana drogą uczenia się przez działanie (eksperymentowanie i powtarzanie), lub przez bezpośrednią obserwację¹⁹¹.

Idea uczenia się przez całe życie jest zasadą współczesnego systemu edukacji. Ma ono charakter zawodowy i niezawodowy, towarzyszy rozwojowi zainteresowań. Uczenie się „po wykształceniu” obejmuje zarówno formy zorganizowane, np. studia podyplomowe, kursy, uniwersytet trzeciego wieku, jak i samokształcenie, czyli różne formy aktywności towarzyszące codziennemu życiu, mające związek z uczeniem się, choć nie zawsze oznaczają działania planowane i celowe.

System kształcenia ustawicznego jest rozumiany jako zespół procesów uczenia się mający charakter formalny (celowy, zamierzony), ale także nieformalny i incydentalny, które niezależnie od treści, poziomu i metod umożliwiają uzupełnienie wykształcenia, dzięki czemu osoby dorosłe mogą wzbogacać swoją wiedzę, rozwijać swoje zdolności, udoskonalić kwalifikacje zawodowe lub zdobyć nowy zawód, a także zmienić swoje postawy. Trwałość, powszechność i różnorodność oraz uspołecznienie to trzy

¹⁹¹ M. Minniti, W. Bygrave, *Characteristics of the Entrepreneur*, Babson College, Autio E., London 2007.

podstawowe prawidłowości towarzyszące edukacji dorosłych, a jej powszechność zapewniona jest dzięki różnorodności form i programów¹⁹².

W omawianym badaniu respondentom z grupy doksztalających się i przedsiębiorców zadano pytanie: Czy uważa Pan/Pani, że wiedza pozyskana w systemie kształcenia ustawicznego wpływa na rozwój przedsiębiorczości? Pozytywnych odpowiedzi udzieliło jedynie 38% badanych. Najwięcej wybrało odpowiedzi przeczących (negatywnych) - 44%, a 9% stwierdziło zdecydowanie negatywnie i kolejne 9% nie odpowiedziało na to pytanie (tabela 38). Nie jest to pozytywne postrzeżenie systemu ustawicznego kształcenia w takiej jednostce terytorialnej jak Miasto i Gmina Pisz, gdzie jest stosunkowo niski wskaźnik przedsiębiorczości i bardzo wysokie bezrobocie.

Tabela 38.

Opinia respondentów dotycząca oceny wpływu wiedzy przekazywanej w systemie kształcenia ustawicznego na rozwój przedsiębiorczości [%]

Czy uważa Pan/Pani, że wiedza przekazywana w systemie kształcenia ustawicznego wpływa na rozwój przedsiębiorczości?			
Wyszczególnienie	Osoby doksztalające się	Przedsiębiorcy	Ogółem w próbie
Tak	38,00	38,00	38,00
Nie	46,00	42,00	44,00
Trudno powiedzieć	12,00	6,00	9,00
Brak odpowiedzi	4,00	14,00	9,00

Źródło: opracowanie na podstawie przeprowadzonych badań własnych.

Uczestnicy badań fokusowych zdecydowanie potwierdzili tezę, że wiedza przekazywana w systemie edukacji ustawicznej jest niezbędna do rozwoju przedsiębiorczości. Ich zdaniem uczenie się przez całe życie jako wartością. Pozaszkolne formy edukacji powinny stać się kluczowym elementem lokalnej polityki edukacyjnej.

Kształcenie na rzecz przedsiębiorczości musi być wspierana przez system instytucjonalny, w tym także przez przedsiębiorstwa. Praktyczna edukacja łącząca wiedzę, umiejętności i postawy, wiąże się z rozwijaniem kluczowych kompetencji przedsiębiorczych, takich jak: kreatywność, innowacyjność i podejmowanie ryzyka, zdolność do planowania przedsięwzięć i realizacji zamierzonych celów.

¹⁹² J. Pótturzycki, *Kierunki i tendencje przemian współczesnej edukacji dorosłych*, w: J. Saran (red.), *Edukacja dorosłych. Teoria i praktyka w okresie przemian*, Wyd. Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2000, s. 22-30.

3.3.4. Wiedza o gospodarce niezbędna w rozwoju przedsiębiorczości

Na ogromne znaczenie wiedzy w procesach wzrostu i rozwoju wskazywał P.F. Drucker, który współczesny okres rozwoju społeczno-gospodarczego nazwał erą społeczeństwa wiedzy „Nowe społeczeństwo będzie społeczeństwem wiedzy. Wiedza stanie się zasadniczym zasobem” – pisał w 2001 roku¹⁹³. Cechą główną gospodarki opartej na wiedzy (GOW) jest wykorzystanie wiedzy jako zasobu decydującego o wartości dodanej. Zdaniem B. Poskrobko podstawę rozwoju GOW stanowią uczelnie i jednostki B+R, instytucje transferujące wiedzę, przedsiębiorstwa wykorzystujące wiedzę oraz wysoko wykwalifikowani pracownicy, którzy będą korzystać z coraz bardziej zaawansowanych technicznie narzędzi, aby tworzyć innowacyjne produkty i nowe rozwiązania¹⁹⁴. Uważa się, że w nowej gospodarce wiedza jest tworzona, przyswajana, przekazywana i wykorzystywana bardziej efektywnie przez przedsiębiorstwa, administrację publiczną, organizacje pozarządowe oraz osoby fizyczne. Wiedza w ramach nowej gospodarki może być rozumiana jako produkt oraz jako czynnik wzrostu. Wiedza staje się podstawowym zasobem, a osoba wykształcona staje się nośnikiem wiedzy, aktywnym członkiem społeczeństwa wiedzy.

W gospodarce wiedza jest wszechobecna i nie zawsze jeszcze postrzegana jako czynnik rozwoju. Celem kolejnej grupy pytań było zbadanie świadomości roli wiedzy w gospodarce.

Ankietowani zostali poproszeni o stwierdzenie czy ich zdaniem wiedza o gospodarce jest czynnikiem rozwoju przedsiębiorczości. Analizując uzyskane odpowiedzi można stwierdzić, że w badanych grupach wiedza o gospodarce jest właściwie postrzegana i istnieją przesłanki wskazujące na zainteresowanie efektywnym gospodarowaniem wiedzą w rozwoju przedsiębiorczości. Największy wskaźnik odpowiedzi twierdzących wystąpił w grupie przedsiębiorców (92%), stosunkowo najniższy, 81,6% w grupie osób dokończających się. Wysoki wskaźnik pozytywnych odpowiedzi uczniów (85,3%) jest wyrazem efektywności kształcenia na rzecz przedsiębiorczości w procesie edukacji formalnej (tabela 39).

¹⁹³P.F. Drucker, *The next society. A survey of the near future*, „The Economist” 2001 Nov. 3rd, s. 4.

¹⁹⁴ Wiedza – przedsiębiorczość – innowacje w rozdziale 2.5.

Tabela 39.

Opinia respondentów dotycząca postrzegania wiedzy o gospodarce jako czynnika rozwoju przedsiębiorczości [%]

Czy Pani/Pana zdaniem wiedza o gospodarce jest czynnikiem rozwoju przedsiębiorczości?				
Wyszczególnienie	Uczniowie	Osoby doksztalające się	Przedsiębiorcy	Średnia w próbie
Tak	85,29	81,63	92,00	86,07
Nie	14,71	18,37	8,00	13,93
Razem	100,00	100,00	100,00	100,00

Źródło: opracowanie na podstawie przeprowadzonych badań własnych.

Zaskakujące wydają się odpowiedzi na pytanie skierowane do przedsiębiorców i osób doksztalających się: Z jakich form edukacji uzyskał Pan/ uzyskała Pani wiedzę najbardziej przydatną w przedsiębiorczości? W kafeterii tego pytania wyszczególniono 12 możliwych odpowiedzi, spośród których można było wybrać dowolną ilość właściwych, zdaniem respondentów, źródeł wiedzy (tabela 40). Odpowiedzi w badanych grupach są istotnie zróżnicowane (choć nie wystąpiło takie zróżnicowanie w podziale na wiek i płeć).

Respondenci z grupy przedsiębiorców wskazali przede wszystkim kategorię „pogłębianie doświadczeń zawodowych” (64% wskazań pozytywnych), pozostałe wymienione kategorie miały najwyższy odsetek wskazań negatywnych, wiedza uzyskana na studiach podyplomowych (88%), wiedza uzyskana na studiach II stopnia (84%) i na studiach I stopnia (74%). Charakterystyczne, że negatywnych odpowiedzi o wiedzy ze studiów I stopnia udzieliło 77% badanych przedsiębiorców z wyższym wykształceniem, a o wiedzy ze studiów II stopnia wszyscy badani posiadający dyplom ukończenia takich studiów. Wielkość badanej próby (50 osób) nie pozwala na zbyt daleko idące uogólnienia, niemniej powyższe odpowiedzi są pewnym sygnałem dla uczelni.

Respondenci z grupy osób doksztalających się za istotne uznali „wiedzę wyniesioną ze szkoły średniej” (52% wyborów pozytywnej odpowiedzi), „wiedzę przekazaną na kursach kwalifikacyjnych” (50%) oraz wiedzę uzyskaną w procesie specjalizacji (58%). Zdecydowanie przeważał wybór negatywnych odpowiedzi w odniesieniu do wiedzy uzyskanej na studiach, ponieważ w tej grupie tylko 7 osób posiadało wyższe wykształcenie.

Ogólnie układ odpowiedzi na pytanie wskazuje, że respondenci za rzeczywiście przydatną w przedsiębiorczości uznają wiedzę praktyczną (kursy kwalifikacyjne i specjalizacyjne), zdecydowanie mniejszą przywiązują do wiedzy teoretycznej (studia I i II stopnia oraz studia podyplomowe), które są istotne dla rozwoju kreatywności człowieka (nie tylko w sferze gospodarczej). Warto zwrócić uwagę także na fakt, że w odniesieniu do wszystkich wymienionych form kształcenia przeważają odpowiedzi negatywne – najbardziej studia podyplomowe (93% odpowiedzi negatywnych). Na taki układ wyboru respondentów mogła mieć wpływ słaba dostępność do takich studiów dla mieszkańców Miasta i Gminy Pisz. Zdecydowana większość studiów, w najbliższej lokalizacji, jest prowadzona w Olsztynie lub w Białymstoku, tylko nieliczne w Ełku.

Tabela 40.

Opinia respondentów dotycząca oceny form pozyskiwania wiedzy [%]

Z jakich formach edukacji uzyskał Pan/ uzyskała Pani wiedzę najbardziej przydatną w przedsiębiorczości?						
Wyszczególnienie	Osoby dokształcające się		Przedsiębiorcy		Ogółem w próbie	
	TAK	NIE	TAK	NIE	TAK	NIE
Wiedza wyniesiona z gimnazjum	38,00	68,00	0,00	100,00 ^{a)}	16,00	84,00
Wiedza wyniesiona ze szkoły średniej	52,00	48,00	24,00	76,00	38,00	62,00
Wiedza uzyskana na studiach I stopnia	22,00	78,00	26,00	74,00	24,00	76,00
Wiedza uzyskana na studia II stopnia	6,00	94,00	16,00	84,00	11,00	89,00
Wiedza uzyskana na studia podyplomowych	2,00	98,00	12,00	88,00	7,00	93,00
Wiedza przekazana na kursach kwalifikacyjnych	50,00	50,00	34,00	66,00	42,00	58,00
Wiedza uzyskana w procesie specjalizacji	12,00	88,00	14,00	86,00	13,00	87,00
Informacje ze szkoleń	58,00	42,00	34,00	66,00	46,00	54,00
Informacje z konferencji i seminariów	14,00	86,00	16,00	84,00	15,00	85,00
Samodzielnego studiowania literatury	26,00	74,00	28,00	72,00	27,00	73,00
Pogłębiania doświadczeń zawodowych	26,00	74,00	64,00	36,00	45,00	55,00
Żadnych	2,00	98,00	2,00	98,00	2,00	98,00

^{a)} w okresie wieku szkolnego badanych nie było takiej szkoły lub nie uczono tam przedsiębiorczości

Źródło: opracowanie na podstawie przeprowadzonych badań własnych.

W ankiecie skierowanej do przedsiębiorców zamieszczono pytanie: Który zakres wiedzy zdaniem Pana/Pani jest najbardziej przydatny do rozwoju przedsiębiorstwa? W kafeterii zamieszczono pięć obszarów wiedzy przydatnej dla rozwoju firmy z prośbą i wskazanie trzech najważniejszych. Osiągnięto następujące wyniki:

- wiedza o nowoczesnych systemach zarządzania – 58% pozytywnych wskazań;
- wiedza o nowoczesnych metodach zarządzania finansami, kosztami, produkcją – 68%;
- wiedza o formułowaniu strategii przedsiębiorstwa – 26%;
- wiedza o badaniach rynkowych – 34%;
- wiedza o nowoczesnych metodach zarządzania w obszarze twórczego rozwiązywania problemów, służącego kreowaniu innowacji – 72%.

Badani przedsiębiorcy najwyżej ocenili (72%) wiedzę o nowoczesnych metodach zarządzania w obszarze twórczego rozwiązywania problemów wpływającego na kreowanie innowacji. Świadczy to o należyтым postrzeganiu przez tę grupę respondentów wyzwań teraźniejszości (współczesnego etapu rozwoju społeczno-gospodarczego). Źródłem sukcesu przedsiębiorstwa na rynku jest właściwa zdolność załogi do wypracowania unikatowej i trudnej do imitowania kombinacji różnych przewag konkurencyjnych.

Wiedza o nowoczesnych metodach zarządzania finansami, kosztami, produkcją oraz instrumentach fiskalnych państwa jest podstawą każdego przedsiębiorstwa. Potwierdziły to odpowiedzi badanych przedsiębiorców (drugie miejsce pod względem ilości pozytywnych odpowiedzi). Respondenci docenili także znaczenie wiedzy o nowoczesnych metodach, technikach zarządzania ludźmi. Wybór pozostałych dwóch obszarów wiedzy w przedsiębiorstwie został potraktowany marginalnie, co jest oczywiste przy ograniczeniu możliwej ilości odpowiedzi do trzech wskazań (tabela 41).

Tabela 41.

Opinie respondentów dotycząca zakresu wiedzy postrzeganej jako czynnik rozwoju przedsiębiorczości [%]

Który zakres wiedzy, Pana/Pani zdaniem, jest najbardziej przydatny do rozwoju przedsiębiorstwa?		
Wyszczególnienie	Przedsiębiorcy	
	TAK	NIE
Wiedza o nowoczesnych metodach zarządzania zasobami ludzkimi	58,00	42,00
Wiedza o nowoczesnych metodach zarządzania finansami, kosztami, produkcją	68,00	32,00
Wiedza o formułowaniu strategii przedsiębiorstwa	26,00	74,00
Wiedza o badaniach rynkowych	34,00	66,00
Wiedza o nowoczesnych metodach zarządzania w obszarze twórczego rozwiązywania problemów, służącego kreowaniu innowacji	72,00	28,00

Źródło: opracowanie na podstawie przeprowadzonych badań własnych.

Osobom doksztalającym się zadawano pytanie: Czy wiedza jest czynnikiem rozwoju? Wiadomo, że ta grupa respondentów, jeśli chce coś zmienić we własnym życiu musi dostosować się do reguł rządzących w modelu gospodarki opartej na wiedzy. W kafeterii pytania zamieszczono cztery stwierdzenia. Zadaniem respondentów było ocenić czy zgadzają się z każdym z nich. Uzyskano wskazania, że dla rozwoju ważna jest:

- Wiedza o podstawach rozwoju przedsiębiorczości i sposobach osiągnięcia celu – 80% pozytywnych wskazań;
- Wiedza o pojawiających się szansach na podjęcie działań przedsiębiorczych na lokalnym rynku – 74%;
- Wiedza dotycząca wsparcia finansowego na rzecz realizacji zaplanowanych przedsięwzięć – 76%;
- Wiedza o kierunkach rozwoju lokalnego – 76% (tabela 42).

Można stwierdzić, że osoby doksztalające się wiedzą jakiej wiedzy potrzebują. Niestety w Mieście i Gminie Pisz jest to wiedza wciąż trudno dostępna, tym bardziej – jak wynikało z odpowiedzi na inne pytania – respondenci z tej grupy niezbyt doceniają samokształcenie.

Tabela 42.

Ocena postrzegania wiedzy jako czynnika rozwoju [%]

Który, według Pana/Pani, obszar wiedzy jest czynnikiem rozwoju?				
Wyszczególnienie	Osoby doksztalające się			
	Tak	Nie wiem	Nie	Ogółem
Wiedza dotycząca wsparcia finansowego na rzecz realizacji zaplanowanych przedsięwzięć.	76,00	22,00	2,00	100,00
Wiedza o pojawiających się szansach na podjęcie działań przedsiębiorczych na lokalnym rynku	74,00	24,00	2,00	100,00
Wiedza o kierunkach rozwoju lokalnego	76,00	22,00	2,00	100,00
Wiedza o podstawach rozwoju przedsiębiorczości i sposobach osiągnięcia celu	80,00	14,00	6,00	100,00

Źródło: opracowanie na podstawie przeprowadzonych badań własnych.

Bariery wykorzystania wiedzy były tematem kolejnego pytania, skierowanego do przedsiębiorców i osób doksztalających się. W kafeterii pytania wymieniono siedem możliwych barier, spośród których można było wybrać trzy najważniejsze zdaniem respondenta. Uzyskane wyniki dowodzą, że zarówno przedsiębiorcy (spozstrzeżenie odgórne), jak i osoby doksztalające się (spojrzenie oddolne). Wskazali te same bariery rozwoju wiedzy w przedsiębiorstwie. Nieco inaczej tylko zostało ocenione znaczenie dwóch spośród wybranych barier. Przedsiębiorcy najczęściej wskazywali odpowiedź: brak czasu na podnoszenie kwalifikacji (54%), osoby doksztalające się zaś – brak zainteresowania rozwojem wiedzy w firmie (56%). Obie grupy wskazały, że barierą jest także wysoki koszt ofert szkoleniowych (odpowiednio 42% i 44%). Szczegółowe dane zawiera tabela 43.

Tabela 43.

Bariery efektywnego wykorzystania wiedzy w przedsiębiorstwie [%]

Które bariery, według Pana/Pani, wpływają na brak efektywnego wykorzystania wiedzy w przedsiębiorstwie?		
Wyszczególnienie	Osoby doksztalające się	Przedsiębiorcy
Brak zainteresowania rozwojem wiedzy w firmie	56,00	38,00
Brak czasu na podnoszenie kwalifikacji	48,00	54,00
Brak interesujących ofert szkoleniowych	30,00	20,00
Wysokie koszty ofert szkoleniowych	44,00	42,00
Brak klimatu do dzielenia się wiedzą	14,00	22,00
Brak możliwości zrealizowania własnych pomysłów	22,00	32,00
Brak bodźca w postaci możliwości awansowania	26,00	14,00

*Procent nie sumuje się do 100, ponieważ można było udzielić więcej niż 1 odpowiedzi

Źródło: opracowanie na podstawie przeprowadzonych badań własnych.

Respondenci badań fokusowych stwierdzali, że największą barierą efektywnego wykorzystania wiedzy w przedsiębiorstwie jest fakt, że pracownicy nie identyfikują się z firmą, brak jest zaangażowania w rozwój firmy, nie odczuwają potrzeby wprowadzania nowych rozwiązań. W takim klimacie trudno jest kreować i wdrażać nowe pomysły.

Na płaszczyźnie nauk ekonomicznych trwa nieustanna dyskusja na temat znaczenia roli państwa w systemie kształcenia pozaformalnego. Pomimo wielości poglądów na ten temat, panuje zgoda, że odgrywa ono istotną rolę w rozwoju przedsiębiorczości i funkcjonowaniu przedsiębiorstw. Kształcenie poza formalne jest w Polsce wciąż mało popularne, nie przybliży się do modelu ustawicznego kształcenia pracowników. W Mieście i Gminie Pisz pewien wpływ na taki stan ma kondycja finansowa lokalnych przedsiębiorstw. Z literatury wynika, że zarówno po stronie podaży i popytu przeważają szkolenia, które można zaliczyć do kategorii obowiązkowych lub takie, które pozwalają przedsiębiorstwom w funkcjonowaniu i wypełnianiu reguł instytucjonalnych. Szkolenia te w większości przypadków są postrzegane jako niespójne, nie spełniające znamion inwestycji w rozwój, nie zmniejszające deficytów kompetencyjnych i raczej nie przekładają się na wzrost konkurencyjności firmy.

W ankiecie zamieszczono kilka pytań dotyczących tego problemu skierowanych do osób doksztalających się. Pierwsze z nich - Czy Pan/Pani posiada wiedzę niezbędną do założenia własnej firmy? Większość (53,2%) odpowiedziało przecząco (tabela 45). Jednocześnie na pytanie: Czy Pan/ Pani szuka pomysłów na własną działalność gospodarczą? – prawie tyle samo (55,3%) odpowiedziało twierdząco (tabela 44). Odpowiedzi na te pytania udzieliło 47 osób (N=50), z czego na oba pytania odpowiedziało pozytywnie 14 osób, zaś negatywnie 13, pozostałe 20 osób odpowiedziało, że nie posiada wiedzy niezbędnej do założenia własnej firmy, ale szuka pomysłów na własną działalność. Podobny układ odpowiedzi uzyskano na pytanie: Czy Pan chciałby/ czy Pani chciałaby, aby ktoś pomógł wskazać dobry pomysł na własną działalność gospodarczą. Odpowiedzi twierdzących udzieliło 57,4% badanych z tej grupy, w tym 16 osób, którzy stwierdzili, że nie posiadają wiedzy niezbędnej do założenia własnej firmy. Większość badanych osób doksztalających się pozytywnie odpowiedziało na kolejne dwa pytania: Czy Pan/Pani

posiada wiedzę o funkcjonowaniu lokalnego rynku? – 55,1% odpowiedzi pozytywnych oraz Czy Pan/Pani posiada wiedzę o wielkości środków finansowych niezbędnych do uruchomienia własnej działalności – 52,1% takich odpowiedzi.

Z powyższej analizy wynika wniosek, że nieco ponad połowa badanych już posiada pewną wiedzę o podstawowych uwarunkowaniach podjęcie i prowadzenia własnej działalności gospodarczej, ale jednocześnie zdecydowana większość respondentów z tej grupy (około 70%) oczekuje na dobre doradztwo. Jest to istotny sygnał dla władz samorządowych Miasta i Gminy Pisz, a także dla organizatorów kształcenia dorosłych, szczególnie tych, którzy myślą o własnej działalności gospodarczej lub szerzej o utworzeniu własnej firmy w formie spółki osobowej lub kapitałowej.

Tabela 44.

Opinia respondentów dotycząca pomysłów na własną działalność [%]

Jakie źródła pomysłów na własną działalność Pan/Pani preferuje?	Osoby doksztalające się	
	TAK	NIE
Wyszczególnienie		
Czy Pan/Pani szuka pomysłów na własną działalność gospodarczą?	55,30	44,70
Czy Pan chciałby/ Pani chciałaby, aby ktoś pomógł wskazać dobry pomysł na własną działalność gospodarczą?	57,40	42,60

Źródło: opracowanie na podstawie przeprowadzonych badań własnych.

Tabela 45.

Ocena przydatności elementów wiedzy z zakresu kształcenia w podejmowaniu własnej działalności gospodarczej [%]

Proszę o odpowiedź na następujące pytania:	Osób doksztalających	
	TAK	NIE
Czy Pan/Pani posiada wiedzę niezbędną do założenia własnej firmy?	46,80	53,20
Czy Pan/Pani posiada wiedzę o funkcjonowaniu lokalnego rynku?	55,10	44,90
Czy Pan/Pani posiada wiedzę o wielkości środków finansowych niezbędnych do uruchomienia własnej działalności?	52,10	47,90

Źródło: opracowanie na podstawie przeprowadzonych badań własnych.

Podjęcie decyzji o rozpoczęciu własnej działalności wiąże się z wieloma obowiązkami, wyrzeczeniami i ryzykiem. Dla wielu osób jest to bariera, której nie chcą lub nie są w stanie pokonać. Należy jednak zauważyć, że prowadzenie działalności umożliwia wykonywanie pracy odpowiadającej własnym zainteresowaniom, służy rozwijaniu możliwości twórczych. Potwierdzają to odpowiedzi na pytanie dotyczące

opinii na ten temat. Aż 86% przedsiębiorców potwierdziło tezę postawioną w tym pytaniu (tabela 46). Zdecydowanie w mniejszym zakresie tę opinię podzielają respondenci z grupy osób doksztalających się. Jest to zrozumiałe, ponieważ znaczna ich część nie miała doświadczenia z własną przedsiębiorczością.

Tabela 46.

Opinia dotycząca rozwijania możliwości twórczych poprzez prowadzenie własnej działalności gospodarczej [%]

Czy według Pana/Pani prowadzenie własnej działalności gospodarczej stwarza możliwości rozwijania swoich zainteresowań?		
Wyszczególnienie	Osoby doksztalające się	Przedsiębiorcy
Tak	57,14	86,00
Nie	42,86	14,00
Razem	100,00	100,00

Źródło: opracowanie na podstawie przeprowadzonych badań własnych.

Zdaniem części uczestników warsztatów badań fokusowych, wiedza o gospodarce, będąca czynnikiem rozwoju przedsiębiorczości lokalnej, stanowi wypadkowa wielu sił, ale także potrzebne są tu specyficzne cechy charakteru, których nie można się nauczyć. Przeważał sceptycyzm co do skuteczności szkoleń, który ilustruje stwierdzenie, że *„żadne szkolenie nie da człowiekowi tyle co praktyka”*. Według zabierających głos w momentami burzliwej dyskusji, kursy prowadzone są w oderwaniu od rzeczywistych potrzeb, są „zbieraniem” kolejnych certyfikatów, które nic nowego nie wnoszą. Treści kursów rzadko są konsultowane z potrzebami pracodawców, ich zdaniem szkolenia nie wnoszą wiedzy, która rozwijałaby twórcze myślenie. W dyskusji podkreślono, że pomimo wysokiego zróżnicowania społecznego istnieje przestrzeń dla współpracy, opartej na rozwijaniu wspólnych działań oraz realizacji projektów prowadzących do uzyskiwania wielostronnych korzyści. Nowa rzeczywistość wymaga, aby zarządzający byli trenerami, menadżerami procesów, kierownikami zasobów ludzkich, wizjonerskimi przywódcami. Podkreślili, że innowacyjność wymaga nowych idei, czyli musi być poprzedzona twórczością, a twórczy liderzy wmacniają twórczość podwładnych wykorzystując swoją wyobraźnię do nowego ukierunkowania ludzi oraz budują kulturę organizacyjną sprzyjającą twórczości.

Uczestnicy badań fokusowych uważają, że przedsiębiorcy, którzy do tej pory koncentrowali się przede wszystkim na aktywach materialnych, muszą zdobywać informacje na temat wiedzy jako podstawowego zasoby współczesnej gospodarki. W przyszłości to ich umiejętności gospodarowania aktywami niematerialnymi będą stanowić o sukcesie przedsiębiorstwa.

Wyrazili oni pogląd, że tempo przemian sprawia, że wiedza ulega szybkiej deprecjacji wymuszając ciągły proces uczenia się i zdobywania nowych kwalifikacji. Dążenie do ciągłego procesu uczenia się jest sygnałem dla państwa i samorządów aby stworzyć ku temu sprzyjające warunki. Powinny one obejmować nie tylko wydatki na edukację i rozwój badań, ale także uwzględniać potrzeby mikroregionalne, także takie uwarunkowania, jak rozwój lokalnej przedsiębiorczości, determinanty historyczno-społeczno-kulturowe i technologiczne.

3.4. Wnioski z przeprowadzonych badań

Kształtowanie kapitału społecznego jest bardzo złożonym procesem, który dokonuje się pod wpływem dominujących w danym środowisku treści ideologicznych, wartości kulturowych, preferowanych wzorców zachowania i postępowania oraz zasad życia osobistego, współżycia rodzinnego. Podstawową rolę w tym zakresie odgrywa system edukacji.

Z przeprowadzonych badań wynika, że respondenci z Miasta i Gminy Pisz dostrzegają wzrastające znaczenie edukacji jako czynnika rozwoju przedsiębiorczości. Jednocześnie wskazują na znaczenie wychowania w rodzinie, a szczególnie jej doświadczenia w działalności gospodarczej (od gospodarstwa rolnego do własnej firmy). Połowa respondentów z badanej grupy przedsiębiorców stwierdziła, że nowe pomysły omawia w gronie rodzinnym, korzysta także z propozycji innych osób.

Połowa badanych krytycznie oceniła swoje zainteresowanie i kompetencje przedsiębiorcze, a jednocześnie ponad jedna czwarta – pozytywnie. Są oni w stanie przewidzieć efekt końcowy swoich pomysłów, dostrzegając znaczenie wiedzy jako zasobu

niematerialnego. Ta grupa badanych posiada także cechy charakteru ważne dla osoby przedsiębiorczej, jak pracowitość, kreatywność, inwencja, odwaga i determinacja.

Przedsiębiorczość wiąże się z umiejętnością podejmowania ryzyka, posiadaniem zdolności interpersonalnych oraz umiejętnością pracy w zespole. Ważną cechą osoby przedsiębiorczej jest potrzeba samorealizacji. Warto podkreślić, że większość odpowiedzi na tego typu pytania są ze sobą pozytywnie skorelowane, to znaczy osoby, które pozytywnie oceniły swoje kompetencje przedsiębiorcze zdecydowanie częściej od innych są pracownicy, kreatywni, mają pomysły i dążą do samorealizacji.

Z tej grupy odpowiedzi wynika, że w badanej grupie 25-30% respondentów posiada potencjalne możliwości podjęcia działalności gospodarczej na własny rachunek. Badania więc dowodzą, że Miasto i Gmina Pisz posiada kapitał ludzki w różnym wieku (od uczniów szkół średnich do osób doksztalających się w średnim wieku) niezbędny do przyspieszenia rozwoju społeczno-gospodarczego.

Drugim problemem badawczym było określenie, jak badane grupy mieszkańców Miasta i Gminy Pisz postrzegają wiedzę jako czynnik tworzący wartość dodaną, a w węższym ujęciu przyczyniają się do wypracowania zysku przedsiębiorstwa i uzyskania przewagi konkurencyjnej. Większość respondentów objętych badaniem ilościowym i jakościowym potwierdziła taką tezę zwracając uwagę na rolę w tym procesie rozwijania własnych zainteresowań. Niestety przewaga postrzegających wiedzę jako czynnik rozwoju jest tylko kilkupunktowa nad tymi, którzy myślą inaczej lub nie mają zdania na ten temat.

Z odpowiedzi na bardziej szczegółowe pytania z tego zakresu wynika, że wiedza pozyskana w procesie edukacji formalnej i nieformalnej, obowiązkowej i dobrowolnej wprawdzie pomaga w kształtowaniu postaw i zachowań przedsiębiorczych, jednak słabo przyczynia się do pobudzania kreatywnego myślenia.

Osobowość człowieka jest istotnym czynnikiem kształtującym rozwój przedsiębiorczości. Jest ona w pewnym stopniu uwarunkowana genetycznie, ale w nie mniejszym stopniu kształtuje się w procesie socjalizacji, a więc zależy od warunków społeczno-kulturowych, a w szczególności od środowiska rodzinnego. W literaturze podkreśla się, że „źródła kultur przedsiębiorczych nie dają się sprowadzić wyłącznie do

mechanizmów rynku, ale tkwią dużo głębiej, w kulturze, wzorach i wartościach samego społeczeństwa”¹⁹⁵. Potwierdziły to także analizowane badania. Respondenci, głównie z grupy przedsiębiorców, wskazali na znaczenie cech osobowościowych i emocjonalnych w rozwijaniu proprzedsiębiorczych postaw mieszkańców Miasta i Gminy Pisz. Bariery wykorzystania wiedzy i podejmowanych inicjatyw przedsiębiorczych i ich postrzegania przez respondentów były kolejnym aspektem prowadzonych badań. Analiza odpowiedzi dowodzi, że największymi barierami, które muszą pokonać osoby zamierzające podjąć działania przedsiębiorcze jest brak środków finansowych oraz pomocy organizatorskiej na wstępnym etapie tych działań. Wciąż za barierę, pomimo rozwoju Internetu, uznaje się dostęp do informacji gospodarczej, szczególnie w wymiarze mikroekonomicznym. Kolejne bariery dotyczą wykorzystania wiedzy w przedsiębiorstwach już istniejących. Wskazuje się głównie na:

- brak zainteresowania rozwojem wiedzy w firmie;
- brak czasu na podnoszenie kwalifikacji;
- wysokie koszty ofert szkoleniowych;
- brak interesujących ofert szkoleniowych.

Respondenci dostrzegli także znaczenie barier tkwiących w pracownikach, którzy przyjmują postawę bierną, nie wykazują woli zainteresowania rozwojem firmy. Nie ulega wątpliwości, że przedsiębiorczość to stan umysłu nierozzerwalnie związany z procesem myślowym, twórczym. Respondenci podzielili pogląd, że każde działanie, a szczególnie przedsiębiorcze zależy od sposobu myślenia, posiadanej wiedzy i doświadczenia. Jest „całością adaptacyjnych zachowań człowieka do środowiska, w których brało udział przyszłe doświadczenie”¹⁹⁶

Ogólnie oceniając wyniki badań można stwierdzić, że respondenci dostrzegają fakt wzrastającej roli wiedzy w rozwoju współczesnej przedsiębiorczości.

W trakcie badań zweryfikowano pozytywnie tezy badawcze.

Rozwijająca się gospodarka oparta na wiedzy wymaga przede wszystkim kreatywności, innowacyjności i przedsiębiorczości. Wiodące znaczenie posiada dostęp do

¹⁹⁵ T. Gruszecki, *Przedsiębiorca w teorii przedsiębiorczości*, Wyd. CEDOR, Warszawa 1994, s. 91.

¹⁹⁶ I. Nonaka, H. Takeuchi, *Kreowanie wiedzy w organizacji. Jak spółki japońskie dynamizują procesy innowacyjne*, Wyd. Poltext, Warszawa 2000, s. 53.

informacji i jej umiejętne analizowanie celem pozyskania nowej wiedzy. Przedsiębiorczość oparta na wiedzy jest nowym zasobem niematerialnym. Zasób ten jest związany z człowiekiem, jego osobowością, cechami i kompetencjami. Jest on nabywany w procesie kształcenia i doświadczenia. Stąd w gospodarce opartej na wiedzy proces edukacji powinien być ukierunkowany na myślenie twórcze a nie odtwórcze oraz na działania kreatywne a nie reaktywne. Wszystko to wymaga przebudowy społeczeństwa, rewizji dotychczasowych podstawowych wartości i stylów życia.

Respondenci z Miasta i Gminy Pisz mają świadomość, że wiedza jest zasobem niematerialnym, stanowi czynnik rozwoju i jest niedostatecznie wykorzystywana w rozwoju przedsiębiorczości. Problem w tym, że wiedza współcześnie bardzo szybko się starzeje, podlega rozpowszechnieniu i imitacji. Kapitał intelektualny, wiedza, mądrość nie jest w całości własnością przedsiębiorstwa, ale również zatrudnionych pracowników, klientów i kooperantów. W tych warunkach osiągnięcie przewagi konkurencyjnej wymaga ciągłego rozwoju zasobów wiedzy oraz warunków do ciągłego jej doskonalenia. Stawia to jakościowo nowe wyzwania przed strukturami instytucjonalnymi. W praktyce oznacza konieczność zerwania z tradycyjnymi modelami hierarchicznych i zbiurokratyzowanych organizacji, instytucji na rzecz struktur sieciowych umożliwiających pozyskiwanie informacji o odpowiedniej jakości, użyteczności i aktualności.

Przedsiębiorczość jako cecha systemu gospodarczego jest uzależniona od cech jednostek, zbiorowości społecznych i organizacji funkcjonujących w jego granicach. Oczywiście, widoczne jest też oddziaływanie odwrotne – cechy systemu gospodarczego determinują przedsiębiorczość organizacji, ludzi i zbiorowości społecznych.

Ankietowani mają świadomość roli wiedzy i korzyści wynikających z przemyślanego i systematycznego podejścia do wykorzystania posiadanych zasobów niematerialnych. Respondenci zdecydowanie podkreślali, że lepsze wykorzystanie wiedzy umożliwi rozwój przedsiębiorczości, a w dłuższym okresie przyczyni się do rozwoju i osiągnięcia przewagi konkurencyjnej lokalnej przedsiębiorczości.

Ankietowani stwierdzili, że czynnikiem wpływającym na rozwój lokalnej przedsiębiorczości jest wiedza wpływająca na postawę samego przedsiębiorcy w zakresie:

- podejmowania większego ryzyka i umiejętność skalkulowania z większym wyprzedzeniem każdego ryzyka i wybrania najkorzystniejszego wariantu;
- umiejętności szybkiego i jasnego przekazywania informacji;
- postrzegania ekonomicznych, politycznych i społecznych zjawisk w skali krajowej i światowej oraz uwzględnianie ich w swoich działaniach;
- kierowania własnym rozwojem i działaniami, zdobywanie nowych umiejętności oraz doskonalenie cech osobowych, a także własnej pracy przedsiębiorcy;
- umiejętnego kierowania pracownikami przez zrozumienie ich potrzeb i oczekiwań oraz właściwe wykorzystanie ich wiedzy, umiejętności i uzdolnień dla dobra instytucji;
- rozwiązywania problemów oraz wprowadzaniem ich w życie.

Respondenci uważają, że rozwój przedsiębiorczości osiągnie się poprzez pogłębianie wiedzy z zakresu:

- rozwijanie i doskonalenie samoświadomości;
- kierowanie emocjami w sytuacjach trudnych i stresie;
- innowacyjne i twórcze rozwiązywanie problemów;
- zdobywanie i rozwijanie nowych umiejętności osobistych;
- twórcze wykorzystywanie wiedzy specjalistycznej;
- dzielenie się nabytą wiedzą i doświadczeniem;
- budowanie autorytetu osobistego i własnego wizerunku.

Na podstawie powyższych rozważań można stwierdzić, że wiedza o procesach gospodarowania i uwarunkowaniach nowych przedsięwzięć jest czynnikiem rozwoju lokalnej przedsiębiorczości, której podstawą jest kapitał intelektualny.

Zadaniem społeczeństwa, władz samorządowych, każdego przedsiębiorstwa powinno być kreowanie, pozyskiwanie, przekazywanie, gromadzenie i ochrona wiedzy, szczególnie tej, która może być wykorzystana w rozwoju lokalnym. Zdaniem badanych grup mieszkańców Miasta i Gminy Pisz wiodącym zadaniem jest kształcenie na rzecz przedsiębiorczości. Powinno ono być jednym z priorytetów polityki edukacyjnej państwa. W opinii respondentów współczesny system edukacji wciąż jeszcze w małym stopniu uczy rozwijania kreatywności, nie wymaga od uczniów pomysłowości, nie wpływa na

kształtowanie postaw twórczych. Nie służy temu sposób przygotowania uczniów do egzaminów, które opierają się na tzw. „kluczach”, przez co preferuje się nie samodzielne myślenie, a ma jedynie na celu uczenie się schematów odpowiedzi. Od nauczyciela wymaga się wpojenia uczniowi sprawnego posługiwania się technikami i metodami działania, co jest „krokiem w dobrym kierunku”, ale bez praktycznego doświadczenia nie przekłada się jeszcze na ich praktyczne wykorzystanie. W rozwijaniu postaw przedsiębiorczych, szczególnie na „dalekiej prowincji” pewną przeszkodą stanowią lokalne uwarunkowania kulturowe. Charakteryzują się one dużą trwałością: wiele spośród współczesnych wartości, norm, wzorów i przekonań zostało ukształtowanych w przeszłości, czasami nawet odległej. Wartości te mają mniejszą siłę oddziaływania w dużych aglomeracjach niż w małych miejscowościach. Wiele z nich nie sprzyja przedsiębiorczości, wpływają negatywnie na wyobrażenia o gospodarce, w tym także na skłonność do podejmowania działań innowacyjnych oraz determinować sposoby zarządzania i strategię rozwoju. Rozpoznanie istoty przedsiębiorczości i jej kulturowych aspektów ma istotne znaczenie zarówno dla tych, którzy uczą przedsiębiorczości bądź konstruują programy jej rozwoju, jak też dla samych przedsiębiorców.

Programy wsparcia przedsiębiorczości, podobnie jak programy edukacyjne, powinny z jednej strony uwzględniać kulturowy kontekst, w którym będą realizowane, z drugiej zaś – muszą być nakierowane w równej mierze na sferę wartości, na materialne i organizacyjne wsparcie przedsiębiorczości.

Przedsiębiorcy mogą nie tylko uwzględniać ów klimat i dostosowywać się do niego, są także jego ważnymi twórcami – to od ich zachowań w dużej mierze zależy zmiana wciąż występującego w naszej kulturze negatywnego stereotypu przedsiębiorcy i poprawa społecznego postrzegania przedsiębiorczości. Najlepiej temu przeciwdziałać poprzez społeczne i kreatywne zaangażowanie przedsiębiorców do podejmowania nowych wyzwań, tworzenie warunków do twórczego myślenia.

U podstaw aktywności szkoleniowej leży motywacja do uczenia się i rozwoju. Może ona przybierać różne formy, tak samo jak wpływać na nią mogą różne czynniki, poczynając od wewnętrznych – chęci uczenia się i samorozwoju, aż po zewnętrzne – przyjmujące czasem postać zewnętrznego nacisku czy to ze strony pracodawcy, czy innej

instytucji. Jednocześnie, jak pokazują przeprowadzone badania, we wszelkich działaniach zmierzających do podniesienia poziomu uczestnictwa w kształceniu pozaszkolnym należy mieć na uwadze to, iż podejmowanie decyzji o uczestnictwie w szkoleniach bądź innych formach działalności edukacyjno-rozwojowej w większości przypadków ma charakter racjonalnej kalkulacji.

Potencjalny uczestnik szkolenia dokonuje oszacowania stopy zwrotu zainwestowanych środków w postaci swojego czasu i pieniędzy. Jeśli ten szacunek wskazuje, iż uczestnictwo w szkoleniu może przynieść efekt w postaci poprawy sytuacji zawodowej lub materialnej, podejmuje się takiej inwestycji. Oczywistym jest więc stwierdzenie, że mieszkańcy badanej miejscowości nie są skłonni brać udziału w szkoleniach, których przydatność dla poprawy swojej sytuacji zawodowej oceniają nisko. W niektórych przypadkach podejmowanie decyzji o uczestnictwie w szkoleniu nie ma charakteru całkowicie dobrowolnego: taka sytuacja ma miejsce np. w przypadku pracowników firm, które obligatoryjnie wymagają od zatrudnionych podnoszenia kompetencji i zdobywania kwalifikacji czy w przypadku osób bezrobotnych kierowanych na szkolenia przez Urzędy Pracy. Osoby takie bywają niezadowolone z odbywanych szkoleń, co może być związane z brakiem informacji albo nie rozumienia korzyści, jakie może im przynieść zdobywanie wiedzy i poszerzanie doświadczeń. Niechęć pracowników do brania udziału w szkoleniach finansowanych przez pracodawców może być też związana z koniecznością podpisania przez pracownika deklaracji, że w ciągu najbliższych kilku lat nie odejdzie on z firmy, nie zmieni pracy. Dla wielu pracowników stanowi to znaczące ograniczenie ich mobilności zawodowej i możliwości swobodnego kształtowania ścieżki rozwoju zawodowego.

Istotny wpływ na podejmowanie działań szkoleniowych mają też czynniki o charakterze społecznym i psychologicznym. Wyniki badań wskazują, że rodzina i środowisko znajomych wywierają wpływ na podejmowanie działalności edukacyjnej czy szkoleniowej. W sytuacji niepewności, gdy inwestycja w wykształcenie i rozwój nie przynosi natychmiastowych zysków, wpływ rodziny zdaje się odgrywać jeszcze większą rolę.

Równie ważne są czynniki psychologiczne. Istotną barierą uczestnictwa w działaniach edukacyjnych i szkoleniowych jest bowiem brak motywacji czy brak potrzeby. Ów brak motywacji często wynika z takich czynników, jak: niska samoocena, a szczególnie swoich zdolności do uczenia się i rozwoju oraz stagnacja i bierność.

Wyniki badania wskazują, że wykształcenie nie może być ukierunkowane wyłącznie na przekazanie wiedzy, ale musi też kształtować określone postawy i zachowania, rozbudzać wewnętrzną potrzebę kreatywności i przedsiębiorczości.

Rozdział 4.

Rekomendacje działań na rzecz wykorzystania wiedzy w rozwoju przedsiębiorczości na poziomie lokalnym

4.1. Koncepcje i czynniki rozwoju lokalnego

Rozwój lokalny można rozumieć jako „proces pozytywnych zmian o charakterze ilościowym i jakościowym na poziomie życia społeczności lokalnej oraz w warunkach funkcjonowania podmiotów gospodarczych, uwzględniających potrzeby, priorytety i preferencje oraz uznawane systemy wartości mieszkańców i przedsiębiorców”¹⁹⁷. Proces ten jest realizowany na czterech płaszczyznach: gospodarczej, społecznej, politycznej i kulturowej, które wzajemnie się uzupełniają, ale także warunkują. Teorie ekonomiczne w największym stopniu odnoszą się do sfery gospodarczej oraz społecznej, stosunkowo rzadko uwzględniając pozostałe płaszczyzny. Od niedawna (lat dziewięćdziesiątych XX wieku) uwzględnia się także w rozważaniach teoretycznych czynniki osobowościowo-psychologiczne¹⁹⁸, którą są tak ważne przy efektywnym wykorzystaniu kapitału wiedzy.

Już klasyczni ekonomiści (w tym: A. Smith, D. Ricardo, T. Malthus, J.S. Mill) przy określaniu sił warunkujących tempo rozwoju (głównie gospodarczego), oprócz sił ekonomicznych zauważyli, że o wzroście decydują także czynniki kulturowe, polityczne i historyczne. Współczesne rozumienie rozwoju społeczno-gospodarczego opisuje koncepcja zapoczątkowana przez T. Veblena, zwana instytucjonalizmem. Twórcy tego

¹⁹⁷ M. Ziółkowski, M. Goleń, *Zarządzanie strategiczne rozwojem lokalnym*, w: H. Sochacka-Krysiak (red.), *Zarządzanie gospodarką i finansami gminy*, Wyd. Szkoły Głównej Handlowej, Warszawa 2003.

¹⁹⁸ Piszą o tym m.in.: B. Poskrobko, *Psychologiczne aspekty sterowania kreowaniem wiedzy w jednostce organizacyjnej*, w: W. Sroka (red.), *Zarządzanie współczesnym przedsiębiorstwem. Uwarunkowania – trendy – perspektywy*, Wyd. Dom Organizatora, Toruń 2016, s. 221-237; T. Kraśnicka, *Uwarunkowania rozwoju przedsiębiorczości – podejście wielowymiarowe*, w: K. Jaremczuk (red.), *Przedsiębiorstwo w procesie transformacji*, Wyd. Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej, Przemysł 2000; K. Jaremczuk (red.), *Uwarunkowania przedsiębiorczości – aspekty ekonomiczne i antropologiczno – społeczne*, Wyd. Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej, Tarnobrzeg 2006; Z. Witaszek, *Osobowościowe uwarunkowania sukcesu w przedsiębiorczości*, „Zeszyty Naukowe Akademii Marynarki Wojennej” 2006 nr 3(166).

nurtu dowodzą, że oprócz zjawisk rynkowych, które są podstawowym obszarem badawczym, należy także uwzględniać pozaekonomiczne aspekty, które silnie wpływają na decyzje ekonomiczne. Zgodnie z tą koncepcją nie można mówić o trwałym rozwoju społeczno-gospodarczym bez uwzględnienia struktury nawyków myślowych, powszechnie obowiązujących reguł i zasad postępowania. Z dorobku instytucjonalistów korzystał J.A. Schumpeter tworząc wizję rozwoju społeczno-gospodarczego uwzględniającego czynniki wewnętrzne tkwiące w układzie gospodarczym. Mają one zróżnicowany charakter i wagę. Schumpeter zaliczył do nich innowacje i przedsiębiorczość¹⁹⁹.

Ekonomiści dyskutują nad definiowaniem rozwoju lokalnego, ale także pojawiają się głosy negujące istnienie takiej kategorii²⁰⁰. Zaznacza się jednak wyraźnie, że istnieje ważna różnica odnosząca się do wielkości obszaru. Poziom aktywności mieszkańców, odmienne czynniki rozwoju, instrumenty sterowania inaczej kształtują się na poziomie małych społeczności, a inaczej w układzie większego obszaru. Innym ważnym aspektem jest perspektywa definiowania. Można przyjąć co najmniej dwie: z punktu widzenia społeczności lokalnej i jej potrzeb oraz z punktu widzenia zmian zachodzących w obrębie układu lokalnego. Pierwsza z nich jest istotniejsza dla niewielkiego obszaru, druga natomiast skupia się na efektach powstających w wyniku rozwoju w skali lokalnej²⁰¹. Z punktu widzenia gminy czy nawet powiatu można uznać, że oba aspekty, obie płaszczyzny się uzupełniają. Rozwój lokalny na rzecz i przy udziale lokalnej społeczności jest prowadzony przy zaangażowaniu w ten proces struktur samorządu terytorialnego i innych organizacji i instytucji. Bardzo ważną rolę odgrywają przedsiębiorcy, instytucje szkoleniowe, organizacje pozarządowe. W procesie tym należy w możliwie efektywny sposób wykorzystywać lokalne możliwości i zasoby. W gospodarce opartej na wiedzy ważne jest zidentyfikowanie posiadanych zasobów wiedzy oraz określenie i praktyczne

¹⁹⁹ Cyt. za: A. Sekuła, *Koncepcje rozwoju lokalnego w świetle współczesnej literatury polskiej – zarys problemu*, „Zeszyty Naukowe Politechniki Gdańskiej. Ekonomia” 2001 nr 588 (40).

²⁰⁰ Taki pogląd wyrażają między innymi: I. Pietrzyk, *Polityka regionalna Unii Europejskiej i regiony w państwach członkowskich*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2000; W. Dziemianowicz, *Kapitał zagraniczny a rozwój regionalny i lokalny w Polsce*, Europejski Instytut Rozwoju Regionalnego, Warszawa 1997.

²⁰¹ A. Sekuła, *Koncepcje rozwoju lokalnego...*, op. cit.

wykorzystanie mechanizmów pozwalających na bazie wiedzy budować przewagę konkurencyjną, a tym samym rozwój lokalny przyspieszyć i utrwalić.

Mechanizmy te będą inne dla osób indywidualnych, inne dla organizacji/przedsiębiorstw czy w końcu dla społeczności zamieszkujących dany obszar. Ważne jest poznanie psychologiczno-osobowościowych uwarunkowań kreowania wiedzy na tych poziomach. Taki schemat pozwoli inicjować rozwój lokalny.

Inicjatorami rozwoju lokalnego bez wątplenia są władze lokalne, przedsiębiorcy oraz społeczności lokalne (skupione także w ramach organizacji pozarządowych). Grupy te współdziałają ze sobą, mobilizując energię całego środowiska lokalnego na rzecz osiągnięcia powszechnie akceptowalnych celów. Można więc przyjąć, że kluczowe czynniki rozwoju lokalnego to:

- Lokalizacja terytorialna i jakość środowiska;
- Aktywność samorządu terytorialnego;
- Kapitał wiedzy lokalnych społeczności i przedsiębiorców;
- Otoczenie instytucjonalne.

Część z tych czynników w niewielkim stopniu podlega wpływom (jak na przykład lokalizacja terytorialna). Inne, jak na przykład wiedza, są sterowalne. W opinii Autorki niniejszej pracy poziom lokalny pozwala elastycznie wpływać na rozwój, a to zdecydowanie przyspiesza kreowanie wartości dodanej dla wszystkich uczestników życia w społeczności gminnej lub powiatowej. Harmonizacja działań jest możliwa przy określaniu planów i strategii rozwoju, jednakże sama ich realizacja wymaga systematycznego działania przy aktywnym udziale wszystkich grup. Trudno jest wskazać jedną słuszną ścieżkę rozwojową. Możliwe jest jednak opracowanie pewnych założeń teoretycznych. Żeby to jednak było możliwe niezbędna jest weryfikacja głównych czynników czy też poziomów rozwoju społeczno-gospodarczego w obecnej perspektywie rozwojowej (2014-2020) na poziomie Unii Europejskiej, kraju, województwa i gminy (na przykładzie województwa warmińsko-mazurskiego oraz Gminy i Miasta Pisz).

Unia Europejska określiła kierunki wzrostu do 2020 roku w dokumencie „Europa 2020. Strategia na rzecz inteligentnego i zrównoważonego rozwoju sprzyjającego włączeniu społecznemu”²⁰². Europa 2020 to wizja społecznej gospodarki rynkowej dla Europy XXI wieku. Strategia Europa 2020 obejmuje trzy wzajemnie ze sobą powiązane priorytety:

- rozwój inteligentny: rozwój gospodarki opartej na wiedzy i innowacji;
- rozwój zrównoważony: wspieranie gospodarki efektywniej korzystającej z zasobów, bardziej przyjaznej środowisku i bardziej konkurencyjnej;
- rozwój sprzyjający włączeniu społecznemu: wspieranie gospodarki o wysokim poziomie zatrudnienia, zapewniającej spójność społeczną i terytorialną.

W dokumencie podkreśla się, że Europa może odnieść sukces, oczywiście poza wskazaniem bazy przemysłowej i posiadanych zasobów, w oparciu o zasoby niematerialnych społeczności (wiedzy, talentów).

W Polsce obowiązuje „Strategia rozwoju kraju 2020”²⁰³. Celem głównym jest wzmocnienie i wykorzystanie gospodarczych, społecznych i instytucjonalnych potencjałów zapewniających szybszy i zrównoważony rozwój kraju oraz poprawę jakości życia ludności. Cel ten jest realizowany w ramach trzech priorytetowych kierunków interwencji, które (jak zapisano w dokumencie) są odpowiedzią na kluczowe wyzwania w najbliższym dziesięcioleciu i od których zależy zintensyfikowanie procesów rozwojowych oraz uniknięcie dryfu rozwojowego. Są to:

- Sprawne państwo, które jest: przejrzyste, przyjazne, pomocnicze i partycypacyjne. Sprawność państwa zależy od sprawności jego instytucji i zdolności do podejmowania oraz przeprowadzania niezbędnych reform w warunkach jak największej współpracy z obywatelami i akceptacji społecznej, a także od zdolności zarządzania w dobie dysponowania ograniczonymi środkami.

²⁰² Bruksela, 3.3.2010 KOM(2010) 2020 wersja ostateczna, Komunikat Komisji Europa 2020, Strategia na rzecz inteligentnego i zrównoważonego rozwoju sprzyjającego włączeniu społecznemu.

²⁰³ MRR, Warszawa 2012, Dokument przyjęty uchwałą Rady Ministrów w dniu 25 września 2012 roku.

- Zwiększanie konkurencyjności gospodarki. Zauważa się, że tradycyjne przewagi konkurencyjne tracą na znaczeniu. Stąd niezmiernie pilną potrzebą jest wypracowanie nowych przewag, opartych na wiedzy, kapitale intelektualnym, kapitale społecznym, rezultatach cyfryzacji. W ciągu najbliższej dekady radykalnej poprawie podlegać będzie system kształcenia oraz warunki dla kształtowania postaw uczenia się przez całe życie, w tym także uczenia się innego niż formalne. Młodzi ludzie uzyskają najbardziej aktualną wiedzę umożliwiającą im funkcjonowanie we współczesnej cywilizacji, rozwinię się ich ciekawość świata, kreatywność, chęć poszukiwania oryginalnych rozwiązań, umiejętność współpracy oraz kompetencje niezbędne do samodzielnego rozwoju w przyszłości. Szkolnictwo wyższe zmierzać będzie do funkcjonowania według modelu uniwersytetu trzeciej generacji (tj. łączącego rolę edukacyjną i badawczą z wdrażaniem innowacji i biznesem). Wzmocnieniu ulegną jego związki z przemysłem. Wzrośnie liczba absolwentów kierunków technicznych i przyrodniczych. Wzmocniony zostanie kapitał intelektualny będący solidnym fundamentem dla nowoczesnej i konkurencyjnej gospodarki. Istniejący potencjał gospodarczy wymaga właściwego wykorzystania. Wspierana będzie specjalizacja regionów oparta na ich zasobach i możliwościach rozwojowych.
- Spójność społeczna i terytorialna. Tworzone będą warunki do rozprzestrzeniania procesów rozwojowych zarówno w kontekście geograficznym - na różne obszary o słabszych potencjałach, jak i włączania w procesy rozwojowe tych, którzy pozostawali dotychczas tylko biernymi odbiorcami zachodzących zmian. Procesom rozwojowym towarzyszy zwykle rozwarstwienie, które jest wynikiem splotu różnych czynników: zapóźnień infrastrukturalnych, przestarzałej struktury społeczno-gospodarczej, niskiej produktywności i innowacyjności, słabości kapitału ludzkiego i społecznego. Podejmowane działania wyrównawcze nie zawsze przynosiły zamierzony efekt. Dlatego też nacisk powinien być położony przede wszystkim na działania wydobywające i wspierające zróżnicowane potencjały, tak poszczególnych jednostek i grup społecznych, jak i poszczególnych terytoriów w oparciu o zasadę solidarności pokoleniowej i terytorialnej

(polegającej na wyrównywaniu szans i konkurencyjności). W tym kontekście istotne jest z jednej strony zmniejszanie „luki rozwojowej” przez działania skierowane na eliminowanie barier ograniczających możliwości rozwojowe, z drugiej zaś wzmacnianie potencjałów rozwojowych.

Główny cel „Strategii rozwoju społeczno-gospodarczego województwa warmińsko-mazurskiego do roku 2025”²⁰⁴ (którego częścią jest Miasto i Gmina Pisz) określono następująco: spójność ekonomiczna (oznaczająca wzrost gospodarczy), społeczna (rozumiana jako tworzenie nowych miejsc pracy, naturalną aktywność, mobilność, otwartość na zdobywanie kwalifikacji) i przestrzenna (rozumiana jako włączenie do sieci głównej infrastruktury w Polsce i w Europie) Warmii i Mazur z regionami Europy.

Zgodnie z strategią województwa poprawa spójności ekonomicznej, przestrzennej i społecznej powinna być osiągnięta z uwzględnieniem inteligentnych specjalizacji regionu. Dla województwa warmińsko-mazurskiego określono następujące specjalizacje: ekonomia wody, drewno i meble oraz żywność wysokiej jakości. Wywodzą się one z tradycji regionu oraz jego potencjału wewnętrznego. Jednocześnie zakres specjalizacji pozwala włączyć się w proces budowania spójności ekonomicznej bardzo szerokiego spektrum podmiotów gospodarczych i instytucji.

Analiza dokumentu wyraźnie wskazuje na potrzebę wspierania działań w zakresie poprawy konkurencyjności gospodarki, której jednym z podstawowych warunków jest aktywne społeczeństwo oraz wzrost liczby i jakości powiązań sieciowych (w obszarze gospodarki, ale także społeczeństwa).

Miasto i Gmina Pisz opracowała strategię we współpracy z innymi samorządami ościennymi skupionymi wokół idei rozwoju i promocji Krainy Wielkich Jezior Mazurskich (WJM)²⁰⁵. Strategia nosi nazwę: „Wielkie Jeziora Mazurskie 2020 – Strategia”²⁰⁶. Autorzy

²⁰⁴ Strategii rozwoju społeczno-gospodarczego województwa warmińsko-mazurskiego do roku 2025, Urząd Marszałkowski Województwa Warmińsko-Mazurskiego, Olsztyn, 25 czerwca 2013 r.

²⁰⁵ Samorządy te to: Miasta Giżycko, Gminy Giżycko, Gminy Mikołajki, Gminy Miłki, Miasta Mrągowo, Gminy Mrągowo, Gminy Orzysz, Gminy Pisz, Gminy Pozezdrze, Gminy Ruciane-Nida, Gminy Ryn i Gminy Węgorzewo.

²⁰⁶ Wielkie Jeziora Mazurskie 2020 – Strategia, Gminy WJM, Warszawa – WJM, marzec 2014.

dokumentu określili, że celem głównym jest „wzrost konkurencyjności obszaru WJM”. Będzie on odbywał się poprzez realizację czterech celów strategicznych, które odnoszą się do następujących zagadnień:

- kapitału ludzkiego i kapitału społecznego – są to podstawowe zagadnienia rozpatrywane zarówno w kategorii czynników lokalizacji przedsiębiorstw, jak i rozwoju gospodarczego (przedsiębiorczość jest cechą ludzką);
- konkurencyjności gospodarki – WJM potrzebują dynamicznego rozwoju gospodarczego, który przyczyni się do wzrostu miejsc pracy i pokaże mieszkańcom, że warto wiązać swoją przyszłość z tym regionem. Istotnym problemem będzie wzrost innowacyjności lokalnych firm, ponieważ w tym obszarze gospodarki można oczekiwać największej konkurencyjności i trwałości podmiotów gospodarczych;
- dostępności komunikacyjnej – obszar WJM musi być bardzo dobrze skomunikowany wewnętrznie, ale przede wszystkim – ze względu na turystów – w relacjach z otoczeniem. Bardzo dobre połączenia komunikacyjne pozostają wciąż jednym z najważniejszych czynników lokalizacji firm;
- środowiska przyrodniczego – wysokiej jakości środowisko przyrodnicze musi zachęcać turystów, przedsiębiorców i mieszkańców do przebywania na obszarze WJM. Zatem podstawą rozwoju będzie skuteczna dyskusja ze stereotypami, wzrost świadomości społecznej związanej z ekologią, zdywersyfikowane wykorzystanie turystyczne, a w końcu otwartość wobec podmiotów gospodarczych.

Warte podkreślenia jest traktowanie kapitału ludzkiego i społecznego jako kluczowych zasobów, w oparciu, o które będzie budowana przewaga konkurencyjna (szczególnie z kontekście innowacji i rozwoju opartego na wiedzy). Kapitał ludzki w uproszczeniu przez Autorów dokumentu jest traktowany jako suma kwalifikacji mieszkańców. Podkreśla się, że bardzo istotne jest, by mieszkańcy obszaru charakteryzowali się następującymi cechami:

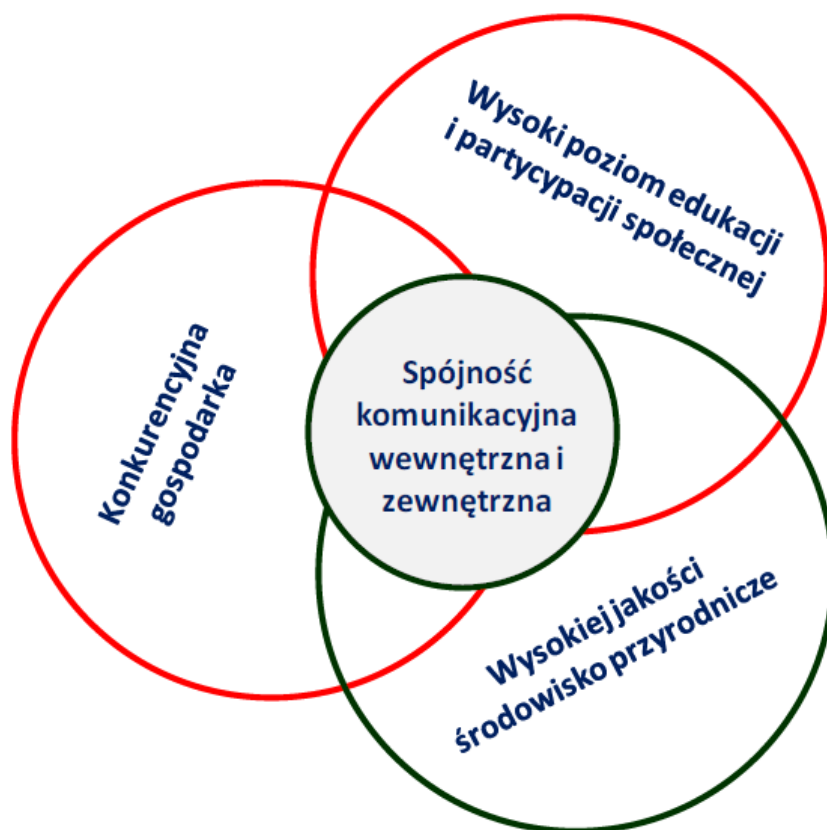
- wysokim poziomem kwalifikacji społecznych i zawodowych – oznacza to konieczność wzmocnienia edukacji na każdym poziomie i etapie życia mieszkańców WJM. Istotnym czynnikiem wzmacniającym kwalifikacje zawodowe powinien stać się rozwój szkolnictwa zawodowego i specjalistycznych kursów, w szczególności odnoszących się do inteligentnych specjalizacji województwa warmińsko-mazurskiego, w które wpisuje się obszar WJM. Mieszkańcy regionu powinni dostać szansę rozwijania swoich talentów oraz przedsiębiorczości i innowacyjności;
- wysoką aktywnością społeczną – ta cecha może być rozwijana poprzez likwidację barier komunikacyjnych. Ważne jest, by powstały programy, które istniejącą już aktywność na poziomie pojedynczych wsi i gmin, przełożyły na szerszą współpracę na rzecz społeczności WJM oraz budowę poczucia przynależności do Mazur;
- odpowiednią otwartością na różne idee, postawy i wyzwania wynikające z nowoczesnego modelu rozwoju – w tym kierunku powinny zostać zrealizowane programy edukacyjne dla wszystkich grup wiekowych uwzględniające zarówno najnowsze wyniki badań i doświadczenia innych regionów w mobilizacji społecznej i tworzeniu więzi dla realizacji celów rozwojowych;
- umiejętnością współpracy w układzie lokalnym, a także z partnerami krajowymi i zagranicznymi – idea współpracy samorządów lokalnych WJM powinna być przełożona przede wszystkim na organizacje pozarządowe, a także na przedsiębiorców i instytucje otoczenia biznesu. Istotne jest, by Strategia WJM wykorzystywana była jako narzędzie do tworzenia nowych i wzmacniania starych więzi kooperacyjnych.

Potwierdza to potrzebę stworzenia modelu wykorzystania wiedzy na wszystkich poziomach rozwoju społeczno-gospodarczego, poczynając od osób fizycznych (poprzez rozwijanie własnych kwalifikacji, zaangażowanie w kształcenie na każdym etapie życia). Chodzi tu także o rozwijanie cechy zwanej „przedsiębiorczość”. Powinna ona być rozwijana od najmłodszych lat życia. Wzmocnienie tych mechanizmów jest możliwe w ramach współpracy zespołowej, z uczestnictwem w sieciach. Bardzo ważny jest sposób

rozumienia konkurencyjności gospodarki. Gospodarka krainy Wielkich Jezior Mazurskich z założenia opiera się na mikro i małych przedsiębiorstwach (głównie z sektora turystycznego, drzewnego). Cele strategiczne dla Miasta i Gminy Pisz zaprezentowano na rysunku 14.

Rysunek 14.

Cztery cele strategiczne Miasta i Gminy Pisz

Źródło: Wielkie Jeziora Mazurskie 2020 – Strategia, Gminy WJM, Geoprofit, Warszawa 2014

Wyraźnie widać potrzebę poszukiwania przewag rozwojowych w zasobach wiedzy społeczności lokalnych. Taki pogląd pojawiał się w strategii Unii Europejskiej, kraju, województwa oraz analizowanych gmin. Wciąż jeszcze nie dostrzega się mechanizmów warunkujących ich wykorzystanie. Są one inne na poziomie jednostki (osobowościowe) i inne na poziomie przedsiębiorstwa (osobowościowo-organizacyjne). Innym trudnym zagadnieniem jest próba harmonizacji działań na rzecz efektywnego stymulowania rozwoju. Jak wykazały badania różne jest nawet postrzeganie wiedzy jako czynnika

rozwoju i jej źródeł (inna jest świadomość osób uczących się, a inna praktyków gospodarczych).

W tej pracy został zaproponowany model rozwoju przedsiębiorczości opartej na wiedzy na poziomie lokalnym. Punktem wyjścia jest analiza kluczowych filarów rozwoju, analiza zachodzących zależności oraz sił na nie wpływających.

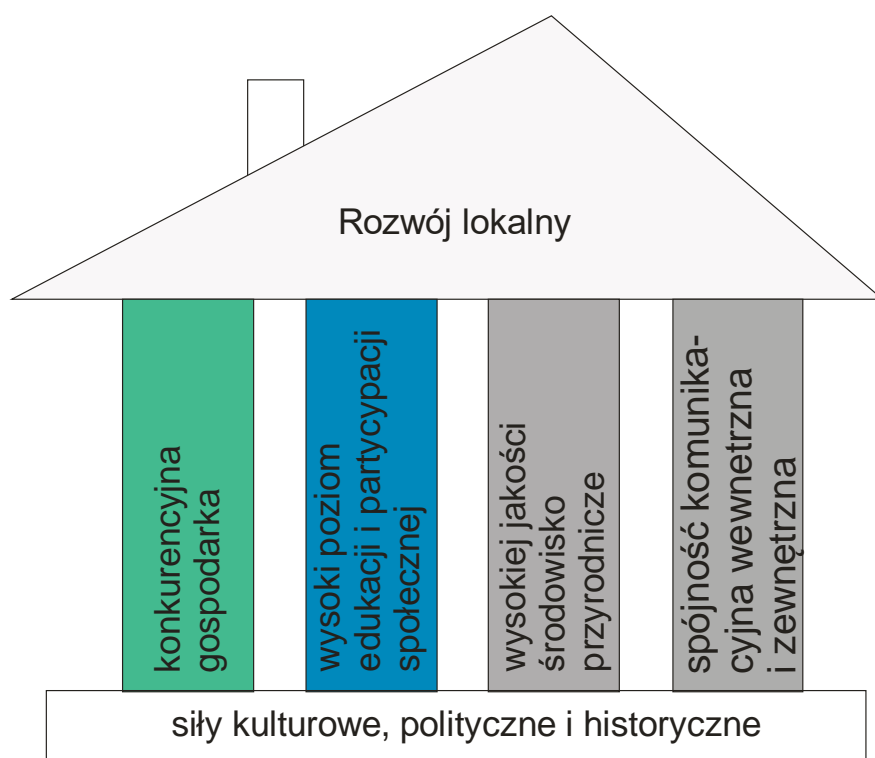
Za strategią „Wielkie Jeziora Mazurskie 2020” można przyjąć, że rozwój lokalny opiera się na czterech filarach:

1. Konkurencyjna gospodarka
2. Wysoki poziom edukacji i partycypacji społecznej
3. Wysokiej jakości środowisko przyrodnicze
4. Spójność komunikacyjna wewnętrzna i zewnętrzna.

Za kluczowe zostały uznane dwa pierwsze elementy, zaś dwa ostatnie za bardzo ważne, jednakże wspomagające w stosunku do pierwszych. Wysokiej jakości środowisko przyrodnicze oraz spójność komunikacyjna i wewnętrzna i zewnętrzna jest w dużej mierze uwarunkowana położeniem geograficznym, a ich rozwój wymaga innych mechanizmów i nie będzie omawiany w niniejszej pracy. Uwaga została skupiona na propozycji stymulowania rozwoju lokalnego w oparciu o wiedzę na poziomie przedsiębiorstwa, która jest silnie sprzężona z wysokim poziomem edukacji i partycypacji społecznej. Wszystkie filary rozwoju lokalnego są silnie uzależnione od czynników kulturowych, politycznych i historycznych. Tak rozumiany rozwój można przedstawić w formie domu strategicznego (rysunek 15).

Rysunek 15.

Dom strategiczny rozwoju lokalnego

Źródło: opracowanie własne.

Można przyjąć założenie, że to właśnie przedsiębiorstwa (a więc głównie pracujący w nich ludzie) są stymulatorami rozwoju na poziomie lokalnym. Działają one jednak w silnym powiązaniu z innymi podmiotami, także z samorządami lokalnymi oraz społecznościami lokalnymi.

4.2. Przegląd badań międzynarodowych oraz doświadczeń w zakresie modelowania rozwoju w oparciu o wiedzę i przedsiębiorczość

Koncepcje rozwoju lokalnego można zdefiniować jako szczególną formę koncepcji rozwoju regionalnego. Powinna opierać się na możliwie najefektywniejszym wykorzystaniu czynników endogenicznych. Rozwój oparty o wiedzę i przedsiębiorczość wymaga wypracowania sieciowej struktury gospodarczej opartej na lokalnych

inicjatywach²⁰⁷. Teoretyczne i empiryczne podstawy takiego modelu nie istnieją. Można jedynie mówić o częściowych rozwiązaniach. Każda próba implementacji rozwiązań, które sprawdziły się w innych uwarunkowaniach przestrzennych, gospodarczych, może zakończyć się fiaskiem. Wszystko bowiem zależy od uwarunkowań wewnętrznych danej społeczności lokalnej. Poniższy przegląd badań należy więc traktować jako listę dobrych praktyk, źródło inspiracji dla możliwych działań wspierających rozwój lokalny w Polsce.

Rozwój lokalny oparty na wiedzy i przedsiębiorczości odbywa się w ramach trzech filarów: społeczeństwa (w tym działań indywidualnych i grupowych), organizacyjnym (głównie na poziomie przedsiębiorstw) oraz samorządowym. Często jest trudno jednoznacznie przyporządkować dane inicjatywy do konkretnego filaru. Wynika to z tego, że inicjatorzy i uczestnicy działań prorozwojowych tworzą swego rodzaju system silnie ze sobą skorelowanych elementów (w ramach lokalnych relacji i powiązań).

Badania prowadzone przez E. Chell i S. Baines wykazały, że firmy funkcjonujące w ramach sieci wykazują się zwiększoną wydajnością biznesową²⁰⁸. Sieć jest wykorzystywana w różnych obszarach, przykładowo jako źródło kontaktów handlowych, kanał rekrutacji, źródło wiedzy o tym, co się dzieje w branży i na rynku (lokalnym, regionalnym, ale także międzynarodowym). Oczywiście pogłębionej analizy wymagają mechanizmy stymulowania aktywności w ramach sieci (między innymi: struktura, kanały komunikacji, korzyści z uczestnictwa w sieci, wspólne inicjatywy). K. Klyver i D. Foley udowodnili, że współpraca jest silnie uwarunkowana względami kulturowymi (inaczej sieci funkcjonują w ramach jednolitych struktur, a inaczej w ramach społeczności zbudowanych z mniejszości narodowych). Nie każda sieć z założenia jest efektywna. Z pewnością potrzebni są lokalni liderzy (i w ramach sieci, ale i jako spoiwo aktywności na poziomie całej społeczności lokalnej).

²⁰⁷ W.J. Coffey, M. Plese, *The concept of local development: a stages model of endogenous regional growth*, „Papers in Regional Science” 1984 vol. 55, Issue 1, s. 1-12.

²⁰⁸ E. Chell, S. Baines, *Networking, entrepreneurship and microbusiness behaviour*, „Entrepreneurship and Regional Development” 2010 vol. 12 (3), s. 195-215; Badania były prowadzone wśród kadry zarządzającej 104 mikroprzedsiębiorstw; Porównaj także: B. Johannisson, A. Nilsson, *Community entrepreneurs: networking for local development*, „Journal Entrepreneurship & Regional Development. An International Journal” 2006 vol. 1, s. 3-19; K. Klyver, D. Foley, *Networking and culture in entrepreneurship*, „Journal Entrepreneurship & Regional Development. An International Journal” 2012 vol. 24, Issue 7-8, s. 561-588.

Bończak-Kucharczyk E., Herbst K. i Chmura K. uważają, że najważniejszym dla rozwoju jest aktywność władz samorządu terytorialnego²⁰⁹. To gmina może tworzyć warunki dla rozwoju przedsiębiorczości, a tym samym efektywnie stymulować rozwój lokalny. Tak pojęta rola gminy sprowadza się do konsekwentnego myślenia strategicznego opartego na solidnej wiedzy i wszechstronnej analizie endogenicznych podstaw działalności gospodarczej, ale także kreowania konkurencji na rynku, stwarzania warunków do rozwoju inwestycji za pomocą wszelkich dostępnych instrumentów (w tym: miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego, inwestycjach), przystosowania szkół gminnych do potrzeb lokalnego rynku pracy i wyzwań przyszłości. Tylko wówczas gdy polityka gminy w zakresie realizacji jej własnych zadań nie tworzy barier utrudniających rozwój, może mieć sens stosowanie innych, dodatkowych środków wspierających przedsiębiorczość i lokalną gospodarkę. Należy pamiętać, że rozwój przedsiębiorczości musi być pojmowany zarówno w kategoriach społecznych, tj. ludzkiej aktywności, jak i gospodarczych. Ważne jest zrozumienie potrzeby takiej współpracy i korzyści z niej płynących.

Planowanie jest ważnym elementem warunkującym rozwój. Stymulowanie rozwoju jest możliwe w oparciu o rzetelną analizę stanu istniejącego oraz trendów społeczno-gospodarczych. Ważne jest także zdefiniowanie pojęcia rozwój. W zależności od przyjętego systemu wartości dla jednych dana zmiana jest rozwojem, a dla innych jedynie modyfikacją. Poza tym trudno ocenić efektywność podjętych działań, jeśli nie wprowadzono systemu pomiaru (zawierającego wartości bazowe po diagnozie oraz docelowe, do osiągnięcia przykładowo w perspektywie 10-15 lat). O dobrej strategii rozwoju (w szerszym znaczeniu: gminy, powiatu lub w wąskim: przedsiębiorczości) można mówić, gdy:

Obejmuje ona identyfikację najważniejszych problemów, ale także czynników rozwoju, szans i zagrożeń;

- Wskazuje na priorytetowe kierunki działania (powinny to być 2-3 najważniejsze kierunki; wskazanie 10-15 powoduje, że działania są nadmiernie

²⁰⁹ E. Bończak-Kucharczyk, K. Herbst, K. Chmura, *Jak władze lokalne mogą wspierać przedsiębiorczość*, Fundacja Inicjatyw Społeczno-Ekonomicznych Polska Fundacja Promocji Małych i Średnich Przedsiębiorstw, Warszawa 1998.

zdywersyfikowane, a cele rozproszone; następuje rozwój w oparciu o małe kroki w różnych kierunkach);

- Określono kryteria i wartości, które przesądziły o takim wyborze i które mają wpływ na realizację celów;
- Cele są zgodne z zasadą CREAM, czyli są:
 - Precyzyjne – jasno zdefiniowane i bezsporne (C – clear);
 - Odpowiadające przedmiotowi pomiaru i jego oceny (R – relevant);
 - Ekonomiczne – mogą być mierzone w ramach racjonalnych kosztów (E – economic);
 - Adekwatne – dostarczające wystarczającej informacji nt. realizacji projektu (A – adequate);
 - Mierzalne – łatwe do zmierzenia i podlegające niezależnej walidacji (M – monitorable).
- Znana jest wizja przyszłości; jest ona znana i zaakceptowana przez mieszkańców i organizacje z danego obszaru;
- Tworzony jest klimat współpracy na różnych płaszczyznach²¹⁰.

Strategia jest zawsze owocem wyboru. Planowanie strategiczne jest środkiem ułatwiającym podejmowanie decyzji i pozwalającym jasno przedstawiać i analizować propozycje. Nie eliminuje jednak niepewności i konieczności wyboru. Może natomiast ułatwiać kompromisy, porozumienie i akceptację wspólnej wizji oraz ułatwiać dobór środków do jej realizacji²¹¹.

Od kilku lat forsowana jest koncepcja mądrej specjalizacji (*smart specialization*), która ma zapewnić inteligentny i zrównoważony rozwój. Państwowe oraz regionalne władze powinny zaprojektować rozwój oparty na endogenicznych zasobach, przewagach konkurencyjnych (tak zwanych inteligentnych specjalizacjach). Koncepcja ma na celu ukierunkowanie wszystkich regionów Unii Europejskiej na innowacyjność (w różnych

²¹⁰ Na podstawie: E. Bończak-Kucharczyk, K. Herbst, K. Chmura, op. cit.

²¹¹ Ibidem.

obszarach, w zależności od możliwości regionu)²¹². Można wyróżnić pięć ambitnych celów tej koncepcji: zatrudnienie, innowacje, edukacja.

W jednostkach samorządu terytorialnego, które chcą się rozwijać w oparciu o wiedzę i przedsiębiorczość warto tworzyć inkubatory przedsiębiorczości, a nawet parki naukowo-technologiczne. Z założenia służą one wspieraniu przedsiębiorczości, poprzez tworzenie warunków powstawania i funkcjonowania przedsiębiorstw (poprzez zapewnienie przestrzeni do prowadzenia działalności gospodarczej oraz szerokie wsparcie eksperckie w obszarze prowadzenia działalności gospodarczej). Wśród innych podmiotów ważnych w otoczeniu społeczno-gospodarczym wymienić można: organizacje przedsiębiorców (w tym izby gospodarcze, cechy, spółdzielnie), ośrodki szkoleniowe, instytucje finansowe, organizacje pozarządowe (działające na rzecz przedsiębiorstw, ale także partnerzy w sferze edukacji na rzecz przedsiębiorczości i efektywnego wykorzystania wiedzy) oraz ośrodki badawczo-rozwojowe (w tym ośrodki akademickie)²¹³. Podmioty te są bardzo ważne dla wspierania polityki proinnowacyjnej kraju, regionu czy rejonu. Oczywiście skuteczność działania wymienionych podmiotów zależy od efektywności ich działania. Potwierdzają to badania prowadzone w różnych krajach na przełomie ostatnich 15 lat²¹⁴. Wnioski są różne (często bardzo sceptyczne), między innymi:

²¹² National/Regional Innovation Strategies For Smart Specialisation (Ris3), Cohesion Policy 2014-2020, march 2014; www.ec.europa.eu/regional_policy/sources [13.02.2017].

²¹³ M. Huczek, *Parki naukowo-technologiczne, a rozwój małych i średnich przedsiębiorstw*, www.sbc.org.pl [11-03-2017].

²¹⁴ P. Quintas, D. Wield, M. Doreen, *Academic-industry links and innovation: questioning the science park model*, „Technovation” 1992 vol. 12(3), s. 161-175; D. Felsenstein, *University-related science parks - 'seedbeds' or 'enclaves' of innovation?*, „Technovation” 1994 vol. 14(2), s. 93-110; P. Westhead, *'R&D Inputs' and 'Outputs' of Technology-Based Firms Located On and Off Science Parks*, „R&D Management” 1997 vol. 27, s. 45-62; P. Lindelöf, H. Löfsten, *Growth, management and financing of new technology-based firms—assessing valueadded contributions of firms located on and off Science Parks*, „Omega” 2002 vol. 30, s. 143-154; M. Colombo, M. Delmastro, *How effective are technology incubators? Evidence from Italy*, „Research Policy” 2002 vol. 31, p. 110-112; D. Siegel, P. Westhead, M. Wright, *Assessing the impact of university science parks on research productivity: exploratory firm-level evidence from the United Kingdom*, „International Journal of Industrial Organization” 2003 vol. 21, s. 1357-1369; S. Wallsten, *Do science parks generate regional economic growth? An empirical analysis of their effects on job growth and venture capital*, AEI-Brookings Joint Center Working Paper 04-04, 2004; S. Appold, *Research parks and the location of industrial research laboratories: an analysis of the effectiveness of a policy intervention*, „Research Policy” 2004 vol. 33, s. 225-243; N. Fukugawa, *Science parks in Japan and their value-added contributions to new technology-based firms*, „International Journal of Industrial Organization” 2006 vol.

- kontakty między firmami a ośrodkami badawczymi (głównie uczelniami) istniały już przed wejściem firm do parku; nie istnieją różnice w efektywności współpracy z uczelniami firm działających w parku i poza nim;
- stopień powiązania firm z uczelnią nie przekłada się na innowacyjność przedsiębiorstw;
- firmy w parkach rozwijają się szybciej pod względem zatrudnienia i sprzedaży;
- firmy w parkach szybciej implementują nowe technologie, mają większą skłonność do udziału w międzynarodowych projektach badawczych;
- firmy w parkach mają większą skłonność do inwestowania w działalność badawczo-wdrożeniową, ale także chętniej szkolą własnych pracowników²¹⁵.

Autorzy opracowania²¹⁶ wskazują, że wspieranie działań w zakresie tworzenia instytucji wsparcia przedsiębiorczości i dyfuzji wiedzy może przynieść skutki ekonomiczne na trzech płaszczyznach:

- na poziomie regionu: zmiana konkurencyjności lokalnej gospodarki (w tym wzrost udziału dóbr i usług wysokiej technologii w strukturze produkcji);
- na poziomie przedsiębiorstw: tworzenie nowych miejsc pracy, inwestycje w działalność badawczo-rozwojową, innowacyjność, akumulację kapitału ludzkiego;
- na poziomie ośrodków naukowych: zmiana kierunku prowadzonych badań z uwzględnieniem możliwości komercjalizacji.

Autorka uważa, że należy tu także uwzględnić poziom edukacji: instytucje te często prowadzą programy szkoleniowe (ogólne i specjalistyczne, adresowane do różnych grup odbiorców) oraz poziom kreowania postaw przedsiębiorczych: istnienie takich ośrodków wskazuje na przyjęty kierunek działań o znaczeniu strategicznym.

24, s. 381-400; cyt za: D. Pelle, M. Bober, M. Lis, *Parki technologiczne jako instrument polityki wspierania innowacji i dyfuzji wiedzy*, Instytut Badań Strukturalnych, Warszawa 2008.

²¹⁵ D. Pelle, M. Bober, M. Lis, *Parki technologiczne...*, op. cit.

²¹⁶ Ibidem.

Na poziomie lokalnym powinny także powstawać miejsca pomocy doradczej. Ich forma może być różna. Może to być wydział w Urzędzie Gminy/ Powiatu odpowiedzialny za rozwój gospodarczy, może to być stowarzyszenie, fundacja. Taki podmiot mógłby być swego rodzaju obserwatorium gospodarczym, odpowiedzialnym między innymi za analizę trendów społeczno-gospodarczych, inicjującym współpracę między podmiotami, wskazującym na nisze rozwojowe. Często problemem jest niewiedza w zakresie wiedzy potrzebnej do rozwoju gospodarczego lub też brak czasu na poszukiwanie osób lub instytucji, które taką wiedzę posiadają. Przesyłanie sygnałów (choćby w formie newslettera, cyklicznych spotkań pod hasłem „co nowego w gospodarce”) do przedsiębiorców może pobudzać ich myślenie o nowych innowacyjnych kierunkach rozwoju.

Oczywiście, władze lokalne mają możliwość stosowania wielu instrumentów wspierania przedsiębiorczości, jak np. instrumenty dochodowe (podatki), wydatkowe (na infrastrukturę, wspierające rynek pracy, inwestycyjne), prawne. Nie będą one jednak omawiane w ramach niniejszej pracy. Jej celem jest wskazanie nowych, innowacyjnych, dotychczas niestosowanych (a przynajmniej nie stosowanych powszechnie) rozwiązań możliwych do implementacji w każdej jednostce samorządu terytorialnego.

Ciekawym i ważnym kierunkiem zmian w polityce spójności jest wprowadzenie instrumentu RLKS, czyli Rozwoju Lokalnego Kierowanego przez Społeczność. Bazuje on co prawda na sprawdzonej już metodzie LEADER, ale w obecnej perspektywie nabiera nieco innego znaczenia. Podstawowym założeniem jest szeroki udział społeczności lokalnej w tworzeniu i realizacji strategii (oddolność). W takim podejściu ważne jest zintegrowanie, polegające na łączeniu różnych dziedzin gospodarki oraz szeroką współpracę różnych grup interesu. Jest to możliwe dzięki stałej współpracy i sieciowości (rozpowszechnienia dobrych praktyk, wymiana doświadczeń). Taki rozwój można nazwać partnerskim, ponieważ tworzy się swego rodzaju lokalne partnerstwo, w którym uczestniczą różne podmioty z sektora publicznego, społecznego i gospodarczego.

Rozwój przedsiębiorczości w regionie jest możliwy pod warunkiem, że mieszkańcy będą przejawiać postawy przedsiębiorcze. Pasję do rozwijania takich postaw należy kształtować co najmniej od szkoły podstawowej. Jest to możliwe w ramach przedmiotów

obowiązkowych (przykładowo Przedsiębiorczość), ale także w ramach cyklu warsztatów, spotkań, które mogą zmotywować do przyjmowania postaw przedsiębiorczych. Z badania MillwardBrown SMG/KRC wynika, że w sumie co trzecia osoba w wieku 15-25 lat uczestniczyła w szkole lub na uczelni w zajęciach na temat zakładania i prowadzenia przedsiębiorstw. Większość z nich oceniała te zajęcia jako ciekawe. Choć 80 proc. młodzieży deklaruje chęć założenia własnej firmy, to tylko 1 proc. młodych osób rzeczywiście zakłada własną działalność gospodarczą²¹⁷.

Oprócz typowych barier związanych z zakładaniem działalności gospodarczej (rozbudowane procedury, dostęp do kapitału, dostęp do rynków zbytu), młodzi ludzie potrzebują wsparcia doradczego. Potrzebne są na lokalnym rynku instytucje, które pomogą zweryfikować poprawność założeń biznesowych oraz realnie ocenić szanse rynkowe. Takie usługi powinny świadczyć ośrodki szkoleniowo-doradcze, centra transferu technologii, preinkubatory i inkubatory przedsiębiorczości, fundusze pożyczkowe i poręczeń kredytowych, a także parki technologiczne. Liczba tych instytucji wzrasta w ostatnich latach, jednak ich rzeczywista aktywność jest silnie uzależniona od źródeł finansowania.

Rozkład terytorialny ośrodków innowacji i inkubatorów przedsiębiorczości jest w Polsce dość nierównomierny. Białą plamą jest Miasto i Gmina Pisz (rysunek 16).

²¹⁷ J. Kantorowicz, D. Żuk, *Jak uwolnić przedsiębiorczość w Polsce?*, Warszawa 2008.

Rysunek 16.

Ośrodki innowacji i inkubatory przedsiębiorczości w Polsce

◆ – lokalizacja ośrodka innowacji lub inkubatora przedsiębiorczości, liczby prezentują ilość ośrodków w danej miejscowości

Źródło: A. Bąkowski, M. Mażewska (red.), *Ośrodki innowacji w Polsce (z uwzględnieniem inkubatorów przedsiębiorczości). Raport z badania 2014*, Polska Agencja Rozwoju Przedsiębiorczości, Warszawa 2014.

Pobudzanie przedsiębiorczości na obszarach takich jak Pisz jest szczególnie ważne. Jest to warunek konieczny dla przyspieszenia rozwoju. Edmund Phelps²¹⁸ uważa, że kraje rozwinięte utraciły dynamizm. Wprowadza tu rozróżnienie tego procesu od zdolności do kreowania wzrostu. Uważa, że gospodarki znajdujące się na ścieżce szybkiego wzrostu wcale nie muszą być dynamiczne. Dynamizm oznacza bowiem zdolność do rozwoju w oparciu o kreowanie nowych rozwiązań: produktów i usług tworzących nowe rynki. Dynamizm oznacza więc przedsiębiorczość i innowacyjność, które z kolei czerpią siłę z zakorzenionych w społeczeństwie wartości i instytucji. Uważa, że konieczne jest zwiększenie dynamizmu, czyli postawienie na endogenny rozwój oparty na innowacjach. Do zmiany strategii nie wystarczy zwiększenie intensywności nakładów na badania i rozwój, konieczne są także zmiany strukturalne i instytucjonalne wspomagające rozwój

²¹⁸ Laureat nagrody Nobla w 2006 roku, w książce: „Mass Flourishing”.

przedsiębiorczości opartej na innowacjach. To właśnie te zmiany są najtrudniejsze²¹⁹. Dynamizm rozwojowy nie jest kwestią odpowiednio zaawansowanej infrastruktury technologicznej i potencjału badawczego, lecz także wynika ze stanu umysłu. Dlatego nie mniej ważne, zdaniem amerykańskiego ekonomisty, jak kształcenie inżynierów jest dbanie o stan humanistyki gwarantującej odpowiednią jakość krytycznego myślenia. Bez niego trudno wyobrazić sobie zdolność do innowacji, które w swej istocie polegają na kwestionowaniu zastanego ładu.

Zgodnie z badaniem Global Entrepreneurship Monitor Polska 2015 (GEM)²²⁰ społeczna percepcja przedsiębiorczości jest umiarkowanie pozytywna. Panuje przekonanie, że ludzie decydują się na zakładanie jednoosobowych działalności gospodarczych z powodu niemożności znalezienia pracy. W Polsce jednoosobowe działalności stanowią około 70% wszystkich podmiotów, podczas, gdy przykładowo w Niemczech około 80% (dane za 2013 rok). Przedsiębiorcy w Polsce są także gorzej oceniani niż w Unii Europejskiej (rysunek 17).

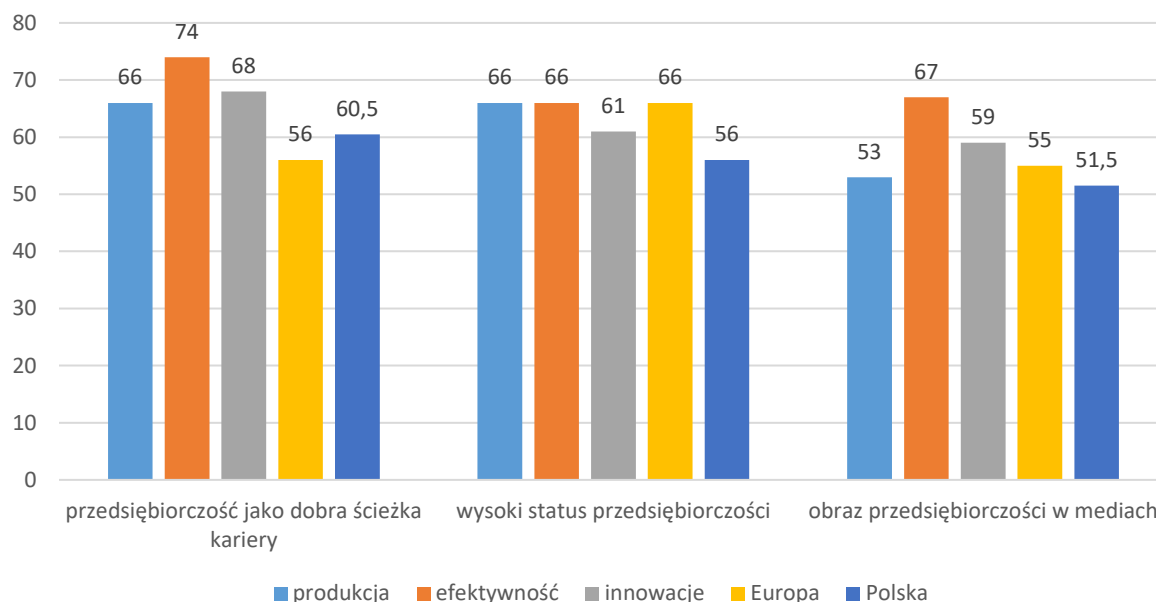
W GEM postawy przedsiębiorcze są mierzone za pomocą czterech wskaźników: intencji przedsiębiorczych, rozpoznawania szansy, samooceny zdolności przedsiębiorczych i strachu przed niepowodzeniem. Deklaracje Polaków dotyczące chęci pracy „na swoim” znacznie przewyższają wskazania dotyczące konkretnych intencji przedsiębiorczych. Udział Polaków deklarujących chęć założenia firmy w ciągu 3 lat jest blisko dwukrotnie wyższy niż wynosi średnia dla gospodarek innowacyjnych (12%).

²¹⁹ D. Acemoglu, J.A. Robinson, *Why nations fail: the origins of power, prosperity, and poverty*, Crown Publishers, New York 2012, cyt. za: E. Bendyk, *Białe plamy na mapie, czyli o ukrytych potencjałach innowacyjności*, w: P. Zadura-Lichota (red.), *Innowacyjna przedsiębiorczość w Polsce. Odkryty i ukryty potencjał polskiej innowacyjności*, Polska Agencja Rozwoju Przedsiębiorczości, Warszawa 2015.

²²⁰ A. Tarnawa, D. Węclawska (red.), *Raport Global Entrepreneurship Monitor Polska 2015*, Polska Agencja Rozwoju Przedsiębiorczości, Warszawa 2016.

Rysunek 17.

Społeczna percepcja przedsiębiorczości w Polsce na tle Unii Europejskiej oraz grup gospodarek zorientowanych na czynniki produkcji, efektywność i innowacje [%]

Źródło: Global Entrepreneurship Monitor Polska 2015.

Istnieje bardzo silna zależność pomiędzy wiedzą a przedsiębiorczością²²¹. Wiedza zawsze wiąże się z działaniem, powoduje decyzje. Podobnie jest z przedsiębiorczością. We współczesnej gospodarce te dwa czynniki są ze sobą silnie skorelowane. Nie ma przedsiębiorczości bez wiedzy, wiedza natomiast (posiadanie, dostęp) zwiększa aktywność działania.

²²¹ H. Zhou, *Knowledge, Entrepreneurship and Performance Evidence from country-level and firm-level studies*, Rotterdam 2010.

4.3. Model rozwoju przedsiębiorczości opartej na wiedzy na poziomie lokalnym

Model rozwoju społeczno-gospodarczego na poziomie lokalnym w tej pracy jest definiowany jako paradygmat (wzorzec) postępowania w ramach stosunków gospodarczych, interakcji społecznych oraz działań o charakterze politycznym. Praktycznie niemożliwe jest stworzenie jednego, skutecznego, obiektywnego modelu wykorzystania wiedzy na poziomie lokalnym czy regionalnym. Można jednak zaproponować pewne rozwiązania możliwe do implementacji na różnych poziomach rozwoju i w różnym zakresie. Proponowane przez Autorkę założenia modelu bazują na doświadczeniach własnych, analizie literatury przedmiotu (zarówno polsko jak i obcojęzycznej) oraz badaniach własnych prowadzonych w Mieście i Gminie Pisz. Założenia modelu zaprezentowano na rysunku 18.

Rysunek 18.

Model rozwoju opartego na wiedzy na poziomie lokalnym/ regionalnym

Źródło: opracowanie własne.

Rdzeniem (kluczowym czynnikiem) rozwoju regionu jest przedsiębiorczość. Autorka uważa, a potwierdza to literatura przedmiotu, że „przedsiębiorczość jest przede wszystkim postawą wobec życia”²²². Andrzejczyk zauważyła, że podejście do przedsiębiorczości ewaluowało. Wcześniejsze koncepcje opierały się na pojęciach przedsiębiorstwa, dostępnych zasobów, uzyskanych oszczędności, dokonanych inwestycji i pomnażania majątku (tak uważali przykładowo A. Smith, J.B. Say). Współcześnie, zarówno w naukach ekonomicznych i naukach o zarządzaniu, coraz silniejszy akcent kładziony jest na cechy charakteru, zachowanie i postawy nie tylko przedsiębiorcy, ale również i innych osób, które postawy przedsiębiorcze prezentują (tak uważają przykładowo: M. Pietraszewski, M. Bratnicki i J. Strużyna).

Przedsiębiorczość to aktywność. Aktywność mieszkańców/ obywateli jest bardzo ważna. Stanowią one główny filar społeczeństwa obywatelskiego. To właśnie oni, zjednoczeni w potrzebie rozwiązania określonego celu, tworzą organizacje pozarządowe. Są też pracownikami lokalnych przedsiębiorstw. Wszystko to jest możliwe przy aktywnym wsparciu władz lokalnych, które powinny pobudzać aktywność lokalną.

Tak rozumiana przedsiębiorczość jest podstawą gospodarki opartej na wiedzy. Koncepcja ta w ostatnich latach stała się istotnym nurtem analizy rzeczywistości społeczno-gospodarczej. Zainteresowanie to nie wynika z zaawansowania rozwoju technologicznego, ale raczej ze wzrostu znaczenia kapitału ludzkiego, a na poziomie regionalnym i lokalnym kapitału społecznego. Gospodarka oparta na wiedzy to także sieciowość powiązań pomiędzy uczestnikami lokalnych struktur (organizacji, przedsiębiorstw, społeczności, samorządu).

Jak rozwijać region zgodnie z koncepcją gospodarki opartej na wiedzy? Odpowiedź na to pytanie nie jest łatwa. Ciekawych przemysłów dokonał Krzysztof Szółek²²³. Porównał

²²² Przykładowo: C. Sołek, *Rola strategii gminy w rozwoju przedsiębiorczości*, w: J. Ostaszewski (red.), *Podstawowe determinanty rozwoju przedsiębiorczości w latach 2002-2003*, Wyd. Szkoły Głównej Handlowej, Warszawa 2003, s. 337; A. Andrzejczyk, *Wpływ edukacji na rozwój przedsiębiorczości*, Polskie Towarzystwo Ekonomiczne, Białystok 2016; M. Bartnicki, J. Strużyna (red.), *Przedsiębiorczość i kapitał intelektualny*, Wyd. Akademii Ekonomicznej, Katowice 2001.

²²³<http://www.wroclaw.pl/strategia-rozwoju-wroclawia-2030/files/wroclawskie-forum/gospodarka/materialy/Krzysztof-Szolek-Jak-rozwijac-gospodarke-miasta.pdf> [15-05-2017].

on atrybuty rozwoju miasta w oparciu koncepcję gospodarki opartej na wiedzy oraz gospodarki mądrości (tabela 47).

Tabela 47.

Różnice pomiędzy gospodarką opartą na wiedzy a gospodarką opartą na mądrości

Gospodarka oparta na wiedzy	Gospodarka oparta na mądrości
Zawsze żąda więcej	Rozumie koncepcję „enough” („wystarczy”)
Zgłasza popyt na kwalifikacje	Stawia na jakość – wyższe kwalifikacje nie gwarantują wyższej produktywności
Jest technologiczna	Jest technologiczna i humanistyczna
Preferuje konkurencję	Preferuje współpracę
Jest innowacyjna	Jest refleksyjna – nie wykluczając innowacyjności skupia się na jej konsekwencjach

Źródło: K. Szkołek, prezentacja <http://www.wroclaw.pl/strategia-rozwoju-wroclawia-2030/files/wroclawskie-forum/gospodarka/materialy/Krzysztof-Szolek-Jak-rozwijac-gospodarke-miasta.pdf> [data wejścia: 20-04-2017].

Bez wątpienia gospodarka lokalna/ regionalna oparta na wiedzy jest technologiczna i innowacyjna. Wciąż zgłasza popyt na kwalifikacje, zawsze „żądając więcej”, ale także lepiej, szybciej. Nie do końca można się zgodzić ze stwierdzeniem, że preferuje ona konkurencję. Jednym z założeń i podstaw jest praca zespołowa i sieciowość podmiotów. Z literatury znany jest model organizacji hipertekstowej opierającej się na zespołach projektowych (a nie konkurujących projektantach)²²⁴, czy też inne formy ludzkiego działania oparte na wzajemnym zaufaniu, komunikacji, poczuciu współodpowiedzialności.

Być może wato myśleć o rozwoju regionu/ lokalnym w kategoriach gospodarki mądrości. Pojawia się tam refleksja dotycząca granic. Nie zawsze więcej znaczy lepiej. Jest to gospodarka rozwinięta technologicznie, ale także uwzględnia wątki humanistyczne. Stawia się na jakość (jest to szczególnie ważne w obszarze kwalifikacji). Na koniec, a być może na początku planowania, warto zadać sobie pytanie o konsekwencje zmian.

²²⁴ Porównaj przykładowo: K. Perechuda, *Organizacja hipertekstowa*, „Zeszyty Naukowe Wałbrzyskiej Wyższej Szkoły Zarządzania i Przedsiębiorczości. Refleksje społeczno – gospodarcze” 2002 nr 1(1).

Warto także pamiętać o słowach A.F. Bociana, który uważa, że żadna działalność ludzka, również działalność gospodarcza, nie jest moralnie obojętna, ponieważ jej podejmowanie i prowadzenie wiąże ze sobą szereg różnorodnych wyborów, nie tylko stricte ekonomicznych²²⁵. Proces ten jest koniecznością, a zarazem poważną szansą poprawy sytuacji materialnej mieszkańców danego obszaru. Małe społeczności lokalne są bardzo zróżnicowane i mają odmienne problemy rozwojowe.

Kreowanie rozwoju opartego o przedsiębiorczość wymaga podjęcia wielu działań na różnych szczeblach organizacyjnych. Nie na wszystkie bezpośredni wpływ ma samorząd terytorialny. Część z tych działań powinny być programowane i realizowane na poziomie państwa. Zaliczyć tu można między innymi: inicjowanie postaw przedsiębiorczych poprzez zmiany w zakresie kształcenia (wprowadzanie w ramach podstawy programowej przedmiotów z zakresu szeroko rozumianej przedsiębiorczości) czy też budowanie świadomości korzyści płynących z bycia przedsiębiorczym.

Zmiany wymagają zaangażowania różnych uczestników życia społeczno-gospodarczego: społeczeństwa, organizacji pozarządowych, przedsiębiorców oraz samorządu terytorialnego. Zmiany należy rozpocząć od budowania świadomości korzyści płynących z pobudzania postaw przedsiębiorczych. Wśród społeczności lokalnych, ale także mieszkańców istnieje przekonanie o potrzebie „przyciągania” nowych inwestorów, zakładania nowych podmiotów gospodarczych. Rzadko jednak pojawia się myśl, że to „ja mogę mieć wpływ na ten proces”. Także udział społeczności lokalnych polega na budowaniu postaw otwartości na zmiany, aktywności oraz współuczestnictwa w działaniach na rzecz rozwoju. Ważną rolę pełnią tu organizacje pozarządowe. To one powstają z inicjatywy mieszkańców i są powoływane na potrzeby rozwiązywania określonych problemów. Ważny jest sektor przedsiębiorstw, głównie małych i średnich. To tu następuje praktyczne wykorzystanie postaw przedsiębiorczych, ale także stąd płyną dobre praktyki.

Autorka na podstawie analizy badań własnych, głównie efektów pracy grupy w ramach badań fokusowych, oraz literatury przedmiotu proponuje, aby powołać w

²²⁵ A.F. Bocian (red.), *Ekonomia – polityka – etyka*, Wyd. Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2010.

gminie ThinkTank na rzecz rozwoju przedsiębiorczości. Miałyby on pełnić funkcje doradcze, być forum dyskusji, wymiany doświadczeń oraz wypracowywania nowych idei. Byłoby to podmiot integrujący sfery biznesu, przedsiębiorstw, społeczności lokalnej, samorządu, kulturową, edukacyjną oraz nauki i przedsiębiorczości. Powołanie takiej instytucji jest bardzo ważne. Dzięki ThinkTankowi możliwa byłaby implementacja pozostałych elementów modelu. Na wstępie należałoby odpowiedzieć na następujące pytania:

- Jaka wiedza jest potrzebna, który obszar wiedzy wymaga intensywniejszego wykorzystania?,
- Jakie warunki należy stworzyć, by efektywnie wykorzystać wiedzę?,
- Jakie są potrzebne narzędzia?,
- Jak gospodarować wiedzą?

Podstawą pracy ThinkTanku byłyby:

- spotkania, których osią są rozmowy i kontakty bezpośrednie, tematyczne sesje dialogu pozwalają wszystkim stronom poszerzyć perspektywę i pozyskać nową wiedzę w nieformalnej atmosferze;
- tworzenie platformy inspirującej i stymulację wymianę doświadczeń między sferami, które zazwyczaj się nie przenikają: publiczną i prywatną, między teorią i praktyką, wiedzą i intuicją;
- prowadzenie debat publicznych dostarcza liderom syntetycznej wiedzy pozwalającej do szerszego, wielowymiarowego spojrzenia na rzeczywistość, a w efekcie podejmowania lepszych decyzji;
- „sieć myśli”, ThinkTank korzysta z narzędzi analitycznych i syntetycznych, technik pracy nad ideami, technik dialogu i metod tworzenia innowacji myślowych.

W ThinkTanku mogłyby być stosowane takie działania, jak:

- wydawanie specjalnych publikacji;
- organizacja warsztatów;
- organizowanie konferencji na temat rozwoju przedsiębiorczości;

- analizowanie propozycji konkretnych przedsięwzięć;
- zapewnienie pozytywnego środowiska sprzyjającego opanowaniu umiejętności niezbędnych w działalności gospodarczej, czy społecznej;
- pomoc liderów przedsiębiorczości w tworzeniu i rozwijaniu nowych firm, czy działalności;
- opieka nad młodymi przedsiębiorcami;
- współpraca z systemem edukacji;
- ewentualnie prowadzenie badań naukowych (sondaży, badań opinii).

Efekt prowadzonych działań powinien skutkować rozwojem przedsiębiorczości, która przełoży się na rozwój lokalny.

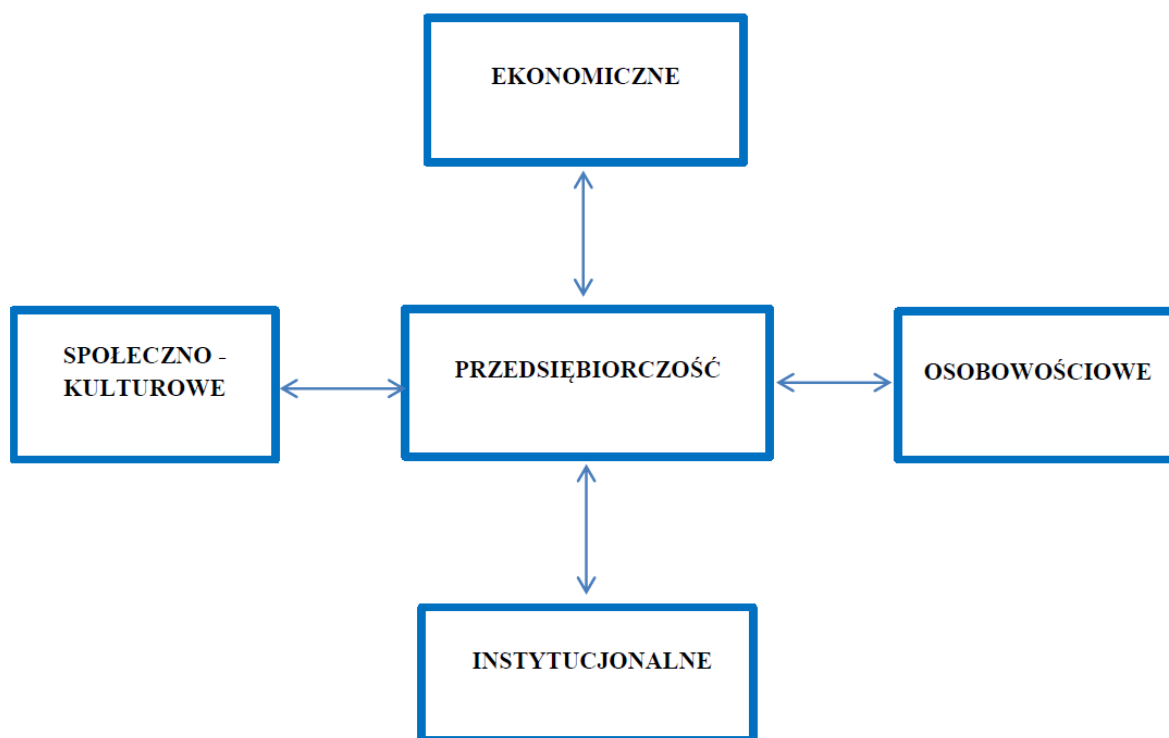
Przeprowadzone w ramach rozprawy analizy oraz wyniki badań własnych pozwoliły na określenie podstawowych uwarunkowań rozwoju przedsiębiorczości opartej na wiedzy na poziomie lokalnym. Autorka wyróżniła cztery podstawowe obszary uwarunkowań decydujących o rozwoju przedsiębiorczości: ekonomiczny, społeczno-kulturowy, instytucjonalny i osobowościowy (rysunek 19).

Uwarunkowania ekonomiczne są rozumiane jako zasoby finansowe i inne materialne. Ważne są elementy warunkujące efektywne wykorzystanie uwarunkowań ekonomicznych. Jest to przede wszystkim świadomość wpływu wiedzy z:

- zakresu zarządzania finansami - duża liczna przedsiębiorców to osoby bez formalnego wykształcenia biznesowego (a w tym finansowego);
- zakresu niezbędnych kompetencji menedżerskich; szczególnie ważne we współczesnej gospodarce w tym kontekście są umiejętności formowania strategii biznesowych.

Rysunek 19.

Podstawowe uwarunkowania rozwoju przedsiębiorczości

Źródło: opracowanie własne.

Uwarunkowania instytucjonalne pozwalają na dobór instrumentów pomagających kształtować umiejętności i wiedzę społeczną, aby korzyści z jej wykorzystania były największe. Działania podejmowane przez instytucje wpływają na wykorzystania czynników produkcji, akumulację wiedzy i kapitału, technikę i technologię, wydajność, postęp techniczny, organizację procesów wytwórczych. Uwarunkowania instytucjonalne to liczne instytucje działające na rzecz przedsiębiorczości. Na ogół ujmuje się je, jako podmioty wspomagające prowadzenie działalności gospodarczej, wśród których można wyróżnić instytucje:

- szkoleniowo-doradcze;
- informacyjne;

- finansowe;
- badawczo-rozwojowe;
- szkoleniowo-doradcze.

Wśród czynników instytucjonalnych szczególną uwagę kieruje się na jakość pracy władz samorządowych, organizacji obsługujących przedsiębiorstwa oraz sieci kooperacji dla tworzenia i komercjalizacji innowacji.

Istotą uwarunkowań społeczno–kulturowych są istniejące tradycyjne wartości i więzi, które wpływają na rozwój kapitału społecznego, a jego wiedza odgrywa znaczącą rolę w rozwoju przedsiębiorczości. Wymienić tu można przede wszystkim:

- świadomość,
- zaufanie;
- atmosfera;
- wyzwianie kreatywności;
- otwartość na różnorodność;
- elastyczność.

Uwarunkowania osobowościowe są z jednej strony pewnymi wrodzonym predyspozycjami, z drugiej zaś są cechami, które są kształtowane poprzez wiedzę. Cechami charakteru stanowiącymi czynniki rozwoju predyspozycji przedsiębiorczych są:

- uczciwość, szczerść, prawdomówność;
- koleżeńskość, życzliwość, wyrozumiałość–pomocność;
- sumienność, rzetelność, pracowitość;
- inteligencja, krytycyzm, dociekliwość.

Czynnikami osobowościowymi kształtującymi przedsiębiorczość są:

- gotowość do podejmowania ryzyka;
- opanowanie w sytuacjach stresowych;
- osobiste zaangażowanie;
- docenianie doświadczenia;

- otwartość na nowe doświadczenie;
- dążenie do innowacji;
- orientacja na przyszłość;
- chęć do nauki i samokształcenia;
- umiejętność wykorzystania wiedzy w praktyce;
- jest jednostką na ogół wysoko twórczą;
- zainteresowania społeczne;
- szanuje innych ludzi, docenia ich.

Rozwój przedsiębiorczości na poziomie lokalnym powinien stanowić element strategii działania, która powinna odpowiadać na pytania: jaka wiedza jest potrzebna?, jakie są potrzebne narzędzia?, jak powinien być system edukacji?, które obszary wiedzy stanowią czynnik rozwoju kapitału intelektualnego?, które z nich mogą stać się podstawą rozwoju przedsiębiorczości?. Podstawą do planowania rozwoju przedsiębiorczości powinna być wnikliwa obserwacja i ocena stanu istniejącego.

4.4. Wybrane obszary i formy działania ThinkTanku Miasta i Gminy Pisz

Szkolenia kadry zarządzającej

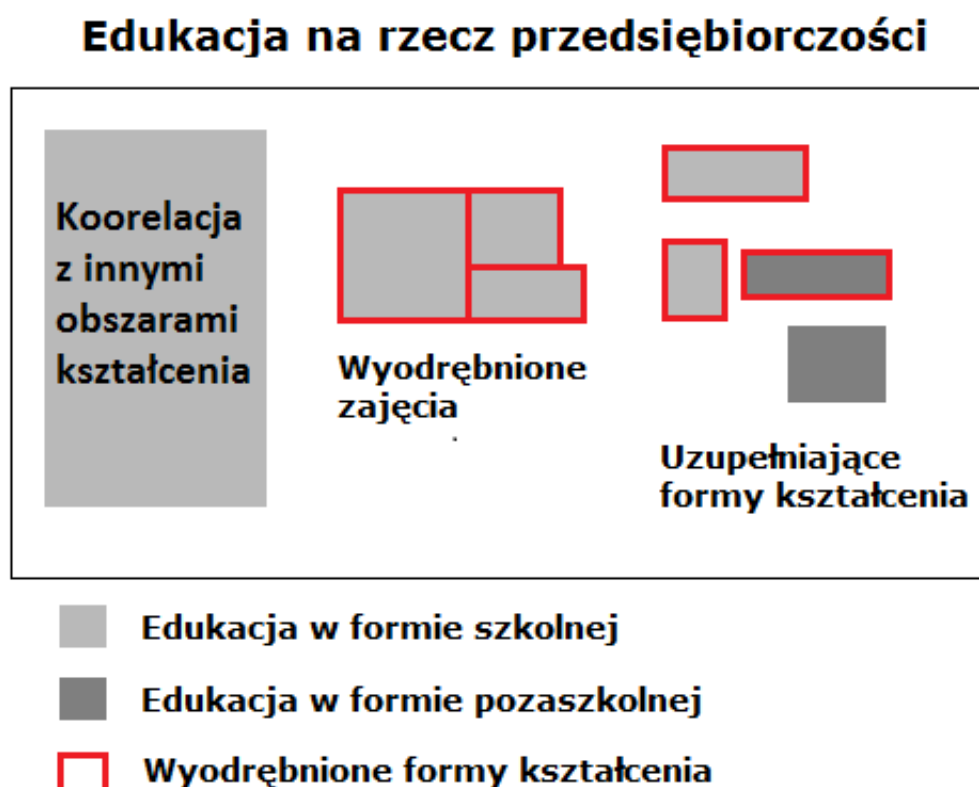
Praktyczne wykorzystanie postaw przedsiębiorczych i wiedzy odbywa się na różnych szczeblach życia społeczno-gospodarczego. Bez wątplenia jednak można stwierdzić, że właśnie w przedsiębiorstwach dzieje się to najczęściej. Przedsiębiorstwa są także miejscem, gdzie to zaangażowanie jest najlepiej widoczne (przykładowo w formie wyników finansowych, czy też pozycji konkurencyjnej). Dlatego też Think Tank powinien inicjować, organizować lub wspomagać szkolenia w pierwszym rzędzie osób podejmujących działalność przedsiębiorczą. Celem tych szkoleń powinien być wzrost świadomości w zakresie korzyści wynikających z lepszego wykorzystania wiedzy w gospodarce. Oczywiście wszystko to powinno się odbywać z uwzględnieniem lokalnych uwarunkowań rozwoju (w tym lokalnych przewag). Ważne jest mieć świadomość celu działań i korzyści z tego płynących.

Praktyczny wymiar procesu edukacji

Warunkiem osiągnięcia efektywnej edukacji na rzecz rozwoju przedsiębiorczości jest synergizm programów kształcenia edukacji formalnej z edukacją nieformalną (rysunek 20). Edukacja szkolna dla przedsiębiorczości musi być wspierana przez otoczenie instytucjonalne, w tym zwłaszcza przez szeroko pojętą praktykę. W efekcie kształcenia wiedza uzyskana w trakcie edukacji dla przedsiębiorczości powinien umożliwiać rozwój i kształtowanie przedsiębiorczości osobowościowej, przejawiającej się w twórczym myśleniu, pro aktywności i innowacyjności, gotowości do zmian i działania.

Rysunek 20.

Model edukacji na rzecz przedsiębiorczości

Źródło: Maciej Dąbrowski, prezentacja rozprawy doktorskiej, kwiecień 2017, Wydział Ekonomii i Zarządzania, Uniwersytet w Białymstoku.

Tabela 48.

Edukacja przedsiębiorczości w wybranych krajach europejskich

Kraj	Edukacja przedsiębiorczości na etapie szkolnym	Edukacja przedsiębiorczości na poziomie wyższym
Europa	3,5	4,6
Polska	2,5	3,9
Chorwacja	1,9	3,5
Estonia	4,2	4,8
Finlandia	3,9	4,2
Niemcy	2,7	4,1
Szwajcaria	4,9	6,2
Belgia	3,1	5,4
Irlandia	3,6	4,9
Holandia	4,9	5,6
Norwegia	4,1	4,1
Wielka Brytania	4,0	5,0

Źródło: Global Entrepreneurship Monitor Polska 2015.

Dostęp do informacji

Głównym celem obszaru informacyjno-komunikacyjnego na rzecz przedsiębiorczości jest tworzenie, dyfuzja i implementacja wiedzy. Uzależnione jest to głównie od jakości i siły kapitału społecznego na danym terenie. Im silniejsze są więzi społeczne i gospodarcze, tym większa skłonność do dzielenia się różnego rodzaju zasobami, w tym również wiedzą. Działalność ThinkTanku powinna przyczyniać się do kształtowania silnych więzi lokalnych wynikających z tradycji.

Dostęp do informacji jest istotnym czynnikiem wspierania partnerstwa w obszarze wiedzy pomiędzy światem nauki, biznesu, badań, wspierania rozwoju technologii i innowacji. Aby wzmacniać transfer informacji na poziomie lokalnym niezbędne jest wzmocnienie współpracy pomiędzy szkołami a przedsiębiorcami i partnerami społecznymi, które stanowią źródło informacji oraz pozyskania umiejętności komunikacyjnych. Jest to kolejne zadanie, a w rzeczywistości to wyzwanie dla proponowanej jednostki organizacyjnej.

Internet jest źródłem informacji zarówno dla osób indywidualnych, jak i jednostek organizacyjnych. Proponowany ThinkTank mógłby szkolić nauczycieli do korzystania z takich narzędzi, jak e-learning, portale edukacyjne, korepetytorzy edukacyjni, gry

symulacyjne i dydaktyczne. W odniesieniu do przedsiębiorstw (ale także w pewnym stopniu do szkół) ważnym zadaniem ThinkTanku będzie stworzenie (najlepiej bezpłatnego) dostępu do baz danych, adekwatnych do już prowadzonej i programowanej (promowanej) działalności gospodarczej w Mieście i Gminie Pisz.

Należy zwrócić uwagę, że wskazane źródła informacji łączą w sobie cechy komunikacji masowej i indywidualnej. Dzięki, którym użytkownicy są w stanie świadomie kształtować swój wizerunek, kształtować swoje otoczenie oraz efektywnie komunikować się z innymi i rozwijać swoją wiedzę.

Działania na rzecz wymiany doświadczeń i współpracy

Kolejnym zadaniem lokalnego ThinkTanku przedsiębiorczości powinno być tworzenie lokalnych sieci celem wymiany doświadczeń, współpracy oraz podejmowania wspólnych działań rozwojowych. Tworzenie sieci może być realizowane na wielu szczeblach i w ramach różnych relacji, przykładowo: społeczność-społeczność, przedsiębiorcy-społeczność, przedsiębiorcy-organizacje, społeczność-władze samorządowe. Wymianie doświadczeń służy także mentoring i intermentoring.

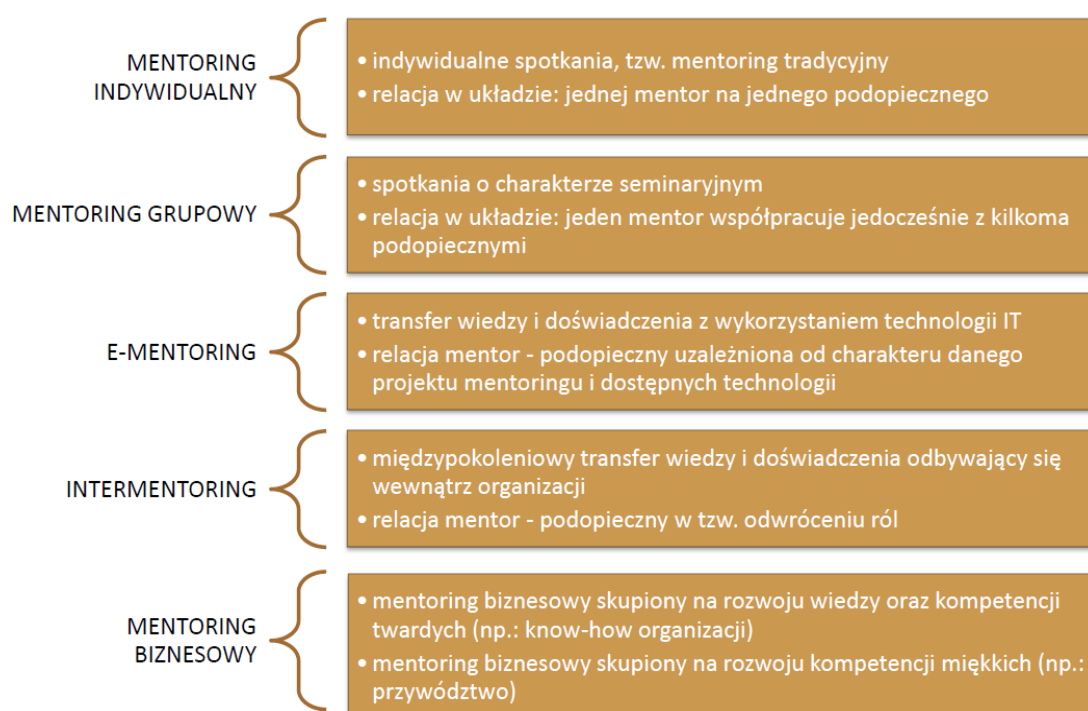
Mentoring i intermentoring

Mentoring jest współcześnie uznawany za jedną z najskuteczniejszych metod rozwoju. Jest to metoda wspomagająca proces rozwoju potencjału osób i lub jednostek. Możliwe jest jej wykorzystanie na poziomie jednostki, przedsiębiorstwa i regionu. Współczesny mentoring to partnerska relacja między osobą posiadającą doświadczenie i unikatowe kompetencje, wartościowe dla osoby potrzebującej pomocy (doradztwa). Jest to relacja co najmniej dwóch osób, które razem podążają przez pewien czas by dzielić się wiedzą, myślami w celu rozwiązania danych problemów.

Wyróżnić można kilka rodzajów mentoringu: indywidualny, grupowy, e-mentoring, intermentoring, mentoring biznesowy (rysunek 21). Różnią się one sposobem przekazu wiedzy, doświadczenia oraz układem relacji. Mogą to być osoby

„związane” zawodowo lub też wokół pewnego problemu. Mentoring sprzyja rozszerzeniu sieci kontaktów (przykładowo biznesowych), a także wzmacnia kompetencje miękkie uczestników, a w efekcie sprzyja budowaniu przewagi konkurencyjnej w oparciu o kapitał ludzki.

Rysunek 21.
Rodzaje mentoringu

Źródło: *Mentoring w praktyce polskich przedsiębiorstw - Badania PARP*, Warszawa 2014.

Intermentoring jest metodą (formą działania), który sprzyja wymianie doświadczeń między pokoleniami, szczególnie na poziomie regionu. Pozwala wzmacniać tożsamość kulturową, przeciwdziała wykluczeniu społecznemu. Stosowanie intermentoringu w przedsiębiorstwie pozwala obniżyć koszty funkcjonowania dzięki zaangażowaniu pracowników doświadczonych w adaptację zawodową osób nowozatrudnionych. Współcześnie relacja ta może mieć dwa kierunki, tzn. nie tylko osoby starsze wspierają doświadczeniem młodych, ale także młodzi wspierają starszych

przykładowo w obsłudze nowoczesnych urządzeń, dzielą się wiedzą o nowościach technologicznych.

Mentoring sprzyja właściwej współpracy między środowiskami naukowymi i oświatowymi, biznesem oraz samorządem terytorialnym i wspólnemu (zintegrowanemu) działaniu na rzecz kształtowania postaw przedsiębiorczych. Te trzy środowiska mówią innymi językami, mają różne potrzeby. Mentoring byłby doskonałą metodą integracji tych różnych stanowisk, pozwalającym na realizację wspólnego celu jakim jest rozwój regionalny czy lokalny.

Na świecie istnieją profesjonalne programy kształcenia mentorów. W Polsce nie są one jeszcze bardzo powszechne. Brakuje także profesjonalnych platform wymiany doświadczeń osób zaangażowanych w procesie mentoringu. Jest to ważne zadanie dla proponowanego ThinkTanku Miasta i Gminy Pisz.

Wspieranie przedsiębiorczości na różnych etapach tego procesu

Z przeprowadzonych analiz wynika, że ważne jest wspieranie przedsiębiorczości na różnych etapach rozwoju. Ważna jest nie tylko edukacja formalna i nieformalna, która pozwoli wykształcić cechy decydujące o aktywności ludzi, ale kształtowanie postaw aktywności, otwartości na rozwój osobisty i samorealizację. W momencie, gdy ktoś zdecyduje się na podjęcie działalności gospodarczej niezwykle ważne jest wsparcie tej osoby (czy zespołu) na etapie inkubacji pomysłu. Zaś w trakcie prowadzenia działalności – doradzanie o wyborze dalszych kierunków rozwoju, zmian strukturalnych, dostępność źródeł finansowania. Jest to kolejne z wyzwań proponowanego ThinkTanku.

Z przeprowadzonych badań wynika, że system edukacji istniejący w Mieście i Gminie Pisz nie jest dostosowany do potrzeb lokalnego rynku. Jest to, bowiem specyficzny rejon, ze stosunkowo dobrze rozwiniętą bazą turystyczną (hotelarstwo, gastronomia, obiekty wodne). Badani zwrócili uwagę, że reforma oświaty z 1999 roku spowodowała likwidację większości szkół zawodowych, kształcących potrzebnych tu specjalistów. Potrzebna jest informacyjna i organizatorska inspiracja do naprawienia tego błędu. Jednocześnie badani, głównie uczestnicy badań fokusowych, wyrazili pogląd, że

powinien się tym zająć „ktoś trzeci”. Może to być kolejne zadanie dla proponowanego ThinkTanku. Jednostka ta mogłaby opracować koncepcję przywrócenia szkół zawodowych i przyzakładowych, co już zakłada reforma oświaty z 2016 roku oraz praktycznej nauki zawodu. ThinkTank mógłby także podjąć działania organizatorskie na rzecz dostosowania miejsca praktyk i staży zawodowych do celów kształcenia na danym kierunku oraz na rzecz poprawy ich skuteczności, tak aby sprzyjały one zdobywaniu konkretnych umiejętności, a nie tylko uczeniu przystawowego „kserowania dokumentów”.

W proponowanym ThinkTanku powinien się znaleźć etat doradcy zawodowego, który udzielałby uczniom szkół podstawowych porad przy wyborze szkoły średniej, a uczniom szkół średnich – kierunku studiów. Powinno to być działanie stałe, polegające na przeprowadzeniu kilku lub kilkunastu rozmów zbiorowych i indywidualnych, a także wizyt w przedsiębiorstwach, warsztatach i innych. Doradca zawodowy mógłby inicjować zbiorowe działania przedsiębiorstw na rzecz wyposażenia przez nich warsztatów szkolnych.

Bardzo cenna byłaby również przeprowadzana okresowo przez ThinkTank analiza systemu oświaty w Mieście i Gminie Pisz, między innymi z punktu widzenia lepszego wykorzystania potencjału rozwojowego miasta, gminy i regionu. Ważna byłaby także ocena czy wiedza przekazywana w systemie edukacji sprzyja rozwojowi twórczego myślenia uczniów, uczy ich z jednej strony samodzielnego myślenia, z drugiej pracy w grupie, czy pobudza ich kreatywność, wzmacnia zdolność do podejmowania ryzyka, planowania przedsięwzięć i osiągnięcia zamierzonych celów? Czy wiedza pozwala uświadomić uczniom, że ich rozwój zależy od nich samych, od ich postaw i zachowań oraz pozytywnego myślenia? Warto wspomnieć, że ważnym elementem edukacji jest nauka o cykliczności życia, w tym również gospodarczego. Uwewnętrznienie wiedzy o cyklicznej naturze zjawisk zachęca do ich obserwacji, buduje wyobraźnię długiego dystansu i przekonanie, że okazja na dobrą decyzję istnieje zawsze. Młodzi ludzie powinni mieć świadomość zmienności rzeczywistości ekonomicznej oraz uczyć, że natura wielu zjawisk ma charakter procesu. Wiedza będzie właściwie wykorzystana, jeżeli w jednostkach nauczania zastosowane będzie myślenie systemowe.

Działania planistyczno-informacyjne na rzecz samorządu

Poziom gminny jest najslabiej przygotowany do tworzenia polityki publicznej, pod względem organizacyjnym i zasobów ludzkich. W mieście i gminie powstają wymagane ustawowo programy, lecz w praktyce, jak twierdzili badani respondenci, nikt ich nie propaguje i nie kontroluje wdrożenia, a lokalnych polityków mało interesuje to, co zostało zapisane w strategii rozwoju. Strategia rozwoju Miasta i Gminy Pisz na rzecz właściwego kształtowania postaw przedsiębiorczości zakłada wykorzystanie różnorodnych instrumentów. Można je podzielić na: usługi szkoleniowe, usługi informacyjne (w tym także promocja regionu np. poprzez działalność wydawniczą), usługi doradcze, usługi finansowe (promocja innowacji i postępu technologicznego). Wszystkie te działania mają za zadanie podnoszenie wiedzy społeczności lokalnej. Proponowana organizacja typu ThinkTank mogłaby wspierać realizację tych działań poprzez organizację niekomercyjnych programów, szczególnie w zakresie:

- wychowania patriotycznego;
- wolontariatu młodzieżowego;
- rozwijania zainteresowań;
- rozbudzania przedsiębiorczości dzieci i młodzieży;
- rozwoju samorządności młodzieży.

Należy stworzyć system informacji na temat funkcjonowania wszystkich instytucji samorządu lokalnego. Stała informacja medialna (poprzez wydawnictwa i ogólnodostępną telewizję kablową) mogłaby poprawić stan wiedzy w tym zakresie. Należy powrócić do tradycji spotkań społeczeństwa z radnymi (np. z klubami radnych), umożliwią lepszą orientację w aktualnych problemach i nastrojach mieszkańców.

Wspieranie edukacji nieformalnej na rzecz przedsiębiorczości

Nieformalna edukacja od dawna wkomponowuje się w polski system edukacyjny. Kształcenie przebiega na wielu polach, na przykład praca z młodzieżą w klubach młodzieżowych, związkach sportowych, wychowanie poprzez wolontariat i inne przedsięwzięcia służące zdobywaniu wiedzy i doświadczenia. Badania prowadzone w Mieście i Gminie Pisz wskazują, że istnieje potrzeba zwiększenia spójności w zakresie programowania działań edukacyjnych na rzecz rozwoju przedsiębiorczości.

Wśród młodych ludzi istnieją ogromne różnice, jeśli chodzi o możliwości przyswojenia i wykorzystania przekazywanej wiedzy. Nieformalna edukacja powinna zapewnić wsparcie krok po kroku tym młodym ludziom, którzy mają pewną trudność (mniejsze szanse) w realizacji własnych projektów, szczególnie tym, którym nie poszczęściło się w formalnym systemie edukacji.

W celu zwiększenia dostępności mieszkańców wsi do informacji i edukacji należy rozszerzyć sieci telewizji kablowej na teren całej gminy oraz zapewnić swobodny dostęp do łącz internetowych. W ramach wyrównywania szans edukacyjnych za priorytetowe działanie adresowane do mieszkańców wsi uznaje się tworzenie ogólnodostępnych kawiarenek internetowych, zapewnienie dogodnego dojazdu do szkół, pomoc finansową w postaci stypendiów, dopłat do pobytu w internacie.

Pobudzanie działalności organizacji pozarządowych

Wiele istniejących lokalnych organizacji pozarządowych mogłoby odciążyć lokalny samorząd od realizacji zadań własnych. Aby do tego doszło należy stworzyć system zlecania tych zadań oraz zasady ich gratyfikowania. Szczególnie istotne jest to w zakresie zadań charytatywnych oraz związanych z kształtowaniem lokalnej przedsiębiorczości. Istniejącym i nowopowstającym organizacjom pozarządowym należy dostarczyć wiedzy na temat zdobywania pozabudżetowych finansów (oraz stałych i okresowych źródeł finansowania). Ważnym staje się tu przeszkolenie przedstawicieli organizacji pozarządowych w zakresie sporządzania aplikacji (np. projekty, programy i preliminarze finansowe), aby stali się liderami w tym zakresie w ramach swojej organizacji

pozarządowej. Umożliwi to absorpcję pozabudżetowych funduszy na teren gminy, wykreuje lokalnych liderów, odciąży budżet gminy. Mieszkańcom da realny wpływ na procesy społeczno- gospodarcze zachodzące w gminie.

Zrealizowanie koncepcji prorozwojowego ThinkTanku Miasta i Gminy Pisz oczywiście nie rozwiąże wszystkich problemów związanych z wykorzystaniem wiedzy jako wiodącego czynnika rozwoju tej jednostki terytorialnej, ale może wzbudzić kreatywność młodzieży, a tym samym znaleźć przez nich pomysły na życie i działalność w tym pięknym i bogatym przyrodniczo zakątku Polski.

Zakończenie

Przeprowadzone poznanie naukowe i badania własne dowodzą, że na współczesnym etapie rozwoju społeczno-gospodarczego wiedza może być głównym zasobem w oparciu o który można rozwijać przedsiębiorczość. Kapitałem w przeważającej mierze jest wiedza zastana, skodyfikowana lub ucieleśniona w ludzkim doświadczeniu oraz w technice i technologii, ale także nowa wiedza, wykreowana w związku z realizacją postawionego zadania. Istnieje jednak szereg uwarunkowań wykorzystania wiedzy jako kapitału. Nie każda wiedza zastana i nowo wykreowana może być kapitałem w danym czasie, miejscu i w konkretnych uwarunkowaniach kulturowych, instytucjonalnych i organizacyjnych. A więc nie każda wiedza może być czynnikiem rozwoju lokalnego. Wiedza jako kapitał nie funkcjonuje samodzielnie a jedynie przy udziale innych rodzajów kapitału, przede wszystkim pracy ludzkiej, kapitału finansowego i materialnego. Wdrożenie nawet genialnego pomysłu nie jest możliwe bez zaangażowania określonych nakładów inwestycyjnych.

Ważnym warunkiem rozwoju lokalnego w dłuższej perspektywie, jest wychowanie lokalnej społeczności, szczególnie młodego pokolenia, w duchu kreatywności i przedsiębiorczości. W pierwszych latach dziewięćdziesiątych XX wieku w Polsce modne było hasło „bierzmy wszystko w swoje ręce”. Niestety, jak wynika z danych statystycznych w każdej gminie, położonej na dalekich peryferiach dużych ośrodków gospodarczych, znalazło się tylko kilkadziesiąt osób, która miały pomysł na własny biznes i go wdrażali metodą prób i błędów, większość mieszkańców nie była przygotowana do takiego działania. W szkołach średnich podstawowe informacje o przedsiębiorczości, w ramach specjalnie temu poświęconego przedmiotu nauczania, wprowadzono dopiero przed kilkunastu laty. Badania przeprowadzone w ramach niniejszej dysertacji dowodzą, że istnieje cały zespół uwarunkowań wewnętrznych (osobowościowych) i zewnętrznych przedsiębiorczości, których znajomość sprzyja kreowaniu nowych pomysłów i ich przekształcaniu w kapitał. Wyniki badań, na przykład, wskazują, że w lokalnych społecznościach istnieje szereg barier mentalnościowych, które blokują takie działanie. Głównie jest to strach przed ryzykiem, „kult” spokojnej,

ośmiogodzinnej pracy (praca urzędnika jest postrzegana za bardziej komfortową niż przedsiębiorcy), brak środków na zrealizowanie pomysłu oraz brak doradców, którzy potrafiliby ocenić, czy dany pomysł jest możliwy do wdrożenia i co należy zrobić by go przekształcić w kapitał.

W rozprawie udało się pozytywnie zweryfikować pierwszą tezę, że wiedza w ogóle, a szczególnie wiedza o procesach gospodarowania i uwarunkowaniach podejmowania nowych przedsięwzięć w istotny sposób determinuje rozwój lokalnej przedsiębiorczości. Druga teza została zweryfikowana częściowo. Założono bowiem, że rozwój lokalnej przedsiębiorczości jest uzależniony od sposobu kształcenia ludzi, kształtowania w tym procesie proaktywnych postaw twórczych, wzbudzania świadomości o swej roli w danym środowisku gospodarczym, społecznym i przyrodniczym, od pobudzania kreatywności i znajomości ryzyka w procesach gospodarczych. Analiza literatury i wyniki badań własnych wskazują, że w tezie wskazano tylko część problemów, które determinują rozwój przedsiębiorczości na poziomie lokalnym. Prawdziwe byłoby stwierdzenie, że rozwój lokalnej przedsiębiorczości jest uzależniony między innymi od sposobu.

Postawione cele rozprawy zostały osiągnięte. Wskazano zdecydowaną większość barier skutecznego wykorzystania wiedzy na poziomie lokalnym wpływającej na rozwój przedsiębiorczości. Identyfikacja ewentualnych, bardziej ukrytych barier wymagała pogłębionych badań, a tym samym środków finansowych i nakładów pracy, które przekraczały możliwości doktorantki.

Osiągnięto założone cele szczegółowe. Pozwoliło to dojść do następujących konkluzji:

1. Analiza przedsiębiorczości z punktu widzenia wykorzystania kapitału wiedzy umożliwia dostrzeżenie znaczenia wielu uwarunkowań wewnętrznych i zewnętrznych, osobowych, materialnych i organizacyjnych. Taką analizę ułatwia teoretyczne założenie o konieczności rozpatrywania problemu przedsiębiorczości z trzech punktów widzenia: jako postawy, zachowania i procesu (T. Piecuch). W takim jęciu formułowano pytania ankietowe, posługując się oczywiście także innymi

teoriami przedsiębiorczości. Przyjęto, na przykład stwierdzenie, że przedsiębiorczość jest to funkcja gospodarcza obejmująca podejmowanie działań, organizowanie lub reorganizowanie społecznych i ekonomicznych mechanizmów, z ukierunkowaniem praktycznego wykorzystania posiadanych zasobów, przy akceptowaniu niepewności i ryzyka w prowadzonej działalności. Szczególną uwagę zwrócono na teoretyczne wywody F. Knighta, z których akcentuje się problem ryzyka i niepewności, na pogląd J. Schumpetera, że przedsiębiorczość to zdolność przedsiębiorców do tworzenia nowych technologii, produktów, rynków, idei oraz nowych kombinacji techniczno-technologiczno-organizacyjnych, a także na stwierdzenie P. Druckera, że na współczesnym etapie rozwoju społeczno-gospodarczego wiodące znaczenie posiada przedsiębiorczość oparta na wiedzy.

2. Analizując teorie przedsiębiorstwa zwrócono uwagę na fakt, że wyróżnia się podejście osobowościowe, ekonomiczne, socjologiczne i poznawcze. W badaniach własnych korzystano z teoretycznych uogólnień każdego z tych nurtów. Przykładowo, jednym z założeń eksponowanych w literaturze jest wiodące znaczenie uwarunkowań genetycznych (przedsiębiorcą trzeba się urodzić). Równolegle funkcjonuje inny pogląd, że w zbiorowości ludzkiej, co najmniej średniej wielkości, takiej jak mieszkańcy Miasta i Gminy Pisz, wrodzone cechy osobowościowe, predysponujące do działalności przedsiębiorczej może posiadać, mniej więcej co piąta osoba, tyleż samo nie będzie miało takich predyspozycji, większość jednak posiada część poprzedsiębiorczych cech osobowościowych aktywnych, a część uśpionych. Można je aktywować poprzez kształcenie, wychowanie i doświadczenie. Badania własne potwierdziły to drugie założenie, co oczywiście nie przeczy pierwszemu a jedynie je uszczegóławia.
3. Istotną kwestią teoretyczną, wykorzystaną w badaniach własnych, było pojęcie przedsiębiorczości wewnętrznej i intelektualnej. Przedsiębiorczość wewnętrzna to umiejętność twórczego myślenia, dostrzeganie luki rynkowej i potrzeby wdrażania zmian, zdolność do ich inicjowania oraz aktywność w realizacji nowych pomysłów poprzez inicjowanie lub osobiste podejmowanie działań przedsiębiorczych albo dokonywanie przekształceń w firmie już istniejącej. Przedsiębiorczość

intelektualna to przede wszystkim dostrzeganie znaczenia wiedzy i innych zasobów niematerialnych w inicjowaniu lub prowadzeniu działalności gospodarczej, to umiejętność zbierania i przetwarzania informacji oraz jej selekcjonowania, szerokie horyzonty poznawcze, umiejętność rozumienia i wykorzystania otoczenia, różnorodnych powiązań i kontaktów. (S. Kwiatkowski)

4. Rozwijanie przedsiębiorczości, szczególnie na poziomie lokalnym, jest złożonym procesem społecznym, w którym ważną rolę odgrywają uwarunkowania zewnętrzne, takie jak: „parametry” gospodarki rynkowej (tempo wzrostu gospodarczego, wielkość stóp procentowych, obciążenia podatkowe, łatwość opanowania procedur administracyjnych i bankowych), rynek zbytu, regulacje prawno-polityczne (polityka gospodarcza państwa, ale także samorządów terytorialnych, dostęp do kapitału w regionie, Istotne, chociaż często mniej doceniane są uwarunkowania kulturowe oraz rodzinne.
5. Oddzielnie, jako problem sam w sobie, w tej pracy została potraktowana proprzedsiębiorcza edukacja społeczności lokalnych, szczególnie młodego pokolenia, osób poszukujących swojego „miejsca w życiu” i pracowników przedsiębiorstw. Analizując ten problem podzielono pogląd wyrażany w wielu opracowaniach, że w warunkach społeczeństwa informacyjnego i inteligentnej gospodarki opartej na wiedzy celem edukacji formalnej i nieformalnej powinien być „przepływ wiedzy”, wszechstronna kooperacja dyscyplin, poznawanie relacji między wiedzą skodyfikowaną i nowo wykreowaną a jej zastosowaniem w praktyce, a także relacji między działaniem indywidualnym a zbiorowym, światem rzeczywistym a wirtualnym, między wartościami kulturowymi a biznesem. To nie są prawa, czy zasady naukowe zawsze prawdziwe. Relacje są uwarunkowane wieloma zmiennymi, które ciągle się zmieniają i dlatego kształcenie na rzecz przedsiębiorczości powinno trwać całe życie.
6. Wiedza jako kapitał jest istotnie różna od wiedzy naukowej i potocznej, choć te rodzaje wiedzy są jej podstawą. Jest to przede wszystkim realna wiedza zawodową, zapamiętana przez twórcę w procesie kształcenia i doświadczenia oraz skodyfikowana w książkach, dokumentach i innych nośnikach informacji, do której

twórca dociera w procesie twórczym, rozwiązując określony problem. Na bazie tej wiedzy następuje wzbudzenie wiedzy ukrytej w umyśle człowieka, który syntetyzuje wiedzę zastaną z nowo wzbudzoną i wskazuje rozwiązanie mogące stanowić podstawę biznesu (innowacji). Zdaniem D. Kohnemana proces ten trwa permanentnie, czyli każdy kwant wiedzy jawnej, powoduje pojawienie się nowych obrazów wiedzy ukrytej, które twórca może wykorzystać lub odrzucić. W procesie działań przedsiębiorczych najważniejsze jest wiedzieć: co, gdzie, jak, kto, kiedy i dlaczego.

7. Podstawą przedsiębiorczości jest kreatywność postrzegana w wymiarze osobowym i zespołowym. Ta funkcja umysłu jest uzależniona od wielu uwarunkowań wewnętrznych i zewnętrznych. Uwarunkowania wewnętrzne są związane z osobowością człowieka, jego stanem emocjonalnym oraz podejściem do rozwiązywanego problemu. W procesie kreatywnego działania istotne znaczenie mają takie cechy osobowościowe człowieka jak: kompetencja, talent, mądrość, pamięć i uwaga, oraz emocjonalne, takie jak niepokój, nadzieja i nastrój. Cechy osobowości i emocjonalności są częściowo wrodzone, a częściowo nabyte w procesie socjalizacji, czyli wychowania i życiowego doświadczenia. Proces twórczy jest także uwarunkowany umiejętnością: ujawniania sobie modeli myślowych umysłu, myślenia systemowego, budowania wizji i zespołowego działania, a także dążeniem do mistrzostwa osobistego. Uwarunkowania zewnętrzne to kulturowe wzorce myślenia, odczuwania i zachowania, proces kształcenia oraz oddziaływanie otoczenia, (np. regulacji polityczno-prawnych, instytucjonalno-organizacyjnych, przełożonych, rodziny).
8. W ekonomii dowiedziono, że na każdym etapie rozwoju społeczno-gospodarczego (tofflerowskiej fali cywilizacyjnej) inny rodzaj kapitału spełnia wiodącą rolę. W okresie cywilizacji agrarnej była to ziemia a wspomagającą praca, w industrialnej – kapitał finansowy a na drugim miejscu praca i ziemia, obecnie jest okres cywilizacji postindustrialnej, gdzie wiodącą rolę spełnia kapitał wiedzy zaś pomocniczą kapitał finansowy, praca i ziemia (środowisko przyrodnicze). Nie każda wiedza jest kapitałem, jedynie ta, dzięki której jest możliwe generowanie wartości dodanej

w procesie produkcji i usług. Występuje też wiedza, która jest kapitałem sama w sobie, ponieważ jest przedmiotem obrotu na rynku. Kapitał wiedzy, w szerokim rozumieniu tego pojęcia, jest funkcją pięciu kapitałów cząstkowych – kapitału ludzkiego, kulturowego, społecznego, relacyjnego i infrastrukturalnego (B. Poskrobko).

9. Obiektem badań były wybrane grupy społeczności Miasta i Gminy Pisz. Jest to jedna z gmin o peryferyjnym położeniu. Współczynnik przedsiębiorczości (ilość zarejestrowanych podmiotów gospodarczych na 1000 mieszkańców) w 2016 roku był niższy od ogólnokrajowego o 22,7 punktu procentowego i o 2 pkt. od średniego w województwie warmińsko-mazurskim. W układzie branżowym największy udział miał handel i naprawa pojazdów samochodowych (22% ogółu zarejestrowanych firm), budownictwo (12%), rolnictwo, leśnictwo i przemysł (łącznie 11,7%) oraz obsługa rynku nieruchomości (10,7%). W latach 2007-2016 ilość zarejestrowanych firm zwiększyła się tylko o niespełna 3%. Stopa bezrobocia rejestrowego w powiecie piskim (48,6% ludności powiatu stanowią mieszkańcy Miasta i Gminy Pisz) w 2016 roku wynosiła 21,2% (w 2013 roku 33,3%) i była 2,5 krotnie wyższa od średniej krajowej oraz o połowę wyższa od średniej w województwie. Wszelkie inne wskaźniki charakteryzujące lokalną społeczność istotnie się różnią od średnio krajowych i są nieco gorsze od średnich w województwie.
10. Wyniki badań własnych wskazują, że:
 - połowa badanych (N=203 osoby) krytycznie oceniła swoje zainteresowania i kompetencje przedsiębiorcze, a pozytywnie jedynie co czwarty respondent (w tym większość badanych przedsiębiorców);
 - Wiedzę, jako czynnik kreowania wartości dodanej postrzega nieco ponad połowa respondentów;
 - Wiedza pozyskana w procesie edukacji formalnej i nieformalnej, obowiązkowej i dobrowolnej, zdaniem większości badanych, pomaga w kształtowaniu postaw i zachowań przedsiębiorczych, jednak słabo przyczynia się do pobudzania kreatywnego myślenia;

11. Największe bariery w procesie podejmowania działalności gospodarczej w Mieście i Gminie Pisz, zdaniem badanych osób, stanowią: brak środków finansowych oraz pomocy organizatorskiej na wstępnym etapie tych działań. W firmach już działających za bariery rozwoju uznano: brak zainteresowania pracowników rozwojem firmy, brak czasu na podnoszenie kwalifikacji zarówno kierownictwa, jak i pracowników, wysokie koszty szkolenia, szczególnie dla małych firm, brak interesujących ofert szkoleniowych w Mieście i Gminie oraz w sąsiednich ośrodkach (np. w Ełku, czy Łomży).
12. Analizując wykorzystanie kapitału wiedzy w rozwoju lokalnym niezbędne jest poznanie jego teoretycznych postaw. W pracy podzielono wyrażane w literaturze poglądy, że: (1) Rozwój lokalny poprzez aktywizację i wykorzystanie potencjału mieszkańców wymaga zaangażowania samorządu terytorialnego, pozarządowych organizacji edukacyjno-doradczych, instytucji finansowych i innych (W. Coffey, M. Plese); (2) Rozwój oparty o wiedzę i przedsiębiorczość wymaga wypracowania sieciowej struktury gospodarczej, opartej na lokalnych zasobach (E. Chell, S. Baines), (3) W rozwoju lokalnym istotną rolę spełnia aktywność władz samorządowych w sferze społecznej i gospodarczej (E. Kucharczyk-Bończak, K. Herbst, K. Chmura); (4) W rozwoju lokalnym opartym na wiedzy należy preferować małą specjalizację, tworząc inkubatory przedsiębiorczości i park naukowo-technologiczny oraz inicjując dobrowolne organizacje przedsiębiorców i przedsiębiorstw (M. Huczek); (5) Ciekawym założeniem teoretycznym jest koncepcja rozwoju lokalnego kierowanego przez społeczność (opartej na sprawdzonej już metodzie LEADER), która zakłada szeroki, oddolny udział społeczności w tworzeniu strategii, co może zapewnić szeroką współpracę różnych grup interesu, pojawienie się lub umocnienie lokalnego partnerstwa (J. Kantorowicz, D. Żuk).
13. Przedsięwzięcia gospodarcze powinny nie tylko uwzględniać potrzeby rynku, ale także strategie rozwojowe od Unii Europejskiej do miasta i gminy. W dokumentach każdego z wymienionych poziomów organizacji akcentuje się wykorzystanie kapitału wiedzy. W rekomendacje działań na rzecz rozwoju Miasta i Gminy Pisz

w niniejszej rozprawie zaadaptowano cztery główne cele strategii „Wielkie Jeziora Mazurskie 2020”: (1) konkurencyjna gospodarka, (2) wysoki poziom edukacji i partycypacji społecznej, (3) wysokiej jakości środowisko przyrodnicze, (4) spójność komunikacyjna wewnętrzna i zewnętrzna. Cele te powinny być realizowane z uwzględnieniem uwarunkowań historycznych, kulturowych i politycznych.

14. Autorski model rozwoju opartego na wiedzy na poziomie lokalnym obejmuje kilka elementów: trzon stanowi przedsiębiorczość pobudzana poprzez zaangażowanie społeczeństwa, samorządu terytorialnego, organizacji pozarządowych i przedsiębiorców z ukierunkowaniem ich uwagi w pierwszym rzędzie na: specjalistyczne szkolenia oraz na wspieranie przedsiębiorczości na różnych etapach procesu; w drugim rzędzie, czyli w działaniach bardziej szczegółowych na: praktyczny wymiar edukacji, mentoring i intermentoring, dostęp do informacji, działania na rzecz wymiany doświadczeń i współpracy (rysunek 18).
15. W dysertacji zaproponowano aby powołać ThinkTank Miasta i Gminy Pisz, który spełniałby rolę inicjująco-koordynatorsko-instruktorową. Do jego zadań należałoby: szkolenie kadry zarządzającej, upraktycznianie procesu edukacji, działania na rzecz wymiany i współpracy, mentoring i intermentoring, wspieranie przedsiębiorczości na różnych etapach tego procesu, działania planistyczno-informacyjne na rzecz samorządu, wspieranie nieformalnej edukacji na rzecz przedsiębiorczości, pobudzanie działalności organizacji pozarządowych i inne.

Przeprowadzone rozpoznawanie naukowe i badania własne uwidocznily dalsze luki w wiedzy. Ich wypełnienie może być zrealizowane po okresie działań praktycznych, mających na celu przygotowania do utworzenia ThinkTanku Miasta i Gminy Pisz. Wtedy należałoby zaplanować i przeprowadzić badania w formie wywiadu kwestionariuszowego na reprezentatywnej próbie badawczej mieszkańców od 16 do 60 roku życia. Wywiad należałoby potraktować jako okazję do pracy propagującej działania rozwojowe.

Streszczenie

„Analiza uwarunkowań wykorzystania wiedzy jako czynnika rozwoju przedsiębiorczości na poziomie lokalnym”

We współczesnej gospodarce wiedza jest postrzegana jako rodzaj kapitału, czyli czwarty czynnik tworzenia wartości dodanej w procesie produkcji i usług, obok pracy, kapitału i ziemi (rozumianej jako środowisko przyrodnicze). Jednak jest to specyficzny rodzaj kapitału. Nie każda wiedza może być zastosowana w działalności gospodarczej na danym etapie rozwoju społeczno-gospodarczego, a jednocześnie wiedza może być czynnikiem tworzenia wartości dodanej jedynie w warunkach, gdy występuje z innymi rodzajami kapitału, a szczególnie kapitałem finansowym i pracą. Pojawia się problem teoretyczny, czy na wiedzy, jako głównym zasobie można opierać rozwój lokalnej przedsiębiorczości? W polskiej, ale także w światowej literaturze są podejmowane wybrane aspekty tego problemu, brak natomiast pogłębionej analizy. Tę lukę w pewnym stopniu wypełnia niniejsza praca.

Celem głównym pracy jest określenie uwarunkowań skutecznego wykorzystania wiedzy na rzecz rozwoju przedsiębiorczości na poziomie lokalnym.

Weryfikacji poddano dwie tezy:

1. Wiedza w ogóle, a szczególnie wiedza o procesach gospodarowania i przy podejmowaniu nowych przedsięwzięć, w istotny sposób determinuje rozwój lokalnej przedsiębiorczości.
2. Rozwój lokalnej przedsiębiorczości jest uzależniony od sposobu kształcenia ludzi, kształtowania proaktywnych postaw twórczych, świadomości o swej roli w danym środowisku gospodarczym, społecznym i przyrodniczym, od pobudzania kreatywności i znajomości ryzyka w procesach gospodarczych.

Obiektem badawczym była społeczność lokalna Miasta i Gminy Pisz. Rozprawa doktorska ma charakter teoretyczno-empiryczny.

Treść pracy została podzielona na cztery rozdziały, w tym dwa o charakterze teoretycznym, oraz rozdział badawczy i koncepcyjny.

W części teoretycznej przedstawiono przegląd pojęć i teorii na temat przedsiębiorczości, przedsiębiorcy i przedsiębiorstwa. Szczególną uwagę zwrócono na teoretyczną analizę procesu przedsiębiorczości oraz teorię lokalizacji. Istotną kwestią teoretyczną, wykorzystaną w badaniach własnych, był problem przedsiębiorczości wewnętrznej i intelektualnej. Omówiono współczesne rozumienia wiedzy, jej roli w gospodarce jako zasobu i jako efektu pracy umysłu przedsiębiorców i pracowników. W tym kontekście zwrócono uwagę na problem kreatywność i uwarunkowania tego procesu.

Rozdział badawczy zawiera opis obiektu badań, czyli Miasta i Gminy Pisz, metodologię badań własnych, analizę uzyskanych wyników badań ankietowych i wniosków z dyskusji w grupie fokusowej. Wyniki badań własnych wskazują, że:

- Połowa badanych (N=203 osoby) krytycznie oceniła swoje zainteresowania i kompetencje przedsiębiorcze, a pozytywnie jedynie co czwarty respondent (w tym większość badanych przedsiębiorców);
- Wiedzę, jako czynnik kreowania wartości dodanej postrzega nieco ponad połowa respondentów;
- Wiedza pozyskana w procesie edukacji formalnej i nieformalnej, obowiązkowej i dobrowolnej, zdaniem większości badanych, pomaga w kształtowaniu postaw i zachowań przedsiębiorczych, jednak słabo przyczynia się do pobudzania kreatywnego myślenia;
- Największe bariery w procesie podejmowania działalności gospodarczej w mieście i gminie Pisz, zdaniem badanych osób, stanowią: brak środków finansowych oraz pomocy organizatorskiej na wstępnym etapie tych działań. W firmach już działających za bariery rozwoju uznano: brak zainteresowania pracowników rozwojem firmy, brak czasu na podnoszenie kwalifikacji zarówno kierownictwa, jak i pracowników, wysokie koszty szkolenia, szczególnie dla małych firm, brak interesujących ofert szkoleniowych w mieście i Gminie oraz w sąsiednich ośrodkach.

Rozdział koncepcyjny to autorski model rozwoju opartego na wiedzy na poziomie lokalnym. Model ten obejmuje kilka elementów: trzon stanowi przedsiębiorczość pobudzana poprzez zaangażowanie społeczeństwa, samorządu terytorialnego, organizacji pozarządowych i przedsiębiorców z ukierunkowaniem ich uwagi w pierwszym rzędzie na: specjalistyczne szkolenia oraz na wspieranie przedsiębiorczości na różnych etapach procesu; w drugim rzędzie, czyli w działaniach bardziej szczegółowych na: praktyczny wymiar edukacji, mentoring i intermentoring, dostęp do informacji, działania na rzecz wymiany doświadczeń i współpracy. Zaproponowano utworzenie ThinkTanku Miasta i Gminy Pisz, jako jednostki organizującej i wspierającej rozwój lokalny.

W rozprawie udało się pozytywnie zweryfikować pierwszą tezę, że wiedza w ogóle, a szczególnie wiedza o procesach gospodarowania i o uwarunkowaniach podejmowania nowych przedsięwzięć w istotny sposób determinuje rozwój lokalnej przedsiębiorczości. Druga teza została zweryfikowana częściowo. Założono bowiem, że rozwój lokalnej przedsiębiorczości jest uzależniony od sposobu kształcenia ludzi, kształtowania w tym procesie proaktywnych postaw twórczych, wzbudzania świadomości o swej roli w danym środowisku gospodarczym, społecznym i przyrodniczym, od pobudzania kreatywności i znajomości ryzyka w procesach gospodarczych. Analiza literatury i wyniki badań własnych wskazują, że w tezie wskazano tylko część problemów, które determinują rozwój przedsiębiorczości na poziomie lokalnym.

Postawione cele rozprawy zostały osiągnięte. Wskazano zdecydowaną większość barier skutecznego wykorzystania wiedzy na poziomie lokalnym wpływającej na rozwój przedsiębiorczości. Identyfikacja ewentualnych, bardziej ukrytych barier wymagała dalszych, pogłębionych badań.

Summary

„The analysis of the conditions for using knowledge as a factor for entrepreneurship development at the local level”

In the modern economy knowledge is perceived as a kind of capital, i. e. the fourth factor for creating added value in the process of production and services, in addition to labour, capital and land (understood as natural environment). However, this is a specific type of capital. Not all knowledge can be applied in economic activity at a given stage of economic and social development, and at the same time knowledge can be a factor in creating added value only when it exists together with other types of capital, especially financial capital and labour. And here a theoretical problem appears if the development of local entrepreneurship can be based on knowledge as the main resource. Selected aspects of this problem are taken up in Polish as well as in world literature, but there is no in-depth analysis. To some extent, this work fills this gap.

The main purpose of this work is to define the conditions for effective use of knowledge for the development of entrepreneurship at the local level.

The following two theses were verified:

1. Knowledge in general, and especially knowledge of management processes and undertaking new ventures determines the development of local entrepreneurship in a significant way.
2. The development of local entrepreneurship depends on the way people are educated, proactive creative attitudes, the awareness of their role in each economic, social and natural environment, stimulating creativity and knowledge of risk in economic processes.

The research facility was the local community of the Town and Municipality of Pisz. The doctoral thesis is theoretical and empirical.

The content of the dissertation has been divided into four chapters, two of them theoretical, and a research and conceptual chapter.

The theoretical part provides an overview of concepts and theories on entrepreneurship, entrepreneurs and enterprise. Particular attention was paid to the theoretical analysis of the entrepreneurial process and the localisation theory. An important theoretical issue, used in own research, was the problem of internal and intellectual entrepreneurship. It was discussed the present understanding of knowledge, its role in economy as a resource and because of the work of the minds of entrepreneurs and employees. In this context, attention has been paid to the problem of creativity and the determinants of this process.

The research chapter contains the description of the research object, i. e. the Town and Municipality of Pisz, the methodology of own research, as well as the analysis of obtained results of surveys and conclusions from discussions in the focus group. The results of own research indicate that:

- Half of the respondents (N = 203 persons) criticized their entrepreneurial interests and competences, and only every fourth respondent (including most of the surveyed entrepreneurs) expressed a positive opinion;
- Knowledge as a factor in creating added value is perceived by slightly more than half of the respondents;
- Knowledge acquired in the process of formal and informal, compulsory and voluntary education, according to most respondents, helps in shaping entrepreneurial attitudes and behaviours, but only to a small extent it contributes to stimulating creating thinking;
- According to the respondents, the greatest barriers in the process of starting business activity in the town and municipality of Pisz is the lack of financial resources and organizing assistance at the initial stage of these activities. In the companies already operating as development barriers were identifies the lack of employee interest in the company's development, the lack of time for improving the qualifications of both management and employees, high training costs, especially for small companies, and

the lack of interesting training offers in the town and municipality as well as in neighbouring centres.

The conceptual chapter is an original model of knowledge-based development at the local level. This model includes several elements: the core of it is entrepreneurship stimulated by the commitment of society, local authorities, NGOs and entrepreneurs with a focus on specialised training and support for entrepreneurship at different stages of the process; at the second level, i. e. in more specific activities the focus is on the practical dimension of education, mentoring and inter-mentoring, access to information, exchange of experience and cooperation. It was proposed to create a Think Tank of the Town and Municipality of Pisz, as a unit for organizing and supporting local development.

The dissertation successfully verified the first thesis that knowledge in general, and especially the knowledge about the management processes and the conditions for undertaking new ventures, significantly determines the development of local entrepreneurship. The second thesis was verified only partially. It was assumed that the development of local entrepreneurship depends on the way people are educated, shaping proactive creative attitudes in this process, raising awareness of their role in each economic, social and natural environment, and stimulating creativity and knowledge of risk in economic processes. The analysis of literature and own research results indicate that only some of the problems that determine the development of entrepreneurship at the local level have been identified in the thesis.

The stated objectives of the dissertation were achieved. There were identified most barriers to the effective use of knowledge at the local level influencing the development of entrepreneurship. Further in-depth research would be needed to identify possible more hidden barriers.

Bibliografia

1. Acemoglu D., Robinson J.A., *Why nations fail: the origins of power, prosperity, and poverty*, Crown Publishers, New York 2012
2. Adamczyk W., *Przedsiębiorczość próba systematyzacji*, „Przegląd Organizacji” 1996, nr 2
3. Akerlof G.A., Yellen J.L., *A near-rational model of the business cycle, with wage and price inertia*, w: N.G. Monkiw, D. Romer (red.), *New Keynesian economics*, vol. 1, *Imperfect competition and sticky prices*, MIT Press, Cambridge 1991
4. Andrzejczyk A., *Wpływ edukacji na rozwój przedsiębiorczości*, Polskie Towarzystwo Ekonomiczne, Białystok 2016
5. Appold S., *Research parks and the location of industrial research laboratories: an analysis of the effectiveness of a policy intervention*, „Research Policy” 2004 vol. 33
6. Barreto H., *The entrepreneur in microeconomic theory. Disappearance and explanation*, Routledge, London-New York 1989
7. Barrow C., *The Essence of Small Business*, Prentice Hall, New York 1993
8. Bartnicki M., Strużyna J. (red.), *Przedsiębiorczość i kapitał intelektualny*, Wyd. Akademii Ekonomicznej, Katowice 2001
9. Baumol W.J., *Entrepreneurship: Productive, Unproductive, and Destructive*, „Journal of Political Economy” 1990 vol. 98
10. Bazarnik J., Grabiński T., Kąciak E., Mynarski S., *Badania marketingowe. Metody badawcze i oprogramowanie komputerowe*, Wyd. Akademii Ekonomicznej, Canadian Consortium of Management Schools, Warszawa-Kraków 1992
11. Bąkowski A., Mażewska M. (red.), *Ośrodki innowacji w Polsce (z uwzględnieniem inkubatorów przedsiębiorczości). Raport z badania 2014*, Polska Agencja Rozwoju Przedsiębiorczości, Warszawa 2014
12. BDL, www.stat.gov.pl
13. Bendyk E., *Białe plamy na mapie, czyli o ukrytych potencjałach innowacyjności*, w: P. Zadura-Lichota (red.), *Innowacyjna przedsiębiorczość w Polsce. Odkryty i ukryty potencjał polskiej innowacyjności*, Polska Agencja Rozwoju Przedsiębiorczości, Warszawa 2015
14. Bławat F., *Przedsiębiorca w teorii przedsiębiorczości i praktyce małych firm*, Wyd. Gdańskiego Towarzystwa Naukowego, Gdańsk 2003
15. Bocian A.F. (red.), *Ekonomia – polityka – etyka*, Wyd. Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2010
16. Bończak-Kucharczyk E., Herbst K., Chmura K., *Jak władze lokalne mogą wspierać przedsiębiorczość*, Fundacja Inicjatyw Społeczno-Ekonomicznych Polska Fundacja Promocji Małych i Średnich Przedsiębiorstw, Warszawa 1998

17. Bourdieu P., Wacquant L., *Zaproszenie do socjologii refleksyjnej*, Oficyna Naukowa, Warszawa 2005
18. Bratnicki M., Gabryś B.J., *O przedsiębiorczości raz jeszcze: w kierunku spojrzenia na wychwytywanie szans przez pryzmat interakcji komunikacyjnych*, w: K. Jaremczuk (red.), *Uwarunkowania sukcesu przedsiębiorstwa*, Wyd. Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej, Przemyśl 2002
19. Bratnicki M., *Transformacja przedsiębiorstwa*, Wyd. Akademii Ekonomicznej, Katowice 1998
20. Bridge S., Neill O'K., Cromie S., *Understanding enterprise, entrepreneurship and small business*, Palgrave Macmillan, New York 1998/2003
21. Bruksela, 3.3.2010 KOM(2010) 2020 wersja ostateczna, Komunikat Komisji Europa 2020, Strategia na rzecz inteligentnego i zrównoważonego rozwoju sprzyjającego włączeniu społecznemu
22. Brzeziński M. (red.), *Wprowadzenie do nauki o przedsiębiorstwie*, Wyd. Difin, Warszawa 2007
23. Brzeziński M., Gorynia M., Hockuba Z., *Ekonomia a inne nauki społeczne na początku XXI w. Między imperializmem a kooperacją*, „*Ekonomista*” 2008 nr 2
24. Brzeziński M., *Organizacja kreatywna*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2009
25. Bukowska U., *Interesariusze a kreowanie wiedzy w organizacji*, w: A. Szatkowski (red.), *Zarządzanie zasobami ludzkimi w organizacji opartej na wiedzy*, Wyd. Uniwersytetu Ekonomicznego, Kraków 2008
26. Castells M., *Spółczesność sieci*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008
27. Chell E., Baines S., *Networking, entrepreneurship and microbusiness behaviour*, „*Entrepreneurship and Regional Development*” 2010 vol. 12 (3)
28. Chmielecka E., *Informacja, wiedza, mądrość – co społeczeństwo wiedzy cenić powinni*, w: K. Kloc, E. Chmielecka (red.), *Dobre obyczaje w kształceniu akademickim*, Fundacja Promocji i Akredytacji Kierunków Ekonomicznych, Warszawa 2004
29. Chudzik J., *Czynniki stymulujące rozwój małych i średnich przedsiębiorstw*, w: J. Ostaszewski (red.), *Podstawowe determinanty rozwoju przedsiębiorczości w latach 2002-2003*, Wyd. Szkoły Głównej Handlowej, Warszawa 2003
30. Coffey W.J., Plese M., *The concept of local development: a stages model of endogenous regional growth*, „*Papers in Regional Science*” 1984 vol. 55, issue 1
31. Colombo M., Delmastro M., *How effective are technology incubators? Evidence from Italy*, „*Research Policy*” 2002 vol. 31
32. Cotmull E., *Kreatywność S. A. Droga do prawdziwej inspiracji*, Wyd. MT Biznes, Warszawa 2015
33. Davenport T.H., *Zarządzanie pracownikami wiedzy*, Oficyna W. Kluwer Business, Kraków 2007

34. Dąbrowski M., *Edukacja na rzecz rozwoju przedsiębiorczości, a rozwój gospodarczy*, „Optimum. Studia Ekonomiczne” 2012 nr 3(57)
35. Dmochowski W., *Przewodnik po psychologii społecznej*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007
36. Donckles R., Mittinen A., *New Findings and Perspectives in the Entrepreneurship*, Avebary 1990
37. Drucker P., *Innowacja i przedsiębiorczość. Praktyka i zasady*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 1992
38. Drucker P.F., *Spółczeństwo pokapitalistyczne*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1999
39. Drucker P.F., *Spółczeństwo pokapitalistyczne*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008
40. Drucker P.F., *The next society. A survey of the near future*, „The Economist” 2001 Nov. 3rd
41. Duczkowska-Piasecka M., *Przedsiębiorczość na wsi*, w: *Encyklopedia agrobiznesu*, Wyd. Wyższej Szkoły Społeczno-Ekonomicznej, Warszawa 1998
42. Durczak K., *Znaczenie całożyciowego uczenia się w projektowaniu biografii przez osoby dorosłe*, „Dyskurs Młodych Andragogów”, Zielona Góra 2006
43. Dziemianowicz W., *Kapitał zagraniczny a rozwój regionalny i lokalny w Polsce*, Europejski Instytut Rozwoju Regionalnego, Warszawa 1997
44. Edvinsson L., Malone M.S., *Kapitał intelektualny*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2001
45. Evans Ch., *Zarządzanie wiedzą*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2005
46. Fazlagić J., *Know-How w działaniu. Jak zdobyć przewagę konkurencyjną dzięki zarządzaniu wiedzą*, Wyd. Helion, Gliwice 2010
47. Fazlagić J., *Kreatywność w biznesie*, Wyd. Poltex, Warszawa 2015
48. Felsenstein D., *University-related science parks - ‘seedbeds’ or ‘enclaves’ of innovation?*, „Technovation” 1994 vol. 14(2)
49. Fukugawa N., *Science parks in Japan and their value-added contributions to new technology-based firms*, „International Journal of Industrial Organization” 2006 vol. 24
50. Fukuyama F., *Kapitał społeczny a droga do dobrobytu*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa-Wrocław 2007
51. Gawęł A., *Ekonomiczne determinanty przedsiębiorczości*, Wyd. Akademii Ekonomicznej, Poznań 2007
52. Gerrig R.J., Zimbardo Ph. G., *Psychologia i życie*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008

53. Gierszewska G., *Zarządzanie wiedzą w przedsiębiorstwie*, Oficyna Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej, Wrocław 2011
54. Glińska-Neweś A., *Kulturowe uwarunkowania zarządzania wiedzą w przedsiębiorstwie*, Wyd. „Dom Organizatora”, Toruń 2007
55. Główny Urząd Statystyczny, *Zasady metodyczne rynku pracy i wynagrodzeń*, www.stat.gov.pl
56. Golberg E., *Jak umysł rośnie w siłę gdy mózg się starzeje*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2014
57. Goleman D., *Inteligencja emocjonalna*, Wyd. Media Rodzina, Poznań 1997
58. Gorzelak G., Jałowiecki B., *Konkurencyjność regionów*, „Studia Regionalne i Lokalne” 2000 nr 1
59. Griffin R.W., *Podstawy zarządzania organizacjami*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa 2004
60. Grudzewski W., Hejduk I., *Zarządzanie wiedzą w przedsiębiorstwach*, Wyd. Difin, Warszawa 2004
61. Gruszecki T., *Przedsiębiorca w teorii ekonomii*, Wyd. Cedor, Warszawa 1994
62. Gruszecki T., *Współczesne teorie przedsiębiorstwa*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa 2002
63. Gruszecki T., *Przedsiębiorca w teorii przedsiębiorczości*, Wyd. CEDOR, Warszawa 1994
64. Hofstede G., Hofstede G.J., Minkov M., *Kultury i organizacje*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2011
65. Huczek M., *Czynnik ekologiczny w zarządzaniu lokalnym* [w:] A. Chodyński (red.), *Zarządzanie rozwojem przedsiębiorstw i regionów*, Wyd. Krakowska Szkoła Wyższa, Kraków 2008
66. Huczek M., *Parki naukowo-technologiczne, a rozwój małych i średnich przedsiębiorstw*, www.sbc.org.pl
67. Huggins R., Izushi H., *Benchmarking the knowledge competitiveness of the globe's high performing regions. A review of the world knowledge competitiveness index*, „Competitiveness Review” 2008 vol. 18, no. 1/2
68. Jagodzińska M., *Psychologia pamięci. Badania, teorie, zastosowanie*, Wyd. Helion, Gliwice 2008
69. Janasz W., *Innowacje w rozwoju przedsiębiorczości w procesie transformacji*, Wyd. Difin, Warszawa 2004
70. Januszek H. (red.), *Kapitał społeczny – aspekty teoretyczne i praktyczne*, Wyd. Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, Poznań 2004
71. Januszek H., Sikora J., *Podstawy socjologii*, Wyd. Akademii Ekonomicznej, Poznań 2000

72. Jaremczuk K. (red.), *Uwarunkowania przedsiębiorczości – aspekty ekonomiczne i antropologiczno – społeczne*, Wyd. Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej, Tarnobrzeg 2006
73. Jarmołowicz W., Strużyna A., *Regionalne zróżnicowanie płac*, w: W. Jarmołowicz (red.), *Rynek pracy w warunkach zmian ustrojowych*, Wyd. Akademii Ekonomicznej, Poznań 2003
74. Jashapara A., *Zarządzanie wiedzą*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2006
75. Johannisson B., Nilsson A., *Community entrepreneurs: networking for local development*, „Journal Entrepreneurship & Regional Development. An International Journal” 2006 vol. 1
76. Kahneman D., *Pułapki myślenia. O myśleniu szybkim i wolnym*, Wyd. Media Rodzina, Poznań 2012
77. Kantorowicz J., Żuk D., *Jak uwolnić przedsiębiorczość w Polsce?*, Warszawa 2008
78. Karlöf B., *Strategia biznesu. Koncepcja i modele. Przewodnik*, Biblioteka Menedżera i Bankowca, Warszawa 1992
79. Karpińska-Karwowska M., *Kreatywność i przedsiębiorczość mieszkańców miasta i gminy Pisz w świetle badań* w: A. Graczyk (red.), *Polityka zrównoważonego i zasobooszczędnego gospodarowania*, Wyd. Uniwersytetu Ekonomicznego, Wrocław 2013
80. Karwowski M., *Zgłębianie kreatywności. Studia nad pomiarem poziomu i stylu twórczości*, Wyd. Akademii Pedagogiki Specjalnej, Warszawa 2009
81. Klyver K., Foley D., *Networking and culture in entrepreneurship*, „Journal Entrepreneurship & Regional Development. An International Journal” 2012 vol. 24, issue 7-8
82. Knowks M.S., Holton E.F. III, R.A. Swanson, *Edukacja dorosłych*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa 2009
83. Kopycińska D., *Mikroekonomia*, Wyd. Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 2005
84. Kordos J., *Jakość danych statystycznych*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 1988
85. Kotarba W. (red.), *Ochrona wiedzy a kapitał intelektualny*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2006
86. Kotarba W., *Kapitał intelektualny organizacji*, w: W. Kotarba (red.), *Ochrona wiedzy a kapitał intelektualny organizacji*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2006
87. Kraśnicka T., *Koncepcja rozwoju przedsiębiorczości ekonomicznej i pozaekonomicznej*, Wyd. Akademii Ekonomicznej, Katowice 2002

88. Kraśnicka T., *Uwarunkowania rozwoju przedsiębiorczości – podejście wielowymiarowe*, w: K. Jaremczuk (red.), *Przedsiębiorstwo w procesie transformacji*, Wyd. Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej, Przemyśl 2000
89. Kubasik A., *Warunki rozwoju przedsiębiorczości w obszarze regulacji*, w: K. Jaremczuk (red.), *Uwarunkowania rozwoju przedsiębiorczości - szanse i zagrożenia*, Wyd. Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej, Tarnobrzeg 2003
90. Kukliński A., *Gospodarka oparta na wiedzy jako nowy paradygmat trwałego rozwoju*, World Bank Institute, Paris, www.institut.info
91. Kwiatkowski S., *Przedsiębiorczość intelektualna*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa 2000
92. Lichtarski J. (red.), *Podstawy nauki o przedsiębiorstwie*, Wyd. Akademii Ekonomicznej, Wrocław 2007
93. Lichtarski J., Karaś M., *Pojmowanie przedsiębiorczości i warunkujące ją czynniki*, w: K. Jaremczuk (red.), *Uwarunkowania rozwoju przedsiębiorczości- szanse i zagrożenia* Wyd. Państwowej Szkoły Wyższej Zawodowej, Tarnobrzeg 2003
94. Lindelöf P., Löfsten H., *Growth, management and financing of new technology-based firms—assessing valueadded contributions of firms located on and off Science Parks*, „Omega” 2002 vol. 30
95. Macieja J., *Przedsiębiorczość w systemie ekonomicznym*, „Studia Ekonomiczne Instytutu Nauk Ekonomicznych PAN” 1991 nr 24
96. Marek S. (red.), *Elementy nauki o przedsiębiorstwie*, Wyd. Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 1999
97. Markowski T., *Zarządzanie rozwojem miast*, Wyd. Naukowe PWE, Warszawa 1999
98. Maruszewski T., *Psychologia poznania*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2011
99. Matusiak K.B., *Rozwój systemów wsparcia przedsiębiorczości. Przesłanki, polityka i instytucje*, Wyd. Instytutu Technologii i Eksploatacji– PIB, Radom-Łódź 2006
100. Mendel T. (red.), *Kształtowanie potencjału współczesnego menedżera*, Wyd. Wyższej Szkoły Marketingu i Zarządzania, Leszno 1999
101. Mendel T., *Uwarunkowania małej przedsiębiorczości i podejmowanie działalności gospodarczej w Polsce w początkach XXI wieku*, w: T. Mendel (red.), *Wybrane problemy zarządzania przedsiębiorstwami*, Wyd. Akademii Ekonomicznej, Poznań 2002
102. Miłkuła B., Pietrucha-Ortyl A., Potocki A., *Zarządzanie przedsiębiorstwem XXI wieku. Wybrane koncepcje i metody*, Wyd. Difin, Warszawa 2002
103. Minniti M., Bygrave W., *Characteristics of the Entrepreneur*, Babson College, Autio E., London 2007
104. Mitchell R.K.L., i in., *Toward a Theory of Entrepreneurial Cognition: Rethinking the People Side of Entrepreneurship Research*, „Entrepreneurship Theory and Practice Journal” 2002 vol. 27, issue 2

105. MRR, Warszawa 2012, Dokument przyjęty uchwałą Rady Ministrów w dniu 25 września 2012 roku
106. Mularczyk M., *Kapitał społeczny a teoria kontaktów na przykładzie wybranych gmin woj. świętokrzyskiego*, w: W. Kamińska, K. Heffner (red.), *Kapitał ludzki i społeczny w procesie rozwoju obszarów wiejskich*, Wydanie Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania Kraju PAN, Warszawa 2010
107. Nachmias D., Frankfurt-Nachmiast Ch., *Metody badawcze w naukach społecznych*, Wyd. Zysk i Spółka, Poznań 2001.
108. National/Regional Innovation Strategies For Smart Specialisation (Ris3), Cohesion Policy 2014-2020, march 2014; www.ec.europa.eu
109. Nęcka E., Orzechowski J., Szymura B., *Psychologia poznawcza*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2012
110. Nęcka E., *Psychologia twórczości*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Sopot 2012
111. Nonaka I., Takeuchi H., *Kreowanie wiedzy w organizacji. Jak spółki japońskie dynamizują procesy innowacyjne*, Wyd. Poltext, Warszawa 2000
112. Oakey R., *High-Technology new firms. variable barriers to growth*, Paul Chapman Publishing Ltd, London 1995
113. Ochojski A., Szczupak B., Zieliński T., *Regionalne środowiska przedsiębiorczości. Problematyka badawcza*, w: A. Klasik (red.), *Przedsiębiorczość i konkurencyjność a rozwój regionalny*, Wyd. Akademii Ekonomicznej, Katowice 2006
114. Otoliński E., *Istota i kreowanie przedsiębiorczości*, „Przegląd Organizacji” 1996 nr 6
115. Paluchowski W., *Osobowość a działanie*, Wyd. Ossolinum, Warszawa 1981
116. Pelle D., Bober M., Lis M., *Parki technologiczne jako instrument polityki wspierania innowacji i dyfuzji wiedzy*, Instytut Badań Strukturalnych, Warszawa 2008
117. Perechuda K., *Organizacja hipertekstowa*, „Zeszyty Naukowe Wałbrzyskiej Wyższej Szkoły Zarządzania i Przedsiębiorczości. Refleksje społeczno – gospodarcze” 2002 nr 1(1)
118. Perwin D.A., *Psychologia osobowości*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2000
119. Piasecki B. (red.), *Ekonomika i zarządzanie małą firmą*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa-Łódź 2001
120. Piasecki B., *Przedsiębiorczość i mała firma*, Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 1997
121. Piecuch T., *Przedsiębiorczość. Podstawy teoretyczne*, Wyd. C. H. Beck, Warszawa 2010
122. Piecuch T., *Przedsiębiorczość. Podstawy teoretyczne*, Wyd. C.H. Beck, Warszawa 2013

123. Pietruszka-Ortyl A., *Kapitał intelektualny organizacji*, w: B. Mikuła, A. Pietruszka-Ortyl, A. Potocki (red.), *Podstawy zarządzania przedsiębiorstwami w gospodarce opartej na wiedzy*, Wyd. Difin, Warszawa 2007
124. Pietrzyk I., *Polityka regionalna Unii Europejskiej i regiony w państwach członkowskich*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2000
125. Pluta-Olearnik M., *Rozwój usług edukacyjnych w erze społeczeństwa informacyjnego*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2006
126. Popek S., *Kwestionariusz twórczego zachowania KAHN*, Wyd. Uniwersytetu Marii Skłodowskiej-Curie, Lublin 2003
127. Poskrobko B., *Kategorie: gospodarowanie, bogactwo i kapitał w ekonomii zrównoważonego rozwoju*, w: J. Famielec (red.), *Ekologiczne uwarunkowania rozwoju gospodarczego oraz przedsiębiorstw*, Wyd. Uniwersytetu Ekonomicznego, Kraków 2011
128. Poskrobko B., *Kreatywność pracowników jako narzędzie kształtowania zrównoważonego rozwoju*, w: T. Borys, P. Rogala, P. Skowron (red.), *Zrównoważony rozwój organizacji – odpowiedzialne zarządzania*, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego, Wrocław 2015
129. Poskrobko B., *Nauka o kreowaniu wiedzy*, Slajdy z wykładu na studiach doktoranckich, Wydział Ekonomii i Zarządzania, Uniwersytet w Białymstoku, Białystok 2016/2017
130. Poskrobko B., *O kreowaniu wiedzy w organizacji*, w: B. Powichrowska (red.), *Organizacja oparta na wiedzy. Materiały do studiowania*, Wyd. Wyższej Szkoły Ekonomicznej, Białystok 2011
131. Poskrobko B., *Psychologiczne aspekty sterowania kreowaniem wiedzy w jednostce organizacyjnej*, w: W. Sroka (red.), *Zarządzanie współczesnym przedsiębiorstwem. Uwarunkowania – trendy – perspektywy*, Wyd. „Dom Organizatora”, Toruń 2016
132. Poskrobko B., *Psychologiczne aspekty sterowania kreowaniem wiedzy w jednostce organizacyjnej*, w: W. Sroka (red.), *Zarządzanie współczesnym przedsiębiorstwem. Uwarunkowania – trendy – perspektywy*, Wyd. Dom Organizatora, Toruń 2016
133. Poskrobko B., *Wiedza i gospodarka oparta na wiedzy*, w: B. Poskrobko (red.), *Gospodarka oparta na wiedzy*, Wyd. Wyższej Szkoły Ekonomicznej, Białystok 2011
134. Pólturzycki J., *Kierunki i tendencje przemian współczesnej edukacji dorosłych*, w: J. Saran (red.), *Edukacja dorosłych. Teoria i praktyka w okresie przemian*, Wyd. Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2000
135. Probst G., Raud S., Romhard K., *Zarządzanie wiedzą w organizacji*, Oficyna Ekonomiczna, Kraków 2002
136. Przybyszewski R., *Kapitał ludzki w procesie kształtowania gospodarki opartej na wiedzy*, Wyd. Difin, Warszawa 2007

137. Pułturzycki J., *Szkolnictwo wyższe a idea edukacji ustawicznej*, w: R. Górską, J. Pótturzycki (red.), *Edukacja ustawiczna w szkołach wyższych – od idei do praktyki*, Płock-Toruń 2004
138. Quintas P., Wield D., Doreen M., *Academic-industry links and innovation: questioning the science park model*, „Technovation” 1992 vol. 12(3)
139. Roberts Ch., *Czego można oczekiwać praktykując dyscyplinę zespołowego uczenia się*, w: P. Senge, A. Kleiner, Ch. Roberts, R. Ross, B. Smith, *Piąta dyscyplina, Materiały dla praktyków*, Oficyna Ekonomiczna, Kraków 2002
140. Rocki M., *Próba podsumowania – wnioski i rekomendacje dla przyszłości*, w: M. Rocki (red.), *Jakość kształcenia ekonomicznego*, Polskie Towarzystwo Ekonomiczne, Warszawa 2009
141. Rokita J., *Zarządzanie strategiczne*, Wyd. Naukowe PWE, Warszawa 2005
142. Scott A.J., *New industrial spaces. flexible production organization and regional development in north America and western Europe*, Pion, London 1988
143. Sekuła A., *Koncepcje rozwoju lokalnego w świetle współczesnej literatury polskiej – zarys problemu*, „Zeszyty Naukowe Politechniki Gdańskiej. Ekonomia” 2001 nr 588 (40)
144. Senge P., Kleiner A., Roberts Ch., Ross R., Smith B., *Piąta dyscyplina, Materiały dla praktyków*, Oficyna Ekonomiczna, Kraków 2002
145. Senge P., *Modele myślowe*, w: P. Senge, A. Kleiner, Ch. Roberts, R. Ross, B. Smith, *Piąta dyscyplina, Materiały dla praktyków*, Oficyna Ekonomiczna, Kraków 2002
146. Senge P., *Piąta dyscyplina*, Oficyna Ekonomiczna, Kraków 2002
147. Serwan B., *Pojęcie przedsiębiorczości i jej uwarunkowania*, w: K. Jeremczuk (red.), *Uwarunkowania rozwoju przedsiębiorczości - szanse i zagrożenia*, Wyd. Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej, Tarnobrzeg 2003
148. Shermer M., *Logikoodporność strukturalna*, „Świat Nauki” 2013 nr 2
149. Siegel D., Westhead P., Wright M., *Assessing the impact of university science parks on research productivity: exploratory firm-level evidence from the United Kingdom*, „International Journal of Industrial Organization” 2003 vol. 21
150. Sołek, *Rola strategii gminy w rozwoju przedsiębiorczości*, w: J. Ostaszewski (red.), *Podstawowe C. determinanty rozwoju przedsiębiorczości w latach 2002-2003*, Wyd. Szkoły Głównej Handlowej, Warszawa 2003
151. Sołoducho-Pelc L., *Czy przedsiębiorczości można się nauczyć– wpływ edukacji na rozwój przedsiębiorczości*, Wyd. Akademii Ekonomicznej, Wrocław 2007
152. Sosnowska A., *W poszukiwaniu nowych modeli kultury zarządzania w XXI wieku*, w: *Kultura zarządzania*, Wyd. Emerton, Warszawa 2016
153. Spychalski G., *Implikacje światowego kryzysu gospodarczego dla procesu rozwoju kapitału ludzkiego i społecznego obszarów wiejskich*, w: W. Kamińska, K. Heffner (red.), *Kapitał ludzki i społeczny w procesie rozwoju obszarów wiejskich*, Wydanie Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania Kraju PAN, Warszawa 2010

154. Stewart D.M. (red.), *Praktyka kierowania. Jak kierować sobą, innymi i firmą*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 1994
155. Storper M., *The regional world. territorial development in a global economy*, Guilford, New York 1997
156. Storper M., Walker R., *The capitalist imperative. territory, technology and industrial growth*, Basil Blackwell, New York, 1989
157. Strategii rozwoju społeczno-gospodarczego województwa warmińsko-mazurskiego do roku 2025, Urząd Marszałkowski Województwa Warmińsko-Mazurskiego, Olsztyn, 25 czerwca 2013
158. Strużycki M., *Przedsiębiorstwo a rynek*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 1992
159. Szkołek K., prezentacja, www.wroclaw.pl
160. Szmidt K.J., *ABC kreatywności*, Wyd. Difin, Warszawa 2010
161. Szymanowski W., Szczawiński M., *Elementy nauki o przedsiębiorstwie*, Wyd. Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego, Warszawa 2005
162. Świątkiewicz W., *Kapitał kulturowy a zagadnienia integracji społecznej*, w: A. Barska (red.), *Ku integracji rozwoju człowieka i społeczeństwa*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice/Opole 2001
163. Tarnawa A., Węclawska D. (red.), *Raport Global Entrepreneurship Monitor Polska 2015*, Polska Agencja Rozwoju Przedsiębiorczości, Warszawa 2016
164. Throsby D., *Ekonomia i kultura*, Narodowe Centrum Kultury, Warszawa 2010
165. Thurow L.C., *Powiększanie bogactwa. Nowe reguły gry w gospodarce opartej na wiedzy*, Wyd. Helion, Gliwice 2006
166. Toffler A., *Trzecia fala*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1997
167. Uczenie się przez całe życie. Decyzja nr 1720/2006/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 15 listopada 2006 r., art. 1.
168. Ujda-Dyńka B., *Przedsiębiorca i przedsiębiorczość w teorii ekonomii*, w: K. Jaremczuk (red.), *Uwarunkowania przedsiębiorczości – aspekty ekonomiczne i antropologiczno – społeczne*, Wyd. Państwowej Szkoły Wyższej, Tarnobrzeg 2006
169. Vatne E., Taylor M., *Small firms, networked firms and innovation systems. An introduction*, w: E. Vatne, M. Taylor (red.), *The networked firm in a global world. small firms in new environments*, Ashgate, Aldershot 2000
170. von Stackelberg K., Hahne U., *Teorie rozwoju regionalnego*, w: S. Golinowska (red.), *Rozwój ekonomiczny regionów. Rynek pracy. Procesy migracyjne*, Wyd. Instytutu Pracy i Spraw Socjalnych, Warszawa 1998
171. Wachowiak P., Dąbrowski M., Majewski B., *Kształtowanie postaw przedsiębiorczych a edukacja ekonomiczna*, Fundacja Promocji i Akredytacji Kierunków Ekonomicznych, Warszawa 2007

172. Wallsten S., *Do science parks generate regional economic growth? An empirical analysis of their effects on job growth and venture capital*, AEI-Brookings Joint Center Working Paper 04-04, 2004
173. Wawrzyniak B., *Przedsiębiorczość – legitymacja do przyszłości*, „Przegląd Organizacji” 1998 nr 7
174. Wągrzecka M., *Zarys psychologii*, Wyd. Uniwersytetu Ekonomicznego, Kraków 2010
175. Westhead P., *‘R&D ‘Inputs’ and ‘Outputs’ of Technology-Based Firms Located On and Off Science Parks*, „R&D Management” 1997 vol. 27
176. Wągrzecka M., *Zarys psychologii*, Wyd. Uniwersytetu Ekonomicznego, Kraków 2010
177. Wiatrak A.P., *Pojęcie przedsiębiorczości jej cele i rodzaje*, w: K. Jeremczuk (red.), *Uwarunkowania rozwoju przedsiębiorczości - szanse i zagrożenia*, Wyd. Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej, Tarnobrzeg 2003
178. Wiatrak A.P., *Pojęcie przedsiębiorczość, jej cele i rodzaje*, w: K. Jaremczuk (red.), *Uwarunkowania rozwoju przedsiębiorczości – szanse i zagrożenia*, Wyd. Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej, Tarnobrzeg 2003
179. Wiatrak A.P., *Przedsiębiorczość korporacyjna – istota uwarunkowania i podstawowe obszary*, „Problemy zarządzania” 2008 nr 2
180. *Wielkie Jeziora Mazurskie 2020 – Strategia*, Gminy WJM, Warszawa – WJM, marzec 2014
181. Witaszek Z., *Osobowościowe uwarunkowania sukcesu w przedsiębiorczości*, „Zeszyty Naukowe Akademii Marynarki Wojennej” 2006 nr 3(166)
182. Wnorowski H., *Spójność versus przedsiębiorczość jako droga realizacji ambicji rozwojowych*, Wyd. Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2011
183. Wojnar J., *Edukacyjna kultura przyszłości*, Komitet Prognoz PAN, Warszawa 2006
184. Woźnicki J., *Innowacyjność w sektorze wiedzy, Określenie istoty pojęć innowacji i innowacyjności ze wskazaniem aktualnych uwarunkowań i odniesień do polityki proinnowacyjnej*, Krajowa Izba Gospodarcza, Warszawa 2006
185. Wróbel M., Finogenow M., *Emocje i motywacje*, w: *Wprowadzenie do psychologii dla ekonomistów*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2012
186. www.fokusownia.com.pl
187. Zacher L.W., *Obecne i przyszłe konteksty rozwoju edukacji*, „Transformacje” 2001 nr 3-4(70-71)
188. Zaleśkiewicz T., *Przedsiębiorczość i podejmowanie ryzyka*, w: T. Tyszka, (red.) *Psychologia ekonomiczna*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2004
189. Zhou H., *Knowledge, Entrepreneurship and Performance Evidence from country-level and firm-level studies*, Rotterdam 2010

190. Ziolo Z., *Rola zasobów intelektualnych, kapitału ludzkiego i społecznego w procesach rozwoju obszarów wiejskich*, w: W. Kamińska, K. Heffner (red.), *Kapitał ludzki i społeczny w procesie rozwoju obszarów wiejskich*, Wydanie Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania Kraju PAN, Warszawa 2010
191. Ziółkowski M., Goleń M., *Zarządzanie strategiczne rozwojem lokalnym*, w: H. Sochacka-Krysiak (red.), *Zarządzanie gospodarką i finansami gminy*, Wyd. Szkoły Głównej Handlowej, Warszawa 2003

Spis tabel

Tabela 1.	Procesowe ujęcie przedsiębiorczości.....	21
Tabela 2.	Cechy wpływające na działania przedsiębiorcy.....	29
Tabela 3.	Tradycyjne i współczesne czynniki lokalizacji rozwoju przedsiębiorczości	39
Tabela 4.	Korzyści wynikające z nauki przedsiębiorczości na różnych poziomach nauczania	47
Tabela 5.	Współczynnik przedsiębiorczości w latach 2007-2016	90
Tabela 6.	Podmioty wpisane do rejestru REGON na 10 tys. ludności w latach 2007-2016.....	91
Tabela 7.	Podmioty na 1000 mieszkańców w wieku produkcyjnym w latach 2007-2016.....	91
Tabela 8.	Podmioty gospodarki narodowej zarejestrowane na terenie Miasta i Gminy Pisz w rejestrze REGON według sektorów w latach 2007 – 2016	93
Tabela 9.	Dynamika zmian ilości podmiotów gospodarczych zarejestrowanych w rejestrze REGON według sektorów gospodarki	94
Tabela 10.	Podmioty gospodarki narodowej zarejestrowane na terenie Miasta i Gminy Pisz w rejestrze REGON według sektorów własnościowych (bez osób prowadzących indywidualne gospodarstwa rolne) w latach 2007 – 2016 ..	98
Tabela 11.	Udział bezrobotnych zarejestrowanych w liczbie ludności w wieku produkcyjnym na terenie Miasta i Gminy Pisz, województwa Warmińsko-Mazurskiego oraz Polski [%]	100
Tabela 12.	Stopa bezrobocia rejestrowego w powiecie piskim na tle bezrobocia w województwie warmińsko-mazurskim i w Polsce w latach 2007 – 2016 [%]	101
Tabela 13.	Stopa bezrobocia rejestrowego w powiecie piskim na tle bezrobocia w województwie warmińsko-mazurskim i w Polsce w latach 2007 – 2016 (relacja do średniej dla Polski) [%].....	101
Tabela 14.	Liczba pracujących na 1000 mieszkańców w latach 2007-2016 [osoba]....	102
Tabela 15.	Wskaźnik zatrudnienia osób w wieku produkcyjnym w Polsce i województwie warmińsko-mazurskim w latach 2007-2016 [%].....	103
Tabela 16.	Przeciętne wynagrodzenie brutto w Polsce, województwie warmińsko-mazurskim, powiecie piskim w latach 2007-2015.....	105
Tabela 17.	Liczba uczniów szkół średnich w latach 2007-2014	107
Tabela 18.	Liczba uczniów szkółach średnich w roku szkolnym 2007/2008 i 2016/2017	108
Tabela 19.	Opinie respondentów dotyczące pojawiania się nowych pomysłów[%]	127
Tabela 20.	Opinia respondentów dotycząca wyobrażenia efektu końcowego własnych pomysłów [%].....	128
Tabela 21.	Opinie respondentów dotyczące reagowania na sytuacje stresowe [%] ...	129

Tabela 22. Opinie respondentów dotyczące obecności przedsiębiorców w środowisku rodzinnym [%].....	130
Tabela 23. Opinia respondentów dotycząca sytuacji materialnej swojej rodziny w porównaniu do pozostałych mieszkańców społeczności lokalnej [%]	131
Tabela 24. Opinie respondentów oceniające wpływ innych osób na sposób własnego myślenia i działania[%].....	133
Tabela 25. Opinia respondentów dotycząca osób z otoczenia (wsi, dzielnicy, szkoły) uważanych za „mądrych” ludzi, którzy wiedzą więcej od innych, mają nowe pomysły, wdrażają różne nowinki na sposób własnego myślenia i działania [%].....	134
Tabela 26. Opiniare respondentów dotycząca istotnych zachowań dla przedsiębiorcy [%]	136
Tabela 27. Opinia respondentów dotycząca wpływu własnego zachowania przedsiębiorczego na inne osoby [%]	137
Tabela 28. Samoocena dociekliwości respondentów [%]	138
Tabela 29. Opinia respondentów dotycząca sposobu dociekań [%]	139
Tabela 30. Opinia respondentów dotycząca rozumienia pojęcia przedsiębiorczość [%]	141
Tabela 31. Opinia respondentów dotycząca postrzegania wiedzy jako czynnika rozwoju przedsiębiorczości[%]	142
Tabela 32. Opinia respondentów dotycząca określenia zakresu wiedzy ważnej dla rozwoju przedsiębiorczości [%]	143
Tabela 33. Opinia respondentów dotycząca zainteresowania problemami wychodzącymi poza naukę [%]	144
Tabela 34. Opinia respondentów dotycząca oceny wpływu kształcenia na postawy i zachowania przedsiębiorcze [%]	145
Tabela 35. Opinie respondentów dotyczące co oznacza być przedsiębiorcą [%].....	146
Tabela 36. Opinia respondentów dotycząca efektywności kształcenia w edukacji pozaszkolnej [%].....	147
Tabela 37. Opinia respondentów dotycząca przedstawianych tematów dotyczących wiedzy z zakresu kształcenia w edukacji szkolnej lub pozaszkolnej [%]	149
Tabela 38. Opinia respondentów dotycząca oceny wpływu wiedzy przekazywanej w systemie kształcenia ustawicznego na rozwój przedsiębiorczości [%]	150
Tabela 39. Opinia respondentów dotycząca postrzegania wiedzy o gospodarce jako czynnika rozwoju przedsiębiorczości [%].....	152
Tabela 40. Opinia respondentów dotycząca oceny form pozyskiwania wiedzy [%]	153
Tabela 41. Opinie respondentów dotycząca zakresu wiedzy postrzeganej jako czynnik rozwoju przedsiębiorczości [%].....	155
Tabela 42. Ocena postrzegania wiedzy jako czynnika rozwoju [%]	156
Tabela 43. Bariery efektywnego wykorzystania wiedzy w przedsiębiorstwie [%]	156
Tabela 44. Opinia respondentów dotycząca pomysłów na własną działalność [%]	158

Tabela 45. Ocena przydatności elementów wiedzy z zakresu kształcenia w podejmowaniu własnej działalności gospodarczej [%]	158
Tabela 46. Opinia dotycząca rozwijania możliwości twórczych poprzez prowadzenie własnej działalności gospodarczej [%]	159
Tabela 47. Różnice pomiędzy gospodarką opartą na wiedzy a gospodarką opartą na mądrości.....	192
Tabela 48. Edukacja przedsiębiorczości w wybranych krajach europejskich	200

Spis rysunków

Rysunek 1. Sposoby rozumienia przedsiębiorczości.....	14
Rysunek 2. Proces przedsiębiorczości	20
Rysunek 3. Procesy gospodarowania wiedzą w organizacji.....	61
Rysunek 4. Tendencje zmian wskaźnika przedsiębiorczości (podmioty gospodarcze na 1000 mieszkańców) na terenie Polski, województwa warmińsko-mazurskiego, powiatu piskiego i Gminy Pisz w latach 2007-2016	90
Rysunek 5. Dynamika zmian ilości podmiotów gospodarczych zarejestrowanych w rejestrze REGON według sektorów gospodarki w Mieście i Gminie Pisz (2016/2010).....	96
Rysunek 6. Udział bezrobotnych zarejestrowanych w liczbie ludności w wieku produkcyjnym na terenie Miasta i Gminy Pisz, województwa Warmińsko-Mazurskiego oraz Polski [%]	99
Rysunek 7. Stopa bezrobocia rejestrowego w powiecie piskim na tle bezrobocia w województwie warmińsko-mazurskim i w Polsce w latach 2007 – 2016[%]	101
Rysunek 8. Pracujący na 1000 osób w powiecie piskim na tle województwa warmińsko-mazurskiego i Polski w latach 2007 – 2016.....	102
Rysunek 9. Autocharakterystyka – autoportret respondentów z grupy uczniowie szkół średnich [%]	116
Rysunek 10..... Autocharakterystyka – autoportret respondentów z grupy osób doksztalających [%]	118
Rysunek 11. Autocharakterystyka – autoportret psychologiczny respondentów z grupy osób przedsiębiorców [%].....	120
Rysunek 12. Postrzeganie cech charakteryzujących postawy moralne według wyodrębnionych grup respondentów [procent pozytywnych odpowiedzi]	121
Rysunek 13. Postrzeganie cech charakteryzujących predyspozycje przedsiębiorcze według wyodrębnionych grup respondentów (procent pozytywnych odpowiedzi)	122
Rysunek 14. Cztery cele strategiczne Miasta i Gminy Pisz	176
Rysunek 15. Dom strategiczny rozwoju lokalnego	178
Rysunek 16. Ośrodki innowacji i inkubatory przedsiębiorczości w Polsce	186
Rysunek 17. Społeczna percepcja przedsiębiorczości w Polsce na tle Unii Europejskiej oraz grup gospodarek zorientowanych na czynniki produkcji, efektywność i innowacje [%]	188
Rysunek 18. Model rozwoju opartego na wiedzy na poziomie lokalnym/ regionalnym	190
Rysunek 19. Podstawowe uwarunkowania rozwoju przedsiębiorczości.....	196
Rysunek 20. Model edukacji na rzecz przedsiębiorczości	199
Rysunek 21. Rodzaje mentoringu	202

Załącznik nr 1.

Ankieta skierowana do uczniów

Ankieta Wiedzy o przedsiębiorczości

Drodzy Państwo,

Celem niniejszych badań jest określenie czynników mających wpływ na wykorzystanie wiedzy w rozwoju przedsiębiorczości. Ankieta kierowana jest do uczniów szkół ponadgimnazjalnych, w Mieście i Gminie Pisz, którzy ukończyli przedmiot „Podstawy przedsiębiorczości” w roku szkolnym 2013/2014.

Badania są realizowane na potrzeby rozprawy doktorskiej pisanej na Wydziale Ekonomii i Zarządzania Uniwersytetu w Białymstoku. Celem badań jest określenie przygotowania młodych ludzi do myślenia o samodzielnej działalności gospodarczej, rozumienia ogólnych procesów gospodarowania i roli w tym indywidualnej i zespołowej pomysłowości i przedsiębiorczości.

Bardzo proszę o wnikliwe przeczytanie zamieszczonych pytań i wybranie tych odpowiedzi, które Panu/Pani są najbliższe, z którymi Pan/Pani się zgadza. Jeżeli uzna Pan/Pani, że jakiś element został pominięty proszę o jego wpisanie w stosownym miejscu. Analiza wyników może być pełna, prawidłowa i porównywalna jedynie wtedy, jeżeli na każde pytanie zostanie udzielona odpowiedź, zgodnie z podaną instrukcją przy każdym z nich.

Oświadczamy, że ankieta jest anonimowa a uzyskane informacje zostaną wykorzystane do celów naukowych w formie danych zagregowanych. Nie ma żadnej możliwości identyfikacji osoby wypełniającej ankietę.

Dziękujemy za poświęcony czas na wypełnienie niniejszej ankiety.

Promotor

Prof. dr. hab. Bazyli Poskrobko

Doktorantka

Mgr inż. Małgorzata Karpińska-Karwowska

1. Jak często w Pana/Pani myślach pojawiają się nowe pomysły, np. zorganizowania czegoś, stworzenia nowych rzeczy, projektów?

- Często
- Średnio
- Rzadko
- W ogóle się nie pojawiają

2. Czy udało się Panu/Pani podjąć realizację własnych pomysłów?

- Tak, często
- Tak, czasem
- Nie, na razie się nie udało

3. Czy w Pana/Pani rodzinie ktoś jest przedsiębiorcą?

- Tak
- Nie

4. Jaka reaguje Pan/Pani na sytuacje stresowe?

- Mocno, jestem mało odporny/odporna
- Średnio
- Słabo, jestem odporny/odporna
- Nie umiem ocenić

5. Jak Pan/Pani odbiera wpływ innych osób na sposób własnego myślenia i działania?

Proszę zaznaczyć jedną najważniejszą odpowiedź.

- Zawsze biorę pod uwagę zdanie innych
- Analizuję poglądy i propozycje innych osób
- Zwracam na to uwagę jeżeli jest to potrzebne
- Nie biorę pod uwagę żadnych rad i propozycji

6. Czy w Pan/Pani otoczeniu (wsi, dzielnicy, szkole) ceni się „mądrych” ludzi, którzy wiedzą więcej od innych, mają nowe pomysły, wdrażają różne nowinki?

Proszę zaznaczyć jedną odpowiedź.

- Tak tacy ludzie cieszą się powszechnym uznaniem i szacunkiem
- Są traktowani na równi z innymi
- Inni im zazdroszczą, ale nie przeszkadzają i nie potępiają
- Inni ich nie lubią
- W moim otoczeniu nie dostrzegam takich ludzi

7. Jak Pan oceniłby/Pani oceniłaby stan zamożności własnej rodziny (w której się Pan/Pani wychowywał/a), w porównaniu do innych rodzin w waszej wsi, miasteczku, osiedlu?

- Zamożna
- Raczej zamożna
- Przeciętna
- Raczej biedna
- Jedna z najbiedniejszych

8. Które z niżej przedstawionych zachowań Pan/Pani uważa za istotne dla przedsiębiorcy?

Proszę wybrać trzy najważniejsze odpowiedzi.

- Pewność siebie
- Szerokie postrzeganie problemów (zjawisk, rzeczy)
- Umiejętność znajdowania zależności między postrzeganymi problemami
- Umiejętność słuchania i wykorzystywania zdania (wiedzy) innych osób
- Umiejętność organizowania
- Umiejętność łatwego nawiązywania kontaktu
- Dbanie o własny wizerunek
- Ufność we własną intuicję
- Zdolność do działania w warunkach niepełnej informacji.

9. Czy dostrzega Pan/Pani wpływ własnego postępowania na zachowania innych osób?

Proszę zaznaczyć jedną najważniejszą odpowiedź.

- Dostrzegam i staram się im pomagać
- Dostrzegam i staram się ich nie urazić
- Dostrzegam, ale zachowanie innych osób mnie nie interesuje
- Nie zwracam na to uwagi

10. Czy potrafi Pan/ Pani wyobrazić efekt końcowy własnych pomysłów?

- Tak
- To zależy od pomysłu
- Nie

11. Czy Pan/Pani jest osobą dociekliwą

- Tak
- Nie

Jeżeli tak, to w czym się to przejawia Pana/Pani dociekliwość?

Proszę wybrać jedną najważniejszą odpowiedź.

- Dostrzegam zagadnienia, których nie znam
- Analizuję problem samodzielnie)
- Wykorzystuję doświadczenia innych

12. Które z poniższych stwierdzeń o przedsiębiorczości jest Panu/Pani najbliższa?

Proszę wybrać jedną odpowiedź.

- Przedsiębiorczość to działania polegające uruchomienie i rozwój danego przedsięwzięcia, możliwość uzyskania oczekiwanego efektu, oszacowanie związanego z tym ryzyka
- Przedsiębiorczość to cechy osobowe przedsiębiorcy, takie jak kreatywność, potrzeba osiągnięć, skłonność do ryzyka (podejście psychologiczne) oraz uwarunkowania społeczne, rodzinne, edukacyjne, wyznaniowe

13. Jak Pan/Pani postrzega wiedzę jako czynnik rozwoju przedsiębiorczości?

Proszę zaznaczyć jedną właściwą odpowiedź.

- Wiedza jest niezbędna do prowadzenie przedsiębiorstwa
- Wiedza pomaga w prowadzeniu przedsiębiorstwa
- Jest podstawowym czynnikiem konkurencyjności, Wiedza ułatwia relacje między pracownikami, klientami i kooperantami

14. Proszę określić, który obszar wiedzy, zdaniem Pana/Pani, jest ważny dla rozwoju przedsiębiorczości?

Proszę wybrać dwie najważniejsze odpowiedzi

- Wiedza o uwarunkowaniach gospodarczych (wiedza o rynku)
- Wiedza o kluczowych czynnikach sukcesu
- Wiedza o formułowaniu strategii przedsiębiorstwa
- Wiedza o finansowaniu przedsiębiorstwa
- Wiedza o zarządzaniu (produkcją, jakością, zasobami ludzkim)

15. Jeżeli Pan/Pani wyraża zainteresowanie problemami wychodzącymi poza oficjalny program nauczania to proszę wskazać dwa problemy, z którymi Pan/Pani się identyfikuje?

Proszę zaznaczyć dwie najważniejsze odpowiedzi.

- Obserwacja rozwoju gospodarki
- Podejmowanie decyzji w określonych granicach ryzyka i niepewności
- Kojarzenie informacji z różnorodnych dziedzin ważnych w podejmowaniu działań
- Możliwość kontroli nad własnym życiem
- Aktywny udział w instytucjach, organizacjach wpływających na rozwój lokalny

16. Jak Pan/pani ocenia wpływ edukacji (kształcenia) na swoje postawy i zachowania przedsiębiorcze?

- Duży
- Trudno powiedzieć
- Mały

17. Które działania podejmowane podczas edukacji poza szkolnej, według Pana/Pani, najlepiej przygotowują uczniów do pracy na własny rachunek?

Proszę zaznaczyć dwie najważniejsze odpowiedzi.

- Zajęcia teoretyczne wprowadzające w tematykę gospodarczą
- Ćwiczenia na lekcjach jako uzupełnienie wiedzy teoretycznej
- Zajęcia warsztatowe (same ćwiczenia) – np. z biznesplanów
- Wizyty w przedsiębiorstwach, spotkania z przedsiębiorcami w szkole
- Warsztaty na temat „Założenie i prowadzenie firmy”
- Działania wymagające samodzielności i planowania (np. na rzecz innych uczniów, szkoły, społeczności lokalnej), które pośrednio przygotowują do prowadzenia firmy

18. Czy w ramach edukacji szkolnej lub poza szkolnej były omawiane tematy dotyczące wiedzy z zakresu?

Proszę ocenić każdą odpowiedź.

Odpowiedzi	Tak	Nie
Komunikacji interpersonalnej		
Umiejętności twórczego myślenia		
Zagadnień dotyczących ryzyka		
Zagadnień dotyczących podejmowania inicjatywy		
Zdolność do świadomego kształtowania swego życia		
Własnej kariery zawodowej		

19. Czy uważa Pan/Pani, że wiedza przekazywana w systemie kształcenia ustawicznego wpływa na rozwój przedsiębiorczości?

- Tak
- Trudno powiedzieć
- Nie

20. Czy Pani/Pana zdaniem wiedza o gospodarce jest czynnikiem rozwoju przedsiębiorczości ?

- Tak
- Nie wiem
- Nie

Metryczka dotycząca wypełniającego

Dane respondenta:

Płeć	Wiek	
	0-18	19-25
Kobieta		
Mężczyzna		

Które z poniższych cech najlepiej Pana/Panią opisują?*Proszę ocenić każdą odpowiedź.*

Cecha	Tak	Nie
Jestem uczciwy, szczerzy, prawdomówny		
Jestem koleżeński, życzliwy, wyrozumiały - lubię innym przychodzić z pomocą		
Jestem sumienny, rzetelny, pracowity		
Jestem sumienny, rzetelny, pracowity		
Mam silny charakter – cechuje mnie ambicja i upór w dążeniu do celu		
Jestem zaradny, przebojowy, z inicjatywą – lubię być zawsze aktywny, coś robić		
Jestem elastyczny – dostosowuję się do okoliczności		
Uwielbiam wygodę i święty spokój, raczej się niczym nie przejmuję		
Mam bogatą wyobraźnię i dużo pomysłów		
Jestem zwyczajny, niczym się nie wyróżniam		
Jestem uczuciowy, wrażliwy – bardziej niż innych bolą mnie niegodziwości tego świata		
Jestem inteligentny, krytyczny, dociekliwy		
Inne (naiwny, ufny, szorstki dla innych, radosny)		

Data wypełnienie ankiety.....**Dziękuję za wypełnienie ankiety.**

Załącznik nr 2.

Ankieta skierowana do osób doksztalających się

Ankieta wiedzy o przedsiębiorczości

Droży Państwo,

Celem niniejszych badań jest określenie czynników mających wpływ na wykorzystanie wiedzy w rozwoju przedsiębiorczości. Ankieta kierowana jest do osób uczestniczących w kształceniu ustawicznym organizowanym przez instytucje i organizacje działające na terenie Miasta i Gminy Pisz.

Badania są realizowane na potrzeby rozprawy doktorskiej pisanej na Wydziale Ekonomii i Zarządzania Uniwersytetu w Białymstoku. Celem badań jest określenie przygotowania ludzi do myślenia o samodzielnej działalności gospodarczej, rozumienia ogólnych procesów gospodarowania i roli w tym indywidualnej i zespołowej pomysłowości i przedsiębiorczości.

Bardzo proszę o wnikliwe przeczytanie zamieszczonych pytań i wybranie tych odpowiedzi, które Panu/Pani są najbliższe, z którymi Pan/Pani się zgadza. Jeżeli uzna Pan/Pani, że jakiś element został pominięty proszę o jego wpisanie w stosownym miejscu. Analiza wyników może być pełna, prawidłowa i porównywalna jedynie wtedy, jeżeli na każde pytanie zostanie udzielona odpowiedź, zgodnie z podaną instrukcją przy każdym z nich.

Oświadczamy, że ankieta jest anonimowa a uzyskane informacje zostaną wykorzystane do celów naukowych w formie danych zagregowanych Nie ma żadnej możliwości identyfikacji osoby wypełniającej ankietę.

Dziękujemy za poświęcony czas na wypełnienie niniejszej ankiety.

Promotor

Prof. dr. hab. Bazyli Poskrobko

Doktorantka

Mgr inż. Małgorzata Karpińska-Karwowska

- 1. Jak często w Pana/Pani myślach pojawiają się nowe pomysły, np. zorganizowania czegoś, stworzenia nowych rzeczy, projektów?**
- Często
 - Średnio
 - Rzadko
 - W ogóle się nie pojawiają
- 2. Czy udało się Panu/Pani podjąć realizację własnych pomysłów?**
- Tak, często
 - Tak, czasem
 - Nie, na razie się nie udało
- 3. Czy w Pana/Pani rodzinie ktoś jest przedsiębiorcą?**
- Tak
 - Nie
- 4. Jaka reaguje Pan/Pani na sytuacje stresowe?**
- Mocno, jestem mało odporny/odporna
 - Średnio
 - Słabo, jestem odporny/odporna
 - Nie umiem ocenić
- 5. Jak Pan/Pani odbiera wpływ innych osób na sposób własnego myślenia i działania?**
Proszę zaznaczyć jedną najważniejszą odpowiedź.
- Zawsze biorę pod uwagę zdanie innych
 - Analizuję poglądy i propozycje innych osób
 - Zwracam na to uwagę jeżeli jest to potrzebne
 - Nie biorę pod uwagę żadnych rad i propozycji
- 6. Czy w Pan/Pani otoczeniu (wsi, dzielnicy, szkole) ceni się „mądrych” ludzi, którzy wiedzą więcej od innych, mają nowe pomysły, wdrażają różne nowinki?**
Proszę zaznaczyć jedną odpowiedź.
- Tak tacy ludzie cieszą się powszechnym uznaniem i szacunkiem
 - Są traktowani na równi z innymi
 - Inni im zazdroszczą, ale nie przeszkadzają i nie potępiają
 - Inni ich nie lubią
 - W moim otoczeniu nie dostrzegam takich ludzi
- 7. Jak Pan oceniłby/Pani oceniłaby stan zamożności własnej rodziny (w której się Pan/Pani wychowywał/a), w porównaniu do innych rodzin w waszej wsi, miasteczku, osiedlu?**
- Zamożna
 - Raczej zamożna
 - Przeciętna
 - Raczej biedna
 - Jedna z najbiedniejszych

8. Które z niżej przedstawionych zachowań Pan/Pani uważa za istotne dla przedsiębiorcy?

Proszę wybrać trzy najważniejsze odpowiedzi.

- Pewność siebie
- Szerokie postrzeganie problemów (zjawisk, rzeczy)
- Umiejętność znajdowania zależności między postrzeganymi problemami
- Umiejętność słuchania i wykorzystywania zdania (wiedzy) innych osób
- Umiejętność organizowania
- Umiejętność łatwego nawiązywania kontaktu
- Dbanie o własny wizerunek
- Ufność we własną intuicję
- Zdolność do działania w warunkach niepełnej informacji.

9. Czy dostrzega Pan/Pani wpływ własnego postępowania na zachowania innych osób?

Proszę zaznaczyć jedną najważniejszą odpowiedź.

- Dostrzegam i staram się im pomagać
- Dostrzegam i staram się ich nie urazić
- Dostrzegam, ale zachowanie innych osób mnie nie interesuje
- Nie zwracam na to uwagi

10. Czy potrafi Pan/ Pani wyobrazić efekt końcowy własnych pomysłów?

- Tak
- To zależy od pomysłu
- Nie

11. Czy Pan/Pani jest osobą dociekliwą

- Tak
- Nie

Jeżeli tak, to w czym się to przejawia Pana/Pani dociekliwość?

Proszę wybrać jedną najważniejszą odpowiedź.

- Dostrzegam zagadnienia, których nie znam
- Analizuję problem samodzielnie)
- Wykorzystuję doświadczenia innych

12. Które z poniższych stwierdzeń o przedsiębiorczości jest Panu/Pani najbliższe?

Proszę wybrać jedną odpowiedź.

- Przedsiębiorczość to działania polegające uruchomienie i rozwój danego przedsięwzięcia, możliwość uzyskania oczekiwanego efektu, oszacowanie związanego z tym ryzyka
- Przedsiębiorczość to cechy osobowe przedsiębiorcy, takie jak kreatywność, potrzeba osiągnięć, skłonność do ryzyka (podejście psychologiczne) oraz uwarunkowania społeczne, rodzinne, edukacyjne, wyznaniowe

13. Jak Pan/Pani postrzega wiedzę jako czynnik rozwoju przedsiębiorczości?

Proszę zaznaczyć jedną właściwą odpowiedź.

- Wiedza jest niezbędna do prowadzenie przedsiębiorstwa
- Wiedza pomaga w prowadzeniu przedsiębiorstwa
- Jest podstawowym czynnikiem konkurencyjności, Wiedza ułatwia relacje między pracownikami, klientami i kooperantami

14. Proszę określić, który obszar wiedzy, zdaniem Pana/Pani, jest ważny dla rozwoju przedsiębiorczości?

Proszę wybrać dwie najważniejsze odpowiedzi

- Wiedza o uwarunkowaniach gospodarczych (wiedza o rynku)
- Wiedza o kluczowych czynnikach sukcesu
- Wiedza o formułowaniu strategii przedsiębiorstwa
- Wiedza o finansowaniu przedsiębiorstwa
- Wiedza o zarządzaniu (produkcją, jakością, zasobami ludzkim)

15. Jeżeli Pan/Pani wyraża zainteresowanie problemami wychodzącymi poza oficjalny program nauczania to proszę wskazać dwa problemy, z którymi Pan/Pani się identyfikuje?

Proszę zaznaczyć dwie najważniejsze odpowiedzi.

- Obserwacja rozwoju gospodarki
- Podejmowanie decyzji w określonych granicach ryzyka i niepewności
- Kojarzenie informacji z różnorodnych dziedzin ważnych w podejmowaniu działań
- Możliwość kontroli nad własnym życiem
- Aktywny udział w instytucjach, organizacjach wpływających na rozwój lokalny

16. Jak Pan/pani ocenia wpływ edukacji (kształcenia) na swoje postawy i zachowania przedsiębiorcze?

- Duży
- Trudno powiedzieć
- Mały

17. Które działania podejmowane podczas edukacji poza szkolnej, według Pana/Pani, najlepiej przygotowują uczniów do pracy na własny rachunek?

Proszę zaznaczyć dwie najważniejsze odpowiedzi.

- Zajęcia teoretyczne wprowadzające w tematykę gospodarczą
- Ćwiczenia na lekcjach jako uzupełnienie wiedzy teoretycznej
- Zajęcia warsztatowe (same ćwiczenia) – np. z biznesplanów
- Wizyty w przedsiębiorstwach, spotkania z przedsiębiorcami w szkole
- Warsztaty na temat „Założenie i prowadzenie firmy”
- Działania wymagające samodzielności i planowania (np. na rzecz innych uczniów, szkoły, społeczności lokalnej), które pośrednio przygotowują do prowadzenia firmy

18. Co, według Pana/Pani, oznacza bycie osobą przedsiębiorczą?

Proszę zaznaczyć jedną najważniejszą odpowiedź.

- Dobrym sposobem zarabiania pieniędzy
- Dobry styl życia
- Sposób samorealizacji
- Odnoszenie sukcesu życiowego

19. Czy w ramach edukacji szkolnej lub poza szkolnej były omawiane tematy dotyczące wiedzy z zakresu?

Proszę ocenić każdą odpowiedź.

Odpowiedzi	Tak	Nie
Komunikacji interpersonalnej		
Umiejętności twórczego myślenia		
Zagadnień dotyczących ryzyka		
Zagadnień dotyczących podejmowania inicjatywy		
Zdolność do świadomego kształtowania swego życia		
Własnej kariery zawodowej		

20. Czy uważa Pan/Pani, że wiedza przekazywana w systemie kształcenia ustawicznego wpływa na rozwój przedsiębiorczości?

- Tak
- Trudno powiedzieć
- Nie

21. Czy Pani/Pana zdaniem wiedza o gospodarce jest czynnikiem rozwoju przedsiębiorczości ?

- Tak
- Nie wiem
- Nie

22. Czy Pani/Pana szuka pomysłów na swoją działalność gospodarczą?

- Tak
- Nie

23. Czy Pan/Pani chciałby/chciałaby, aby ktoś pomógł znaleźć dobry pomysł na własną działalność gospodarczą?

- Tak
- Nie

24. Proszę ocenić posiadane zasoby wiedzy z zakresu kształcenia w podejmowaniu własnej działalności gospodarczej?

Proszę ocenić każdą odpowiedź.

Wyszczególnienie	Tak	Nie
Czy Pan/Pani posiada wiedzę niezbędną do założenia własnej firmy?		
Czy Pan/Pani posiada wiedzę o funkcjonowaniu lokalnego rynku?		
Czy Pan/Pani posiada wiedzę o wielkości środków finansowych niezbędnych do uruchomienia własnej działalności?		

25. Z jakich form edukacji uzyskał Pan/ uzyskała Pani wiedzę najbardziej przydatną w przedsiębiorczości?

Proszę ocenić każdą odpowiedź.

Wyszczególnienie	Tak	Nie
Nauka w gimnazjum		
Nauka w szkole średniej		
Studia I stopnia		
Studia II stopnia		
Studia podyplomowe		
Kursy kwalifikacyjne		
Specjalizacje		
Szkolenia		
Konferencje i seminaria		
Samodzielne studiowanie literatury		
Pogłębianie doświadczeń zawodowych		
Żadnych		

26. Które bariery, według Pana/Pani, wpływają na brak efektywnego wykorzystania wiedzy w przedsiębiorstwie?

Proszę zaznaczyć trzy najważniejsze odpowiedzi.

- Brak zainteresowania rozwojem wiedzy w firmie
- Brak czasu na podnoszenie kwalifikacji
- Brak interesujących ofert szkoleniowych
- Wysokie koszty ofert szkoleniowych
- Brak klimatu do dzielenia się wiedzą
- Brak możliwości zrealizowania własnych pomysłów
- Brak bodźca w postaci możliwości awansowania

27. Czy według Pana/Pani prowadzenie własnej działalności gospodarczej dałoby duże możliwości rozwijania możliwości twórczych?

- Tak
- Nie wiem
- Nie

28. Który obszar wiedzy, według Pana/Pani, jest czynnikiem rozwoju?*Proszę ustosunkować się do wszystkich twierdzeń.*

Wyszczególnienie	Tak	Nie wiem	Nie
Wiedza dotycząca wsparcia finansowego na rzecz realizacji zaplanowanych przedsięwzięć.			
Wiedza o pojawiających się szansach na podjęcie działań przedsiębiorczych na lokalnym rynku			
Wiedza o kierunkach rozwoju lokalnego			
Wiedza o podstawach rozwoju przedsiębiorczości i sposobach osiągnięcia celu			

29. Proszę wskazać preferowane źródła pomysłów na własną działalność gospodarczą.*Proszę ustosunkować się do wszystkich twierdzeń.*

Wyszczególnienie	TAK	NIE
Czy Pan/Pani szuka pomysłów na własną działalność gospodarczą?		
Czy Pan chciałby/ Pani chciałaby, aby ktoś pomógł wskazać dobry pomysł na własną działalność gospodarczą?		

Metryczka dotycząca wypełniającego**Dane respondenta**

Płeć	Wiek				
	0-18	19-25	26-30	31-40	51 i więcej
Kobieta					
Mężczyzna					

Jakie jest Pana/Pani wykształcenie?**Proszę zaznaczyć jedną właściwą odpowiedź.**

- Podstawowe
 Gimnazjalne
 Zasadnicze zawodowe
 Średnie
 Wyższe zawodowe
 Wyższe magisterskie
- Techniczne
 Prawne
 Pedagogiczne
 Wyższe magisterskie
 Ekonomiczne
 Przyrodnicze
 Humanistyczne

Które z poniższych cech najlepiej Pana/Panią opisują?

Proszę ocenić każdą odpowiedź.

Cecha	Tak	Nie
Jestem uczciwy, szczerzy, prawdomówny		
Jestem koleżeński, życzliwy, wyrozumiały - lubię innym przychodzić z pomocą		
Jestem sumienny, rzetelny, pracowity		
Jestem sumienny, rzetelny, pracowity		
Mam silny charakter – cechuje mnie ambicja i upór w dążeniu do celu		
Jestem zaradny, przebojowy, z inicjatywą – lubię być zawsze aktywny, coś robić		
Jestem elastyczny – dostosowuję się do okoliczności		
Uwielbiam wygodę i święty spokój, raczej się niczym nie przejmuję		
Mam bogatą wyobraźnię i dużo pomysłów		
Jestem zwyczajny, niczym się nie wyróżniam		
Jestem uczuciowy, wrażliwy – bardziej niż innych bolą mnie niegodziwości tego świata		
Jestem inteligentny, krytyczny, dociekliwy		
Inne (naiwny, ufny, szorstki dla innych, radosny)		

Data wypełnienie ankiety.....

Dziękuję za wypełnienie ankiety.

Załącznik nr 3.

Ankieta skierowana do przedsiębiorców

Ankieta wiedzy o przedsiębiorczości

Drodzy Państwo,

Celem niniejszych badań jest określenie czynników mających wpływ na wykorzystanie wiedzy w rozwoju przedsiębiorczości. Ankieta kierowana jest do osób prowadzących działalność gospodarczą na terenie Miasta i Gminy Pisz w różnych jej formach organizacyjno-prawnych.

Badania są realizowane na potrzeby rozprawy doktorskiej pisanej na Wydziale Ekonomii i Zarządzania Uniwersytetu w Białymstoku. Celem badań jest poznanie wybranych uwarunkowań rozwijania kreatywności i przedsiębiorczości własnej, pracowników firm oraz młodych mieszkańców Miasta i Gminy Pisz.

Bardzo proszę o wnikliwe przeczytanie zamieszczonych pytań i wybranie tych odpowiedzi, które Panu/Pani są najbliższe, z którymi Pan/Pani się zgadza. Jeżeli uzna Pan/Pani, że jakiś element został pominięty proszę o jego wpisanie w stosownym miejscu. Analiza wyników może być pełna, prawidłowa i porównywalna jedynie wtedy, jeżeli na każde pytanie zostanie udzielona odpowiedź, zgodnie z podaną instrukcją przy każdym z nich.

Oświadczamy, że ankieta jest anonimowa a uzyskane informacje zostaną wykorzystane do celów naukowych w formie danych zagregowanych. Nie ma żadnej możliwości identyfikacji osoby wypełniającej ankietę.

Dziękujemy za poświęcony czas na wypełnienie niniejszej ankiety.

Promotor

Prof. dr. hab. Bazyli Poskrobko

Doktorantka

Mgr inż. Małgorzata Karpińska-Karwowska

- 1. Jak często w Pana/Pani myślach pojawiają się nowe pomysły, które można nazwać kreatywnymi (nowe wyroby, nowe projekty, nowy sposób organizacji pracy itp.), służącymi rozwojowi prowadzonej działalności?**

Proszę zaznaczyć jedną odpowiedź.

- Często
- Średnio
- Rzadko
- W ogóle się nie pojawiają

- 2. Jeżeli pomysły się pojawiają to jak często udaje się Panu/Pani podjąć ich realizację?**

Proszę zaznaczyć jedną odpowiedź.

- Często, większość z nich realizuję
- Średnio, realizuję tylko niektóre
- Rzadko
- Nie, na razie się nie udało

- 3. Czy potrafi Pan/ Pani wyobrazić efekt końcowy własnych pomysłów?**

- Tak
- To zależy od pomysłu
- Nie

- 4. Czy w Pana/Pani rodzinie ktoś jest przedsiębiorcą?**

- Tak
- Nie

- 5. Jaka reaguje Pan/Pani na sytuacje stresowe?**

- Mocno, jestem mało odporny/odporna
- Średnio
- Słabo, jestem odporny/odporna
- Nie umiem ocenić

- 6. Jak Pan/Pani odbiera wpływ innych osób na sposób własnego myślenia i działania?**

Proszę zaznaczyć jedną najważniejszą odpowiedź.

- Zawsze biorę pod uwagę zdanie innych
- Analizuję poglądy i propozycje innych osób
- Zwracam na to uwagę jeżeli jest to potrzebne
- Nie biorę pod uwagę żadnych rad i propozycji

- 7. Czy w Pan/Pani otoczeniu (wsi, dzielnicy, szkole) ceni się „mądrych” ludzi, którzy wiedzą więcej od innych, mają nowe pomysły, wdrażają różne nowinki?**

Proszę zaznaczyć jedną odpowiedź.

- Tak tacy ludzie cieszą się powszechnym uznaniem i szacunkiem
- Są traktowani na równi z innymi
- Inni im zazdroszczą , ale nie przeszkadzają i nie potępiają
- Inni ich nie lubią
- W moim otoczeniu nie dostrzegam takich ludzi

8. Jak Pan oceniłby/Pani oceniłaby stan zamożności własnej rodziny (w której się Pan/Pani wychowywał/a), w porównaniu do innych rodzin w waszej wsi, miasteczku, osiedlu?

- Zamożna
- Raczej zamożna
- Przeciętna
- Raczej biedna
- Jedna z najbiedniejszych

9. Które z niżej przedstawionych zachowań Pan/Pani uważa za istotne dla przedsiębiorcy?

Proszę wybrać trzy najważniejsze odpowiedzi.

- Pewność siebie
- Szerokie postrzeganie problemów (zjawisk, rzeczy)
- Umiejętność znajdowania zależności między postrzeganymi problemami
- Umiejętność słuchania i wykorzystywania zdania (wiedzy) innych osób
- Umiejętność organizowania
- Umiejętność łatwego nawiązywania kontaktu
- Dbanie o własny wizerunek
- Ufność we własną intuicję
- Zdolność do działania w warunkach niepełnej informacji.

10. Czy dostrzega Pan/Pani wpływ własnego postępowania na zachowania innych osób?

Proszę zaznaczyć jedną najważniejszą odpowiedź.

- Dostrzegam i staram się im pomagać
- Dostrzegam i staram się ich nie urazić
- Dostrzegam, ale zachowanie innych osób mnie nie interesuje
- Nie zwracam na to uwagi

11. Czy Pan/Pani jest osobą dociekliwą

- Tak
- Nie

Jeżeli tak, to w czym się to przejawia Pana/Pani dociekliwość?

Proszę wybrać jedną najważniejszą odpowiedź.

- Dostrzegam zagadnienia, których nie znam
- Analizuję problem samodzielnie)
- Wykorzystuję doświadczenia innych

12. Jak Pan/Pani postrzega wiedzę jako czynnik rozwoju przedsiębiorczości?

Proszę zaznaczyć jedną właściwą odpowiedź.

- Wiedza jest niezbędna do prowadzenie przedsiębiorstwa
- Wiedza pomaga w prowadzeniu przedsiębiorstwa
- Jest podstawowym czynnikiem konkurencyjności, Wiedza ułatwia relacje między pracownikami, klientami i kooperantami

13. Proszę określić, który obszar wiedzy, zdaniem Pana/Pani, jest ważny dla rozwoju przedsiębiorczości?

Proszę wybrać dwie najważniejsze odpowiedzi

- Wiedza o uwarunkowaniach gospodarczych (wiedza o rynku)
- Wiedza o kluczowych czynnikach sukcesu
- Wiedza o formułowaniu strategii przedsiębiorstwa
- Wiedza o finansowaniu przedsiębiorstwa
- Wiedza o zarządzaniu (produkcją, jakością, zasobami ludzkim)

14. Jak Pan/pani ocenia wpływ edukacji (kształcenia) na swoje postawy i zachowania przedsiębiorcze?

- Duży
- Trudno powiedzieć
- Mały

15. Co, według Pana/Pani, oznacza bycie osobą przedsiębiorczą?

Proszę zaznaczyć jedną najważniejszą odpowiedź.

- Dobrym sposobem zarabiania pieniędzy
- Dobry styl życia
- Sposób samorealizacji
- Odnoszenie sukcesu życiowego

16. Czy w ramach edukacji szkolnej lub poza szkolnej były omawiane tematy dotyczące wiedzy z zakresu?

Proszę ocenić każdą odpowiedź.

Odpowiedzi	Tak	Nie
Komunikacji interpersonalnej		
Umiejętności twórczego myślenia		
Zagadnień dotyczących ryzyka		
Zagadnień dotyczących podejmowania inicjatywy		
Zdolność do świadomego kształtowania swego życia		
Własnej kariery zawodowej		

17. Czy uważa Pan/Pani, że wiedza przekazywana w systemie kształcenia ustawicznego wpływa na rozwój przedsiębiorczości?

- Tak
- Trudno powiedzieć
- Nie

18. Czy Pani/Pana zdaniem wiedza o gospodarce jest czynnikiem rozwoju przedsiębiorczości ?

- Tak
- Nie wiem
- Nie

19. Z jakich form edukacji uzyskał Pan/ uzyskała Pani wiedzę najbardziej przydatną w przedsiębiorczości?

Proszę ocenić każdą odpowiedź.

Wyszczególnienie	Tak	Nie
Nauka w gimnazjum		
Nauka w szkole średniej		
Studia I stopnia		
Studia II stopnia		
Studia podyplomowe		
Kursy kwalifikacyjne		
Specjalizacje		
Szkolenia		
Konferencje i seminaria		
Samodzielne studiowanie literatury		
Pogłębianie doświadczeń zawodowych		
Żadnych		

20. Które bariery, według Pana/Pani, wpływają na brak efektywnego wykorzystania wiedzy w przedsiębiorstwie?

Proszę zaznaczyć trzy najważniejsze odpowiedzi.

- Brak zainteresowania rozwojem wiedzy w firmie
- Brak czasu na podnoszenie kwalifikacji
- Brak interesujących ofert szkoleniowych
- Wysokie koszty ofert szkoleniowych
- Brak klimatu do dzielenia się wiedzą
- Brak możliwości zrealizowania własnych pomysłów
- Brak bodźca w postaci możliwości awansowania

21. Czy według Pana/Pani prowadzenie własnej działalności gospodarczej daje duże możliwości rozwijania możliwości twórczych?

- Tak
- Nie wiem
- Nie

22. Który zakres wiedzy, Pana/Pani zdaniem, jest najbardziej przydatny do rozwoju przedsiębiorstwa?

Proszę zaznaczyć trzy najważniejsze odpowiedzi.

- Wiedza o nowoczesnych metodach zarządzania zasobami ludzkimi
- Wiedza o nowoczesnych metodach zarządzania finansami, kosztami, produkcją
- Wiedza o formułowaniu strategii przedsiębiorstwa
- Wiedza o badaniach rynkowych
- Wiedza o nowoczesnych metodach zarządzania w obszarze twórczego rozwiązywania problemów, służącego kreowaniu innowacji

Metryczka dotycząca wypełniającego

Dane respondenta

Płeć	Wiek				
	0-18	19-25	26-30	31-40	41-50 i więcej
Kobieta					
Mężczyzna					

Jakie jest Pana/Pani wykształcenie?

Proszę zaznaczyć jedną właściwą odpowiedź.

- Podstawowe
- Gimnazjalne
- Zasadnicze zawodowe
- Średnie
- Wyższe zawodowe
- Wyższe magisterskie

- Techniczne
- Wyższe magisterskie
- Prawne
- Ekonomiczne
- Pedagogiczne
- Przyrodnicze
- Humanistyczne

Które z poniższych cech najlepiej Pana/Panią opisują?

Proszę ocenić każdą odpowiedź.

Cecha	Tak	Nie
Jestem uczciwy, szczerzy, prawdomówny		
Jestem koleżeński, życzliwy, wyrozumiały - lubię innym przychodzić z pomocą		
Jestem sumienny, rzetelny, pracowity		
Mam silny charakter – cechuje mnie ambicja i upór w dążeniu do celu		
Jestem zaradny, przebojowy, z inicjatywą – lubię być zawsze aktywny, coś robić		
Jestem elastyczny – dostosowuję się do okoliczności		
Uwielbiam wygodę i święty spokój, raczej się niczym nie przejmuję		
Mam bogatą wyobraźnię i dużo pomysłów		
Jestem zwyczajny, niczym się nie wyróżniam		
Jestem uczuciowy, wrażliwy – bardziej niż innych bolą mnie niegodziwości tego świata		
Jestem inteligentny, krytyczny, dociekliwy		
Inne (naiwny, ufny, szorstki dla innych, radosny)		

Proszę wskazać formę organizacyjno-prawną Pana/Pani firmy.

Proszę zaznaczyć właściwą odpowiedź

- Działalność gospodarcza
- Gospodarstwo rolne
- Spółka cywilna
- Spółka z o.o.
- Spółka akcyjna

Proszę wskazać podstawowy przedmiot działalności przedsiębiorstwa wg PKD?

- Sekcja A – Rolnictwo, leśnictwo, łowiectwo i rybactwo
- Sekcja C – Przetwórstwo przemysłowe
- Sekcja F – Budownictwo
- Sekcja G – Handel hurtowy i detaliczny; naprawa pojazdów samochodowych, włączając motocykle
- Sekcja H – Transport i gospodarka magazynowa
- Sekcja I – Działalność związana z zakwaterowaniem i usługami gastronomicznymi
- Sekcja J – Informacja i komunikacja
- Sekcja K – Działalność finansowa i ubezpieczeniowa
- Sekcja N – Działalność w zakresie usług administrowania i działalność wspierająca
- Sekcja P – Edukacja
- Sekcja Q – Opieka zdrowotna i pomoc społeczna
- Sekcja R – Działalność związana z kulturą, rozrywką i rekreacją
- Sekcja S – Pozostała działalność usługowa
- Sekcja T – Gospodarstwa domowe zatrudniające pracowników; gospodarstwa domowe produkujące wyroby i świadczące usługi na własne potrzeby

Proszę wskazać czas powstania przedsiębiorstw?

- 1990- 1995
- 1996- 2000
- 2001-2005
- 2006-2010
- 2011-2014

Proszę wskazać liczbę zatrudnionych pracowników w przedsiębiorstwie?

- Zatrudnionych poniżej 10 osób
- Zatrudnionych 10-50 osób
- Zatrudnionych 51-249 osób

Proszę określić na jakim rynku przedsiębiorstwo prowadzi działalność?

- Lokalnym
- Krajowym
- Zagranicznym

Proszę wskazać rodzaj działalności generującej największy przychód?

- Produkcja
- Handel
- Usługi

Data wypełnienia ankiety.....

Dziękuję za wypełnienie ankiety.